

SREEMATH ANDHRA VALMIKI

RAMAYANAMU

KUMARI

పూర్ణ పరాభట్టారికాంబ కాశీకొలార

ANDHRA VALMIKI
VASUDASA SWAMY

SUNDARA KANDAMU

A LITERAL METRICAL TRANSLATION OF
VALMIKI'S SANSKRIT RAMAYANAM

by

VAVILICOLANU SUBBA ROW,

alias **VASUDASA SWAMY**

late Telugu Pandit, Presidency College, Madras.

AND THE AUTHOR OF

Sree Kumarabhyudayam, Sree Kausalya Parinayam
Bhagavad Gita (Dwipada), Sree Krishna Leelamritamu,
Krishnavatara Thathwamu, Subhadra Vijaya Natakamu,
&c., &c., &c.,

WITH AUTHOR'S OWN COMMENTARY

CALLED

MANDARAM

PUBLISHED BY

Sree Kodanda Rama Sevaka Dharma Samajam,

ANGALAKUDURU - TENALI

శ్రీరామాయ నమః.

శ్రీమదాంధ్రవాల్మీకి రామాయణము

సుందరకాండ పీఠిక.

"యదా యదా హి ధర్మస్య, గ్లానిర్భవతి భారత !
అభ్యుత్థాన మధర్మస్య, తదాత్మానం సృజామ్యహమ్."
"పరిత్రాణాయ సాధూనాం, వినాశాయ చ దుష్కృతామ్
ధర్మసంస్థాపనార్థాయ, సంభవామి యుగే యుగే."

ద్వి. ఎప్పు డెప్పుడు ధర్మ మెడరు చెందెడినో, యెప్పు డధర్మంబు వృద్ధి చెందెడినో
యప్పు డప్పుడ నేన యవని సృజింతు, దప్పక నన్ను నో ధర్మజావరజ !
సాధుజనంబుల సంరక్ష సలుప, బాధింప దుష్కృతిపరు లైనవారి
జగతి ధర్మంబు సంస్థాపన సేయ, యుగ యుగంబున బుట్టుచుండుదు నేను.

—ద్విపద భగవద్గీత.

అను నియమము ప్రకారము రావణాది రాక్షసులచే హీనస్థితిని జెందుచున్న ధర్మము నుద్ధరించుటకును, ప్రత్యక్ష దర్శనము గోరుచున్న భరద్వాజ శరభంగ సుతీక్ష్ణాద్యరణ్యవాసుల యభీష్టము దీర్చను, దుష్టరాక్షసుల గడతేర్చను భగవంతుడు శ్రీరామచంద్రమూర్తిగ నవతరించెను.

శ్లో. అవజానంతి మాం మూఢా, మానుషీం తను మాశ్రితమ్
పరం భావ మజానన్తో, మమ భూత మహేశ్వరమ్.

ద్వి. భూతనియామకమున సమర్థంబు, నాతీతమౌ నా మహాభావ మెదను
దెలియంగ జాలని ధీవిరహితులు, వలనుగ మనుజసంబంధ దేహమును
దేకొన్న న న్నుపేక్షింతురు పార్థ !

—ద్విపద భగవద్గీత

అన్నట్లు చెప్పినను దుర్యోధనునివంటి మూఢులు దీని నెఱుంగజాలరు గాని భరద్వాజ వాల్మీకి ప్రముఖులగు ఋషీశ్వరులు జ్ఞానులు భక్తులు స్వభావముగనే యెఱుంగుచుందురు. మహాత్ము లాత్మార్థ మేలాభమును గోరరు. లభించెనా దానిని లోకమునకంతయు వినియోగపడు మార్గమును ఘటింతురు. కావున వాల్మీకిమహర్షి నారదోపదేశముచేతను జ్ఞానదృష్టిచేతను శ్రీరామాదుల తత్త్వమెఱింగి యంతటితో సంతుష్టిలేక లోకమును దరింపజేయ దచ్చరిత్రమును గావ్యరూపముగ రచించుచు దానియం దెక్కువ పటిమయు బఠనమువలన నెక్కుడు ఫలము గూర్పగోరి దానిని వేదబృంహితము గావించి ప్రణవగాయత్ర్యష్టాక్షరాది మంత్రపూరితము గావించెను.

౨. శ్రీమద్రామాయణము నందలి కాండము లేడిటియందు సుందరకాండ ముత్తమోత్తమమనియు, సకలాభీష్టప్రదమనియు నార్యులు విశ్వసించి శ్రద్ధాభక్తియుక్తముగ ననుదినము పఠించి కృతార్థు లగుచుండుట జగద్విదితము.

శ్రీరామాయణమున నొక్కొక్క కాండమున నొక్కొక్క విశేషము గలదు. వ్యాధులు, కారాగృహ బంధనములు, గ్రహపీడలు, అనపత్యతలు, దారిద్ర్యములో నైన సంకటములన్నియు సుందరకాండ పారాయణమువలనఁ దొలఁగుటయే గాక భుక్తిముక్తులును గలుగును. ఇది పారంపర్యముగ వచ్చిన మూఢవిశ్వాసము గాదు. పరీక్షితము. సిద్ధాంతితము. ప్రత్యక్షము. సహేతుకము.

శ్లో. త్రివర్గఫల కామేన, విపదుత్తరణేచ్ఛునా
శ్రీమత్సుందరకాండస్య, పాఠః కార్యో విజానతా.
శాంతికర్మణి సర్వత్ర, తథా దుస్స్వప్న దర్శనే
గ్రహపీడాసు చోగ్రాసు, రోగేషు విషమేషు చ
అరణ్యే ప్రాంతరేవాపి, శత్రుచోరాగ్ని పీడనే
సర్వాస్వాపత్సు ఘోరాసు, నైతస్మాత్తారకం పరమ్.
శ్రీమత్సుందర కాండస్య, సప్తసర్గాభిపాఠతః
మహారాజ్యాది సంపత్తి, ర్లభ్యతే దుర్లభాపి వా.
ఆయుష్కామో లభే దాయు, ర్ధనకామో ధనాన్యపి
శ్రీకామః శ్రియ మాప్నోతి, కీర్తికామ స్తథా కీర్తిమ్.
విద్యాకామ స్తథా విద్యాం, స్త్రీకామశ్చ తథా స్త్రియమ్
ఆరోగ్యకామ స్త్వారోగ్యం, సప్తసర్గాభిపాఠనాత్.
యదా యదా హి రామస్య, వృత్తం పిపఠి షేద్బుధః
తదా తదాతు "ధర్మా" త్యేతన్మాల మనుం జపేత్.
శ్రీరామచరణాంభోజ, ద్వంద్వం ధ్యాయన్ప్రసన్నధీః
సకృదేవేతి చరమ, శ్లోకం చ శుభదం జపేత్.

అను పురాణవాక్యములు ప్రమాణములు.

3. తక్కిన యందలు దేవతలకంటెను, దక్కిన యన్ని యవతారమూర్తుల కంటెను శ్రీరామమూర్తి శీఘ్రముగఁ బ్రసాదించును. వాత్సల్యము, అభయప్రదాన కరణము, సౌశీల్యము, కరుణ, సత్యసంధత యివి యన్నియు శ్రీరామునందు విశేష ముగఁ గలవు.

శ్లో. అనన్యాశ్చింతయంతో మాం, యే జనాః పర్యుపాసతే
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం, యోగక్షేమం వహామ్యహమ్
సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య, మా మేకం శరణం వ్రజ
అహం త్వా సర్వ పాపేభ్యో, మోక్షయిష్యామి మా శుచః.

ద్వి. ఇతర మెయ్యదినైన, హృదిఁ దలంపకయ, కీర్తిని వన్నివ్వరు సేవింతు రట్టి సతతాభి యుక్తులౌ జనముల కైన, హితతర యోగక్షేమ మేన వహింతు.

అన్నిధర్మంబులఁ ద్యజియించి లెస్స, నన్ను నొక్కని శరణంబును జొరుము,
నన్నుగ సర్వపాపంబులవలన, నిన్ను ముక్తు నొనర్తు నిర్వేదపడకు.

—ద్విపద భగవద్గీత.

అను శ్రీకృష్ణవాక్యములను

శ్లో. మిత్రభావేన సంప్రాప్తం, న త్యజేయం కదాచన
దోషో యద్యపి తస్యస్యా,త్సతా మేత దగర్హితమ్
సకృ దేవ ప్రపన్నాయ, తవాస్మీతి చ యాచతే
అభయం సర్వ భూతేభ్యో, దదామ్యేతద్వ్రతం మమ.

తే. మైత్రి భావించి తానసంప్రాప్తుఁడైన, వాని నెటు లేని చేవిడు వాఁడఁగాను
వాని యెడనుండెనేని నేదేని దోష, మద్ది గర్హ్యంబు గాదు సదాళులకును.

క. నీవాఁడని యొకపరియే, యేవాఁడేన్ శరణు వేఁడెనేని సకల భూ
తావళి కభయంబును నే,వావిరి ఘటియింతు నిదియ వ్రతమగు నాకున్

అను రామవాక్యములను

"స్మరణమాత్ర సంతుష్టాయ" యని శ్రీరామకవచమునందలి వాక్యములను
బోల్చి చూచిన పై విషయము స్పష్టమగు.

ఇట్టి శ్రీరామునికంటెను ప్రేమస్వరూపిణి సీతాదేవి శీఘ్రప్రసాదిని.

శ్లో. ప్రణిపాత ప్రసన్నాహి మైథిలీ జనకాత్మజా.

కం. ప్రణతి ప్రసన్న జానకి.

శ్లో. న పరః పాప మాదత్తే, పరేషాం పాపకర్మణాం
సమయో రక్షితవ్యస్తు, సంతశ్చారిత్ర భూషణాః
పాపానాం వా శుభానాం వా, వధార్హాణాం ప్లవంగమ!
కార్యం కరుణ మార్యేణ, న కశ్చిన్నాపరాధ్యతి
లోకహింసా విహారాణాం, రక్షసాం కామరూపిణామ్.
కుర్వతా మపి పాపాని, నైవ కార్య మశోభనమ్.

క. తన కపకార మొనర్చిన, మనుజున కపకృతి నొనర్ప మదిఁ దలఁపఁడు స
జ్జనుఁ డీనియతిం ద్రోవఁగఁ, బోనరున్; సజ్జనులు శీలభూషణు లెందున్.

క. కపివర! పుణ్యులలోఁ బా,పపు జనములలోన వధకుఁ బాత్రుల పట్లన్
గృపఁ జూపవలయు సజ్జనుఁ; డపరాధముఁ జేయనట్టి యతఁడుం గలఁడే.

తే. పాపములె చేయుచును గామరూపులగుచు, భువనహింసా విహారులై పొలుచుచున్న
యసురులకుఁ గీడుసేఁతకార్యంబుగాదు, సుమ్మటన్నను హనుమ యాసుదతి కనిమె-

అను వాక్యములఁ బరిశీలించిన సీతారాములకుఁ గల యంతరము స్పష్టమగు.

ర. రావణాసురుఁడు దేవతాస్త్రీలను మనుష్యస్త్రీలను జెఱపట్టి పతివ్రతల
జెఱిచి దుఃఖపెట్టుచుండ, శ్రీమహాలక్ష్మి సహింపఁజాలక, వేదస్వరమునుండి వేదవతి

యన నయోనిజయై జనియించి. రావణాసురు శపించి, మరల నయోనిజయై సీతయై పుట్టి శ్రీరాముఁ జేపట్టి యాయన వెంట నడవులకు వెట్టి, రావణాసురుని మట్టుపెట్టింపఁ గారణముఁ గల్పింప జింకను బట్టితేర భర్తనంపి రావణునకుఁ జిక్కి, వానిని భస్మీకరింపఁ గలిగియు, భస్మీకరింప నొల్లక, భర్తచే నతని సపుత్రమిత్రబాంధవముగఁ జంపించి లోకమున కానందము గలిగించెను. ఎంత దయావతి గాక పరులకై తాను గష్టపడి వారి కష్టముఁ దప్పించునా? లోకమునఁ దండ్రికంటెను దల్లి దయావతి గదా. ఇఁక జగన్మాతవిషయ మేమి చెప్పవలయును.

౫. రాముని భజించి విసిఁగి "ననుఁ బ్రోవుమని చెప్పవే ఓ సీతమ్మా" యని గోపన యేడ్చువఱకు నాయనకుఁ గారాగృహముక్తి కలుగకపోయెను. భక్తులకెల్ల నిది యనుభవవిదితము.

౬. రామాజ్ఞప్రకారము లక్ష్మణుఁడు సీతాదేవిని వాల్మీకియాశ్రమమున విడిచి పోయెను. ఏటియొడ్డున నామె యొంటిగ దుఃఖించుచుండ వాల్మీకిశిష్యు లెవతెయో యేడుచుచున్నదని వాల్మీకికిఁ జెప్పిరి. ఆయన యోగదృష్టిచేత సర్వము దెలిసికొని పావుకోలైన ధరింపక రిత్తకాళ్ళఁ బరువెత్తివచ్చి యామెను బూజించితోడ్కొనిపోయి మునిస్త్రీల కప్పగించెను. ఆమె మహిమయు నామెకు వచ్చిన నిందయుఁ జూడ వాల్మీకికిఁ గలిగిన పరితాప మింతంత యనరాదు. ఇట్టి పతివ్రత కిట్టి నింద లోకమున నిలువనిచ్చుట సరిగాదనియు, నామె వృత్తము జగద్విదితము చేయవలయుననియు నాలోచించి తద్విధానము సరహస్యముగ నారదుచే నుపదేశము నొంది రామాయణముగ రచించి యామె పుత్రులకే నేర్పి సభలయం దెల్లఁ బాడించి యామెను బరీక్షకు నిలువంజేసి యామె యపకీర్తి దొలఁగించి యామె యవతారమూర్తి యని లోకమున బ్రసిద్ధి చేసెను. కావుననే శ్రీరామాయణమును వాల్మీకి "సీతాయాశ్చరితం మహత్" అనెను. రామాయణ మేడు కాండములు తుదముట్ట హెచ్చరికతోఁ జదువువారికి వాల్మీకికి రామునియందున్న భక్తి గౌరవముకంటె సీతాదేవియం దెక్కువభక్తిగౌరవము లుండెనని స్ఫురింపక మానదు. కావుననే యామె నధికరించి చెప్పు సుందరకాండము నన్ని విధముల సుందరముగను సారవంతముగను వాల్మీకి యొనర్చెను. సుందరమూర్తి వినాయకుఁ డన్నట్లే సుందరహనుమంతుఁడని పరాశర సంహితయందుఁ గలదు. నామైకదేశే నామగ్రహణమ్మని భీమసేనుని భీముఁడనియు, సత్యభామను భామయనియు ననునట్లే సుందరహనుమంతుని సుందరుఁడనఁదగు. అతిరూపవతీ సీతా యన్నట్లు సీత త్రిలోకసుందరి కావున సుందరీ సుందరశబ్దముల కీశ్లేషయందు సుందరయనియే నిలుచును కావున సుందరుల నధికరించి చెప్పిన కాండము సుందరకాండము. భగవత్సౌందర్యముగూడ నిందు వర్ణితము.

౭. ఈ కాండమున నాయాఘట్టములను బఠించుటవలని ఫలము తత్త్వసంగ్రహ రామాయణమం దిట్లు చెప్పఁబడినవి.

శ్లో. "సుందరాదిమ సర్గస్థ, హనుమద్విక్రమాదికమ్
శ్రుత్వాపస్మార కుష్ఠాది, భూతభేతాళ నాశనమ్.
సన్నిర్జిత్య పురీం శ్రేష్ఠా, మితి శ్లోకాది మాతృకమ్
శ్రుత్వా బంధాద్విముక్తస్సన్, బ్రహ్మ భూయాయ కల్పతే
సీతా సందర్శనం శ్రుత్వా, వీతశోకో భవిష్యతి.
శ్రుత్వాతు త్రిజటాస్వప్నం, దుస్స్వప్నం పశ్యతి ధ్రువమ్
శ్రీరామ ముద్రికాదానం, యే శృణ్వ న్త్యాదరేణతు
నిర్జిత్య శత్రూన్ సంగ్రామే, స్థిరం రాజ్యం వ్రజంతి తే.
ధన్యా దేవా స్సగంధర్వా, స్సిద్ధా ఇత్యత్ర చాదిమమ్
శ్రుత్వా చతుర్దశం వర్గ, మసంగో వాయువచ్చరేత్
హనూమద్గ్రహణం శ్రుత్వా, బంధా న్ముచ్యేత మానవః
లంకా దాహాద్యనుశ్రుత్వా, తాపత్రయ హతిర్భవేత్.
మంగళాభిముఖీ తస్మిన్, శ్లోకే యత్రప్రథమాతృకమ్
తద్గాయత్ర్యాః పంచదశం, శ్రుత్వా మన్త్రాప భాగ్భవేత్
శ్రుత్వాతు పంచమం కాండం, హనుమద్విజయాంకితమ్
ఆంజనేయ ప్రసాదేన, బ్రహ్మలోకం స గచ్ఛతి."

ఉ. ఎవ్వనిచే జనించు జగ, మెవ్వనిలోపల నుండు, లీనమై
యెవ్వని యందు డిందుఁ, బరమేశ్వరుఁ డెవ్వఁడు, మూలకారణం
బెవ్వఁ డనాదిమధ్యలయుఁ డెవ్వఁడు, సర్వముఁ దాన యైనవాఁ
డెవ్వఁడు వాని నాత్మభవు నీశ్వరు నే శరణంబు వేఁడెదన్.

క. వర్తింపనిభంగిఁ బెక్కగు, మూర్తులతో నెవ్వఁడాడు మునులున్ దివిజుల్
కీర్తింప నేర రెవ్వని, వర్తన మెఱుఁగంగ రట్టివాని భజింతున్. భాగ.

అని గజేంద్రుఁడు ప్రార్థింప భగవంతుఁడు సాక్షాత్కరించి యతని బాధ తొలఁగించెను. అట్లే దేవతలు ప్రార్థింప భగవంతుఁడు శ్రీరాముఁడుగ భూమిపై నవతరించెను. మీఁదఁ జెప్పఁబడిన యనంతకల్యాణగుణములన్నియు శ్రీరాముని యందుఁ గలవని వాల్మీకి యా యా కాండముల నందందు వర్ణించియున్నాఁడు. ఈ సుందరకాండమందు జగత్సంహారకశక్తి రామునందే కలదని,

తే. అధిప! బ్రహ్మస్వయంభువు చతురాస్యుఁడైనఁ
త్ర్యంబకుఁడు రుద్రుఁడును బురహరుఁడునైన
నింద్రుఁడు మహేంద్రుఁడును సురాధీశుఁడైనఁ
గలన శ్రీరామవధ్యునిఁ గావలేరు.

ఇత్యాది వాక్యములచే స్థాపింపఁబడినది.

౯. 'అజాయమానో బహుధా విజాయతే' యను శ్రుతిప్రకారము భగవంతుఁడగు విష్ణువు "సంభవా మ్యాత్మమాయయా" యన్నట్టు తన మాయచేత నానా రూపములు వహింపగలఁడను విషయము.

తే. అకట ! యవ్యక్త మేక మనంత మగు న,చింత్య విష్ణు సు తేజంబు స్వీయమాయ
వానరాకృతిఁ గైకొని వచ్చె నేమొ, యఖిల రాక్షసకుల వినాశార్థ మిపుడు.

ఇత్యాది వాక్యములచే స్థాపింపఁబడినది. మాయ యనఁగా నద్భుతశక్తి.

౧౦. అర్థపంచకజ్ఞాన మాచార్యువలననే కలుగునని హనుమంతునిచర్య వలన బోధింపఁబడినది. ౧. ప్రాప్యమగు బ్రహ్మస్వరూపము, ౨. జీవాత్మస్వరూపము, ౩. ఉపాయస్వరూపము, ౪. ఫలస్వరూపము, ౫. విరోధిస్వరూపము. ఈ యైదింటికి నర్థపంచకమని పేరు.

౧౧. దశేంద్రియాధిష్ఠితమైన దేహమే లంక. అహంకార మమకారములు రావణ కుంభకర్ణులు. ఇంద్రజిదాదులు కామక్రోధాదులు. ఇందు బంధింపఁబడిన చేతనుఁడే సీత. (స్త్రీప్రాయ మితరత్సర్వమ్మనునది ప్రమాణము) వివేకము తోడ్పాటు గల చేతనుఁడే యింద్రియములకు వశుఁడుగాక భగవంతుని భక్తిచే సేవించి సాయుజ్యము నొందఁగలఁడు. ఈ వివేకమే విభీషణుఁడు. భగవంతుఁడు తన్ను రక్షించునో రక్షింపఁడో యనుసందేహముచేఁ బరితపించుచున్న చేతనునికి నాచార్యుఁడర్థపంచకజ్ఞానము గలిగించి యతని నుజ్జీవింపఁ జేసెనని హనుమచ్చర్యవలన విశదమగుచున్నది. ఆచార్యుని చర్యయుఁ జక్కఁగ నిందు బోధింపఁబడినది.

౧౨. ద్వయ మంత్రములోని శరణ శబ్దార్థ రహస్యమంతయు నిందు వివరింపఁబడినది.

౧౩. గాయత్రీమంత్రములోని 'దేవ' శబ్దార్థ మిందు శ్రీరామ దివ్యమంగళ విగ్రహవర్ణనముచే వర్ణింపఁబడినది.

౧౪. ఈకాండమందు సంసారసాగరము తరింపఁగోరి యాత్మవిచారముఁ జేయు యోగి యభ్యాసాదివిధము హనుమంతుని చర్యవలనఁ దెలియఁదగియున్నది. హనుమత్కపియే మనస్సు. యోగమున కంగము లెనిమిది. యమము, నియమము, ఆసనము, ప్రాణాయామము, ప్రత్యాహారము, ధారణ, ధ్యానము, సమాధి. ఇందు మొదటియైదు బాహ్యాంగములు.

అహింస, సత్యము, అస్తేయము, బ్రహ్మచర్యము, అపరిగ్రహము అనునవి యమములు. శౌచము, సంతోషము, తపస్సు, స్వాధ్యాయము, ప్రణిధానము అనునవి నియమములు. పద్మాసనాదులు ఆసనములు. శ్వాసబంధము ప్రాణాయామము. ఇంద్రియములు విషయములయందు వ్యాపింపనీక లోపలి కాకర్షించి చిత్తమున నిలుపుట ప్రత్యాహారము.

యమనియమములు హనుమంతునియం దుండుట సుప్రసిద్ధము. ఆసన ప్రాణాయామములు 3-30 పద్యములయందుఁ గనవగు. ఇవి చదువునపుడు భగవద్గీత యందలి యీ శ్లోకముల ననుసంధించునది.

శ్లో. సమం కాయ శిరోగ్రీవం, ధారయన్నచలం స్థిరమ్.
సంప్రేక్ష్య నాసికాగ్రం స్వం, దిశశ్చానవలోకయన్
ప్రశాన్తాత్మా విగతభీర్బ్రహ్మచారివ్రతే స్థితః
మనస్సంయమ్యమచ్చిత్తో, యుక్త ఆసీత మత్పరః.

అభ్యాసమందుఁ బ్రాణాయామముకంటెను బ్రత్యాహారము కష్టసాధ్యము. ప్రాణాయామదశయందుఁ దా నింత లావు పొడుగు గలవాఁడనను స్థూలదేహజ్ఞాన ముండవచ్చును గాని ప్రత్యాహారదశకు వచ్చునప్పటికి దేహ మత్యల్పమైనట్టుగ భావించి (హనుమంతుఁడు పిల్లి యంత యగుట) దేహసంధు లన్ని సడలించినఁ గాని ప్రత్యాహారము సాధ్యముగాదు. శనైశ్శనై రుపరమే త్తన్నట్టు లెంత మెల్లగా మనస్సును లోపలికిఁ బ్రవేశింపఁ జేయవలయుననినను వ్యాధిలోనగు ప్రతిబంధకములలో నేదోయొకటి (లంకారాక్షసి) యడ్డపడుచునే యుండును. దానిని జయింపక యాత్మ దర్శనము సాధ్యముగాదు. ఆత్మసాక్షాత్కారము నొందిన పెద్దలవలనను (సంపాతి) శ్రుతివలనను, ఆత్మ హృదయగుహయం దున్నట్లు తెలిసినను దానిని గనులారఁ గన్గొనుటకై హనుమంతుఁడు రాత్రియందు శ్రమించినట్లు మరల మరల శ్రమింప వలయును. ఇందును భ్రాంతిదర్శనము (మండోదరీదర్శనము) లోనగు విఘ్నములు కలుగును. ఈ గండము లన్ని గడచిన నాత్మదర్శనము కలుగును. ఇట్టులే పోల్చి చూచిన సీతాసంభాషణము, లంకాదహనము, వానరులతో సీతావృత్తాంతము చెప్పుట సీతాదేవియందలి భక్తి - యిట్టివన్నియు యోగాభ్యాసరతుల కనుభవగోచరములు. అభ్యాసు లీ కొంచెము సూచించుటవలననే సర్వము గ్రహించి యానందింపఁ గలరు. కావున నింతతో నీ విషయము విరమించెదను.

౧౨. శ్లో. యే తు సర్వాణి కర్మాణి, మయి సన్న్యస్య మత్పరాః
అనన్యే నైవ యోగేన, మాం ధ్యాయంత ఉపాసతే
తేషా మహం సముద్ధర్తా, మృత్యుసంసారసాగరాత్
భవామి న చిరాత్పార్థ, మయ్యావేశితచేతసామ్
మయ్యేవ మన ఆధత్స్వ, మయి బుద్ధిం నివేశయ
నివసిష్యసి మయ్యేవ, అత ఊర్ధ్వం న సంశయః.

ద్వి. అన్ని కర్మముల నాయందున యునిచి, నన్నె పరుఁడుగ ననన్యయోగమున
నన్ను ధ్యానించుచు న న్నుపాసించు, చున్నారో వారల నోపి నాయందు
మనసుంచువారల మరణంబుతోడ, మొనయు సంసార సముద్రమునుండి
చెచ్చెరఁ దరియింపఁ జేయుదుఁ బార్థ, నిచ్చలు నాయందె నిలుపు మనంబు

నాయందె నిలుపు మనయమును బుద్ధిం, బాయక యింకమీఁదం బార్థ! నాయందె
నిలువంగం గల విది నిక్కంబు సుమ్ము, వలదు సందేహంబు వసుధేశతనయ.

—ద్విపద భగవద్గీత.

అను భక్తియోగవిషయమైన భగవద్గీతా వాక్యములను సీతాదేవి చర్యతోం బోల్చిచూచిన పరభక్తివిషయము స్పష్టపడును.

౧౬. సీతాదేవిచర్య ప్రపత్తియు సూచించుచున్నది.

శ్లో॥ అనన్యసాధ్యే స్వాభీష్టే, మహా విశ్వాసపూర్వకమ్
తదేకోపాయతా యాచ్ఞా, ప్రపత్తిశ్శరణాగతిః.

అని శరణాగతి లక్షణము.

సీతాదేవికోరిక రామసమాగమము అనన్యసాధ్యము. రాముం డెట్లయినం దన్ను రక్షించుననుట సీతాదేవికి నమ్మకము. కావుననే యితరోపాయము (హనుమంతుని వెంటంబోవుట) యను మార్గ మంగీకరింపదయ్యె.

౧౭. భక్తియోగ ముద్యానసంచారమువలె మనోహరమైన మార్గమనియు యోగమార్గము నిరాలంబనముగ సముద్రము దాఁటుటవంటి దుస్సాధ ఘోరకార్యమనియు నీ కాండమువలనం దెలియం దగియున్నది.

శ్లో॥ మనుష్యాణాం సహస్రేషు, కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే
యతతా మపిసిద్ధానాం, కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వతః.

అన్నట్టు లన్నికోట్లకపులలో హనుమంతుం డొకండే కార్యసిద్ధి నొందంగలిగెను.

యోగమార్గసంచరిష్ణువునకు "ధైర్యము స్మృతియు వారక దాక్ష్యము దృష్టి" దృఢముగం గలిగినం గాని కడతేఱ లేదు. ఇట్టివానికి మొదటివిఘ్నము తన హితుల వలననే కలుగును. వీని మార్గకష్టము తెలిసిన మిత్రులితఁడింత దుస్సాధకార్యమునకుం బూననే మెట్లగునో యను సందేహముచే వీని దృఢవ్యవసాయమునకు సాహాయ్యరూపకవిఘ్నము కలిగింతురు. అది విఘ్నమే కావున దాని నభ్యాసి యంగీకరింపం దగదు. (మైనాకచరిత్ర) అది గెలిచినతరువాత వీని శుద్ధిశక్తిం బరీక్షింప దేవతలే విఘ్నములు కలిగింతురు. (సురస). వానికిని లోపడరాదు. ఇదియైనపిమ్మట భూత గ్రహములు వీనిని బీడించును. (సింహికావృత్తాంతము). దీనిని జదువువారు జరిగిన కార్యమునకుం దగిన కారణములు కల్పించి వ్రాయుచున్నానని భ్రమింపవచ్చును. అభ్యాసపరు లట్లు తలంపరు. ఈ విషయమై వివేకానందస్వాములవారి జీవితములోని యీ వాక్యముల ననువదించుట యప్రస్తుతము గాదు.

"Tradition has it that the tree is protected, as it were, by a *Bhairava* or a powerful spirit, who prevents any one who is not pure from meditating there. Even Totapuri and Noren experienced great difficulty, as it is said, in concentrating of their minds on Reality there. Some powerful force seemed bent on driving them forth..

In the instance of Noren, however, it was different. Finding that something opposed him in his desire to centre his mind upon God, he took a flaming brand from the meditation fire before him and struck the ground with such violence and with such intensity of emotion that he swooned. When he emerged from that state, however, he found that he could meditate with ease

Later another man endeavoured to do that which saints had done, and he became mad. He could not endure the forms which came in the course of the meditation upon the Terrible one, who dances the Dance of Death and Destruction."

ఇట్టి యోగసిద్ధిని హనుమంతుఁడు పరభక్తికి సాధనముగఁ జేసికొనెను.

౧౮. సుందరకాండమునఁ బ్రథమాక్షరము 'త'. కాండము నందలి కడపటి యక్షరము 'త'. ఇది 'తత్' అనుదానిని బోధించుచున్నది.

మొదటి శ్లోకము.

శ్లో. తతో రావణనీతాయాః, సీతాయాశ్శత్రుకర్శనః.
ఇయేష పద మన్వేష్టుం, చారణా చరితే పథి.

క. తరువాత రావణాసుర, వరనీత ధరాత్మజాతపదము న్వెదకన్.
గురుచారణమార్గంబున, నరుగఁగ నృపమాత గర్శితారి దలంచెన్.

కడపటి శ్లోకము.

శ్లో. తతో మయా వాగ్భి రదీన భాషిణా, శివాభి రిష్టాభి రభిప్రసాదితా
జగామ శాంతిం మమ మైథిలాత్మజా, తవాపి శోకేన తథాభిపీడితా.

తే. తత భవద్దుఃఖమునకును • దరణిగోత్ర,
వార్ధిచంద్రమ! యట్లు తా • బాధపడుచు
శుభము నిష్టంబు నగు నాదు • సూక్తి ధృతి నొ,
సంగ శ్రీరామ వహియించె • శాంతి సీత.

ఇది గాక సుందరకాండమునఁ బ్రతిసర్గమున మొదటి యక్షరము సకారమో తకారమో యుండును. లేదా యా శ్లోకమున సీత యను శబ్దముగాని తత్పర్యాయ పదముగాని యుండును. అదియుఁ దప్పిన రెండవశ్లోకము మొదటియక్షరము స, త, తప్పదు.

ఈ స,త-లు సీతయని సూచించుట స్పష్టమేకదా. సీతయేకదా సుందరకాండమున కధిష్ఠాన దేవత. సీతాయాశ్చరితం మహత్తన్నట్లు శ్రీరామాయణమంతయు సీతామాహాత్మ్యమే తెలిపినను నందు సుందరకాండము నాయకరత్నము కదా. సీత= ఓమ్ అని సాంఖ్యశాస్త్రప్రకార మగుచున్నది. ఈ ఓం తత్ సత్ ల ప్రయోజనము భగవద్గీతయం దిట్లు చెప్పఁబడినది.

శ్లో. ఓం తత్స దితి నిర్దేశో, బ్రహ్మణ స్త్రివిధస్స్మృతః
బ్రాహ్మణా స్తేన వేదాశ్చ, యజ్ఞాశ్చ విహితాః పురా

> తస్మా దోమిత్యుదాహృత్య, యజ్ఞదానతపఃక్రియాః
> ప్రవర్తన్తే విధానోక్తా, స్సతతం బ్రహ్మవాదినామ్.
> త దిత్యనభిసంధాయ, ఫలం యజ్ఞ తపఃక్రియాః
> దానక్రియాశ్చ వివిధాః, క్రియన్తే మోక్షకాంక్షిభిః.

ద్వి. ఓమ్మని తత్తనియును సత్తటంచు, నిమ్మాఁడువిధముల నెసఁగుచునుండు
బ్రహ్మనిర్దేశంబు; పరఁగెఁ దద్యుక్తి, బ్రాహ్మణుల్ క్రతువులు వర్ణ్వరములు పూర్వ;
మట్టులుగాన నోమ్మని మున్ను పల్కి, యట్టుగ నా బ్రహ్మవాదుల విధులఁ
బలుకంగఁ బడినతపంబు దానంబు, కలితయజ్ఞము లెల్లకాలంబు జరగు;
తత్తని ఫలకాంక్షఁ దవులక ముక్తి, హత్తఁ గోరినవారు యజ్ఞముల్ తపము
వివిధ దానక్రియా విసరంబు లెల్ల, నవనీశనందన! యాచరించెదరు.

—ద్విపద భగవద్గీత.

వీనిని బర్యాలోచించి చూచినచో సుందరకాండ పఠనమువలన భుక్తి, ముక్తులు కలుగుట యేమి వింత! శ్రద్ధయు భక్తియు నుండినఁ జాలును.

అల్పశక్తుఁడను కించిజ్ఞుఁడనైన నామనస్సునకు గోచరించినవఱకు పరివర్తనమునందు నాకు సాధ్యమైనవఱకు మూలమునఁ గల విశేషరహస్యము లాంధ్రమునను బొందు పఱిచితిని. లోపములున్నచోఁ దెలుపు మహాత్ములపాదములకు నమస్కరించి వానిని గ్రహించి కృతార్థుఁడ నయ్యెద. సంస్కృతరామాయణము నర్థము గ్రహించి పారాయణ మొనర్చుట సర్వశ్రేయస్కరము. పఠితన్యర్థకర్తను గృతార్థునిఁ జేయఁ గాఁ బోలుఁ గొందఱు పుణ్యు లాంధ్రశ్రీవాల్మీకిరామాయణమునే పారాయణ మొనర్చితి మనియు, దానివలననే తమ కోరికలు కొనసాగినవనియు వ్రాసిరి. అర్థము తెలియని చదువు వ్యర్థము. అర్థము తెలియక మనసు రంజిల్లదు. మనసు రంజిల్లక భక్తి కుదురదు.

క. ఆరయ దేశము వారికి, నారయ దేశంబుభాష నమరినకావ్యం
బాయతిపుణ్యార్థంబులఁ, బాయక సమకూర్చు దేవభాషయుఁబోలెన్.

క. సురభాషార్థము తెలియని, తరుణులకును శూద్రులకును దమతమ సీమం
బరఁగినమాటలఁ జెప్పిన, వరకావ్యము పఠనమున కవశ్యంబగున్.

—అప్పకవి.

అని యుండుటచే సులభమగు నీ గ్రంథము పఠించుటచే వీరికి సత్ఫలము కలుగుట తథ్యమే కదా. మూలమునందున్న మంత్ర, బీజాక్షరాదు లిందు నుండుటయే దానికిఁ గారణము.

భగవంతుఁ డిట్టివారికి సకల శ్రేయస్సులు నొసంగునుగాక. దైవభక్తి లోకమున వర్ధిల్లుగాక.

ఇట్లు ప్రార్థించు,
శ్రీరామచరణానందుండగు, భక్తచరణపరిచరణుఁడు,
రామదాసుఁడు.

శ్రీలక్ష్మీ నృసింహాయ నమః.

అథ శ్రీ ఆపదుద్ధారక హనుమత్ స్తవరాజమ్.

శ్రీ గురుభ్యో నమః॥ హరిః ఓం॥ వసిష్ఠ ఉవాచ॥ భాష్య(?) శ్రుతం హనుమతిశ్శ్రుతం దుః
తాపహమ్। హనూమత్ స్తవరాజం మే వద దేవర్షి సత్తమ॥ ౧

శ్రీ నారద ఉవాచ॥ ఆపదుద్ధారకం నామ స్తవరాజ మిమం మునే। కథయామి
హనూమంతం నత్వాహం వేధసా కృతం॥

అస్య శ్రీఆపదుద్ధారక హనుమత్స్తవరాజ మహామంత్రస్య బ్రహ్మా ఋషిః। ప్రకృతి
చ్ఛందః। ఆపదుద్ధారకో భగవా న్మారుతి ర్దేవతా। రం (ఓం శ్రీం రం) ఇతిబీజం। లం
ఇతిశక్తిః। క్లీం ఇతి కీలకం। శ్రీహనుమదంతర్గత శ్రీసీతాపతి శ్రీరామచంద్ర ప్రసాద
సిద్ధ్యర్థే జపే వినియోగః॥ ఓం రం (ఓం శ్రీం రం) ఓం లం ఓం క్లీం హనుమతే అంగు
ష్ఠాభ్యాం నమః॥ ఓం రం (ఓం శ్రీం రం) ఓం లం ఓం క్లీం వ్యూహాశనాయ తర్జనీభ్యాం
నమః॥ ఓం రం (ఓం శ్రీం రం) ఓం లం ఓం క్లీం మారుతాత్మజాయ మధ్యమాభ్యాం
నమః॥ ఓం రం (ఓం శ్రీం రం) ఓం లం ఓం క్లీం అంజనాసూనవే అనామికాభ్యాం
నమః॥ ఓం రం (ఓం శ్రీం రం) ఓం లం ఓం క్లీం ఏకవీరాయ కనిష్ఠికాభ్యాం నమః॥
ఓం రం (ఓం శ్రీం రం) ఓం లం ఓం క్లీం పంచముఖాయ కరతలకరపృష్ఠాభ్యాం
నమః॥ ఏవం హృదయాదిన్యాసః। భూర్భువస్సువరోం। ఇతి దిగ్బంధః॥ అథ ధ్యానం॥
అన్యాది లక్ష్మీపతి పాదజాత మనమానుహవర్తి కృతాదిదర్శనమ్। శ్రీ పారిజాత
ద్రుమమూలవాసం క్లేశాపహం సంకలయామి చిత్తే॥

బ్రహ్మా ఉవాచ॥ ఆద్యాం శ్రీరఘునాథ పుణ్యమలకమలజాంగుష్ఠమూలాభిజాతో।
యో ఘోరానేకానేకాన్ ప్రపయవదితుహూన్ రాక్షసాన్ క్షీణయన్ ప్రాక్। యస్య
ప్రాణావనాశీ సకలసురనిగా సర్వధారాపదో గ్రిగ్రం। తం వందే వజ్రకాయం
హరివరతనయం మారుతిం స్వేష్టసిద్ధ్యై॥ ౧

యోఽజనం శోభ్యాసనాంతర్గత గిరిశిఖరశిలా మోదయన్ యో చ పూర్వే। ఛేదే కల్పద్రుమస్య
ప్యమనోరమణి శాతయాం లసచ్ఛిత్రపేద్యాం। ఆనందాభ్యాధినామే సదయ ప్రతి
తరాం సంస్తువన్ సంగరాజం। తం వందే॥ ౨

యస్మై ప్రాపం తాపసాక్ష్యే ద్విజవరజనకే జాతిమాత్రే నివర్త్యాన్। అత్యాప్తం నీత్య
మానః స్థిర (శిర)క్ష్మితవపుషా క్రోధితే నాత్మశిక్షితాసంకల్పా వృత్తకూపం హరివర
వదనం ప్రాప్య శ్రీరాంఘ్రి మాత్రః॥ తం వందే॥ ౩

యః శ్వేతద్వీపమధ్యే సురవరనిక రైః సేవ్యమానం రమేశం। ధ్యాయన్ కృత్వా తపోగ్రం
తదుచిత వచసా ప్రాప్యలోకానేకాన్। ఆశీస్త్వాత్రేశవన్ద్య జనన జనన (విజయ)
తాం నందయన్నంజనాయాః॥ తం వందే॥ ౪

యో లోకద్యోతనాయ ప్రభవతి తరుణో నారుణో వీక్ష్యభానో॥ యన్త్రతం మం త్రార్థ్యకాలే ఫలమితి సుధియా భావయామాసోత్తరేణ। వక్త్రేణాభాసితో ప్రాగపత దితిమతిం ఖ్యాపయిత్వాచ భద్రాం॥ తం వందే॥ ౫

యో భ్రాతా సంప్లుతో వా ఉరుతరగిరిమా సామజాతో వనాంతం। హిత్వా బుద్ధ్వా స్వాన సాఖ్యం సబ్బ్యసుతరకపితో వజ్రసంజ్వాలనాసే। లబ్ధ్వా మత్పీడకా తన్నుత యువతి కృతో మోచయంతం కృపాంతం॥ తం వందే॥ ౬

యః సుగ్రీవేణ సాకం తనువనికటే ఋశ్యమూకే వసన్ సన్। సంప్రాప్తో రాఘవేశం కపివరవసనే నైవ సంయోజ్య సఖ్యే। విఖ్యాతం వాలినం తం రఘుకుల రమణే నార్దయామాసనం తం॥ తం వందే॥ ౭

యో ముద్రాం రామదత్తా మపి చలితమనాస్సన్నిధాయ స్వమూర్ధ్ని। ప్రాప్యాంభోధిం తమబ్ధిం గురుతర వపుషా మేమమాత్రాతతీర్య। గత్వా లంకా మశోకే విశకలిత మతిం తోషయామాస సీతాం॥ తం వందే॥ ౮

యో హత్వాక్షం పరోక్షే తంభితమభిగతాన్ రాక్షసా న్ప్రాతఘూర్ణైః। వీక్ష్యో ఒక్షోభ్యరక్షః శరకృతరశనాం ప్రాప్య స్వేచ్ఛ్యావశేన। పుచ్ఛాగ్రే దీపితేన జ్వాల దనలరుచా దీపయామాస లంకాం॥ తం వందే॥ ౯

యో గత్వాథాంతరంగే రఘుపతి దయితాం తోషయిత్వాచ వృత్తం।వృత్తం చిహ్నం గృహీత్వా పునరమరపథా (పిరమథా)లంఘయిత్వా తమ(బ్దా) బ్ధిం। ప్రాప్యైతం ప్రత్యర్పయామాస జ్వలదనలనిభం ప్రార్పయామాస చిహ్నం। తం వందే। ౧౦

యో లబ్ధ్వా రామ సీతాం ప్రతి రఘుపతినా ప్రేషితః ప్రాప్య లంకాం నిశ్శంకం రావణేన ప్రతిగిరి ముఖునా చోత్తరేణ ప్రభావ్య। తద్వ్యాపాం ప్రేక్ష్య రోషాదథపున రపత క్షేచరై శ్శేకపీరః॥ తం వందే॥ ౧౧

యో గత్వైకోరుపీరః పథి వరవపుషం మర్దయిత్వా సురారీన్। గత్వాద్రిం ద్రోణ శ్రీవం తనుపతి దితిజాం శ్వాను (కు) రోషాత్ప్రహార్య। తం గృహ్యో గత్యభావా ఉదయతి సుధియా జీవయామాస శేషం॥ తం వందే॥ ౧౨

యో లింగం వారణాశ్యాః చిరమితిహారిణం (స్థిరమనుపనయన్) స్థాపితే వాలుకేతం దృష్ట్వా తూష్ణీం నివిష్టో హారినరకృపయా తత్పురస్థాపయిత్వా। తద్వ్యాత్రాపూర్ణ పుణ్యాం దిశతి ఘనినతాం సర్వదా ధ్యాని దేవ॥ తం వందే॥ ౧౩

యో దేహం త్యక్తుకామో జ్వలదనలనిభం శ్యామసుభ్రాతయిత్వా రామోవాద్య
భ్రాతరమద్య త్యజామి ప్రియసఖే మారుతే జానుకేనస్య। ఇత్యుక్త్వా శ్రీనివాస్యం
భరతమతియశాః రక్షయామాస శీఘ్రం। తం వందే॥ ౧౪

యో రోగార్తాం పాలయిత్వా రఘుకులతిలకే స్వీయధామ ప్రవిష్టే ప్రస్థం వికోర్ణం
ప్రోద్ధారపక్షిజనామనాః భక్తిభావేన రామే ఖిన్నే కిం పూర్వమద్యాప్యనయ
సరసి కే ధ్యాయమానో వ్యతిష్ఠే (వర్తతిష్ఠే)॥ తం వందే॥ ౧౫

యో భీమం చాక్షమధ్యే దృఢతరవపుషా పూర్వమాశ్వం మృగేంద్రం హర్యక్షేనం
గమ్యమానం తనుయమాత్రతయం తస్య దత్వాక్షపాణా। తత్వా తేమ్యాతతిం
గార్భ్యనజవమిమతో రక్షయామాస సోహాత్। తం వందే॥ ౧౬

యో హ్యేవం ద్వాదశాబ్దానిహ లఘుగణితాన్ బ్రహ్మకల్పానతీత్య। త్రిత్వా శ్రీ
రామాంఘ్రిసేవానవరతమహిమాహ్యన్తృప్తదృష్ట్యా ధన్యం గార్హస్థ్యం ప్రాప్య బ్రహ్మ
సకల జననకృద్యద్యవిష్యత్యసౌహో॥ తం వందే॥ ౧౭

యః పాటిరోదరాఖ్యే శిఖరి శిఖరగే కాననే దత్తనాకాత్। అన్యేనా స్తిధ్వజివ్యాం
స్ఫుటతరరథ సేనాట్టహాసేన సైన్యం। కృత్వా స్వస్థం మహాత్మా రిపుగణవిజయం
చాకరోద్దుర్జయం స్వై॥ తం వందే॥ ౧౮

యస్స్వీకృత్యం న్యాయమార్గం నిజనియమమనా సంప్రజస్మిన్గతమాయ। వాసప్రస్థాశ్రిమ
స్థః శతధృతిరథతంచాశ్రమం సంప్రపూర్య। పాతివాసేజ్యాశ్రమేణా ముక్తితతోఽభవే
ద్వద్విమౌక్త్యే భవేత॥ తం వందే॥ ౧౯

యో భక్త్యా వర్ష్యతే త్యాధనధయమహాదూతికష్టంచ కష్టాత్। సంతారాత్యాభీష్టసిద్ధిం
హాసిబంధబద్ధే భావసిద్ధించ దత్వా। కృత్వా శ్రీరామాంఘ్రిభక్త్యాస్వతరతిమయాభిక్ష్మాస
వైరాగ్యధర్మాన్॥ తం వందే॥ ౨౦

నారద ఉవాచ॥ ఇదం హనుమతస్స్తోత్రం ఆపదుద్ధారనామకం। కృతం యద్రుద్ర
హ్యనాపూర్వం ప్రత్యహం యః పఠేత్త్రిసంధ్యాస్నాత్వా శుచిస్సమాహితః త్రివారం నియ
మాన్వితః సతస్యాభీష్టం క్వాపి శ్రీహనూమత్ప్రసాదతః। సంకటే విషమే ప్రాప్తే
కారాగారప్రవేశనే శత్రుమధ్యే సభామధ్యే సింహవ్యాఘ్రాదిపీడితే। మహాచాపల్య
ముక్తానే ప్రాప్తే రాజభయేపి చ। శతవారం పఠేద్యస్తు తస్మాన్ముచ్యతే నరః।
ప్రసూతికాలే నారీణాం సంకటే చ సుమంత్రితం। ప్రాశయేదుదకం వాపి సుప్రసుగార్భ
వతి క్షణాత్। పుమాన్యసుమతీం నారీం అపాయం స్నానకాలతః త్రివారం మంత్రి
తం తీర్థం పాయయిత్వాస్తు ద్రుతం। విప్రో విషయసంపన్నో బాహుజో...

పరాక్రమం । నైశ్చైశ్చ హ్యాతిసనాఖ్యస్స్యాత్ తత్ర సుఖమవాప్నుయాత్ ।విద్యాకామో లభేద్విద్యాం రోగీ రోగాత్ప్రముచ్యతే । జపం మంత్రసహస్రేణ జపసిద్ధిర్భవేద్ధ్రువం । శతవారం పఠేన్మంత్రం అథానష్టాక్షరం పునః । ఏకవారం త్రివారం వా యావన్మంత్ర మనన్యధీః ॥ ఓం హనుమతే స్ఫట్ స్వాహా॥ ఇత్యష్టాక్షరమంత్రః॥ ఏవం చ సంపుటీకృత్వా స్తవరాజమిమం మునే। తేనసిద్ధి మవాప్నోతి నాన్యథాసిద్ధిమేష్యతి । దశాంశం తర్పణం కుర్యాత్ పునశ్చర్యావరోహ్వహం । తర్పణస్య దశాంశేన పరమాన్నాహుతిః స్మృతా॥ ప్రతిశ్లోకం చతుర్వేలయా త్స్వాయసం గోఘృతేనవ । ప్రతిశ్లోకం యథైకైకం తర్పయేత్ శుద్ధవారిణా । భోజయేచ్చ శతం విప్రాన్ శక్త్యాభావేకవింశతిం । ఋత్విగ్భ్యో వస్త్రభూషణాని దద్యా దాచార్యాయ చగాంవరాం । నవరాత్రం జితాహారో వృత భక్తి జితేంద్రియః । శ్రీహనుమత్ప్రసాదేన తస్యలక్ష్మీః స్థిరాభవేత్ ॥హనుమా నంజనాసూనుర్వాయుపుత్రో మహాకపిః ॥ వజ్రకాయ స్తపస్వీచ సీతాశోకవినాశనః॥ లక్ష్మణప్రాణదాతా చ రామకార్యధురంధరః ॥మహాకల్పబ్రహ్మచారీ॥ పంచాస్య భక్తవత్సలః (దశకః) । ద్వాదశైతాని నామాని భక్త్యా నిత్యం హనూమతః ॥యః పఠేత్ప్రయతో భక్త్యా సదేవై రపిపూజ్యతే। ప్రాతరుత్థాయ భానువారే హనూమత్స్తవరాజకం । యః పఠేత్సతతం భక్త్యా సర్వసిద్ధి మవాప్నుయాత్ ॥

ఇతి శ్రీ బ్రహ్మాండపురాణే బ్రహ్మ నారద సంవాదే ఆపదుద్ధారక
హనుమత్ స్తోత్రం సంపూర్ణం.

శ్రీ కృష్ణార్పణ మస్తు.

శ్రీ సీతాపతయే శ్రీ రామచంద్రాయ నమః.

అథ శ్రీ రామాష్టకమ్.

శ్రీ గురుభ్యో నమః ॥ హరిః ఓం ॥ శ్రీమత్కారత్త్వం శ్రేయో లక్ష్మీపతి రఘూత్తమః । దీనబంధు ర్దయాసింధు స్స రామో మే ప్రసీదతు ॥ ౧

దేవేంద్రప్రీతయే యేన జీవితం దత్తవా న్పురా । వనేచరాణాం భృత్యానాం సరామో ॥ ౨

ధన్వంతరి రివఖ్యాతో నిర్జరాణాం సుధాం దదౌ । యో భక్తవత్సలశ్శ్రీమాన్సరామో ॥

విశ్వామిత్రాభీష్టసిద్ధిం యో కరో త్ప్రార్థిత స్సదా । ప్రసన్న హృదయో భూత్వా సరామో ॥ ౪

విభీషణోఽసురస్వామీ లంకాసామ్రాజ్యవైభవమ్ । యేనాభయంచ సంప్రాప్త స్సరామో ॥ ౫

యస్య కారుణ్యలేశార్థం బ్రహ్మాదిసురపుంగవాః । శ్రేయసేఽజపరిచ్ఛంతి సరామో ॥ భ్రాతృభిః పూజిత స్సీతాయుక్త స్త్రైలోక్యరంజకః । సర్వసంపత్కరో నిత్యం సరామో ॥ ౬

భమేక్షస్త్రాదయతే సద్య స్సిద్ధిం ప్రాప్నోతి మానవః । యస్యస్మరణ మాత్రేణ సరామో ॥ ౭

పఠే ద్రామాష్టకం భక్త్యా యో జనస్స్యా త్సురోత్తమ । స వశీకృతబ్రహ్మాండ స్తస్యా ఽసాధ్యం కిమ స్త్యహో ॥ ౮

ఇతి శ్రీ బ్రహ్మవైవర్తే వసిష్ఠేంద్రద్యుమ్నసంవాదే రామాష్టకం సంపూర్ణం.

శ్రీ కృష్ణార్పణ మస్తు.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ మదాంధ్ర వాల్మీకి రామాయణము

(సుందరము)

విషయసూచిక

సుందరకాండము

" Paper used for the Printing of these Books was made available by the Govt. of India at Concessional Rates "

శ్రీః.

శ్రీ సీతా లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్న హనుమత్సమేత శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీహయగ్రీవ ప్రసన్న

శ్రీశారదాయై నమః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీ మదాంధ్ర వాల్మీకి రామాయణము

సుందరకాండము

శరణ! యోజనవంజన
దాశరథి గుణతతి కర్ణ•ధారా! శ్రీధా
శ్రీశస్త భక్తి లేరవ
న్యా! శర్మద జానకీ మ•నోంబుజధామా! ౧

మందరము

సీ॥ పతియు నోర్వఁజాలని • భావ వత్సరమున, మాతంబ్రి మమునుఁ బాసి•మరణ మొందఁ
చిన్నజనముచేతఁ • బ్రేమ రక్షింపఁ బడి, బదియు మూఁడవ యేఁట•భయము వదలు
నేటికి నిమువది • నిష్ఠుర రోగానఁ, బావకేయుండఁగఁ • జోర్వఁ గాచె
నలువ దేడవ నేఁటఁ • జలుపుదు విధురుఁగా, యోగమార్గంబున • బాగుపఱిచె
గీ. శేంఖదాసిమిడి నేఁటఁ దా•నెలకుఁ బిలిచి, తనకు కైంకర్యమున యుంచి•తద్దనిలిపె
జన్మసార్థకముగ రామ•చంద్రవిభుఁడు, నేఁడు వ్రాయించుకొనుచున్న•వాఁడు దీని

కం. చెందంబున రఘుపతి పద, మందారముల నెడుదు మాంధ్ర*వాల్మీకి కృతికిన్
సుందర కాండము వ్యాఖ్యను, మందరము వివిందు రామ*మూర్తి ప్రకరుణన్.

అర్థము. శ్రీ సుందరకాండమును శ్రీరామచంద్రమూర్తికి గని వినిపింప వారిని సంబోధించుచున్నారు.

శ్రీ శబ్దము కాండాదియందు మంగళ శబ్దముగాఁ బ్రయోగింపఁబడెను.

శ్రీ = నిత్యానపాయినియై యే కాలమందైనను భర్తను వదలియుండని లక్ష్మీదేవికి - శరణ = నివాసస్థానమైనవాఁడా! శ్రీ నివాసుఁడా యనుట- "శరణం గృహ రక్షిత్రోః" యని యమర కోశము. "రాఘవత్వే భవేత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణ జన్మని" యను విష్ణుపురాణ వాక్యము నిట ననుసంధించునది. ఇచ్చట శరణ శబ్దము మంత్ర రత్న మందలిది. ఈ కాండమందు నా శబ్దార్థమే విశదీకరింపఁ బడునని యీ పద ప్రయోగము సూచించు చున్నది. అజవంజవ = సంసారమనెడి, వారిరాశి = సముద్రమునకు, వారి = రేవులు, రథి = వాహనములైన యోడలుఁగలది. రథములు గలది రథి. అనఁగా సంసార సముద్రమునకు గురు=(౧) గొప్పదగు (౨) ఆచార్యుఁ డనెడి, తరి = ఓడను, కర్ణధారా = ఓడనడుపువాఁడా!—సముద్రమును దాటఁ గోరిన వారికి ఓడనావ నడిపు వానివలె సంసారమును దాటఁగోరిన వారికి నాచార్య ముఖమున సద్జ్ఞానము గలిగించి వారి నందుండి దాటించు వాఁడా, గురువనువాఁడు-ఓడ-ఓడ లభించి నంతమాత్రమున నీ మనము సముద్రమును దాటలేము. దాని నడుపువాఁడుండవలెను. అతఁడే భగవంతుఁడు. నాన మోక్షదనాని స్వాధీనమై వాఁడు నడుపునట్లు నడుమ గురువు భగవదాజ్ఞాబద్ధుఁడై భగవదాజ్ఞ లగు శ్రుతి స్మృతి శాసనముల ప్రకారము వర్తించువాఁడై యుండవలెను గాని భగవ ద్ద్రోహులు గానివాఁడు, శాస్త్రజ్ఞానము లేనివాఁడు గురువుగా నుండరాదు. దేశి కుఁడు భగవత్ప్రేరితుఁడై యుండవలెనని భావము. శ్రద్ధా శ్రీ = శ్రద్ధయనఁగా మహా విశ్వాసము. నన్నువత్సల మావలి పెంపుల చేస్తును గాని చేస్తవలేదను దృఢమైన నమ్మకము. అట్టి శ్రద్ధయనెడి సంపద - శస్త = ప్రశస్తమైన - భక్తి = ప్రేమ పూర్వకమైన సేవ యనెడి - శ్రద్ధాసంపత్తి - శస్తభక్తి-పరమభక్తి చెప్పఁబడుటచేఁ బ్రపత్తిభక్తి చెప్పఁబడెను.

ఈ కాండమున సీతాదేవియందుఁ గానవచ్చునది ప్రేమయుఁ, బ్రపత్తియుఁ గదా. తరవస్య=దాటించుట కీయఁబడు కూలి గలవాఁడా - ఓడ నడిపువానికి ధనరూపమైన కూలి యిచ్చినట్లే భగవంతుని కిచ్చుకూలి శ్రద్ధాభక్తులని భావము, అవి తప్ప మఱే యే కూలియు నాయన గ్రహింపఁడు. ఆ కూలి యీయకుండిన నాయన దాటింపఁడు. ఇట్లు దాటిపోయిన వారికి లాభ మేమి యనిన, శర్మము= మోక్షసుఖము, శర్మద = సుఖము నిచ్చువాఁడా! జానకీమనోంబుజధామా = సీతా

దేవి మనస్సునకే కనులకే స్పృహయుంగా గలవాఁడా – అమెచే నెప్పుడు స్మరింపఁబడు వాఁడా – ఈ కాండమునకు సీతాదేవి చేసిన కార్యముకూడ నత్యంతసిద్ధమైన సన్నిహిత గలుగుటంబట్టి-యీ కథ వర్ణింపఁబడి ప్రాప్తినే సుఖమని భావము. అంతకు మించిన సుఖ సంతోషములు లేవు. హనుమంతుఁడు మహాయోగియు, మహాజ్ఞానియు నగుట నిర్వి కార నిష్ఠయుడు. అంతటివాఁడు కూడ పోవునప్పుడు రామముద్రికయు వచ్చునపుడు సీతా చూడామణియు ధరించి సముద్రమును దాఁటెను. లంకలో నున్నప్పుడు తా నంతటి గొప్పవాఁడయ్యు భగవద్దాస్యము యోగమునకంటె జ్ఞానమునకంటె గొప్పది యనుట తెలిసికొనినవాఁ డగుటచే లజ్జ విడిచి 'దాసోహం కోసలేంద్రస్య' దాసుఁడనె రామచంద్రునకని రహస్యముగఁగాదు, దిక్కులు మారుమ్రోగునట్లు చాటించెను. రాఁగురాసుఁడనె నని నటుష్ఠా హనుమంతుఁడు చెప్పకో యుప్పుడే రతా భరము తమయుంచున్నకని యంగీకరించినట్లై 'శీతో భవ హనూమతః' అగ్నిహో త్రుఁడా! హనుమంతునకుఁ జల్లఁగా గావలసిన దని యూర్జాపించెను. అగ్ని వెంటనే చల్లనయెను. రామచంద్రమూర్తితో సముద్రుఁడు 'అవని నభో౽నిలానలపయస్సులు శాశ్వతమైన మార్గమున్ దవిలి స్వభావ మేమఱకుండ దప్పక యుట్టుల నే నగాధ మస్తవమును నోటఁబాసహాదభావము నీవిది తప్పరాదు' అనఁగలిగెనుగాని, 'శీతో భవ' చల్లన గమ్మని సీత యనఁగానే నా స్వభావము దాహకగుణమును నేను వదలలే నని చెప్పనంతటి ధైర్య మగ్నిహోత్రునకు లేకపోయెను. కనుకనే రామబాణములకన్నను సీతాదేవి వాక్య-మోఘ మని తేలుచున్నది. ఈ స్వభావములు నిభావములు, చూచుచుండిన దాసోహమ్మను వాని తనయుండు నైచిన భావము నెట్లు సీతా రాములు నిర్వహింపఁగలరు. 'యత్ర రామో భయం నాత్ర నాస్తి తత్ర పరాభవ' యను వాక్యమెట్లు సార్థక మగుఁగలదు? ఒకని కొక యధికార మిచ్చినప్రభు వా యధికారమును మరలఁ దీసికొనలేఁడా? అట్లే యగ్నికి దాహకగుణ మిచ్చినవాఁడు మరల ననివార్య సందర్భముల నివారింపలేఁడా?

శ్రీరామ దాసోహమ్మను మహామంత్రముచే హనుమంతుఁడు లంకయం దే బాధయు రాక్షసులచేఁ జెందఁడయ్యె. అట్లే జీవాత్మయు దేహమున నుండునపుడు శ్రీరామ దాసోహ మ్మనువాని దేవతలను బాధించఁడు. సుఖముగ సంసారము దాఁటి రామ సాన్నిధ్యము చేరఁగలఁడు. ఈ పంచాక్షరియందలి కడపటి వర్ణము ప్రథమాగ్ని బీజముతోను, ప్రథమ ద్వితీయ దీర్ఘ స్వరములతోను గలిసిన నవాక్షర మంత్రమునకు, సర్వమోక్షోపాయనమునకు సమర్థము లగుచుండ మహత్తర మంత్ర మహిమ నెఱుఁగ నెవ్వరితరము?

సాంఖ్య శాస్త్రప్రకారము రామశబ్దమును శోధించి తెలియవచ్చిన విశేష ములు బాలకాండమున వ్రాయఁబడెను. అట్లే శ్రీ. సీతాశబ్దములను శోధింతము.

రామ ౨, ౫ అనియు ౨ + ౫ = ౭ ప్రణవ మనియు నీ లోపను విషయములు పూర్వము వ్రాయఁబడెను. ఆ ప్రకారము చూచిన శ్రీ = శ్ + ర = ౫ + ౨ = ౭ అయినందున నీ పర్యవసానముగా చెప్పిన శ్రీ = రామ యని సూచించుచున్నది. అనఁగా సీతారాములయందు సమత్వము ద్యోతితము. ఈ సందర్భమున, "యథా మమా జగద్వ్యాప్తం; స్వరూపేణ స్వభావతః । తథా వ్యాప్త మిదం విశ్వం, నియంత్రీచ తథేశ్వరీ" స్వరూపముచే, స్వభావముచే నాచే నెట్లు ప్రపంచము వ్యాపింపఁబడి యున్నదో యట్లే యామెచేతను వ్యాపింపఁబడియున్నది. ఆమెయే ప్రపంచమునకు నియంత్రి, ఆమెయే యీశ్వరి, 'నిత్యైవైషా జగన్మాతా, విష్ణో శ్రీరనపాయినీ।కిమత్ర బహునోక్తేన, సంక్షేపేణేద ముచ్యతే । దేవతిర్యఙ్మనుష్యేషు, పున్నామా భగవాన్ హరిః । స్త్రీ నామ్నా లక్ష్మీ ర్మైత్రేయ, నానయో ర్విద్యతే పరమ్॥' ఈ జగన్మాత విష్ణువునకు నిత్యానపాయిని. పెక్కుమాటలవలన లాభమేమి! సంక్షేపముగాఁ జెప్పెదను. దేవతలందు, మనుష్యులందు, పశుపక్ష్యాదులందు మగవారిపేళ్లు గలవి విష్ణువు, స్త్రీపేళ్లు గలవి లక్ష్మి. ఈ యిరువురకంటెఁ బరమైనది లేదు. 'శక్త్యైషా మేవ లోకానా మీశ్వరీ మమ వల్లభా । అస్యా మమచ శేషం హి, విభూతి రుభయాత్మికా' అన్ని లోకములకు నా ప్రియురాలే యీశ్వరి. నిత్యవిభూతి, లీలావిభూతి (ప్రపంచము) యను రెండు విభూతులు ఆమెకు నాకు శేషములై యున్నవి. 'అస్యేశానా జగతః' ఈ ప్రపంచమునకు నీశానయగు నీమె 'ఈశానాం జగతా మధీశ దయితాం' ఇత్యాది ప్రమాణములచే లక్ష్మీనారాయణులు సీతారాములు లిరువురు సమాను లని దెల్పుచున్నది.

లోకే స్త్రీవాచకం యావత్, తత్సర్వం జానకీ శుభా । పున్నామ వాచకం యావత్, తత్సర్వం త్వం హి రాఘవ । తస్మాల్లోకత్రయే దేవ యువాభ్యాం నాస్తి కించన॥ అధ్యాత్మ, కి.

రామా! లోకమున పురుష వాచకములన్నియు నీవు, స్త్రీవాచకము లన్నియు సీతాదేవి, కావున మూఁడు లోకంబు లందు మీ యిరువురకంటెఁ వేఱైనది లేదు.

రామ = ౫౨. శ్రీ = ౫౨ - ౨౭ + ౨౫ = ౫౨. ఇరువదియేడవ వాఁడు భగవంతుఁడు. ౨౫ = చేతనాచేతనాత్మక మగు (౨౪ + ౧ = ౨౫) తత్త్వము. ౨౭+౨౫=౫౨ రామనామమైనట్లు శ్రీ = ౫౨ తెలుపుచున్నది. ఇదియును లక్ష్మీనారాయణుల సమత్వము తెలుపుచున్నది. ఈ యర్థమునే సీతయను శబ్దము సుస్పష్టముగాఁ దెలుపుచున్నది. సీ+త=౭+౬=౧౩=వర్ణ సమామ్నాయ మందలి పదమూఁడవ యక్షరము ప్రణవము. ఈ ౭౬ ను ముందు చెప్పిన ప్రకారము విభజించి చూచిన ౨౭ + ౨౫ + ౨౪ = ౭౬ అగుచున్నది. ఇది చిదచిదీశ్వర తత్త్వముల మూఁటిని దెలుపుచు

ఏని శేశీభావమును సూచించు చున్నది. ఇంతకంటెఁ బరమైన మాహాత్మ్యము కలది మఱేది కలదు?

సీతాశబ్దము 'సహోనైక' యను శ్రుత్యర్థమును బోధించు చున్నది. 'సహో నైకః' అనఁగా భగవంతుఁడు ఆనందము నిశ్చయము అని యర్థము. అట్లే సకారమునకు స్త్రీలింగ రూపము సీ-కావున సీ శబ్దమునకు భగవతి లక్ష్మీదేవి యని యర్థము- 'సా చ లక్ష్మీః బుద్ధేః ప్రోక్తా' యని ఏకాక్షర కోశమునందుఁ గలదు. అట్లే తకారమునకు నిశ్చయ మని యర్థము.

'కరుణాయామంతు తా స్త్రియా'మ్మని నానా. ర. యందుఁగలదు. తా శబ్దమునకు దయ యని యర్థము కలదు.

కావున సీతా శబ్దమునకు లక్ష్మీదేవి కేవల దయామయి యని తేల్చుచున్నది. "లక్ష్మ్యా సహా హృషీకేశో దేవ్యా కారుణ్యరూపయా। రక్షకః సర్వ సిద్ధాంతే వేదాంతేపి చ గీయతే" యని ప్రమాణము గలదు.

సీతాదేవి యెట్టి దయామయియో రామాయణము చదివినవారికిఁ జెప్పవలసిన పనియే లేదు.

సీతాశబ్దమునందువలె సకార తకారములు గల శబ్దములు సతీ, సత్, సేతు, సత్య యను నవి కానవచ్చుచున్నవి. వీని యర్థమునకు సీతాదేవికి సంబంధము గల దేమో చూతము. సతీ = 'సతీ సాధ్వీ పతివ్రతా' అమరకోశము. సతీశబ్దము సాధారణముగఁ బతివ్రతకుఁ జేరు. దర్శనాదేవ పాపం స్యతీతి సతీ = దర్శనమాత్రముననే పాపములు పోఁగొట్టునది సతి. ఇది సామాన్యసతుల లక్షణము. అందు సీతాదేవి యెటువంటిసతియో రామాయణజ్ఞులకుఁ జెప్పవలసిన పనియేలేదు. ఒకసారి యామె కటాక్షము మనమీఁదఁ బడినను, ఆమె దర్శనము మన కొకసారి కలిగినను మన పాపములెల్ల నశించి కృతకృత్యుల మౌటయందు నేమి సందేహము గలదు. ఆమె దర్శన ప్రాప్తి లేనప్పుడు అట్టి పుణ్యాత్మురాలి చరిత్ర పఠించుటయు సర్వపాపహరము.

సేతు = నీళ్ళుపోకుండ రెండువైపులను నడుమ నడ్డముగఁ గట్టఁబడుకట్టకు సేతు వనిపేరు. ఈయన కట్టలు కట్టుట యొక్క యుద్దేశ్యమేమి? (౧) నీళ్ళు వ్యర్థముగఁ బోకుండ నరికట్టి పైరుపచ్చలు వృద్ధిచేసికొని బాగుపడుట. అట్లే సీతాదేవియు మన మూర్ఖములుంచిని మన జన్మ ప్రవాహములు వ్యర్థములై పోక ఫలించునట్లు చేసి ఐహికసుఖములను కలిగించును. (౨) రెండవయుద్దేశ మామొడ్డున నుండువారావలి యొడ్డునకుఁ బోవుటకు నిరపాయమైన సదుపాయము. ఒక గొప్పనదిని మనమీఁదియో, నడచియో దాటిపోవచ్చును. ఇది యీ బాల గోపాల మందఱకు సాధ్య మగునది కాదు. అపాయములోఁ గూడినది. ఇక పరజన సాహాయ్య మపేక్షించునది పడవలు,

సేతు వట్టిది గాదు. ఇది నిరపాయము. ఇది యాబాలగోపాలము బాలురకు, వృద్ధులకు, స్త్రీలకుఁ, బురుషులకు, ధన వ్యయ సాహాయ్య మపేక్షింపని సులభమై నమ్మకమైన యుపాయము. సీతాదేవియు భగవత్ప్రాప్తికి తన్నాశ్రయించు వారి కిట్టిదే. కావుననే రామాయణము బురుషకారముగా భక్తులు ప్రపన్నులు నాశ్ర యింతురు. ఈ సందర్భమున నుపనిషద్వాక్యములు స్మరణీయములు.

అమృతస్య పరం సేతుం = ఈ పరబ్రహ్మమును సంసారసముద్రమును దాటించి మోక్షమును బొందించుట కొఱకు సాధన భూత మగు గొప్ప సేతు వని తెలిసికొనుము.

అమృతస్యైష సేతుః । ఏషాం లోకానా మసంభేదాయ = సినోతి, బధ్నాతి స్వస్మిన్ సర్వం చిదచిద్వస్తు జాత మితి సేతుః = చిదచిద్విశిష్ట మగు సర్వమును దన యందు బంధించు కొనునది సేతువు.

ఏతం సేతుం తీర్త్వా = ఈ సేతువు నాశ్రయించి దానిని దాటవలయునే కాని యన్యోపాయముచేఁ గాదు.

ఇఁక సత్యమనఁగా నేమియో చూతము. సకారో జీవ నిర్దేశః - తకారః పర వాచకః । తయో స్సంసర్గ శక్తిర్య స్తస్మా త్సత్య ఉదాహృతః ॥ సకారమునకు జీవుఁ డనియు, తకారమునకుఁ బరబ్రహ్మ మనియు యకారము ఈ రెంటిని జేర్చు శక్తి యనియు నర్థము. ఈ యకారమునకు లక్ష్మి యని యర్థము. కావున లక్ష్మీదేవియే జీవాత్మను బరమాత్మతోఁ బొందించునది.

సత్ = ఈమె యెవతె? ఇట్టి ప్రభావ మీమెయందుఁ గలుగఁ గారణ మేమి? ఈమె నమ్మకముగ నద్దరిచేర్చునని నమ్ముటెట్లు? ఉపనిషత్తులందు, ఆకులు, కొమ్మలు కాయలు, పండ్లతోడి మహావృక్ష మగు శక్తి సూక్ష్మబీజమునం దెట్లున్నదో; యట్లు చిదచిదాత్మక ప్రపంచ మంతయు నామరూపములచే జెప్పఁబడరాని భగవంతుని యందు లీనమైయుండు దశ నసత్తనియు, నామరూప భేదములతోఁ బ్రపంచముగఁ బరిణమించిన దశ సత్తనియుఁ జెప్పఁబడెను. సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్టుఁ డగు బ్రహ్మ మసత్తు, స్థూల చిదచిద్విశిష్ట బ్రహ్మము సత్తు. మనకు గోచరించునది యంతయుఁ జిదచిద్విశిష్టమే. అనఁగా జీవులతోను బ్రకృతితోను గూడి యుండునదే ఈ రెంటికిని సంబంధ్యముగా నుండు వాఁ డీశ్వరుఁడు, ఆయన మన కన్నులకుఁ గానరాఁడు. అయి నను మనము చేరవలసిన దాయననే. ఈ పద్యమున జానకీమనోంబుజభానుఁ డను వాక్య మీ యర్థమునే సూచించుచున్నది. ఎట్లు చేరుట? ఆయన గృహస్థుని వంటి వాఁడు. జీవ ప్రకృతులు గృహము. ఆయన గృహాంతర్భాగమునఁ దన యిష్టులతో, శిష్టులతో సంతోషముగఁ గాలక్షేపము చేయుచుండును. గృహకృత్యములు పుత్త్ర మిత్త్ర భృత్య పోషణాదు లాయన భార్య విచారించుచుఁ బతివ్రత కావున భర్త

కే విహారము చేయుచున్నట్లు లోకమునకు గాలము గనుపు నట్లు సర్వకార్యములు
నిర్వహించు చుండును. అట్టి భార్యయే లక్ష్మీదేవి - భర్తను విడక సర్వదా
యాతనితో నానందము గలుగ వ్యవహరించును. ప్రపంచ వ్యవహారము నిర్వ
హించును. జీవ ప్రకృతులు రెండును ఆమె యాజ్ఞానుసారము వర్తించునవే. ఇందు
జీవులు బిడ్డలు, ఇల్లు, ఇంటిచుట్టు తోటయందలి వినోదవస్తువులు ప్రకృతి.
బిడ్డలు తోటలో వినోద వస్తువులతోఁ గ్రీడించుచుండ నామె లివసములోఁ
దాగుచుండును. ఎప్పుడు బిడ్డ లాటలచాలించి యాటవస్తువు లావలఁ బారవైచి
యమ్మా యని బిగ్గ కేకతో యమ్మ యమ్మ నచ్చి వాకిలి దీసి వారిని లోపలికి
రానిచ్చి పాలిచ్చి పోషించును. కావుననే యామెను చైతన్య స్వరూపాయని యని
గ్రంథములు చెప్పుచున్నవి. ఈ బిడ్డలు మాయల నాటలకుఁ బోరాదని తలఁచి
భక్తి గలవారికి మాతాశ్రిత్య సేవాపరాయణులుగను లేని మాయల నాటలకుఁ బంపక
తండ్రి కప్పగించి యాసేవయందే యుంచుకొనును. ఈ బిడ్డల కపాయము పాముల
వలననో పులులవలననో, దొంగలవలననో శత్రువుల వలననో కలిగి వారు ఘోషించి
లేని యప్పుడు తండ్రి దానిని వారింపఁగల వానిని వెన వారిని బంపనైనఁ బంపును.
ఇదే యంశావతారము. లేకయుంటేటి గొప్పకార్యమైన యెడలఁ దానే బయలు దేరి
కావలసిన యుడుపులు, పరికరములు తన భార్య యొసఁగఁగాఁ బరిగ్రహించి సంకల్పిం
చిన వేషముతో నంతఃపురము విడిచి పోషణములు దిగి యిల్లు విడిచి బిడ్డలయొద్దకు
వచ్చి యుపాయముఁ జెప్పించి బిడ్డల రక్షించి మాయల లోపలికిఁ బోయి యావేషముతీసి
వేయును. ఇది పూర్ణావతారము. భర్త యొద్దకుఁ బోఁదలఁచినవారి కెవ్వరికైనను నామె
యనుగ్రహించి తలుపుకీలు వఱకు లోపలఁ బ్రవేశింప సాధ్యపడదు. ఆతలుపు తానే
తీయునైనఁ దీయును. లేక భర్తచేఁ బంపఁబడిన వానిచేనైనఁ దీయఁ జేయును. (ఏడే
యాచార్యుఁడు) అంతియకాని మనమై స్వశక్తిచే నెన్ని కల్పములకైనఁ బోఁజాలము.
మన మొఱలు విని మనస్సు కరఁగి యామె తలుపులు తీయవలె. మనము లోప
లికిఁ బోవలె. ఇది తప్ప వేఱు మార్గములేదు. మాఁకుఁ జెప్పిన తలుపులనే నామరూప
ములచే వ్యాఖ్యించియుండు రీతినే మాయయని, ప్రకృతియని, కర్మమని నానావిధములఁ
బిలుతురు. ఇదియంతయు శ్రీదేవి చిద్విలాసము, భగవచ్ఛక్తియే, అన్యము
గాదు. కావున భగవత్ప్రాప్తి కోరువారికి శ్రీదేవి యనుగ్రహ మవశ్యము.
భగవంతుఁడు పంపిన యాచార్యుఁడైనను ఆమె యనుగ్రహములేనిది యేకార్యమును
జేయఁజాలఁడు. వెలికిఁ బోనులేదు. లోపలికి రానులేదు. ఇట్లున్నను శ్రీదేవి భర్త
సంకల్పప్రకారమే సమస్తకార్యములు చేయునుగాని యతిక్రమించి యేమియుఁ
జేయదు. కావుననే భగవత్సంకల్పమే శ్రీ, శ్రీయే భగవత్సంకల్పమందురు. భగవ
ద్వ్యాపారమంతయు నీమెమూలముననే జరుగవలసినదే. "మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతి
స్సూయతే సచరాచరమ్। మమ యోని ర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్।

హేతునానేన కౌంతేయ జగద్విపరివర్తతే, భ. గీ. ౯-౧౦ భగవత్సంకల్పరూపిణి యైన యీశక్తినే శాస్త్రములు శ్రీయని, లక్ష్మియని తెలుపును. ఈ పద్యమందలి శ్రీకరణమను వాక్య మీ యర్థమునే సూచించుచున్నది. రాక్షసులు వారి చిత్తవృత్తి ననుసరించి ఘోరరూపిణియైన కాళీచండీశక్త్యాది నామములచే పిలుతురు. ఆమె శక్తిచే హింసాది ఘోరకార్యములను చేయుదురు. కాకాసురుని ప్రపత్తికి పురుషకారము చేసెను, జటాయువు సేవ చేసెను, సుగ్రీవుని నాథవంతునిగా చేసెను, సకుటుంబముగ విభీషణుడు రామకటాక్షము వహించి ప్రాణకటాక్షము విసర్జించుటచేసెను, సీతానుగ్రహమునకు పాత్రులైరని సూచించినదే రామచంద్రమూర్తియు వారల ననుగ్రహించెను. ఆమె యనుగ్రహింపని వాలిని దండించెను. కావున రామకటాక్షప్రాప్తికి సీతానుగ్రహమే మూలమగుచున్నది. శంకా! "ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ" యని బ్రహ్మమొక్కండే సర్వకారణ మని చెప్పుచుండగా నీవు లక్ష్మీనారాయణులని యిద్దఱు చెప్పుచున్నావే. అది శ్రుతి విరోధము గాదా! యందు వేమో – కాదు. నీవు చేసిన యర్థము శ్రుతి విరోధము. ఏక మను శబ్దమే నేను చెప్పిన యర్థము బోధించుచున్నది. అ-ఇ-ఉ లు వంటిది కాదు, ఏకారము. ఈ మూడక్షరములను నీవు విభజింపలేవు. అవి సంధిగతములు గావు. ఏకారము అ + ఈకారముల సంధిచే నైనది. అకారమునకు విష్ణువు, ఈకారమునకు లక్ష్మియని యర్థము. అట్లే ప్రణవమందలి ఓకారము అ + ఉలచే నయినది. లక్ష్మీనారాయణులనే తెలుపుచున్నది. అట్లైన ప్రపంచమున కిరువురు ప్రభువులైరి కదా యందురేమో. ఒక రాష్ట్రమునకు యిద్దరు స్వతంత్ర రాజు లుండిన పోనీరము గాని, రాజు, యువరాజు లుండిన నేమి హాని కలదు. సూర్యుడు, ఎండ యుండిన లోకమున కేహాని గలిగినది. లక్ష్మీదేవి పతివ్రత గావున భర్తృ సంకల్పము ననుసరించి ప్రవర్తించును గాని యీయామను ధిక్కరించిపోదు. కావున నే హానియు లేదు. ఎండలేని సూర్యుడున్నాడని నీవు చెప్పవచ్చు. ఎండతోడ సూర్యు డున్నాడనియు నెండలోని పోక సూర్యదర్శనము కలుగదనియు నేను చెప్పుచున్నాను. ఎండచే లోకతంత్ర మంతయు జరుగుచున్నది కాని యెండలేని సూర్యబింబముచే గాదు. మన కాలోక్యకారణ మెండయే కాని యెండలేని సూర్యుడు కాడు. ఈ కాండమును బోధించువారు:—

(౧) బద్ధజీవ తారతమ్యము.

(౧) లంకలోనున్న రాక్షసస్త్రీలు. (౨) చెఱయందుండి తప్పించుకొని పోవ యత్నము కలిగియును లేని దేవతాస్త్రీలు. (౩) సీతాదేవి కర్మవశమున ప్రవేశించియు నంటు లగ్నగాక ప్రసన్నయై భగవత్సాహాయ్యముచే దప్పించుకొన్నది. (౪) హనుమంతుడు స్వేచ్ఛగా ప్రవేశించి యందుండు దినములు గొనక దానిని దగ్ధము చేసి వచ్చినవాడు. శక్తిగాకు మహాత్ములు, ఋషులు. ఈ నాలుగు విధములైన జీవాత్మలు సుందరకాండమున వివరింపబడినారు.

(౨) జీవాత్మ పరమాత్మలకుఁ గల సంబంధము సీతారాముల సంబంధము వంటిది.

(౩) జీవాత్మ తరణోపాయము- ఇది సీతాదేవి చర్యవలన నెఱుఁగనగు.

(౪) శిష్యాచార్య లక్షణములు- సీతాంజనేయుల చర్యలవలన నెఱుఁగనగు.

(౫) జీవాత్మలకు సేవ్యుఁడు నిర్విశిష్టరాముఁడా? సీతావిశిష్టరాముఁడా? హనుమంతుని చర్యవలన నెఱుఁగనగు.

(౬) ఆత్మావలోకన పరుఁడైన యోగిలక్షణము హనుమంతుని చర్యవలనఁ దెలియనగు.

(౭) సీతాదేవి యుపాయమా? ఉపేయమా? రెండునా?

(౮) యోగికిఁ బ్రపన్నునకు భేదమేమి?

ఈ ముఖ్యవిషయములకుఁ బ్రత్యుత్తరము గోరి చదువవలయును. ప్రశ్నలకెల్లఁ బ్రత్యుత్తరము లిందుఁ గలవు. ఈ విషయములు బాగుగ మనస్సున నాటుటకై దీని నెన్ని మార్లైనఁ బారాయణము చేయవలయును. ఇచ్చట వ్రాసినదంతయు నప్రస్తుత ప్రశంస గాదు. సీతా హనుమంతుల విషయము- వీరి యిరువుర విడిచిన వారికి రామచంద్రానుగ్రహప్రాప్తి లేదు. సుందరకాండ మీ యిరువుర చరిత్రమే చెప్పుచున్నది. కావుననే యీ కాండము తక్కిన కాండములకంటె నెక్కువగా జనులచే నాదరింపఁబడు చున్నది. ఆ కారణముచేతనే దీనికి సుందర కాండ మని పేరు. సుందరశబ్దమునకు "సుతరాం ఆర్ద్రయతి ఇతి సుందరం, వ్యుత్ అపరే. మిక్కిలి సంతోషపెట్టునది" యని లింగాభట్టీయము. పారాయణరూపముగా జనులచే నాదరింపఁబడునది. వారి వారి యిష్టార్థములు నెఱవేర్చి సంతోషపెట్టునది సుందరకాండమే కదా. కావున సుందర శబ్దమునకు భావార్థము సంపూర్ణముగా సరిపోవుచున్నది. ఈ విశేషము దీనియందుఁ గలదని తెలుపుటకే తక్కిన కాండములకు స్థలమును బట్టియో కార్యమును బట్టియో బాలకాండమని, యయోధ్యాకాండ మని, యరణ్యకాండమని, కిష్కింధాకాండ మని, యుద్ధకాండమని, పేరు పెట్టినట్లు పెట్టక వాల్మీకి సుందరకాండ మనియెను.

పైన వ్రాసిన విషయములు మనస్సునందుంచుకొని యీ పద్యము చదివినచోఁ దాత్పర్యము సుస్పష్టమగును.

తాత్పర్యము.

శ్రీదేవికి వాసస్థానమైనవాఁడా! సంసారసముద్రము దాఁటుటకు సులువను గొప్ప పడవను నడుపు నావికుఁడా! అట్లు సంసారసాగరము దాటించుటకుఁ దీవ్రగా శ్రద్ధాభక్తు లనుగ్రహించు వాఁడా! శాశ్వతి సుఖము నిచ్చువాఁడా! జానకీదేవి హృదయ కమలమందు వాసము చేయువాఁడా!

ఈ కాండాది పద్యమునందు నీ కాండమునఁ బ్రతిపాదింపఁ బడిన యర్థము గలదు. భగవంతుఁడు సంసారిచేతనుని రక్షించుటకై యాచార్యుని సంపాదించె ననుట పూర్వకాండార్థము. సంసారిచేతను నుద్ధరింప నాచార్యుఁడు చేయు ప్రయత్న మీ కాండమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈ యర్థమును నాటకాంతవాది వాక్యము సూచించును. సుందరి హనుమంతుఁ డనియుఁ, గర్భధారుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యనియుఁ దెలియఁగలను. శ్రీశరణ యనుటచే శ్రియఃపతిత్వ మనెడి బాలకాండార్థము, కల్యాణగుణాకరత్వ మనెడి యయోధ్యాకాండార్థమును, సజ్జన రక్షకత్వ మనెడి యరణ్య కాండార్థమును సూచితము. ఆజనంజనేత్యాది పూర్వకాండార్థము నీ కాండార్థమును సూచించును. శ్రద్ధేత్యాది పదము యుద్ధకాండార్థమైన ప్రవృత్తిని దెలుపును. శర్మద యనునది ప్రవృత్తి ఫలమును, జానకీత్యాది పదము ప్రాప్యస్వరూప మును సూచించును. కాఁగా నీ పద్యమునందు నీతత్కాండార్థము ప్రధానముగను బాలోత్తర కాండార్థములు తన్మహాకారములుగను వివక్షితములు.

అవతారిక :— శ్రీరామచంద్రమూర్తి పరాత్పరుఁ డనుటకు నసాధారణ మగు సమస్తకల్యాణగుణాకరత్వము కిష్కింధాకాండమునఁ జెప్పఁబడెను. ఈ కాండమున నాయకుఁడగు సర్వసంహారకత్వ మనెడి గుణము 'అధిప బ్రహ్మస్వర్గము దనుదారుణ్యఁడైన' యను పద్యంబునఁ జెప్పఁగలము అని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. పూర్వకాండమున మిత్ర రక్షణము సర్వథా చేయవలయు నని చెప్పఁబడెను. ఈ కాండమందు దూతకృత్యము, పతివ్రతా లక్షణము చెప్పఁబడు చున్నవని పెక్కొందఱు, ఆత్మావలోకన తత్పరుఁడైన యోగి చర్యయు, ఆత్మ చేయు భగవదనుసంధానవిధము, ఆత్మదర్శనము గల యోగి దేహాభిమానత్యాగము ధ్వనితము.

మొదటి సర్గమందుఁ దక్కఁబఱుప వలసిన శిష్యుని నాచార్యుఁడు వెదకు విధము చెప్పఁబడుచున్నది.

—• హనుమంతుఁడు మహేంద్రపర్వతంబున విహరించుట •—

క. తరువాత రావణాసుర, వరనీత ధరాత్మజాత•పదము న్వేషిం
పనుచారణమార్గంబున, నరుగఁగ నృపదూత గన్కి•తాకి తలంచెన్. ౧

అర్థము. తరువాతన్ = జాంబవంతునిచేఁ బ్రేరింపఁబడి సముద్రోల్లంఘనము చేయ నుత్సహించి మహేంద్రనగమునఁ జేరిన తరువాత, రావణ + అసురవర + నీతన్ = రావణుఁడనెడి రాక్షసశ్రేష్ఠునిచేతఁ దీసికొని పోఁబడిన, ధరాత్మజాత = భూదేవియందు జనించిన సీతాదేవియొక్క, పదమున్ = ఉన్నస్థలమును, నుడు = నొప్పదగు, చారణ = ఆకాశమందు సంచరించు చారణు లను దేవజాతులయొక్క, మార్గంబునన్ = త్రోవయందు, నృపదూత = రామచంద్రమూర్తి దూతయగు

హనుమంతుఁడు; ఈయన కొట్టినవాఁడన, కర్శితారి = వశింపఁజేయఁబడిన శత్రువులు గలవాఁడు; అవ్యవహిత భవిష్యత్తునకు వర్తమానభూతము లగు, సం. వ్యా. వాక్య. ౪౧ సూ. "ముదర్థే ద్ర్యక్తజీవితాః" 'హా హతోఽస్మి' అన్నట్లు, కనుచే నీయన శత్రుసంహారముచేసి ప్రాణిత కార్యము సాధింపఁగలఁ డని సూచితము.

తరువాత కర్శితారి నృపమాత రావణాసురవరనీత ధరాత్మజాపదమును వెదకన్ గురుచారణ మార్గంబున నరుగఁదలచెను అని యన్వయార్థము.

ఆచార్యపరమైన యర్థము:— శిష్యుఁ డున్నచోటు వెదకునట్టి యాచార్య స్వరూపముకూడ నిందుఁ జెప్పఁబడెను. తరువాతన్ = భగవంతుఁ డనుజ్ఞ యిచ్చి పంపిన పిదప, భగవదాజ్ఞ లేక యెవఁడును నాచార్యత్వము వహింపరాదని దీనివలన నేర్పడుచున్నది. ఈ యర్థమును నృపమాత యను శబ్దము స్థాపించుచున్నది. నృప= నృ = నరులను, జీవకోటులను, ప = పాలించువాఁడు. అనఁగా జీవాత్మల కీశ్వరుఁడై వానియం దంతర్యామియై ప్రేరకుఁడై యుండువాఁడు. అట్టివాఁడు భగవంతుఁడు. ఆయన మాత– 'సందేశహరో దూతః' యని యమర కోశము. సందేశ మనఁగా నోటి మాట. దానిని గొనిపోవువాఁడు సందేశ హరుఁడు. వీనికే దూతయని పేరు. 'దూఙ్ పరితాపే' వీనిచేత శత్రువు తపింపఁ జేయఁబడును. అనుటచే దూతయగువాఁడు తన స్వామి చెప్పిన మాట చెప్పుటయేకాక, శత్రువులు నిరోధించినను వారిని బాధించి మరల వచ్చి తాను జేసిన కార్యము చెప్పఁగలవాఁడై యుండవలెను. ఇట్టివానికి దూత యని పేరు. అటుగాక యున్నపటికిఁ బోయి శత్రువులచేతఁ జిక్కి చచ్చువాఁడు దూతగాఁ బోరాదు. గురు విట్టివాఁడై శిష్యసందేహముల నెల్లఁ దీర్పఁగలవాఁడై యుండవలెఁ గాని శిష్యుని కెక్కడ సందేహమౌనో గురువున కక్కడనే నట్లున్నట్లుండఁ గాదు. అట్టివాఁడు గురువుగా నుండ యోగ్యుఁడు కాఁడు. భగవంతునిచే నాజ్ఞాపింపఁ బడిన గురు వెట్టి లక్షణములు గలవాఁడై యుండుననిన: కర్శిత+అరి= (౧) కృశింపఁ జేయఁబడిన కామక్రోధాదు లను నరిషడ్వర్గము గలవాఁడై యుండును. (౨) గురువు సార్థక నామధేయుఁడై యుండవలెను. "గుశబ్దస్త్వంధకారః స్యాత్ । రుశబ్ద స్తన్నిరోధకః । అంధకార నిరోధిత్వా, ద్గురు రిత్యభిధీయతే." గు శబ్దమునకు నజ్ఞాన మను చీఁకటియని యర్థము. రు శబ్దమునకు దాని నిరోధించువాఁడని యర్థము శిష్యుని యజ్ఞానాంధకారముఁ బోఁగొట్టువాఁడు గురువని యర్థము. మఱియు గురు వట్టివాఁడై యుండవలయు ననిన గురుచారణమార్గంబున నడుంగిడఁ దలఁచువాఁ డగా నుండవలయును. గురువులందున చారణులు పోయిన మార్గమునఁ బోవువాఁడుగా నుండ వలయును గాని తనిష్టపు మార్గమున వర్తించువాఁడుగా నుండరాదు. చారణు లనఁగా, చారయంతి ఇతి చారణాః = ధర్మము ననుష్ఠించువారు కావునఁ జారణులు అని వ్యుత్పత్తి. అనఁగాఁ బూర్వాచార్యులని యర్థము. వారి మార్గంబునన్ = వా

సమర్థించిన విషయమున, '[illegible] శ్రోవన్' అన్నట్లు శిష్టుల. సదాచారమునం దున్నవాఁడని యర్థము.

ఈ విధముగ గురు లక్షణము చెప్పఁబడెను. భగవదాజ్ఞ కలదనుటను నామ మంత్రదీక్షయుఁ గర్పితాత్మ యనుటచే విషయముల సంపదల కామకాంతాప్రసవమునఁ జూచినను మనసు చలింపదనియు, లంకాదిమహాకార్య కుమారాది వధయు గురుచారణ మార్గమున ననుటచే మాతృత్వత్వము ధర్మశాస్త్రమున కవిరోధముగఁ జేయుటయుఁ దెలిపెను.

ఇందుఁ బూర్వాచార పరాయణత్వమునకే ప్రాధాన్య మీయఁబడె నని తలంపరాదు. ధర్మ నిర్ణయమందుఁ బరాకరుఁడు.

కల్పే కల్పే ఓ హోత్పన్నా బ్రహ్మా విష్ణు మహేశ్వరాః, శ్రుతిస్మృతిసదాచార నిర్ణేతారశ్చ సర్వదా. మనువు, ౨, ౬. "వేదోఽఖిలో ధర్మమూలం స్మృతి శీలేచ తద్విదామ్, ఆచారశ్చైవ సాధూనా మాత్మన స్తుష్టి రేవచ.

వ్యాసుఁడు:— ధర్మమూలం వేద మాహుః, గ్రంథరాశి మకృత్రిమమ్, తద్విదాం స్మృతిశీలేచ, సాధ్వాచారం మనః ప్రియమ్.

శ్రుతిస్స్మృతి స్సదాచారః స్వస్యచప్రియమాత్మనః, సమ్యక్సంకల్పజః కామో, ధర్మమూల మిదం స్మృతమ్॥ యాజ్ఞవల్క్యుఁడు.

ఈవిధముగ శ్రుతి - స్మృతి - సదాచారము, మనువు చెప్పిన శీలమే యాజ్ఞవల్క్యుఁడు చెప్పిన సమ్యక్సంకల్పజకామమని వీరమిత్రోదయుఁడు సమర్థించెను.

కావున శ్రుతి, స్మృతి, సదాచారము, స్వప్రియము, శీలము ననునవి ధర్మ నిర్ణయమునందుఁ బ్రమాణములు. 'శ్రుతి స్మృతీ మమైవాజ్ఞా' యను ప్రమాణము చొప్పున హనుమ ద్విషయమున రామాజ్ఞ కలదు. అది రాజాజ్ఞ కావున వేదానుశాసనమే. సదాచార మనునది గురుచారణ మార్గ గమనముచేఁ జెప్పఁబడెను. శీల మనునది అస్ఖలిత బ్రహ్మచర్యముచేఁ జెప్పఁబడెను. ఇచ్చట స్వప్రియమునకుఁ గారణము లేదు. ఏలన— ఈ మార్గముల దేనిచేతను బరిష్కారము గాని యటుచేసిన బాగా యిటు చేసిన బాగా యను సందేహము వచ్చినపుడు కామక్రోధ లోభవశులుఁ గాఁబడని తన పరిశుద్ధాంతఃకరణము ప్రమాణము. ఇచ్చట నట్టి సందేహము లేదు.

శిష్టాచార మనఁగా:—

ధర్మేణాఽధిగతో యైస్తు, వేదః సపరిబృంహణః।
తే శిష్టా బ్రాహ్మణా జ్ఞేయాః శ్రుతి ప్రత్యక్ష హేతవః. ౧౨-౧౦౯

ధర్మమార్గమున ననఁగా గురు ముఖముగానో, వృద్ధసేవ చేసియో, మీమాంస, ధర్మశాస్త్రము, ఇతిహాస పురాణములతోడ వేద మెఱింగి దానిని

ప్రత్యక్షము చేసికొని యథార్థజ్ఞానము కలిగి చెప్పఁగలవారు శిష్యులు. ఈ విషయమున నాచార్యలక్షణ పరిపూర్తి హనుమంతునందుఁ గలదనియు, నట్టివాఁడు శిష్యాన్వేషణమం దర్హుఁడనియుఁ జెప్పబడెను.

ఇఁక శిష్యలక్షణము చెప్పఁబడును. శిష్యుని ప్రథమ లక్షణము సీతవలె నుండుట. శ్రీ యనఁ జెప్పఁబడెడు నది, 'శ్రీ ప్రాయ మితర త్సర్వం, జగత్ప్రహ్మా పుర స్సర'మన్నట్లు భగవంతుఁ డొకఁడే పురుషుఁడు. తక్కిన జీవకోటు లన్నియు భర్తృని భార్య పరతంత్రయైనట్లు భగవంతునకుఁ బరతంత్రములే. ధారణపోషణాదుల కాయనపై నాధారపడి యుండునవే. ఇట్లు చెప్పుటచే భగవత్ప్రాప్తికొరకు జీవాత్మ తాను స్వతంత్రుఁడ నని తలఁపక తాను సర్వవిధముల భగవంతునకుఁ బరతంత్రుఁడనని యాయనపై యోగక్షేమముల కన్నిఁటికి నాధారపడి యుండవలయును. 'నిర్యోగక్షేమ ఆత్మవాన్' అని కదా భ. గీ. చెప్పుచున్నది. ఇట్టి భావములేని జీవాత్మకు భగవత్ప్రాప్తి లేదు. హనుమంతుఁడు నేను వీఁపుపైఁ గూర్చుండఁ బెట్టుకొని పోయెద రమ్మని పిలిచినపుడు పోకయుండుటయు, రావణాసురుని రామాజ్ఞలేక నిన్ను భస్మముచేయకని చెప్పుటచేతను, స్వరక్షణభారము రామచంద్రమూర్తిపై వైచి యుండుటచేతను సీతాపారతంత్ర్య మెఱుఁగనగును. ధరాత్మజాత = ఈ విశేషణము మీఁదఁ జెప్పిన జీవాత్మయొక్క స్వరూపస్వభావములఁ దెలుపుచున్నది. భూమియందుఁ బుట్టిన దనుటచే నయోనిజత్వము దెలుపుటయ్యె. అట్లే జీవుఁడు నయోనిజుఁడే కదా. ఆ కారణముచే జీవుఁడు నిత్యుఁ డనియు నేర్పడెను. సీత యనఁగా నాఁగటిచాలు. ఇది భూజాత, భూమియందుఁ బుట్టినదే కదా. అంతియేకాక భూమియే యాధారముగాఁ గలదై భూమిని విడిచి యుండలేనిదియు, విడిచిన స్వరూపనాశమై పోవునదియుఁ గదా. అట్లే జీవుఁడును దనకుఁ గారణమై యాధారమైన భగవంతుని విడిచెనేని స్వరూపనాశమై పోవునని భావము. ధరాత్మజాత యనునది వృక్షమును దెలుపును. వృక్షము భూమియందుఁ బుట్టి భూమియే యాధారముగఁ గలదై భూమికిఁ బరతంత్రమై యుండునుగదా. అట్లే జీవుఁడును. ఈ విషయమున ముండకోపనిషత్తునందలి యీ మంత్రము స్మరింపనగు.

'యథోర్ణనాభి స్సృజతే గృహ్ణతే చ । యథా పృథివ్యా మోషధయ స్సంభవంతి । యథా సతః పురుషా త్కేశలోమాని । తథాఽక్షరా త్సంభవతీహ విశ్వమ్॥' ఏ ప్రకారము సాలెపురుగు తంతువులను తన దేహమునుండి విడుచునో మరల గ్రహించునో, నే ప్రకారము భూమినుండి వృక్షములు జనించునో, యట్లు పురుషునందు వెంట్రుకలు పుట్టునో యట్లు భగవంతునుండి ప్రపంచము పుట్టుచున్నది. ధరాత్మజాత యనునది యీ యర్థమునే మఱియొక విధమునను దెలుపుచున్నది. ఎట్లన :— ఆత్మశబ్దమునకు విష్ణువని యర్థము. 'ఆత్మా యత్నో, ధృతి, ర్బుద్ధి, స్స్వభావ, పరమాత్మసు - జీవ బుద్ధి శరీరేషు' నాఁగా. 'బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి భగవానితి శబ్ద్యతే'. కనుకఁ బ్రయోగము

“పత్తేం మాల్యాపహం దేవ మాత్మకి బ్రహ్మసంభవాత్” పత్యాత్రేయుఁడు మార్కండేయుఁడు, చంద్రుఁడు అత్రిను, శివునను, బ్రహ్మను సంభవించిరి. ఇచ్చట నాత్మ యనఁగా స్పష్టముగ విష్ణువే. కావున పర+ఆత్మజాతి, యన్నప్పుడు సర్వము పరమ విష్ణువునకు జనించినవాఁడు జీవుఁడని యర్థము. ఇట్లు చెప్పుటచే వ్యాసము చెల్లు నాటికి బరతంత్రములో, యాధేయములో యట్టులే జీవకోటులు భగవంతుని కని యర్థము. పదమును = స్థానమును, సంసారమండలమందు జీవుఁ డెచ్చట నున్నాఁడా యని వెదకఁబోవఁ దలఁచెను. పద శేల్లమునకు జిహ్మమనియు నర్థము గలదు. సీయు ! జీవాత్మలన్నియు భగవదంశములే కదా. ప్రపంచము జీవకోటితో నిండి యున్నదికదా! ఇఁక వెదకనేల యందు రేమో. లోకములో నందఱు నాత్మవంతులే. అయినను నాఁడాత్మవంతుఁడైనాఁ డన్నప్పుడు తా నాత్మయని దేహము గాదని యాత్మజ్ఞానము గలవాఁడని యెట్లు లర్థమో యట్టులే పరాత్మజాతి యన్నప్పుడు తనకు భగవంతుఁ డాధార మనియుఁ దా నాధేయ మనియుఁ బరతంత్రుఁ డనియు జ్ఞానముగల జీవుఁడు చెప్పఁబడెను. ఇట్టి జ్ఞానము గలిగి భగవత్ప్రాప్తి గోరు జీవుఁ డెచ్చట నున్నాఁడా యని యాచార్యుఁడు వెదకు నని భావము. పద మనఁగాఁ జిహ్నమని యర్థము. కావున నట్టి చిహ్నములు సజ్జన సంభాషణము, సాంగత్యము, భగవన్నామోచ్చారణము లోనైన చిహ్నములు. “ఏష్టా సటాక్షస్యాద్వేష ఆధి ముఖ్యం చ సాత్త్వికే ॥ సంభాషణం మదేశాని త్వాచార్యప్రాప్తిహేతవః” అను వాక్య మిచ్చట ననుసంధింపవలెను. ఇట్టి చిహ్నము లెవని యందుఁ గలవని యాచార్యుఁడు వెదకును. ఇట్టి జీవుఁడు తన స్వరూపము నెఱిఁగి రావణాసురవర నిరుఁ డయ్యెనని చెప్పఁబడెను. రావయతి = చెడుపనులఁ జేయించునది. ఇట్టివాఁడు రావణుఁడు, కామ క్రోధములకు వశుఁడై చెవిపోటు నూటలాడు వాఁడు అనఁగా యుక్తాయుక్త పరిజ్ఞానము లేని వాఁడని భావము. వీఁడు అసురవరుఁడు; అసురుఁడు అనఁగాఁ బ్రాణములఁ గొనువాఁడు. అసూన్ = ప్రాణాన్, రాంతి = గృహ్ణాంతి, రా= ఆదానే, అట్టివారిలో శ్రేష్ఠుఁడు. అసురవరుఁడు అవివేకముచేఁ బరుల హింసించువాఁ డని భావము. ఇట్టి వానిచే, నిరి=స్వాధీన పఱుపఁ గొనఁబడినది. భగవత్పరతంత్రుఁడై భగవంతునకు నాశ్రితుఁడై యుండవలసిన జీవుఁడు కామముచే హింసా స్వభావుఁ డగు నవివేకికి లోబడె నని భావము. ఇట్లు లోబడి తన యునికినెఱుఁగని యీ జీవుని వెదక నాచార్యుఁడు ప్రయత్నించు నని భావము.

తాత్పర్యము.

జాంబవంతుఁడు ప్రేరేపించిన పిమ్మట హనుమంతుఁడు వానరులతోఁ బరిగ్రహించినక మొక్కి— లంకకుఁ బోవ మనస్సుచే సంకల్పించిన దానిని గార్య రూపముగాఁ బరిణమింపఁజేయ రావణాసురునిచే హరింపఁబడిన భూపుత్రియగు సీత యుండు స్థానమును వెదకుటకై రామచంద్రమూర్తి మాత్రము శ్రేష్ఠ సంచారముందు నగు హనుమంతుఁడు

చారణ సంఘములు సంచరించు నాకాశమార్గంబునఁ బోవఁదలఁచెను. ఈ రాత్మజాతి పదము నైనక ననుటచే నటువంటి పతివ్రతాశిరోమణి పాదదర్శనమైనను నాకు గృతకృత్యుండ నని హనుమంతుఁడు తలఁచె నని సూచిరిము. దీనివలన సీతామాహాత్మ్యము, హనుమంతుని భక్తివినయములు తేటపడు చున్నవి. కావున భక్తి ప్రపన్నులకు సీతారాము లిరువురు సేవ్యులే.

ఈ కాండము శకారము తోడఁ బ్రారంభించి శకారముతో సాంతము చేయఁబడెను. ఈ పద్యమునందు గాయత్రియందలి పన్నెండవ యక్షరము గలదు.

క. నిక్కించి తలయు మెడయును, జక్కఁగ నాఁబోతు వోలెఁ ◆ జారుతరుండై
మిక్కుటె యెవరి కశక్యము, నక్కజమగు పని యొనర్ప ◆ నూహించి మదిన్. ౩

అర్థము. నిక్కించి = పొడుగగునట్లు సాఁచి, ఆఁబోతు = ఆబోతు, కోడె, చారుతరుండై = మిగుల మనోహరుఁడై, అక్కజము = గొప్పది. అశక్యము = ఇతరులకుఁ జేయ సాధ్యము గానిది. దీనికి గర్త నాలుగవ పద్యమందలి కపికులేశ్వరుఁ డనునది. ఆ పద్యముతో నేకాన్వయము.

తా త్ప ర్య ము.

తాను పోవలసిన మార్గమునకు అభిముఖముగాను తల మెడ నిక్కఁబెట్టి నడిచిన కోడె వలె మిక్కిలి మనోహరుఁడై యేకాలమునందే జేకముం దెవ్వరికైనను జేయుటకు సాధ్యము గాని గొప్పపని చేయవలయు నని మనస్సునఁ దలఁచినవాఁడై.

కం. మెచ్చుగ వైడూర్యము రుచి, నచ్చపుఁ బచ్చికల బోలి ◆ యుండెడు బసిమిన్
హెచ్చిన పచ్చిక పట్టుల, నిచ్చగ విహరించెఁ గపికు ◆ లేశ్వరుఁ డెలమిన్. ౪

అర్థము. రుచిన్ = కాంతితో, పచ్చికపట్టు = కొంచెము మొలకలతోఁ గూడిన గూటపచ్చరంగు కలది, కావున వైడూర్య వర్ణము కలది యనుట. నచ్చపుఁ బచ్చికల బోలెన్ = అను ఉపమానముచే బచ్చిక పట్టునకు వైడూర్య సామ్యములు వివక్షితములు. పచ్చిక పట్టులన్ = పచ్చిక మొలచిన చోటులందు, కపికులేశ్వరుఁడు = వానర జాతియందు శ్రేష్ఠుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

వానర శ్రేష్ఠుఁ డగు హనుమంతుఁడు నిర్మలమైన చల్లని నీటి వలె వైడూర్యము, మార్దవము గలిగి శ్రేష్ఠమైన వైడూర్యముల కాంతి గలిగి యుండుటచే నలంకరించిన పచ్చిక పట్టులందు సంతోషముతో నిటునటు ముందు వెనుకకుఁ బచారము సేసెను.

ఈ తిరుగుట ప్రాణ్ముఖముగ వ్యర్థముగఁ దిరుగుట గాదు. శీఘ్రముగ నాలోచించు వారిటు తిరుగుట గలదు.

కం. తెవలించుచు పక్షులను, పదలించుచు మృగగణంబు ◆ నక్కజ మెలమిన్
బాదలించుచుఁ దరువుల మొదళ్ళు, గదలించుచు రేఁగు నెలమి ◆ కంబుధి దరిగన్. ౫

అర్థము. వికిరంబులన్ = పక్షులను, అక్కజమున్ = ఆశ్చర్యముచే, తరువులన్ = చెట్లను, రేఁగు = విజృంభించు, వాలిమెకము = సింహము, మలన్ = పర్వతమును, పొరలించుచున్ = విఱుగఁ ద్రోయుచు; ఇప్పుడు మనుష్యులవలె రెండుకాళ్ళచే గాక వానరుని వలె నాలుగు పాదముల నడచెనని తోఁచుచున్నది.

తాత్పర్యము

హనుమంతుఁడు పక్షుల బెదరించుచు, మృగసమూహమును నదలించుచు తోఁక పార్శ్వభాగంబులచేఁ జెట్లు విఱిగి నేలఁబడ హుమ్మని తాఁకుచుఁ, గొండను నూఁగులాడించుచు విజృంభించిన సింహమువలెఁ దిరిగెను.

చం. అసితము లోహితంబును సి • తాసితవర్ణము నానుపన్నమై
పొసఁగిన పచ్చరంగులను • బొంపిరిపోవుచు ధాతుకోటిచేఁ
బసగల యక్షకిన్నరసు • పర్వసుపర్వనిభాహినిర్జరీ
విసరపరిష్క్రియాతతి • విస్తృతిచేఁ హృదయంగమంబునై. ౬

అర్థము. అసితము = నలుపు, లోహితము = ఎఱుపు, సితాసిత వర్ణము = తెలుపు నలుపు కలిసిన చిత్రపువన్నె, బొంపిరిపోవుచు = అతిశయించుచు, ధాతుకోటిచేన్ = పర్వత సంబంధ ధాతువులచే (లోహాదులచే) సుపర్వ = దేవతలయు, సుపర్వనిభ = దేవతలతో సమానములగువ, అహి = పాములయు, నిర్జరీ = దేవతా స్త్రీలయు, విసర = సమూహములచేతను, పరిష్క్రియా = వారు ధరించిన యలంకారములయొక్క, వితతి = సమూహముల, విస్తృతిచేన్ = విస్తారముచేతను, హృదయంగమంబునై = మనస్సు నాకర్షించునదియై, (మహేంద్రనగముతో నన్వయము) ఇది మహేంద్రపర్వతవర్ణనము.

తాత్పర్యము.

నలుపు, తెలుపు, నలుపు తెలుపు గలిసిన చిత్రవర్ణము, ఆకుపచ్చగల పచ్చరంగులచే వృద్ధిచెందిన లోహములచేతను, స్ఫటికాదులచేతను, మిసులకాంతిగల యాభరణములచే నలంకరించుకొన్న యక్షులు, కిన్నరులు, దేవతలు, దేవతాసములైన పన్నగులు, దేవతాస్త్రీలు వీరి గుంపులచేతను మనోహరమై.

క. మత్తిలి నాగవరంబులు, నెత్తఱిఁ జరియించు నామ • హేంద్రనగమునన్
జిత్తము లుగురొత్త మనువ్వన, హత్తిన నాగంబువోలె • వరుఁడు వెలింగెన్. ౭

అర్థము. మత్తిలి = మదించి, నాగవరంబులు = శ్రేష్ఠము లయిన యేనుఁగులు, ఎత్తఱిన్ = ఏకాలమందును, ఉగురొత్తన్ = సంతోషముచే నతిశయింపగా, హత్తిన = ఉండిన, నాగంబు = ఏనుఁగు.

తాత్పర్యము.

మదించిన యేనుఁగులు సర్వకాలములందు సంచరించు నా మహేంద్ర పర్వతమునందు సంతోష మతిశయించుచు నుండఁ మనుఁగులోని యేనుఁగువలె విచ్చలవిడి సంచరించుచు హనుమంతుఁడు ప్రకాశించెను.

The Mahendra range, so called from Indra, the tutelary god of the East, is identified with the Eastern Ghats, which run in a succession of ranges from Orissa in a South and Westerly direction almost along the Eastern Coast of the Deccan until they lose themselves in the Malaya range to which it is linked by the Nilagiris and the Palni hills on the South. According to Valmiki both Hanuman and Rama passed on from the Malaya to the Mahendra Range, on the sea coast opposite which, on the other side of the channel, was Lanka. It is thus evident that the Southern extensions of the Mahendra Range, known at present under various names such as Kumbhakamdrug (opposite lake Pulicat), Nagari Nose, Jawadi Hills, Kalrayan, Pachmalais, Kolla-malais and Alagar hills (near Madura) formed the natural Eastern barrier of the Deccan, which kept off the Bay; and that the low irregular tracts which now lie between the hills and the Sea, as the deltas of the Pennar (Pinakini) and the Vellar, the Coleroon, the Kaveri and the Viaga, were, like lower Bengal, subsequent formations due to alluvial deposits of the rivers and recess of the sea. The channel which seperated Lanka from the main land probably extended at that time up to the spurs of the Mahendra range (Alagar hills) near modern Madura, and was 100 Jojans (nearly 150 miles) in extent and was studded with islets and shoals, as described in the Ramayana. The causeway constructed by Rama would thus appear to have been very nearly along the lower course of the Vaiga (not mentioned in the Ramayana) which flows through Ramnad into the sea, opposite Rameswaram The distance between India and Ceylon at present is about 60 miles. [The Ancient Geography of Asia P. P. 43 and 44]

క౦. రవికిని పాకవిరోధికిఁ, బవనునకు స్వయంభువునకుఁ • బలువేల్పులకున్
సవినయముగ నతి సేసి, పవమానసుతుండు చనఁగఁ • బయనము బూనెన్. ౮

అర్థము. రవికిని = సూర్యునకు, పాకవిరోధికిన్ = పాకుఁడను రాక్షసుని జంపిన యింద్రునకు, పవనునకున్ = వాయుదేవునకు, స్వయంభువునకున్ = బ్రహ్మకు, పలువేల్పులకున్ = నానా దేవతలకు, నతి = నమస్కారము, పవమాన సుతుండు = వాయుపుత్రుఁడు, అంజనేయుఁడు పయనము = ప్రయాణ శబ్దభవము, రవి = ఈయన విద్యాగురువు. కావునఁ దొలుత నమస్కరించెను. దీనిచే నేకార్యము నందైనను గురు నమస్కారము గావించియే తరువాత దేవతాది నమస్కారము గావింపవలె నని సూచితము. పాకవిరోధి = తాను రాక్షసులతో విరోధింపఁ బోవు చున్నాఁడు కావున రాక్షసవిరోధి యగు నింద్రుని సాహాయ్యము గోరి నమస్కరించెను.

తండ్రి గావున నాయన బలవేగములు గలుగ వాయుదేవునకు నమస్కరించెను. బ్రహ్మాస్త్రమువలన బాధలేకుండ బ్రహ్మను బ్రార్థించెను. ఇచ్చలనోవనున

గాన వచ్చెడిని. బాల్యమందుఁ దాను సూర్యుని గ్రహింపఁ బోవ నింద్రుండు వజ్రాయుధముతోఁ గొట్టఁగా వాయువు స్తంభించి నపుడు బ్రహ్మాదులు వచ్చి వరములిచ్చిరి. కావున నా బలముగురించి పేర్మి వరుసగాఁ జెప్పఁబడెను. ఆ నాఁడు మీ రిచ్చిన వరము లిప్పుడు ఫలింప ననుగ్రహింపుఁ డని వారిని బ్రార్థించెను. దీనిచేఁ గార్యారంభమందు గురువునకు నిష్ట దేవతలకు నమస్కరించుట విధియని యేర్పడు చున్నది.

తాత్పర్యము.

సూర్యునకు, నింద్రునకు, వాయుదేవునకు, బ్రహ్మకు, నక్కడ దేవతలకు నంజలితో నమస్కరించి యాంజనేయుడు ప్రయాణమై.

కం. తూర్పుముఖుఁడై తండ్రికి, మారుతునకు నంజలిని స•మర్పించి క్రియా
శూరుండు దక్షిణదిశగా, నీరనిధి దాఁటఁ మేను • నిగిడించెన్. ౯

అర్థము. మారుతునకున్ = వాయుదేవునకు, క్రియాశూరుండు = ఇతరు లేమాటలు చెప్పిరో దానిని సాధింపఁ గలవాఁడు, నీరనిధిన్ = సముద్రమును, నిగిడించెన్ = పెంచెన్, మీఁది పద్యమందు వాయుదేవుని దేవభావముతో నమస్కరించెను. ఈ పద్యమం దాయన తండ్రి కావున జనక భావముతో నమస్కరించెను. కావుననే 'తండ్రికి' అను పదము చేర్పఁబడెను.

దీని వలన గురుదేవతలను వలెఁ బ్రత్యక్షదేవత తండ్రికిని నమస్కరింపవలె నని సూచితము. తా నిప్పుడు దక్షిణముఖుఁడై యున్నాఁడు. దక్షిణాభిముఖుఁడై నమస్కరింపరాదు. గావునఁ దూర్పు తిరిగి నమస్కరించి మరల దక్షిణ ముఖముగఁ దిరిగెను. శుభకార్యము లన్నియుఁ దూర్పు ఉత్తరము తిరిగి చేయవలెను. అశుభకార్యము దక్షిణముఖుఁడై చేయవలెను. నిద్రకు నుత్తరము నిషిద్ధము.

తాత్పర్యము.

తూర్పు దిక్కు తిరిగి తండ్రి యగు వాయుదేవుని నంజలి ఘటించి నమస్కరించి కార్యసాధన మందు సమర్థుఁడగు హనుమంతుఁడు మరల దక్షిణ ముఖము తిరిగి సముద్రమును దాఁటుటకు దేహమును పెంచెను.

కం. ప్లవనకృతనిశ్చయుం డై, పవమానసుతుండు రామ•పనికై తన్నుం
బ్లవగతతి గనఁగఁ బర్వపు, దివసంబున జలధి యనఁగ • దేహము పెంచెన్. ౧౦

ప్లవన=దాఁటుటయందు, కృత=చేయఁబడిన, నిశ్చయుండు = నిశ్చయముగలవాఁడు, ప్లవగ తతి = వానర సమూహము, పర్వపు దివసంబునన్ = పున్నమనాఁటియందు.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁడు రాముని కార్యము సాధింప సముద్రమును దాఁట నిశ్చయించుకొన్నవాఁడై వానరు లందఱుఁ జూచుచుండఁ బున్నమనాఁటి సముద్రమువలె దేహమును పెంచెను.

—• హనుమంతుని విక్రమమునకు మహేంద్రాద్రి చీకాకుపడుట •—

కం. కొలఁదికి మీఱిన శరీరము, పొలుపారఁగ నబ్ధి దాఁటు•పూనికను మహా
బలసుతుఁడు పర్వతముఁ జే, తులతోఁ జరణములతోడఁ • దూఁగాడించెన్. ౧౧

అర్థము. మహాబలసుతుఁడు = వాయుపుత్రుఁడు, హనుమంతుఁడు, తూఁగాడించెన్ = ఊఁగులాడించెను. ఇది శబ్దపల్లవ క్రియ. తూఁగు+ఆడు=తూఁగాడు.

తాత్పర్యము.

మితిమీఱిన శరీరముతో, సముద్రమును దాఁటు పూనికతో హనుమంతుఁడు రెండుచేతులతోను గాళ్ళతోను గొండను నూఁగు లాడించెను.

కం. అచలం బయ్యె ముహూర్తము, ప్రచలిత మయ్యెం గపీంద్ర•పరిపీడిత మై
యచలానుహములు సుమనో, నిచయంబుల నెల్ల రాల్చె • నింపం గొండన్.

అర్థము. అచలము = కదలనిది, పర్వతము. ప్రచలితము = మిగులఁ గదలినది. పరిపీడితము = మిగుల బాధింపఁబడినది. బలవంతముగ నూఁచుటచే నని భావము. అచలానుహములు = వృక్షములు, అచలా = భూమి, సుమనోనిచయంబులన్ = పూలగుంపును.

తాత్పర్యము.

ఆ మహేంద్రపర్వతము కదలని దయ్యె హనుమంతుఁడు బలవంతముగా నూఁచుటచే మిగులఁ గదలిన దయ్యెను. పర్వతము ముందు వెనుకకు నూఁగుటచే దానియందలి చెట్లన్నియుఁ బూలను గొండనిండ జలజల రాల్చెను.

కం. అమ్మహీజమ్ముల రాలిన, ఘుమ్మను క్రొత్తావి బుగులు•కొను కుసుమసమూ
హమ్ముల నెల్లనఁ బుష్పమ, యమ్ముగ శైలమ్ము దనరె • నతిరమ్యంబై. ౧౩

అర్థము. మహీజమ్ములన్ = చెట్లనుండి. క్రొత్తావి=క్రొత్తవాసన, క్రొత్త + తావి = క్రొత్తావి, బుగులుకొను = పరిమళించు, కుసుమ = పూవుల, నెల్లనన్ = అతిశయముచే, పుష్పమయమ్ముగన్ = పూలతో నిండినదిగ.

తాత్పర్యము.

ఘుమ్మని క్రొత్తవాసనలచేఁ బరిమళించు పూలు విస్తారముగఁ జెట్లనుండి రాలుటచే నా పర్వతము పూలపర్వతము వలె మిగుల నందమై యుండెను.

కం. ఉత్తమవీర్యం డగు కపి, సత్త్వముచేఁ బీడ చెంది • శైలంబు జలం
బత్తఱిఁ గార్చెను మదమును, మత్తమతంగజము కార్చు•మాడ్కిం జెలువన్. ౧౪

తాత్పర్యము.

ఉత్తమ పరాక్రమముగల కపి వాయుసునిచేఁ బీడింపఁబడి యా పర్వతము మదించిన యేనుఁగు మదము కార్చునట్లు నీళ్ళవంకలు పాఱునట్లు చేసెను.

కం. వడ వడ వడఁకెడి శైలము, నడుమను మడికాసు పైఁడి • నవ్యాంజన ముం
జెడి ధారలవాళ్ళు కానం,బడియెను దరతరమ ముసుఁగుఁ • బాపిన భంగిన్. ౧౫

అర్థము. మణికాసు = వెండి, నవ్యాంజనము = క్రొత్తకాటుక, ఇది మిగుల నలుపై యుండును.

తాత్పర్యము

గడగడలాడుచున్న కొండవలనను వెండి బంగారు క్రొత్త కాటుకవంటి లోహము లుండెడి పొరల చాళ్ళు ముసుగు తీసి వేసిన కానవచ్చు నట్లొకటి వెంట నొకటి కానవచ్చెను. ఆయారాలు పగులు నప్పటికి వానిలోనుండి యీ విధములైన చాఱలు కనఁబడిన వని భావము.

క. ధగ ధగ మను నడిజ్వాలయు, బొగఁ గ్రక్కెడి వహ్నిభంగిఁ • బొరి మణిశిలలన్
వగు పెనుబండలఁ గ్రోచెను, దిగువబడ మహేంద్రవనగ మా•తిద్రుతరీతిన్. ౧౬

అర్థము. వహ్ని = అగ్ని, అతిద్రుతరీతిన్ = మిగుల వేగముతో, నడిజ్వాల= అగ్నిహోత్రమునకు కాళి, కరాళి, విస్ఫులింగిని, ధూమ్రవర్ణ, విశ్వరుచి, లోహిత, మనోజవ యని యేడు విధముల జ్వాలలు గలవు. దానిలో నడిమిది ధూమ్రవర్ణయని కొందఱు, అగ్నిహోత్రము మండునప్పుడుండు మంట జ్వాలలు పొగతోఁ గూడి యుండును. నడిమి జ్వాల పొగలేక యుండును. దానివలె నని కొందఱు.

తాత్పర్యము.

మండెడు నగ్నిహోత్రము నడిమిజ్వాలచే ధగధగమని మండు మంట లందు జ్వాలలచేఁ బొగను వెళ్లు గ్రక్కునో యట్టులే పర్వతము నడుమ మణిశిలలను వంచునఁ బెద్ద బండలను గ్రక్కెను.

గ్రక్కుట వాంతి చేసికొనుట యివి ముఖ్యార్థమున జుగుప్సాకరములు కావునఁ బ్రయోగింపరాదు. గౌణార్థమునఁ బ్రయోగింప నగు.

నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణ వాంతాది గౌణవృత్తివ్యపాశ్రయమ్
అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహతే.

కం. గడగడ టాడఁగ శైలము, వడఁబడి గుహాలందుఁ బొదలు • వనసత్త్వంబుల్
నొడిఁబడి యడలెడు రవముల, బుడిబుడి నిగిడించె నెసలుఁ • బుడమియు నింగిన్.

అర్థము. వనసత్త్వంబుల్ = అడవిమృగములు, వడఁబడి = బాధపడి, నొడిఁబడి = త్రొక్కుపాటుచెంది, అడలెడు రవములన్ = ఏడ్పుధ్వనులను, బుడిబుడిన్ = తత్తరపాటుతో, నిగిడించెన్ = వ్యాపింపఁజేసెను.

తాత్పర్యము.

ఆ కొండ గడగడ వడఁకఁగా బాధపడి గుహాలందున్న యడవి మృగములు త్రొక్కుపడి యేడ్పు ధ్వనులచే భూమి యాకాశము వ్యాపింపఁజేసెను.

చం. ప్రకటమహేంద్రసానునగ • భాగ చరిష్ణుభుజంగకోటి స్వ
స్తికవరలక్షణోల్లసిత • తీవ్రఫణంబుల విచ్చి యుగ్రవా
వకసిభవహా విషంబు నట • వాడక హోమ్మనఁ గ్రక్కి నుండులన్
వికటరదంబులం గొఱుకఁ • బెళ్లఁ బడీలున నేయుచున్నలై. ౧౮

అర్థము. ప్రోట=ప్రసిద్ధమైన, మహేంద్ర పర్వతము యొక్క, సాను నగ = చఱియల యందును, బర్వత ప్రదేశమందును, చరిష్ణు=సంచరించు, భుజంగకోటి = పాముల సమూహము, భుజగము కూ. భుజంగము, స్వస్తిక = పాము పడగపై నర్ధచంద్రాకారముగ నుండు మచ్చయనెడి, వరలక్షణ = గొప్ప గుర్తు చేత, ఉల్లసిత= ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన, తీవ్ర ఫణంబులన్=భయంకరములైన పడగలను, పావకున్=అగ్ని వాంతియనెడి యనుకరణ ధ్వని, వికటదంష్ట్రంబులన్=వంకరలగు కోఱలచేత కొఱుకన్=కోపముచే గట్టిగఁ గఱవఁగా, ఇట్టైన్ =ఎగిరిపడెను.

తాత్పర్యము.

ఆపర్వతము చఱులయందును దక్కిన ప్రదేశములందు సంచరించు పాములు స్వస్తిక చిహ్నములచేఁ బ్రకాశించు పడగలు విచ్చి భయంకరమైన యగ్నితో సమానమైన విషమును పావకున సమీపమందున్న గుండులను కోపముచేఁ దమ దంతములచేఁ గొఱుకఁగా నవి విషము వేడిమికి వేయిముక్కలై యెగిరి పడెను.

కం. విషమువిషమేని నొక్కఁడి, విషమున నగమూలికలు శమింపఁగ నై యా
విషముం బాపఁగ నోపవు, విషధరవిష మౌర! యెంత విషమువిషంబో. ౧౯

అర్థము. విషమ విషమేని = మిక్కిలి క్రూరమైన విషమునైనను, నగమూలికలు = పర్వతము నందలి వేళ్ళు, శమింపఁగనై = హరింప శక్తి కలిగియు, విషధర విషము=పాముల విషము, విషమ విషమంబో = క్రూర విషమో.

తాత్పర్యము.

ఆ పర్వత మందలి యౌషధు లెంత క్రూరమైన పాము విషమునైనను నిర్విషముగా హరింపఁగలవు. అట్టి లయ్యు నా పాముల విషము నణఁప లేని వయ్యెను. ఆ పాముల విష మెంత క్రూరమో,

ఉ. బ్రద్దలువారునో యిటు మహీధర మను నిర్భీతిఁ గాందిశీకులై
గ్రద్దనఁ బానపాత్రకరక ప్రకరంబులు భక్ష్యలేహ్యముల్
పద్దులఁ బైఁబడిశిళ్ళ మొఱ బాఱలు నార్షభచర్మఖేటముల్
రద్దు చెలంగ సర్వముఁ గలంకఁ యథాస్థితి వీడి కోనలన్. ౨౦

అర్థము. ఓటు = సందేహార్థము, మహీధరము = పర్వతము, నిర్భీతిన్ = నిండు భీతిన్ = నిండు భయముచే, గాందిశీకులై = పరుగెత్తుచున్నవారై, పాన పాత్ర = మద్యము త్రాగెడి పాత్రము, కరక = గిండివంటి పాత్రలయు, ప్రకరంబులు = సమూహములు, లేహ్యముల్ = నాలుకతో నాకి తినునవి. పద్దు+అలర్ = పంక్తము చెదఱఁబడ్డ, ఆర్షభచర్మఖేటముల్ = ఎద్దుతోళ్ళతోఁ జేయఁబడిన డాలులు, రద్దు = అల్లరి, కలంకన్=కలవరపాటుచే, యథాస్థితి = ఉన్నవున్నట్లు.

తా త్ప ర్య ము.

కొందఱు బ్రద్దలుగాఁ బగులునో యేమో యను భయముచే వారువారు, ముత్యములతోఁ గూడిన పాత్రములను, గిండిలను, భక్ష్యములను లేహ్యములను బంగారు పిడులుగల మొలయందుఁ జెక్కుకొను బాకులు, ఎద్దుచర్మముతోఁ జేయఁబడిన డాలులు, కలవరపాటుచే ఏవి నవ్విటి నున్నవున్నట్లు కోవలందు వదలి సందడిగాఁ బరువెత్తువారైరి. పై పద్యములో నన్వయము.

కం. హారంబులు కంకణ కే,యూరంబులు ఘల్లుఘల్లారవ * నుద్భటపటుమం
జీరంబులు నవసుమనో, హారంబులు ధగితహాటకహారమ్యములు అమరన్. ౨౫

అర్థము. కేయూరంబులు = బాహుపురులు, ఘల్లుఘల్లారవ = ఘల్లు ఘల్లు మను ధ్వనిచే, ఉద్భట = అతిశయించిన, పటు = దృఢములైన, మంజీరంబులు = అందెలు, నవ=క్రొత్తవగు, సుమనోహారంబులు = పూలసరములు, ధగిత = ధగ ధగమను, హాటకహారమ్యములు=కడియములు, అమరన్ =ఒప్పఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

హారములు, కంకణములు, భుజకీర్తులు, ఘల్లు ఘల్లుమను కాలియందెలు, క్రొత్త పూలదండలు, ధగధగమని ప్రకాశించు కడియములు లోనుగా నుండఁగా, దేహముమీఁద నుండునవి తప్పఁ దక్కిన వన్నియు విడిచి పోయి రని భావము.

తే. అంగనలు కూడ రాఁగ వి* న్యాభరణులును, రక్తమాల్యానులేపన* రక్తనయన
పుష్కరాక్షులు హారముల్ * పాదగెంపుల, నభ్రమున నుద్గమింత్రురు * సుప్తాస్త్రలనుచు.

అర్థము. రక్తమాల్యానులేపన = ఎఱ్ఱని పూలదండలు, మైపూఁతలు; రక్తనయన= త్రాగుటచే నెఱ్ఱనయిన కన్నులుగల, పుష్కరాక్షులు = స్త్రీలు, అభ్రమునకున్ = ఆకాశమునకు, ఉద్గమింత్రురు = ఎగసి పోయిరి, సుప్తాస్త్రలు=మత్తుచే దేహములు దెలియనివారు.

తా త్ప ర్య ము.

వారి వారి స్త్రీలు కూడ రాఁగా, విన్యాభరణులును, ఎఱ్ఱనిపూలదండలు, ఎఱ్ఱని మైపూఁతలు, ఎఱ్ఱని కన్నులుగల స్త్రీలు మెడలందు హారములు కదలు చుండ మత్తుచే దేహము తెలియఁగక యాకాశమున కెగిరిరి.

కం. సస్మితులై రమణులతోఁ, విస్మితులై వారు కొంద్రు * విగలద్భయాతురన్
విస్మృతులై సురశాత్రవ, ఘస్మరుని గని వాలుఁ*గంటులు వెంటన్. ౨౬

అర్థము. సస్మితులై =చిఱు నవ్వుతోఁ గూడినవారై, రమణులతోఁ =ప్రియురాలితోఁ, విస్మితులై = ఆశ్చర్యపడినవారై, విగలద్భయాతురన్ = భయంకరమైన కార్యమునకు, విస్మృతులై = దేహములు మఱచినవారై, సురశాత్రవ = దేవతలకు విరోధులగు, రాక్షసుల-ఘస్మరునిన్ =భక్షించువాఁడైనవానిఁ జంపువానిని, వాలుగంటులు= స్త్రీలు.

తాత్పర్యము.

ఆ స్త్రీలాకాశమందు తమ ప్రియులతో నిలిచి వచ్చెను, హనుమంతుని భయంకర కార్యమున కాశ్చర్యపడుచు, దేహములు మఱచినవారై కాంతిపొందిన యగు హనుమంతుని జూచిరి.

కం. విద్యాధరవరముఖ్యులు, విద్యలవిభవంబు నెఱయ • బృందంబులుగా
నై ద్యోవీథిని నిలఁబడి, కోద్యంబుగఁ గనిరి నగము • కో ప్లవనేశున్. ౨౮

అర్థము. బృందంబులుగా = గుంపులుగా, ద్యోవీథిని = ఆకాశమార్గమునందు, 'ద్యోవాహిని' యని ఎలకూచి బాలసరస్వతి దశావతార స్తోత్రములందుఁ బ్రయోగించి యున్నాఁడు. 'కన్యాత్రింశద్దికికల్పితావతరణాద్యోవాహినీసంగమా,' యని కూర్మావతార వర్ణనము. విద్యాధర వరముఖ్యులు = గొప్పముఖ్యుల వలె శ్రేష్ఠులగు విద్యాధరులు. ఇచ్చటఁ బరముఖ్య శబ్దము శ్రేష్ఠార్థకము. ఉపమిత సమాసము. విద్యాధరులు, వరముఖ్యులు, అని ద్వంద్వము చెప్పరాదు. విద్యాధరు లాశ్చర్యించిరని పిమ్మటి పద్యంబునఁ గలదు.

తాత్పర్యము

గొప్పముఖ్యులవలె శ్రేష్ఠులగు విద్యాధరులు తమ తమ యనేకాది విద్యల బలముచే గుంపులు గుంపులుగా నాకాశమున నిలువఁబడి యప్పుడు పర్వతమునందు విధమును జూచిరి.

శా. ఆకర్ణించిరి సిద్ధచారణసమూ•హంబుల్ వచింపంగ శై
లాకారుం డితఁ డంజనాసుతుఁడు రా•మార్థంబుఁ గీశార్థము
న్ప్రాకామ్యోద్ధతి దుష్కరంపుఁగృతికై • దుష్ప్రాప మౌ వార్ధి నా
న్నాకూపారంబును దాఁట నెంచెఁ గడఁగొం•డా యంచు విద్యాధరుల్. ౨౯

అర్థము. ఆకర్ణించిరి = వినిరి, దీనికిఁ గర్తృపదము విద్యాధరులు, శైలాకారుఁడు = పర్వతమంత దేహము గలవాఁడు, కీశార్థంబు = వానరుల కొఱకు, హనుమంతుడు సీతకై సముద్రమును దాఁటి పోవుట కేవల రాముని నిమిత్తమే కాదు. వానరుల ప్రాణరక్షణము చేయవలసి యున్నది. కావున నిద్దఱి కార్యమే యున్నాడు. అప్రాక=గొప్పది యగు, ఆకోద్ధతి = వేగాతిశయముచే, దుష్కరంపుఁ గృతి=చేయ మిగులఁ గష్టమైన కార్యము, దుష్ప్రాపము = సులభముగాఁ బొంద రానిది, నాలుగవ పాదంబునఁ బ్లుతియని. ఇట్లు సిద్ధచారణ సమూహంబులు చెప్పఁగా విద్యాధరు లాకర్ణించిరని యన్వయము.

తాత్పర్యము.

అంజనేయుఁడు పర్వతాకారము గలవాఁడై రాముని కొఱకును, వానరుల కొఱకును గాఢ్యార్థము మిగులఁ గష్టసాధ్యమైన సముద్రమును దాఁటి యావలి కేగుటకై మహావేగముతోఁ బోవుట యను నసాధ్యకార్యము చేయఁబూనెను, చూడుఁడీ యని సిద్ధులు చారణులు చెప్పుచుండ విద్యాధరులు వినిరి.

తే. ఆ మహాత్ముల మాటల • నాలకించి, పర్వతాగ్రమునం దున్న • ప్లవగవరుని
అప్రమేయునిఁ గాంచి వి • ద్యాధరాళి, యత్యుదగ్రైశ్వరమాతివ • కాత్మ మయ్యె. ౩౧

అర్థము. అప్రమేయుని = ప్రమాణము చెప్పరాని దేహముగల వానిని, అత్యుదగ్రైశ్వరప=ఐశ్వర్యమే ప్రధానముగాఁగల వనుచును, ఆతివశాత్మయు = మిగుల వశపడిన మనస్సు గలది.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ మహాత్ముల మాటలు విని పర్వతముపై నున్న కొలఁది చెప్పరాని శరీరము గల హనుమంతుని గని విద్యాధరులు మిగుల నాశ్చర్యపడిరి.

తే. కొండవలె నుండు నాకపి • కుంజరుండు, మేను విదలించి రోమవి • తానములను
విదళించి వర్షాగమాభ్ర • ఖండంబు విధమునఁ దోఁప, బిట్టుఱిమి నిస్వనము దిశల • బెట్టుచుండ. ౩౨

అర్థము. రోమవితానములను = వెండ్రుకల సమూహములను, వర్షాగమాభ్రఖండంబు=వానకాలమందలి మబ్బు. నిస్వనము=ధ్వని.

తా త్ప ర్య ము.

కొండవలె దేహము పెంచిన యా కపిశ్రేష్ఠుఁడు దేహము విదలించి వెండ్రుకలు రాల్చి వానకాలమందలి మేఘమువలె ధ్వనిని నలుదిశలు నిండునట్లు గర్జించెను.

కం. రోమాంకురపంచితమై, భీమంబై యానుపూర్వ్య • వృత్తం బయి యు
ద్దామంబగు లాంగూలము, గాముకు గరుడుండు • భంగి విదిర్చెన్. ౩౩

అర్థము. రోమాంకురపంచితమై = ముల్లుకలవలె నిలువఁబడియున్న వెండ్రుకలచే నిండినదై, అనుపూర్వ్యవృత్తంబయి = మొదటినుండి గుండ్రనైనదై. ఉద్దామంబు = గొప్పది, లాంగూలము = తోఁక, గరుడుండుభంగిన్ = గరుత్మంతునివలె, విదిర్చెన్ = విదలించెను.

తా త్ప ర్య ము.

ముల్లుకలవలె నిట్టనిలిచిన వెండ్రుకలచే నిండినదై భయంకరమై మొదటి నుండి గుండ్రనైనదై గొప్పదియగు తోఁకను గరుత్మంతుఁడు పామును విద లించినట్లు విదలించెను.

క. భీమజవు భుగ్నవాలము, వామోదరవాయు గృహీత • సర్వోరగమో
నా మహాపీఠము పెడపునఁ, దా మెలఁగును నుండె నత్యు • ద్భుతం బగుఁ గడన్. ౩౪

అర్థము. భీమజవు = భయంకరమైన వేగముగల హనుమంతుని యొక్క, భుగ్నవాలము = వంగినతోఁక, వామోదర వాయు = విష్ణువాహనమైన గరుత్మంతు నిచే, గృహీత=పట్టుకొనఁబడిన, సర్వోరగమో=పామో. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా త్ప ర్య ము.

భయంకర వేగము గల హనుమంతుని వంగిన తోఁక గరుత్మంతుఁడు పట్టు కొన్న పామువలె నాయన వీఁపుపై నాశ్చర్యకరముగ మెలఁగుచుండెను.

—• హనుమంతుఁ డాకాశంబున కెగిరి పోవుటకై పొలుపు దీర్చికొనుట. •—

సీ. పరిఘసన్నిభంబులౌ • బాహువుల్ స్తంభించి, భుజములు మెదలకుండ • బోరి ముడిచి
మోఁకాళ్లు లర్థంబు • మునిఁగెలగా వంచి, పాదముల్ శోధించి • వడిఁ గుదించి
చెవుల ప్రకుంచించి • రెప్పలు బిగియించి, కటిభాగమును లోను • గాఁగఁ గుంచి
కనుదొప్పలెగయించి • కనుదృష్టి నాలోకించి, యూర్ధ్వముఖుఁడుగాఁగ • నూఁదియుంచి
తే. యూపిరి బిగియించి తనమేను • నుఱవసించి,
బయలుఁ జూపు రహించి ని • ర్భయత మించి
కార్యము దలంచి తన పరా • క్రమము నెంచి
పెంపు వహియించి యట్లు కు •ప్పించి యెగసె. ౩౦

అర్థము. పరిఘసన్నిభంబులు = ఇనుపకట్ల గుదియలతో సమానములు, బోరి= పక్కిలి, ముడిచి = ముడుచుకొనునట్లు చేసి, కుదించి=కుదియఁజేసి, ప్రకుంచించి = ముడుచుకొని, ఆలోకించి=చూచి ఉరవసించి=వేగిరపడి, స్వభావోక్త్యలంకారము.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁడు సముద్రముదాఁటు నుద్యుక్తుఁడై యినుపకట్ల గుదియలవంటి రెండుబాహువులు కదలకపట్టి భుజములు పెంచి ముడిచికొని పదము మోఁకాళ్ళు ముందునకు నొప్పు వంచి రెండుపాదములు లోఁ గొనుంచి కుదియఁజేసి చెవులు ప్రకుంచఁ జేసి రెప్పలు బిగించి నడుము లోపలికీడ్చి కంటి తెప్పలు పైకెత్తి దూరమువరకు దృష్టినిలిపి పర్వతముపయిఁ గాళ్లు బిగఁబట్టి, శ్వాస బిగించి సముద్రముదాఁటు కోరికతో వేగిరపడి బయలుఁ జూపు నిలిపి చేయవలసిన కార్యము దానికిఁదగిన తన పరాక్రమము యోచించి భయము లేని కార్యము సాధింపఁగలనని ధైర్యము గలవాఁడై గొప్పతనము వహించి యట్లు చివ్వున నుప్పొంగి యెగయఁబూనెను.

కం. ఎగయుచు నచ్చట నుండెడు, నగచరనాయకులతోడ • హర్షంబున నా
శుగతనయుం డిట్లనె, దన, మగతనపుంబలిమిఁ దెలుపు • మాటలతోడన్. ౩౧

అర్థము. ఆశుగతనయుఁడు = వాయుపుత్రుఁడు, మాటలతోడన్ + అనన్= తృతీయకు శేష మర్థము. ప్రకృత్యాదిభ్యః అను సంస్కృత ప్రయోగము వంటిది. అనన్ = ఈ క్రియకు ముఖ్యకర్మము వక్ష్యమాణవృత్తాంతము.

తాత్పర్యము.

ఎగయుటకై పూని యచ్చట నున్న వానర ముఖ్యులతో సంతోషముతోఁ దన పౌరుషబలము దెలియున ట్లిట్లనెను.

ఉ. చెచ్చెర వాయువేగ మగు • శ్రీరఘురాముశరంబునట్ల నేఁ
జొచ్చెద లంక, నందు నృప • నందని గన్పడకున్న నాకముం
జొచ్చెద నిట్లె, నందు నటఁ • జూడమి గల్గినఁ గట్టి రావణుం
దెచ్చెద, నెట్లైన నృపు • దేవిని దోడ్కొనివచ్చెదం జుఁడీ. ౩౨

అర్థము. శ్రీరఘురాము శరంబునట్లు = రామచంద్రమూర్తి బాణమువలె, ఈ దృష్టాంతముచే నతడు వేగాతిశయము గలవాఁడనియుఁ దన ప్రయత్నము వ్యర్థము కాదనియుఁ దన కష్టము లేదనియు నవలీలగా చేయువాఁడని యనుట యిట్టి ననియు సూచితము. ౪౭ వ పద్యమునందు 'ప్రతివ పట్ప్రతిఁ గ్రోధము నిల్వవంచు'నని చెప్పిన వాక్యమున కిదియే ప్రమాణము. ఇది వాల్మీకి శైలి విధానము.

తాత్పర్యము.

మిత్రులారా! వాయువేగము గల రామచంద్రమూర్తి బాణము వలె లంకఁ బ్రవేశించెదను. అచ్చట సీతాదేవి కనఁబడదాయెనా యిదే విధముగా స్వర్గమునకుఁ బోయెదను. అక్కడ సీతాదేవి కానరాకున్న రావణుఁ గట్టి తెచ్చెదను. ఏవిధముగ నైన సీతాదేవిని దీసుకొని వచ్చెదను.

కం. తెచ్చెద లంకను సీతకు, ద్రొచ్చెద రావణు నిఁకట్టి • ద్రూంచెదను నే
వచ్చెద సెల విచ్చెదరే, హెచ్చెదఁ గృతకృత్యతను గ•పీశ్వరులారా! ౩౩

అర్థము. ద్రొచ్చెదను = నేల గుంటఁద్రవ్వి పాతి పెట్టెదను. వచ్చెదను=పోయి వచ్చెదను. ఆంధ్ర లోకోక్తి.

తాత్పర్యము.

వానర శ్రేష్ఠులారా! నే నొకఁడనే సీతాదేవిని లంకయందు వెదకి జాగసు వట్టుంచినఁ లంక నే యిచ్చటికిఁ దెచ్చెదను. రావణుఁ డడ్డము వచ్చినా వానిని పెడ రెక్క గోతిలో వేసి పాతి పెట్టెదను. పోయివచ్చెదను సెలవిచ్చెదరా. ఎట్లైనను గార్యము సాధించెదను.

—• హనుమద్గమన వేగ వర్ణనము •—

చ. అనుచుఁ ద్రివిక్రమున నెగసి • యాత్మను దన్వినతాత్మజాతుఁగా
ననుకొని పోవు వేగమున • శాఖనిశీన ద్రుమంబు లెల్లఁ జ
య్యన సుమపత్త్ర యుక్తముగ • నభ్రపథంబున కుద్గమించి తోఁ
జని దవు పోవుచుట్టమును • సాగనంపు బంధులో యనన్. ౩౪

అర్థము. ఆత్మను=తన మనస్సునందు, వినతాత్మజాతుఁగాన్=గరుత్మంతునిఁగా, ద్రుమంబులు = చెట్లు, సుమ పత్త్ర యుక్తముగన్=పూవులతో, ఆకులతో. అభ్ర పథంబునకున్=ఆకాశ మార్గమునకు. తోఁజనెన్=వెంటఁబోయెను. దవు=దూరము, రూ. దవ్వు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము చెప్పి దిగ్గున నెగసి తన్ను గరుత్మంతునిఁగా దలఁచుకొని వేగముగఁ బోఁగా నా వేగమునకుఁ గొండమీఁది చెట్లు పూలతోఁ నాకులతో నాకాశమున కెగసి దూరము పోవు చుట్టమును సాగనంపు వెంటఁబోవు బంధువులవలె నతని వెంటఁబోయెను.

క. దళితాయువి వెనుకొనినయది, దళము లనఁగ సాలవృక్ష•తతు లత్వరితన్
దళముగ వెన్నంటెను మహా,బలసుతునుపహిత తొడలవేగ•భగ్నము లగుచున్. ౩౫

దళితాయి=సేనానాయకుఁడు, దళములు=సేనలు, దళముగా=దిట్టముగ, మహాబలసుతు=వాయుపుత్రుని, సంహిత=కొప్పరగా, ఊరువేగ = తొడలవేగముచే, భగ్నములు=విఱిగినవి.

తా త్ప ర్య ము.

సేనానాయకుని వెంటఁబోవు సేనలవలె మద్దిచెట్లగుంపులు దట్టముగ వాయునందనుఁడగు నాంజనేయుని తొడల వేగముచే విఱిగి వెంబడి పోయెను.

క. వంశిగఁ బూచిన కొమ్మలు, కాండంబులతోడ నొప్పు•తన్నొంసహావితతుల్
వంపి నను దేరఁ గపివే, తండము గిరివోలె నప్పు•తంబుగఁ దోఁచెన్. ౩౬

అర్థము. కాండంబులతోడఁ = సమూహములతో, తన్నొసహా వితతుల్ = చెట్ల సమూహములు, వంపి = సమీపమున, కపివేతండము = కపిశ్రేష్ఠుఁడు, వేతండము. రూ—వేదండము - భాషమిత్ర విలాసము. ౧-౬౨.

తా త్ప ర్య ము.

విస్తారముగఁ బూచిన కొమ్మలగుంపులు గల చెట్ల సమూహములు తన సమీపమున రాఁగా హనుమంతుఁడు కొండవలె నాశ్చర్యకరముగఁ గానవచ్చెను.

క. వృక్షోత్క్షిపమసంహతులం,బంభోంబున జలధి మునుఁగు•గ్రావము లటు లా
యంభోధిఁ బడి సుభారులు, నంభస్సుల సారవన్మహీజతతి మునిఁగెన్. ౩౭

అర్థము. వృక్షోత్క్షిపనముని= వృక్షాయుధము ధరించిన యింద్రుని, పటు సంరంభమున=అధిక వేగముచే. గ్రావములు = పర్వతములు, అంభస్సులన్ =నీటియందు, సారవన్మహీజాళి=సారవంతములైన చెట్లగుంపులు.

తా త్ప ర్య ము.

తన రెక్కల ఖండింపఁ బూనిన యింద్రుని వేగమునకు వెఱచి సముద్రములో మునుఁగు కొండలవలె సారవంతములై భారము గల చెట్లు సముద్రములో గుభాలున బడి మునిఁగెను.

క. జలధరనిభుఁ డగు తత్కపి, కలితాంకుర యుక్త కుసుమ•గణములతోడన్
విలసించె మిణుంగురుపురుగులతో నిశ రాగ మిరాజు•భూధర మనఁగన్. ౩౮

అర్థము. జలధర నిభుఁడు = మేఘముతో సమానుఁడు, కలిత+అంకుర+యుక్త=మొగ్గలతోను, మొలకలతోను గూడిన, కుసుమ గణముల తోడన్=పూల గుంపులతో.

తా త్ప ర్య ము.

మేఘమువంటి యా హనుమంతుఁడు మొగ్గలతో మొలకలతోఁ గూడిన పూలతో మిణుఁగురు పురుగులతో రాత్రియందుఁ బ్రకాశించు కొండవలె నుండెను.

క. ఉరవడిఁ జన జే దెడలిన, ధరణీరుహకోటి ముక్త • తతపుష్పంబై
తొరఁగె జలంబుల నుదకపు,టిరవున నాగసంపు • హితవయు మనఁగన్. ౩౯

అర్థము. ఎడలిన = వేగము తగ్గిన, ధరణీరుహకోటి = చెట్లసమూహములు ముక్తతత పుష్పంబై = విడువఁబడిన విస్తారమగు పుష్పములుగలదై, ఉదకపుటిరవు నఱకన్ = నీళ్లుండు స్థలమువఱకు, చెఱువు, కాలువ, ఏఱు మొదలైనవి. బంధువులను, హితులను నాగసంపువారు నీళ్ళున్నము వచ్చువఱకే పోవలయును. అవలఁ బోరాదు. 'ఉదకాంతాత్ స్నిగ్ధో బంధు మను వ్రజేత్తని శాస్త్రము.

తాత్పర్యము.

భారముగుట వేగముగఁ బోలేక వెనుకఁబడిన చెట్లగుంపులు రాలిపోయిన పూలు గలవై నీళ్లున్నము వచ్చు వఱకు బంధువుల నాగనంపి కన్నీళ్లు గార్చుచు నిలిచి పోవు హితులవలె నీళ్లలోఁబడెను.

ఉ. ఆ కపిగాలి నుత్థితము • లై బడి నేగియుఁ దేలి కొటచే
స్తోకసుమంబు లెల్ల వడిఁ • దోయధిఁ గూలెఁ బరస్సహస్ర మై
ప్రాకటతారకాకలిత • రాజిత మైన నభంబుపోల్కి నీ
రాకర మప్పు డొప్పెఁ బ్రస • వౌఘము లన్నెడ నిండియుండుటన్. ౪౦

అర్థము. ఉత్థితములై = ఎగిరినవై, బడి=వెంబడి, స్తోకసుమంబులు = చిన్న పూలు, పరస్సహస్రము = వేయికి మించినవి; 'పరశ్శతాద్యాస్తే యేషాం పరా సంఖ్యా శతాధికాత్' అమరుఁడు. 'బహుస్మరయో బ్రహ్మహితాయ తత్త్వ పరస్సహస్రం శరద స్తపాంసి' భవభూతి. ప్రాకట=స్పష్టముగాఁ బ్రకాశించు, తారకాకలిత= అనేక నక్షత్రములచే, విరాజితము = ప్రకాశించునది, నభంబు = ఆకాశము, నీరాకరము = సముద్రము, ప్రసవ+ఓఘము=పూలగుంపు.

తాత్పర్యము.

బరువుగా నుండు చెట్లు ముందుగాఁ బడిపోఁగాఁ దేలికైనవి పూవులు గాలి కెగసి హనుమంతుని వెంబడి మఱి కొంతదూరము పోయి యుండు వేల కొలఁది పూవులు సముద్రములో రాలఁగా నప్పు డా సముద్రము పూలచే నిండినదై నక్షత్రములచేఁ బ్రకాశించు నాకాశమువలె నుండెను.

క. నానావర్ణవిరాజిత, సూనావృతుఁ డైన వాయు • సూనుం డుపాధిచెన్
మానుగ మెఱుపులతోడ న,నూనం బగు తోయదమున • కుద్దిగ నదుమన్. ౪౧

అర్థము. నానావర్ణ=పెక్కువన్నెలచే, విరాజిత=ప్రకాశించు, సూన = పుష్పములచే, ఆవృతుఁడు=కప్పఁబడినవాఁడు, అనూనము = కొఱఁతలేని, తోయదము = మేఘము.

తాత్పర్యము.

పెక్కురంగుల పూలతోఁ గప్పఁబడిన హనుమంతుఁడు మెఱుపులతో నిండిన మేఘమువలె నుండెను.

క. మారుతసుతువేగంబున, నే గాలెడు వివిధపుష్ప•బృందములతోడన్
నిరధి యుదయత్తారా, వారమనోహరనభంబు•వడువున నొప్పెన్. ౪౨

అర్థము. ఉదయత్ =ఉదయించుచున్న. తారావార = నక్షత్రసమూహముచే, మనోహర = ఇంపైన, నభంబు = ఆకాశము.

తాత్పర్యము.

అంజనేయుని వేగముచే వెంటవెంట రాలుచున్న నానావిధములైన పుష్ప సమూహములతో సముద్ర ముదయించుచున్న నక్షత్రముల గుంపుతోఁ బ్రకాశించు నాకాశమువలె నుండెను.

తే. ఉడుపథంబునఁ బోవు వా•యుజుని చాఁపఁబడిన కేల్దోయిగన్పట్టి•భయదమగుచుఁ
బర్వతమునుండి తల నిక్క•పఱిచి పఱచు,నైదుతలలమహోరగం•బట్టు లగుచు. ౪౩

అర్థము. ఉడుపథము=నక్షత్రమార్గము, ఆకాశము. ఇది హనుమంతుని హస్త వర్ణనము.

తాత్పర్యము.

ఆకాశమునందుఁ బోవుచుండు హనుమంతునిచేఁ జాఁపబడిన రెండు చేతులు పర్వతమునుండి తల నిక్కఁబెట్టి పరువెత్తు నైదుతలల పాములవలె నుండెను. అయిదు వ్రేళ్లు ఐదు తలలవలె నుండె నని పోలిక.

క. జివ్వనఁ దరించి చనుచో, నవ్వనచరుఁ డూర్మిసహిత•మంబునిధిం దా
నవ్వియదధ్వముఁ ద్రావెను, నవ్వనువునఁ దోఁచు చుండె • నద్యోగతులన్. ౪౪

అర్థము. ఊర్మిసహితము=అలలతోఁగూడినది. వియత్+అధ్వము=ఆకాశ మార్గము.

తాత్పర్యము.

అలలతోఁగూడిన సముద్రమును జివ్వనదాఁటి యాకాశమునఁ బోవు హనుమంతుఁడు ఆకాశమును, సముద్రమును త్రావుచుఁ బోవుచున్నాఁడాయేమి యన్నట్లుండెను. ఆయన వేగమునకు నవి రెండును గడచి పోవుచుండెను.

ఉ. మండుచు నుండు కొండపెను•మంటలు నా, యుగపత్సముద్భవో
ద్దండదివానిశాకర వి•ధంబున, మించులఁబోలి గుండ్రనై
వెడఁదియుఁ బింగళంబు లయి • వెల్గెడి నేత్రము లొప్పె వాయుపు
త్రుండు సురాధ్వగామి యయి • తోరపువీఁకను బోవుచుండఁగన్. ౪౫

అర్థము. యుగపత్ =ఏకకాలమున, సముద్భవ=పుట్టిన, ఉద్దండ=(ప్రకాశముచే) అతిశయించిన, దివానిశాకరవిధంబునన్, దివాకర నిశాకరవిధంబున=సూర్యచంద్రుల వలె, మించులన్=మెఱుపులను, పింగళములు = ఎఱుపు పసుపు గలిసినవి, సురాధ్వ గామి=ఆకాశమునఁ బోవువాఁడు. తోరపు వీఁకను=అధికపరాక్రమముచే, పింగళత యందు మాత్రమే పెనుమంటలు, మించులు ఉపమానములు. దివాకర నిశాకరులు

వర్తులత పింగళతలయం దుపమానములు, ఇది యథార్థోపమ. ఉదయించువేళ సూర్య చంద్రులు ఎఱ్ఱగానే యుందురు. ఇది హనుమంతుని నేత్రవర్ణనము.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁడు మిగుల వేగముగ నాకాశమున బోవునపు డాయన కన్నులు మండుచున్న కొండల యందలి పెద్ద మంటలలో నుదయకాలమం దుదయించిన సూర్య చంద్రులలో యున్నట్లు గుండ్రమై పింగళ వర్ణములై యుండెను.

తే. ఎఱ్ఱనాలుగ మెఱయు క•పీంద్రువదన, బింబ మెఱ్ఱని నాసికఁ • మెఱుపు మీరె
సంజకెంజాయ సోఁకున • సవ్యరు మిగులు, నరుణదీధితిమండల • మనఁగ నపుడు.

అర్థము. అరుణదీధితి=సూర్యుని, ఇది హనుమంతుని నాసిక వర్ణనము.

తాత్పర్యము.

ఎఱ్ఱని కాంతిగల హనుమంతుని ముఖమందు నెఱ్ఱని ముక్కు సంజ కెంజాయలు వ్యాపింపఁగా నందుఁ గానవచ్చు నెఱ్ఱని సూర్యబింబము వలె నుండెను.

క. పవమానతనూభవుఁ డిటు, ప్లవమానుం డగుచు నార్చ • లాంగూలంబున్
దివి నది వెలిఁగె సముచ్ఛ్రిత, దివిజాధిపతిధ్వజంబు•తీరున గురుతన్. ౮౭

అర్థము. ప్లవమానుండు=దాఁటుచున్నవాఁడు, అర్చన్ = ఆడింపఁగా, లాంగూలంబున్=తోఁకను, గురుతన్=గొప్పతనమందు, సముచ్ఛ్రిత=ఎత్తఁబడిన, దివిజాధిపతి=ఇంద్రుని, ధ్వజంబు=జెండా, ఇది హనుమంతుని తోఁక వర్ణనము.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకార మాంజనేయుఁడు సముద్రము దాఁటిపోవుచుఁ దోఁక నాడింపఁగా గొప్ప తనమునందు నాకాశమందెత్తఁబడిన యింద్రధ్వజమువలెఁ బ్రకాశించెను.

క. వెలిఁగెడి వెలితోఁకతో, వలయాకారంబు గొనిన•వాలముతో ని
స్తులమతియగు హనుమంతుఁడు, జలజాప్తుఁడు పరిధి నున్న•చందమునఁ దాల్చెన్.

అర్థము. వలయాకారంబు = గుండ్రనము, జలజాప్తుఁడు = సూర్యుఁడు, పరిధిన్ = పరివేషమునందు.

తాత్పర్యము

వెలుఁగులఁ బ్రకాశించు తోఁకతోను గుండ్రముగాఁ దిన్నఁ జుట్టుకొన్న తోఁక తోను హనుమంతుఁడు పరివేషము నడుమ నున్న సూర్యునివలె నుండెను.

క. నెఱకెంపులవాలు పిఱుఁదుల, ముఱికెంబున నొప్పెఁ గీశ•ముఖ్యుఁడు దాఁ జే
గుఱుధాతువులను శైలము, తెఱపలు తెఱపలుగ నైన • తెఱఁగులు దోఁపన్.

అర్థము. నెఱ = పూర్ణమైన, వాలు = కాంతి, ముఱికెంబునన్=నిక్కుచేత, జేగుఱు = ఎఱ్ఱని.

తాత్పర్యము.

పూర్ణమైన యెఱ్ఱని కాంతిగల పిఱుఁదుల నిక్కుచే హనుమంతుఁడు ఎఱ్ఱని

ధాతువులచేఁ బర్వతము, తెట్టెలు తెట్టెలుగా నున్న విధమునఁ దోఁచుచుండెను.

క. ఒడిసెలఱాయివలెఁ దివిఁ బడి, కరువలి మ్రోఁగుచు • నిరుమడి సందిన్
వెడలెడిగాడ్పు మేఘము, వెడలిన పుడుకులు మొరఁగ మెరసె • భీషణభంగిన్. ౫౦

అర్థము. ఒడిసెల=ఱాలు విసరివేయుటకై యల్లఁబడిన త్రాడు, రూ. వడిసెల కరువలి=గాలి, ఇరుమడి సందిన్=రెండు చంకల నుండి.

తాత్పర్యము.

ఒడిసెలతో వేసిన తీవ్రవఁబోవు రాయివలె, పోవుచున్న హనుమంతుని రెండు చంకల నుండి వెడలు గాలి మేఘముల యుఱుములవలె భయంకరముగ ధ్వనించెను.

తే. ఉత్తరమునుండి దక్షిణం • బాక్రమించుచు, ప్రసుక్కరిగెడి పెనుఁదోఁక • చుక్కవోలెఁ
దాను పెనుఁదోఁకతోడ నె • మ్మేను వెలుఁగ, లంకవైపుగఁ బఱచె ని • శ్శంకమతిని. ౫౧

అర్థములు. ఒత్తికొనుచున్ = ఆక్రమించుకొనుచు.

తాత్పర్యము.

ఉత్తరము నుండి దక్షిణమునకై పోవు తోఁకచుక్కవలె నాంజనేయుఁడు పెద్దతోఁకతో దేహము ప్రకాశించుచుండ లంకవైపుగ జంకులేక పోవును. తోఁకచుక్క యుపమానము లంక కనిష్టసూచకము.

తే. నింగితెరువునఁ జనెడి ప • తంగునట్లు, పొంగిపఱచుచు నున్న ప్ల • వంగుఁ డొప్పె
నడుమునను త్రాటఁ గట్టంగఁ • బడుట దీర్ఘ, ఘాతమైన మదోత్కట • రీతి దనర.

అర్థము. నింగి=ఆకాశము, పతంగునట్లు=సూర్యునివలె, దీర్ఘఘాతము = నిడివిగా సాఁగినది, మదోత్కటము=ఏనుఁగు.

తాత్పర్యము.

ఆకాశమార్గమునఁ బోవుచున్న సూర్యునివలె వేగమునఁ బరువు పాఱుచున్న వానరుఁడు నడుమునను త్రాడుగట్టఁగా నిడివిగా సాఁగు ఏనుఁగువలె దీర్ఘకాయుఁడై తోఁచెను.

క. అంబువులం బ్రతిబింబం, బంబరమున రూపు వెలయ • హనుమంతుం డ
ర్ధంబు జలంబుల మునిఁగి జ, వంబున గాలికిని బోవు • ప్లవ మనఁ దోఁచెన్. ౫౩

అర్థము. అంబువులన్=నీటియందు, అంబరమునన్=ఆకాశమందు, ప్లవము = పడవ.

తాత్పర్యము.

ఆకాశమున రూపము, దాని నీడ సముద్రము నీళ్ళయందుండుటచే హనుమంతుఁడు సగము నీళ్ళలో మునిఁగి సగము వెలికి గానవచ్చు పడవవలె నుండెను.

తే. గాడ్పుకొనుకఁడు చనినమా • ర్గంబు సర్వ, మతని మహితోరువేగంబు • కతనఁ జేసి
యల్లకల్లోల మగుచు వా • రాకరమునఁ, బొలిచె బోన్మాద భంగిని • గలఁగఁబడుచు.

అర్థము. గాడ్పు కొడుకు = వాయుకుమారుడు, కొడుకు శబ్దము బిడ్డారు లలోఁ జేరినది. బిడ్డాదులకు దుగ్ధను విభాషవగు, సు. వ్యా. ఆచ్ఛిక. ౫ సూ. కతనఁ జేసి=కారణముచేత.

తా త్ప ర్య ము.

వాయుపుత్రుఁడు పోయిన మార్గమంతయును సముద్రమును నాయన తోపుల వేగముచేఁ గ్రిందు మీఁదు మీఁదు క్రిందుగఁ దాఁటుచుండి పిచ్చి పట్టిన వానివలె నుండెను. పిచ్చిపట్టిన వాఁడు తల దిరిగి పడుచు లేచుచు నోట నురుగు గ్రక్కుచుఁ బెద్దగా శబ్దించుచుండునట్లు సముద్రము భ్రమణ ఫేన ఘోషణములఁ గలదై యుండె నని భావము.

క. మి న్నప్పళింప నెగిరెడి, మున్నీటికరళ్ళఁ జ్లవగముఖ్యుఁడు తనమే
వ న్నిగిడెడి కరువలిచేఁ, దన్నుచు నడిఁ బోవుచుండె దానుగాభంగిన్. ౫౫

అర్థములు. అప్పళింపక్=తాఁకుటకు, కరళ్ళన్ = అలలను, కరువలిచే = గాలిచే.

తా త్ప ర్య ము.

ఆకాశ మంట నెగురు సముద్రముయొక్క యలలను హనుమంతుఁడు తన దేహమునుండి కలిగిన గాలిచేఁ దన్నుచుఁ బోవుచుండెను.

ఉ. వానరవర్య వేగభవ వాయువునున్ జలదాశుగంబునుం
దానము నొక్క టై జలధిఁ దద్దయుఁ దాఁ గలగుండు వెట్టఁ బెం
పౌన నభంగభంగనిచయంబుల లాగెడి నాఁగ, నంబరా
నూనుఁడు దింటి మంటిగరుసున్ విభజించెడి నాఁగ దాఁటుచోన్. ౫౬

అర్థము. వేగభవ = వేగముచేఁగలిగిన, జలదాశుగంబు = మేఘములవలనఁ గలిగిన వాయువు, కలగుండు వెట్టన్ = కలవరపఱిచెన్, పెంపౌనన్=పెంపుగలుగు, అభంగ=భంగములేని, భంగ నిచయంబులన్ = అలల సమూహములను, గరుసున్= ఎల్లను. పొలిమేరను.

తా త్ప ర్య ము.

వానర శ్రేష్ఠుఁడగు హనుమంతుఁడు పోవుటచేఁ గలిగిన వాయువు మేఘములు పోవుటచేఁ గలుగు వాయువు రెండు నేకముగఁ గలిసి సముద్రమును గలవరపఱిచెను. హనుమంతుఁడు సముద్రము దాఁటునప్పుడు గొప్పతనము గలుగునట్లు నిండు తరఁగల గుంపులను లాఁగు చున్నాఁడో, యాకాశమునకు భూమికి నెల్ల యేర్పాటు చేయుచు న్నాఁడో యన్నట్లుండెను.

క. ఉన్నతి మేరువు మందర,ము న్నగు మున్నీటియలల ముసుకొని వడిఁ దా
నెన్నదరఁ బోనొడిచెనో యనఁ, గ్రన్నన తరియించునాఁ గడిమి దలిర్పన్. ౫౭

అర్థము. మున్నీటి = సముద్రముయొక్క, మును+నీరు = మున్నీరు, తొలుత సృజింపఁబడిన నీరు, అప ఏవ ససర్జాదౌ (౨) ఆకాశము నుండి వచ్చు వాననీళ్ళు,

వర్ష నీళ్ళు, ఉప్పునీళ్లు గలసినది యని చెప్పవచ్చును. మూఁడు + నీరు = మున్నీరు, ఎమ్మెచున్ = లెక్కపెట్టుచు, క్రమ్మన = శీఘ్రముగ, కడిమి = పరాక్రమము, తలిర్పన్ = అతిశయింపఁగా.

తాత్పర్యము.

ఎత్తునందు మేరు మందర పర్వతములతో సమానము లయిన సముద్రపుటలల లెక్కపెట్టుచుఁ బోవుచున్నాఁడేమో యనునట్లు అలల మీఁదుగ హనుమంతుఁడు వేగమునఁ బోయెను.

క. పవనజజవనజపవనము, దివికిని మున్నీటినీటి • తెలిదింపులుగా
పవ్వముగ నెగఁజిమ్మిన నవి, పవనధరము లగుచుఁ దోఁచె • శరదభ్రములై. ౫౮

అర్థము. పవనజ=వాయుపుత్రుని యొక్క, జవనజ = వేగమువలనఁబుట్టిన, పవనము=గాలి, తెలిదింపులుగాన్ = తెల్లని తుంపురులుగా, పవనధరములు=మేఘములతో గూడినవి, శరదభ్రములై=శరత్కాల మేఘములై.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుని వేగమువలనఁ గలిగిన వాయువు సముద్రము నీటిని తెల్లని తుంపరలుగా నాకాశమునకు నెగఁజిమ్మఁగా నవి శరత్కాలమేఘములవలె మేఘములతోఁగూడినవై కానవచ్చెను.

క. చేలము నోలంప దేహిక్, వాలాయము దోఁచు ననయ • వంబులఘంగిన్
పీఠోలు చనఁ జిమ్మె నచ్చప, పాళియు ఝషనక్రవితతి • స్పష్టం బయ్యెన్. ౫౯

అర్థము. ఝష=చేఁపలయు, నక్ర=మొసళ్ళయు, వితతి=సమూహము.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుని వస్త్రము నీడ సోఁకఁగా నవయవములు గానవచ్చునట్లు సముద్రమునందలి నిర్మలాకాశమున కెగిరిపోఁగాఁ దిమురు, తాఁబేళ్లు, చేఁపలు, మొసళ్ళు గానవచ్చెను. తాఁబేళ్లు బిరాఁగాళ్లు, చేఁపలు కన్నులు, మొసళ్లు పిక్కలు.

క. నింగిని జనినమొకి వానర,పుంగవుఁ గని కడలిలోని • భుజగంబులు భీ
తిం గదురఁగ గరుడుం డను,చుం గళవళ నొంది యుండి • సామ్మలు వోయెన్. ౬౦

అర్థము. సామ్మలు = మూర్ఛలు.

తాత్పర్యము.

ఆకాశమునఁబోవు హనుమంతుని జూచి సముద్రములోని పాములు గరుత్మంతుఁడు పోవుచున్నాఁ డని భయపడి కలవరపాటుచెంది మూర్ఛపోయెను. (ఈ యుక్తి ప్రాయమును ననుసరించి కాంబోలు నాముక్త మాల్యదయందుఁ గృష్ణదేవరాయలు 'భువనత్రయమోద్భవిష్ణురహంతిలానోద్యన్న సింహిక్కృతాంగ శీతాంశునము'లని వ్రాసెను.

క. పనిమూఁపుల నెడలుప్పు మహాప్పతిమూఁపుల నీడివి యగుచుఁ • బరఁగి పాచిర పై
యుమచ్చాని శోషని నీడ వి,శవఘనఘనపంక్తి యనఁగఁ • జనుచుండె బడిన్. ౬౧

అర్థము. ఉదధిని = సముద్రమునందు, పావని=ఆంజనేయుని, వికచ = నిర్మలమై, ఘన=దట్టమైన, ఘనపంక్తి=మేఘముల బారు, అడిన్ = వెంబడి.

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయుడు సముద్రము దాటునపుడు ఆయన నీడ సముద్రమునందు బడియామిక వెడలుచు, ముప్పది యోజనముల నిడుపై నిర్మలమై, దట్టమైన మేఘము బారువలె నాయన వెంబడి పోయెను.

ఇందు చెప్పబడినది నీడ పరిమాణము కాని ప్రతిఫలించిన దేహపరిమాణము గాదు. ముప్పది యోజనముల దేహము గలవాడు మూడడుగులలో లంకజేరి యుండవచ్చును గదా యని సందేహింపరాదు. ఇది యుదయకాలము కావున నీడలు దీర్ఘములై యుండును. నీటికి సమీపమున బోయి యుండిన నీడ యంత పెద్దదై యుండదు. గాన చాల నెత్తున బోవుటచే నీడయు జాల పెద్దదై యుండును.

క. అంబరభాగంబున నా,లంబవిహీనతను గపికు•లప్రవరుడు పో
వం బక్షయుక్తభూమిధ,రం బన నొప్పారియుండె • రభసార్థితమై. ౬౨

అర్థము. ఆలంబ విహీనతను = నిరాధారముగ, పక్షయుక్త భూమిధరంబు= రెక్కలుగల పర్వతము, రెండు చేతులే రెక్కలు.

తాత్పర్యము.

ఆకాశమునందు నిరాధారముగ బోవు హనుమంతుడు రెక్కలు గల పర్వతము వేగముగ బోవునట్లు కానవచ్చెను.

సీ. బలశాలి వడి వేగ•వార్థిమార్గంబెల్ల. క్రోధకృతంబు గాగ • బోవు చుండె
బడలి వనుమను • బక్షిరాజనగ బోవు, కపి మొయిల్ మాలించె • గాడ్పువట్లు
వలిమ•కాకృష్టాభ్ర•ములు సితాసితరక్త,మాంజిష్ఠవర్ణముల్ • మలసి మింట
మెఱుగుచు వెలుగుచు•మబ్బుల నమరెను. పంచెన వీయనకీసె•వంద్రుడనుడరే
తే. వనధి జవమున లంఘించు • ప్లవగుమీద
సురలు దనుజులు గంధర్వ•నరులు విరులు
గురిసి రర్కుండు తాపంబు • గూర్పడయ్యె
హనుమ కనిలుండు వీచె దా•మార్గమునను. ౬౩

అర్థము. క్రోధకృతము=దోనెవలె జేయబడినది. వలిమ = గాలిచే, ఆకృష్ట=ఆకర్షింపబడిన, అభ్రములు = మేఘములు, సిత+అసిత+రక్త+మాంజిష్ఠ వర్ణముల్ = తెలుపు, నలుపు, ఎఱుపు, ఎఱుపు తెలుపు కలిసిన వన్నెలు, మెఱుగుచు= చాలుగ బోవుచు, వెలుగుచు=ప్రకాశించుచు, దీనివలన మేఘములకంటె నెత్తుగ బోయె నని సూచితము. విరులు=పుష్పములు.

తాత్పర్యము.

బలవంతుడైన హనుమంతుడు వేగముగ బోవు నామార్గమంతయు దోనెవలె

నడుమ పల్లము ఉవలావల ఎత్తుగాఁగలదై కానవచ్చుచుండెను. (కదిలెడి నీటియొక్క నడుమ గట్టిగ నుండెడి నేల నీటియందు నుండి తోఁచును. అవిధముగ) పయనించుచున్న హనుమంతుని వలెఁ బోవు హనుమంతుఁడు పెద్ద వాయుప్రవాహ మేఘములను చెదరఁగొట్టెను. వానిచే నాకర్షింపఁబడిన మేఘములు తెలుపు, నలుపు, ఎఱుపు నానావర్ణములు గలవయ్యెను. మేఘముల నడుమఁ బోవునపుడు చంద్రునివలెఁ గొంతసేపు కానవచ్చి కొంతసేపు కానరాక యుండెను. అంతరిక్షమునందు, దనుజులు, గంధర్వులు, దేవతలు పూలు గురిపించిరి. రాక్షసులకు దానవులకు విరోధము కలదు. వారలనుగూడ రాముని పనికై క్రొత్తగా. సూర్యుఁడు వేఁడిమి చూపఁడయ్యె. (మధ్యాహ్న సమయము) రామకార్యము సుఖముగ హనుమంతుఁడు చేయుటకై గూయినకు శ్రమము దోఁచకుండునట్లు వాయువు చల్లగా వీచెను. నిర్వించవనముగా భగవత్కైంకర్యము చేయువారికి దేవతలందఱు సాహాయ్యము చేయుదురని సూచించెను.

చ. బళి బళి యంచు మెచ్చిరి సు♦పర్వులు, బాపురె యంచు ప్రీతితోఁ
　జలిపిరి కిన్నరుల్, మునులు ♦ చాలురె యంచుఁ బ్రశంస చేసి, రా
　త్మల సయిఁ స్తైఁ యటంచు విబు♦ధప్రకరంబు పొగడ్త నూర్చి య
　ళ్ళలు కనుమేలు మే లనిరి ♦ కొంకక యబ్ధిఁ దరించు కైసరిన్.　　౬౪

అర్థము. సుపర్వులు=దేవతలు, సయిఁ స్తైఁయటంచున్=ఇం దనునాసికోచ్చారణము సూచింప నర్థానుస్వారము లుంపఁబడెను, కైసరిన్ = కేసరి కుమారుని కైసరిన్, ఈ ద్వితీయ మెచ్చిరి యను క్రియతో నన్వయించు నపుడు కారకవిభక్తి; తక్కిన క్రియతో నన్వయించునపుడు 'గూర్చి' యను దానిని కల్పుకొని యుపపద విభక్తి యగును.

తాత్పర్యము.

జంకు గొంకు లేక సముద్రమును దాఁటుచున్న కేసరిపుత్రునిఁ జూచి దేవతలు బళిబళి యని మెచ్చుకొనిరి. మునులు చాలురె యని శ్లాఘించిరి. సై సై యని దేవతా సమూహము స్తుతించెను. యక్షులు మేలు మేలని పొగడిరి.

—♦ సముద్రుఁడు హనుమంతునకుఁ దోడ్పడఁ దలఁచుట ♦—

క. అరిగెడు కపికేసరిఁ గని పరమరిఁ గని వనధి మదిన్ ♦ పలుమరుఁ దలఁచెన్
　తిరుగంబున సాహ్యము సేయా లని ఇక్ష్వాకుగౌర♦వార్థి పలంచెన్.　　౬౫

అర్థము. కపికేసరి=కపిసింహము, తిరుగంబునన్=సమయమునందు, సాహ్యము=తోడుపాటు, ఇక్ష్వాకు గౌరవార్థి = ఇక్ష్వాకు వంశము వారి గౌరవము కోరువాఁడు, వనధి=సముద్రుఁడు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము పోవుచున్న కపిశ్రేష్ఠునిఁ జూచి యిక్ష్వాకువంశము వారి గౌరవముఁ గోరు సముద్రుఁడు ఇక్ష్వాకువంశ సంభవుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తి

కార్యార్థమై యీయన పోవుచున్నాఁడే. రామకార్యము నేను చేయఁజాల నున్నను జేసిన మహానుభావులకైన సాహాయ్యము చేయవలయును గదా. ఈసమయమున నే నీయన కెంతయుగఁ దాను దోడు పడఁగల నని యాలోచించెను.

ఉ. పోఁడిమిఁ గాంచితిన్ సగర • భూమిధవర్షభుచేత నేను మున్
వీఁడును దత్కులోద్భవుఁడు • విశ్రుతుఁడై రఘురామకార్యుఁడై
వాఁడిచెలంగ నేగెడి న • వారణలీల, శ్రమంబు వాయఁగా
నేఁ డిటు మేలు చేయ నగు • నిర్మలరాగపురస్సరంబుగన్. ౭౭

అర్థము. ఇక్ష్వాకు గౌరవార్థి యగుటకుఁ గారణము చెప్పుచున్నాఁడు.

పోఁడిమిన్=అభివృద్ధిని, భూమిధవ+ఋషభుచే = భూమిధవర్షభుచే = రాజశ్రేష్ఠునిచే, తత్కులోద్భవుఁడు = ఆ వంశమునందుఁ బుట్టిన వాఁడు, విశ్రుతుఁడు= ప్రసిద్ధుఁడు, వాఁడి=పరాక్రమము, అవారణలీలన్ = అడ్డములేని క్రీడగా, రాగపురస్సరంబుగన్=అనురాగపూర్వకముగా.

తాత్పర్యము.

నేను బూర్వ మా సగర చక్రవర్తిచే బాగు పడినవాఁడను. వీఁడా! యా వంశమందే పుట్టి ప్రసిద్ధికెక్కిన రామచంద్రమూర్తి కార్యము చేయ నడ్డము లేక పరాక్రమించి పోవుచున్నాఁడు. కావున వీనికి గష్టము దోఁపకుండునట్లు నాకు వీలునట్లు ప్రేమపూర్వకముగఁ జేయుట మేలు.

క. అక్కమలాక్షుని మాతకుఁ, జక్కనిసాయంబు నేను • సలుపన దేనిన్
జీకొట్టదె జగ మెల్లను, నక్కటికములేని 'జడధి' • యనుచును నన్నున్. ౭౮

అర్థము. కమలాక్షుని మాతకున్ = కమలములవంటి కన్నులుగల శ్రీరామచంద్రమూర్తి మాతకు, ఇది పుండరీకాక్ష శబ్దము స్మరింపఁజేసినది. అనఁగా భగవంతుని మాత యని భావము. సాయంబు = తోడుపాటు, సాహాయ్యశబ్దభవము. సలుపను+అ+ఏనిన్ = చేయకయే పోయినయెడల, చీకొట్టదె = ఛీ ఛీ యని నిందింపదా? కదా, చీకొట్టు, అక్కటికము=దయ, జడధి=మందబుద్ధి, లడల కభేదము గావున జలధి జడధి యయ్యె. "జడనిధి యను పేరుమాయఁ గడు నాదరిన్ బోలినట్టి యాట వెలఁదియ పోలెన్" ప్రభా. ప్ర.

తాత్పర్యము.

ఆ పుండరీకాక్షుని మాతకు నేను సరియైన సాహాయ్యము చేయకయే పోయిన యెడల లోకమంతయు సముద్రుఁడు దయ, బుద్ధి లేనివాఁడని నిందింపదా! భగవత్కార్యమునకుఁ దోడుపడ శక్తి గలిగియుఁ దోడుపడఁడని కృతఘ్నుఁడని దోషము ప్రాప్తించుటయేగాక లోకనిందలకుఁ బాలుపడి యపకీర్తి పాలుగావలసి వచ్చునని భావము.

క. బడలిక విచ్చుటఁ బాసినఁ, గడు సుకరం బితఁడు దాటఁ • గడమ న టంచున్
జడనిధి దలఁచుచుఁ దనలో, నడఁగిన మైనాకుఁ జూచి • యాదటఁ బలికెన్. ౯౪

అర్థము. ఆదటన్ = ప్రీతితో.

తాత్పర్యము.

ఇచ్చట బడలిక పోవుకొనినా శక్తివచంతియు సులభముగా దాటవచ్చును అని తలఁచుచుఁ దనలో దాగియున్న మైనాక పర్వతమును జూచి యిట్లనెను. మైనాకుఁడు మేనకకు కుమారుఁడు. హిమవంతునకు జన్మించినవాఁడు. పార్వతి తోఁడఁ బుట్టువు.

—• సముద్రుఁడు మైనాకునితో సంభాషించుట •—

ఉ. ఓయి హిరణ్యనాభ! విను • మొక్కటి చెప్పెద మర్త్యలోకమున్
డాయక యుండఁగా నసుర•నాథు లధోభువనంబునుండి, ని
ర్న్యాయపుభీకరోరుపరి•ఘాకృతి నిల్పినవాఁడు వేలుపు
ద్రాయఁడు, నీవ నేస్తు నలు•ప్రక్కఁ బతంగ మనంగఁ బోవఁగన్. ౯౫

అర్థము. హిరణ్యనాభ=హిరణ్మయములైన నాభులు గలవాఁడా; అనగా బంగారు శిఖరములు గలవాఁడా, నాభి = ముఖ్యుఁడు, ప్రధానుఁడు, పర్వతమున కధ్యక్షము శిఖరము కావున నిది నాభి శబ్దార్థమయ్యెను. "నాభి రధ్యక్షే కస్తూర్యాం" అని సర్వ నిఘంటువు. "నాభిః ప్రధానే ప్రాణ్యంగే కస్తూర్యాం క్షత్రియే వృషి" నానా. ర. ఒక్కటి=చెప్పఁబోవు వృత్తాంతము, అధోభువనము=పాతాళము, ఆయస=ఉక్కుచేఁ జేయఁబడిన, భీకర=భయంకరమైన, ఉరు = గొప్పదగు, పరిఘ+ఆకృతి = ఇనుపకట్ల గుదియవలె, వేలుపుఁద్రాయఁడు=దేవతల ప్రభువు = దేవేంద్రుఁడు, స్థిరము పరమౌటవపునను సంగాగమును గలదు, గరుడవు వ్నసువువలె, పతంగము=పక్షి.

తాత్పర్యము.

ఓయీ! బంగారు శిఖరములు గల మైనాకా! నీకొక వార్త చెప్పెద వినుము. పాతాళలోకము నుండి రాక్షసులు భూలోకమునకు రాక యుండునట్లు నిన్నింద్రుఁడు ఉక్కుగుదియ వలె నడ్డముగా నుంచెను. పక్షివలె నే ప్రక్కనైనఁ బోవ నీవు సామర్థ్యముగలవు.

సీ. రామకార్యార్థమై • శ్రీమహాప్పుఁడు హనుమా, మారుతుండు చనెడి నం•బరము నెగసి
నాకు సంపూజ్యు లి•క్ష్వాకులోద్భవుల్, వనమపూజ్యులు నీకుఁ • బర్వతేంద్ర!
నియ్యంబుమై నీవు • తీయ్యఁదనంబున, సాచివ్య మొక్కటి • చలుప వలయుఁ
గావింపఁ దగుపనిఁ • గావింప కుండినఁ, గోపింత్రు సజ్జనుల్ • గాన యితఁడు
తే. లెక్కు జలములయందుండి•లీల నీవు, మనకు నతిథియుఁ బూజ్యుండు•మారుతాత్మ
భవుఁడు గావున నెడు లేచి•బడలిక దన•నరివి ధరించువు శిరమున•హర్షమునను.

అర్థము. సాచివ్యము = సాహాయ్యము.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి కార్యము సాధింప దలచి ప్రయత్నము చేయు హనుమంతుఁ డాకాశమంటి పోవుచున్నాఁడు. ఇక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టినవాఁడు రాముఁడు. నాయందు నీవు సుఖముగా నుండుటచే నీవు సీతను [illegible] సగరా. ఆ కారణమునచే ఇక్ష్వాకువంశము వారు నీకుఁ బరమ పూజ్యులు. స్నేహము చేసిన కార్యభారమును నీ [illegible] నీవు నా కొక సాహాయ్యము చేయుము. చేయవలసిన పని చేయని వాని దుష్టుఁ డని సత్పురుషులు కోపింతురు. కావునఁ జేయుట [illegible]. హనుమంతుఁడు మన అతిథి, పూజ్యుఁడు కావున నీవు నీళ్ళలో నుండి లేచి యాయనకు [illegible] గాని [illegible] ధరింపుము. [illegible] తాను [illegible] చేయు శక్తి యుండియుఁ జేయలేనివాఁడు చేయఁగల వానిని ప్రేరేపించి వానిచే నా కార్యము చేయింపవలెను. అతిథిని [illegible] మంచి మాటలచేతను కూర్చుండుటకు ఆసన మిచ్చుటచేతను [illegible] మంచి నీళ్ళిచ్చుటచేతనైన నాదరింపవలె నని సూచితము.

ఉ. ఇంచుక సేదదేఱి మఱి • యేఁగెడిఁ గాక కొదం దరింప, రా
ఘంచి రఘూత్తమోత్తము సు•శీలతయున్ సతి గోలుపోక రా
క్రిందను [illegible] • [illegible]
[illegible] ౭౧

అర్థము. సేద=గాసి, కొదన్=కొఱంత సముద్రమును.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు నీవు చేసితేని కొంచెము [illegible] సముద్రమును దాఁటిపోవును గాక. రామచంద్రుని వంచి [illegible], ఆయన భార్యను [illegible], రావణాసురుని పట్టుటకై [illegible] శ్రమము నాలోచించి సంతోషముతో [illegible] నిమ్ము, నెమ్ము, [illegible].

—• మైనాకుఁ డాంజనేయున కెదురుగ వచ్చుట •—

చ. అను లవణాంబురాశినుడు • లా నగవల్లభుఁ డాలకించి తో
య్యన మొనలుం బగల్చు రవిఁ • బోలుచు నీ రిరుపాయ చీలఁగా
ఘనతరనాగకిన్నరని•కాయసమంచితబాలభానువిం
బవిభసుకూటకాంతి వసి•వర్ణవర్ణంబు సువర్ణతం గనన్. ౭౨

అర్థము. ఇరుపాయ=రెండు చీలికలుగా, నికాయ = సమూహముచే, సమంచిత=ఒప్పుచున్న, బాలభానువిభ = లేఁతసూర్యునితో సమానమైన, సుకూట = మంచి శిఖరములు, ఘనతర, సమంచిత, విభ: ఇవి కూటవిశేషణములు. అంబువర్ణవర్ణంబు=నీరువన్నెగల యాకాశము, వర్ణంబు [illegible]. సువర్ణతన్ = బంగారు తనమును, బంగారు కాంతి.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము చెప్పుచున్న లవణసముద్రుని మాట లా పర్వతశ్రేష్ఠుఁడు విని చివాలున మేఘములను బగలఁజీల్చుకొని వచ్చు సూర్యునివలె నీళ్లు రెండు ఖండము లుగాఁ జీలఁగా నాగులు కిన్నరులు వీరల సమూహముచేఁ బ్రకాశించునదియు లేఁతసూర్యుని కాంతిగలదియు గొప్పదియు తన శిఖరము కాంతి నల్లని యాకాశము బంగారువన్నె కలదిగాఁగా.

ఉ. ఉప్పరవీథికి న్నెగయు • నుగ్రమరీచిశతంబుపోల్కిఁ దా
నొప్పుచు మార్గమధ్యమున • నుండు మహాగిరిఁ గాంచి విఘ్న మిం
టుప్పతిలెం గదే యనుచు • నుగ్రభయంకరవేగ యుక్తుఁడై
త్రొప్పి శిఖిలునందగిలె • తోలుచు బోలుచుఁ గొండ స్రుక్కఁగన్. ౮౩

అర్థము. ఉప్పరవీథికిన్ = ఆకాశమునకు, ఉగ్రమరీచి శతంబు = నూర్వురు సూర్యులు, ఉప్పతిలెన్ = కలిగెను, త్రొప్పు = హుమ్మనిధ్వనించి, తోలుచు = విలపించుచు, పోలుచున్ = పడుచు, స్రుక్కఁగన్ = బాధపడఁగా.

తాత్పర్యము.

ఆకాశమున కెగయఁగాఁ గ్రోధ కర్షముగ నూర్వురు సూర్యుల కాంతితో నిలువఁగా విఘ్నము వచ్చెరా యని తలఁచి వేగ మతిశయింపఁజేసి హుంకరించి శిఖరమున త్రొక్కఁగా మైనాకుఁడు విలపించుచు కోపిల్లుచు స్రుక్కెను.

క. పిడుగువలెఁ దాఁకఁ గళవళపడి గాలికి మబ్బుగతిఁ • బఱచియు నోలిం
బడి పొంగి సొలఁగి యాతని, వడిఁ బ్రీతిని బర్వతంబు • వనదాధ్వమునన్. ౮౪

అర్థము. వనద+అధ్వమునన్ = మేఘమార్గమున = ఆకాశమందు.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁడు పిడుగు దాఁకినట్లు తాఁకఁగా మైనాకుఁడు కళవళించి గాలికి మబ్బువలె దూరము కొట్టుకొని పోయియు, నాయన వేగము బలము మెచ్చి మనస్సులో సంతోషించి పైకిఁ బొంగుచుఁ బ్రీతుఁడై యాకాశమునందు.

క. మానవరూపంబున నిజ, సానుశిఖరమున నిలిచి • మారుతతనయా!
వానరవల్లభ! దుష్కర, మైన పనిం జలిపి తీవ • హా యేమందున్. ౮౫

అర్థము. మానవ రూపంబునన్ = మనుష్యాకారముతో.

తాత్పర్యము.

మనుష్యస్వరూపముతోఁ దన శిఖరమందు నిలిచి యుట్లనెను. 'వాయుపుత్త్రా! వానరశ్రేష్ఠా! యెంతటి యసాధ్యమైన పని చేసితివి. ఆహా! నీశక్తి కే నేమని పొగడుదును.

పర్వతములకు నదులకు మొదట నాయాకారముల నుండఁగా వారు వేఱ్వేఱ కొంత లయినవి శరీరములనియు, నధిష్ఠాన దేవత లేఱుగా నుండి యుండుననియు నెఱుఁగవలెను.

ఉ. నిర్మలతేజ! నీ బలము • నీ వడిఁ జూచిన మెచ్చు వచ్చె, నా
ధర్మసుకూటపాళి దగ • బాయఁగ నిల్చి యశేష మిందిరా
శర్మముఁ గూర్చు వారలకు • శర్మము సేత సనాతనంబు నా
ధర్మము గాన సాగరుఁడు • తద్దయుఁ బ్రత్యుపకారచిత్తుఁ డై. ౭౬

అర్థము. ధర్మసుకూట పాళిన్=బంగారు శిఖరముల సమూహమందు, దగ=శ్రమము, శర్మము = మేలు, సనాతనము = శాశ్వతము, ప్రత్యుపకారచిత్తుఁడై = మఱల మేలు చేయు మనస్సు గలవాఁడై.

తాత్పర్యము.

శుద్ధమైన తేజస్సు గలవాఁడా! నీ బలము నీ వేగము చూచి మెచ్చుకొంటిని. నా బంగరు శిఖరము లందు నీ శ్రమము పోవునట్లు నిలిచి యూవల నీయిష్టము వచ్చినట్లు పొమ్ము. నా మీఁద నీ కింత ప్రేమ యెట్లు గలిగెనందువా! మేలు చేసిన వారికి మఱల మేలు చేయుట సనాతన ధర్మము. కాఁబట్టి సముద్రుఁడు మఱుమేలు చేయఁ గోరినవాఁడై.

ఉ. తా రఘువంశజాత వసు • ధాపతిచేఁ బరివృద్ధిఁ గాన్చుఁడై
వారిధిఁ గంట, నీవు రఘు • నాయకు కార్యము దీర్పఁ బోవుటన్
గూరిమి నీకు సాయ మొన • గూర్చి బహూకృతి వొందఁ గోరి నన్
జేరి సగౌరవోక్తి నగ • శేఖర! యుల్లద మింటఁ గంటివే. ౭౭

అర్థము. బహూకృతి = గౌరవము.

తాత్పర్యము.

ఆయన మఱుమేలు చేయుటకు నేనేమియు నాయనకు ముందుపకారము చేయలేదుగదా యుందువేమో. సముద్రుఁడు తాను రఘువంశమునఁ బుట్టిన సగరుఁ డనుఁ రాజుచే వృద్ధిపొంది, యా నిమిత్తమున సాగరుఁడను పేరువహించి యుండుటచేతను నీవు రఘువంశమునఁ బుట్టిన రామచంద్రమూర్తి కార్యము చేయఁబోవుచుండుటయుఁ జూచి, నీకు సాహాయ్యము చేసిన,వారికిఁ జేసినట్లగు నని తలఁచి యీ విధమున సాగరుఁడు కృతజ్ఞుఁడను గౌరవము వొందఁగోరి నన్నుఁ బిలిచి సగౌరవవాక్యము లిట్లు నిను. పర్వతోత్తమా! యదిగోఁ జూచితివా యాకాశంబున.

క. అనఘుఁడు కపివరుఁడు దయా,జనకత్వముం దాఁటఁ బూనెఁ • జయ్యన నీవుం
జను మెదురుగ నీ శిఖరా,వని బలిసి వాసి కడిమ • వడఁగొనక చనున్. ౭౮

అర్థము. కడిమ=శక్తి-పరాక్రమము, వడఁగొనక=గాసిలేక.

తాత్పర్యము.

రామకార్యధురంధరుఁ డగుటచేఁ బూజ్యార్హుఁడైన వానరవీరుఁడు నూఱు యోజనముల దూరము దాఁట ప్రయత్నించి పోవుచున్నాఁడు. నీవు త్వరగా

నెమరుగఁ బోయి నీ శిఖరమునందు నిలుపుము. అందు విశ్రమించి నాసి రీతిన మిగుల తక్కినది కష్టములేక దాటుము.

ఉ. అన్నపుఁ బ్రేమ నిట్టు లతిఁ • హాసిన మారుతపుత్ర! నీకుఁగా
వచ్చితి, నింక నిచ్చు ఫల•వర్గముఁ దియ్యని కందమూలముల్
మెచ్చిక నారగింపుము, శ్ర•మం బిట్టు పోయిన విశ్రమింపుమీ
వచ్చుట వెంక నేగ సుక•రం బను శేషము వాన కేశ్వరా! ౭౯

—అర్థము. సుగమము.

తాత్పర్యము.

వాయు నందనా! అయిన యీ ప్రకారము నిర్మలమైన ప్రేమచేఁ జెప్పఁగా నీ నిమిత్తమై నేను వచ్చితిని. ఇచ్చట నిచ్చు ఫల సమూహములను, తియ్యని కంద మూలములను నాయందలి ప్రేమచే నారగింపుము. బడలిక తీరునట్లు విశ్రమింపుము. అవల నీవు తక్కిన మార్గము వేగముగా, సులభముగాఁ బోవ సాధ్యపడును.

ఉ. క్రొత్తల నైన సజ్జనులఁ • గూరిమిఁ బూజ సేయుచున్నటుల్ సత్
పత్తము లెల్ల మెచ్చుదు ప్రశ•స్త మటం చది యిట్టులుండ నే
వోత్తముఁడవున్ మహాత్ముఁడవు బ•లోగ్రుండవు నీ పవమానపుత్ర! నా
కతిథి వింక నైతివి గ్ర•హింపుము యింపుగ నాతిథేయమున్. ౮౦

* అర్థము. క్రొత్తలనైనన్ = క్రొత్తవారినైనను, వింధవు=అతిథివి, అతిథేయ మున్ = అతిథి సత్కారమును.

తాత్పర్యము.

క్రొత్తవారినైనను సత్పురుషులను ప్రేమతోఁ బూజించు కార్యములను బుద్ధిమంతులగు సత్పురుషులు శ్లాఘ్యమైనవని మెచ్చుకొందురు. అతిథి గుణవంతుఁడగునని క్రొత్త ప్రాంత విచారము చేయరాదు. అదట్లుండఁగా, ఆ కారణముగానే నేను బూజించుటకు వేఱొక కారణము గలదు. దేవతలందు శ్రేష్ఠుఁడును (త్వమేవం ప్రత్యక్షం బ్రహ్మాసి) మహాత్ముఁడును బలము భయంకరుఁడు నగు వాయుదేవునకు నీవు పుత్రుఁడవు. నీ సౌభాగ్యత నాకుఁ దెలిసినను దెలియక పోయినను నీ తండ్రి సౌభాగ్యతను బట్టియైన నేను నిన్నుఁ బూజింపవలెను. అట్టి మహానుభావునికొడుకవైన నీవు మాకతిథి వైతివి. కావున నే నిచ్చు నతిథిసత్కారము గ్రహింపుము. ఎట్టివాఁడైనను అతిథిపూజ్యుఁడు. అందు సజ్జనుఁడు విశేషపూజ్యుఁడు. అందు సర్వంతో ప్రసన్నుఁడు పరమపూజ్యుఁడు. ఈ మూఁడును నీయందుఁ గలవు. కావున నీవు నాకుఁ బూజ్యుఁడవు.

తే. ధర్మజిజ్ఞాసువులనఘ•ధర్మవిదులు, నతిథి సామాన్యుఁ డయ్యుఁ బూ•జార్హుఁ డగును
చెప్ప నేటికి నీవంటి•శిష్టుఁ డనఘ, బాంధవం బొప్పు నేఁ గ్రొత్త•వాఁడఁగావు.౮౧

అర్థము. కీర్తనే చెప్పుచున్నాఁడు. ధర్మజిజ్ఞాసువులకున్=ధర్మ మెఱుంగఁ గోరిక గలవారికిని; ధర్మవిదులకు=ధర్మము తెలిసినవారికిని, సామాన్యుఁడయ్యు=గొప్పవాఁడు కాకున్నను.

తాత్పర్యము.

ధర్మ మిట్టిదని తెలియకపోయినను, తెలిసికొనఁ గోరిక గలవారికిని, ధర్మము చక్కఁగా తెలిసినవారికిని సామాన్యుఁడైన యతిథియుఁ బూజ్యుఁడే. అట్లుండ నీవంటి సాధుపురుషుఁడు పూజ్యుఁ డని వేఱుగఁ జెప్పవలెనా? మన యిరువురకు సంబంధ మింతమాత్రమే కాదు. నేను గ్రొత్తవాఁడఁగాను. నీకుఁ గావలసిన వాఁడనే.

క. ఆశుగమనమునఁ బోలెద, వాశుగమనములను నిన్ను • నర్చించినచో
నా శుభచరితుఁ బవనుని, నే శక్త్యనితిని బూజ • నొనరిచిన యట్లు గదా. ౧౩౨

అర్థము. ఆశు+గమనమునన్=శీఘ్రగతిఁ బోవుటయందు. ఆశుగ+మనముల = వాయువును, మనస్సును.

తాత్పర్యము.

నీవు వాయువేగ మనోవేగములఁ బోఁగలవు. నిన్ను నేను బూజించితినా లోకక్షేమకరమైన నడవడిగల వాయుదేవుని బూజించిన వాఁడ నగుదును.

—• మైనాకుఁడు తన పూర్వవృత్తాంతము హనుమకుఁ దెల్పుట •—

సీ. కలదు దీనికి నొండు • కారణం బది వినుము, మహాత్మ! వానరేంద్ర! • యాంజనేయ
పూర్వము కృతయుగం • బున గిరుల్ ఱెక్కలు వెలయఁ దార్క్ష్యానిల • వేగయుక్తి
విచ్చలవిడి దిశా • విధిఁ జరింపఁగఁ, దలలపైఁ బడు నంచుఁ దలఁకి వెఱల
మునులును దేవతల్ • మున్నుగాఁ గల భూత, కోటి యంతట శత • కోటిఁ బూని
తే. వాసవుఁడు క్రుద్ధుఁ డగుచు గ్రా • వముల ఱెక్క
లెల్లఁ దుత్తునియలు చేసి • కొసగి నాదు
వంకఁ గవియుచు వీరాగ్రణి • పరమకరుణఁ
జిమ్మె గొనివచ్చి ననుఁ ద్రోచె • సింధువునను. ౧౩౩

అర్థము. తార్క్ష్యానిల వేగయుక్తిన్=గరుడుని యొక్కయు, వాయువు యొక్కయు వేగము వంటి వేగముతోఁ గూడినవి, తార్క్ష్యుఁడు = తృక్షుఁడను ముని కొడుకు తార్క్ష్యుఁడు. శతకోటి = నూఱంచులు గలది వజ్రాయుధము. గ్రావముల = పర్వతముల యొక్క, తుత్తునియలు = తునియలు+తునియలు తుత్తునియలు = తునుకలు తునుకలు, సింధువునను=సముద్రమునందు.

తాత్పర్యము.

నేను నిన్నుఁ బూజించుటకు మఱియొక కారణముగలదు, వినుము. పూర్వము కృతయుగంబునఁ గొండలకెల్ల ఱెక్కలుండెను. అవిగరుడానిల వేగమున నాకాశమున

విచ్చలవిడిసంచరింపఁగా నవి తమ నెలవులు గూలఁ బడునేమో యని మునులును, దేవతలును భీతిల్లుచుండిరి. అది యెఱింగి యింద్రుఁడు వజ్రాయుధముచేతాని ఱెక్కల నెల్ల నఱకులుగా నఱకె. నా ఱెక్కలు ఖండింపఁబడు సమయమున వచ్చెను. అప్పుడు మీ తండ్రి వాయుదేవుఁడు నన్నుఁ జిమ్ముకొనిపోయి సముద్రములో నైచి రక్షించెను.

క. ఎఱకలపోఁడిమి చెఱుపఁగ, నఱకఁగ నిలు నీదు తండ్రి • వాత్సల్యముచే
నెఱిఁగితె మనసంబంధము, నెఱిఁ బూజ్యుఁడు నీదు తండ్రి • నీ ద్వారమునన్. ౧౨౮

అర్థము. ఎఱకల=ఱెక్కల యొక్క, పోఁడిమి=అందము.

తాత్పర్యము.

ఆ కారణముచే నేను ఱెక్కల యందము చెడక యుండి యున్నట్టున్నాను. దీనికి మీ తండ్రి వాత్సల్యమే కారణము. మన సంబంధము తెలిసినదా! ఈ కారణముచే నీ తండ్రి నాకుఁ బూజ్యుఁడు. నిన్నా కారణముచే (గౌరవించెదను.)

ఉ. పావని! గౌరవించెదను • బాయక నీవిఁక నాదు మైత్రి సం
భావనఁ జేసి, నా యొసఁగు స•పర్యల నెల్ల గ్రహించి ప్రీతిమై,
వావిరి సేద దేఱి, నను, • వారినిధిం బరితుష్టచిత్తులం
గా నొనరింపు, ప్రీతుఁడవు • గమ్ము, ఘటింపుము ప్రీతి మారుతిన్. ౧౨౯

అర్థము. సపర్యలు=శుశ్రూషలు, సత్కారములు.

తాత్పర్యము.

వాయు కుమారా! యీ కారణముచే నిన్ను గౌరవించెదను. నా మైత్రిని వర్ధిల్లచేసి నీవు గౌరవింపుము. నేను చేయు సత్కారముల గ్రహించి బడలిక దీర్చుకొని నన్ను, సముద్రుని సంతోషింపఁ జేయుము. నీవును ప్రీతుఁడవు కమ్ము.

క. నా చేయుపూజఁ గొనుమీ, పావనిగొనుము గాని గాసి • పట్టీ! నిన్నుం
గాంచుటచే నుచిత మంటివి, యోచించెదని నాదు ప్రీతి • సార్థకమౌనట్. ౧౩౦

తాత్పర్యము.

నేను చేయు పూజ గ్రహింపుము. నీవు బడలిక పోఁగొట్టుకొనుము. నిన్నుఁ జూచుటచే సంతోషము కలిగి నా ప్రీతి సార్థకము చేయ యోచించెదను.

చ. అన నగరాజ! నీ పలుకు•లన్ని సపర్యలు వచ్చె, నారసెనుం
గనితి, నిలంగ రామ, నను • గార్యము కాలము తీవరించెడిన్
జనకసుతఁ బ్రాణ్న, శ్రీ ప్రతిన • దల్చితిఁ బ్రోవను నిల్లవందును, నా
మునఁ జననన్ మనం గనియు•శోకము నిల్లవటంచు నుంటినా! ౧౩౧

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము మైనాకుఁడు చెప్పఁగా హనుమంతుఁ డిట్లనెను. పర్వతోత్తమా! నీవు చేయు సత్కారము లంగీకరించిన వాఁడ నేనైతిని. అన్నారసము నన్ను నాదరణ రసము మీఱు నాప్పుడ నీమంచి మాటల చేతనే సపర్యల నంగీకరించిన ఫలము నొం

గలవాఁడను. సంతోషించితిని. నేను నిలువఁగూడదు. ఏలనఁ గార్యము కాలము నన్నుఁ దొందర పెట్టుచున్నది. చేయవలసిన కార్యము చాల యున్నది. ప్రొద్దు గ్రుంకఁ బోవు చున్నది. ఇక్కడ నాలసించితినేని నేను గార్యము చేయుటకుఁ జాలినంత ప్రొద్దులేదు. అదియును గాక నేను త్రోవలో నిలువ నని వానరులతోఁ బ్రతిజ్ఞ చేసితిని. (మూ. స. ౧౩౫) కావునఁ బోయెదను. నేను నిల్వలే దని మిత్రమా! కోపింపకుము.

వ. అని పవమానసందనుఁడు • సాదర మారఁగ శైలరాజమున్
దనకరపల్లవంబునను • దద్ద స్పృశించి హసన్ముఖాబ్జుఁడై
చనియెను నంతు నీడ్కొని భృ•శత్వర మార్గము దాఁటి పోఁగ నై
వననిధి శైలరాజముల • వాక్కులు గైకొని పూజితుండు నై. ౧౩౪

అర్థము. కరపల్లవంబునను=చిగురువంటిచేతితో. హసన్ముఖాబ్జుఁడై = నవ్వుచున్న ముఖాబ్జముగలవాఁడై, భృశత్వరన్ = అతివేగమున. వననిధి = సముద్రుని యొక్కయు, శైలరాజ=మైనాకుని యొక్కయు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చెప్పి హనుమంతుఁడు ప్రీతితో మైనాకునిఁ దనచేతితోఁ దాఁకి నవ్వు మోము గలవాఁడై పోయి వచ్చెద నని సెలవు తీసికొని మిగుల వేగమున నంతకుఁ బైకెగిసి సముద్రమైనాకుల యాశీర్వచనములు పొందినవాఁడై.

క. అంబరమార్గమున నిరా,లంబనముగ వాయుసూతి • లంఘించు నభ
ప్రంబును జనె; రెండవ కా,ర్యంబును దుష్కరముఁ జూచి • యమరులు పొగడన్.

తాత్పర్యము.

ఆకాశమునందు నిరాధారముగ వాయుసుతుఁడు మైనాకుని జూచుచుఁ బోయెను. రెండవ యసాధ్య కార్యమును జూచి దేవతలు పొగడిరి.

మొదటి కష్టకార్యము, సముద్రమును దాఁటుట. రెండవది కొండ యడ్డపడినను ఛేదించుకొని నిలువక పోవుట.

క. మైనాకుఁ డొనర్చిన స్నే,హానూనకృతిం దలంచి • యంబరవీథిన్
గానఁగ నిలిచిన నాకౌ,కోనికరము పొగడె,నద్రి•కుంజరు నంతన్. ౧౩౬

అర్థము స్నేహానూనకృతిన్ = స్నేహముచేతనైన గొప్ప కార్యమును, నాకౌకోనికరము=దేవతా సమూహము, అద్రికుంజరున్=పర్వతశ్రేష్ఠుని, మైనాకుని.

తాత్పర్యము.

మైనాకుఁడు చేసిన స్నేహపూర్వమైన కార్యమును జూచి యాకాశమందు నీ విశేషము చూడ నిలిచిన దేవతాసమూహము మైనాకుని బొగడిరి.

ఉ. నాకవిభుండు దానికి న•నంతముదంబును బొంది వెండి మై
నాకునిఁ జూచి యో కనక•నాథ! నినుం గని సంతసించితిన్

నీ కథయం బాసంగితి వి•నిర్మలనీతి యథాసుఖంబుగా
శోకమునం జెలంగు భయ•లోలత మానుము మానసంబునన్. ౯౧

తా త్ప ర్య ము.

ఆ మాటలు విని యింద్రుఁడు మిగుల సంతోషపడి వచ్చి మైనాకునిఁ జూచి యో సువర్ణనాథ! 'నిన్నుఁ జూచి మిగుల సంతోషించితిని. నావలన నీకిఁక భయము లేకుండ వరమిచ్చితిని. నీవు సంకోచములేక లోకంబున సుఖింపుము. మనస్సునందైన భయపడ వలదు.'

చ. ఎటు లొకొ నూఱుయోజనము • లీతఁడు వార్ధిఁ దరించు నంచు లోఁ
దటతట గల్గె మాకు నెఱ•ధైర్యము మైఁ దలఁ దేసుచుండినన్
దిటముగ రామకార్యమును • దీర్పఁగ నూతగఁ బోవు మారుతిన్
దటుకున నాదరించితివి • తద్దయు మెచ్చితి నిను నచ్చలీ. ౯౨

అర్థములు. తటతట=భయముచే గుండెలు కొట్టుకొనుట యందు ధ్వన్యనుకరణము=భయము, నెఱ=నిండు, నిను మెచ్చితిన్ = నిన్ను మెచ్చితిని, ద్వితీయకు మాఱు షష్ఠి. షష్ఠీ స్థానకం బగు కువర్ణకం బొక్కొక్కచో ద్వితీయాది విభక్తులకు మాఱుగాఁ బత్తు నర్థంబులఁ జూపట్టుచోఁ (ప్రతికా-౧౭సూ)

తా త్ప ర్య ము.

హనుమంతుఁడు నిండుధైర్యముతోఁ బోవుచుండినను నీతఁ డెట్లు నూఱు యోజనముల సముద్రము దాటఁగలఁడని భయముచే మా గుండెలు కొట్టుకొను చుండెను. ఆ విధముగ రాముని కార్యముఁ దీర్ప నూతగఁ బోవుచున్న హనుమంతుని నాలస్యము లేక సమయమున నాదరించితివి. నీ కార్యము స్నేహితుఁడా! మెచ్చితిని.

క. అనుచు శచీవల్లభుఁ డిటు, లనఁ బల్కిన లబ్ధవరుఁడు • ధరవల్లభుఁ డా
త్మను గలఁగి నెలసెఁ బడపడి, హనుమంతుఁడు పోవు చుండె • నంబరవీథిన్. ౯౩

అర్థములు. లబ్ధవరుఁడు=వరము పొందినవాఁడు. ధరవల్లభుఁడు=పర్వతశ్రేష్ఠము.

తా త్ప ర్య ము.

అని యా ప్రకారము దేవేంద్రుఁడు తనతోఁ జెప్పఁగా మైనాకుఁడు వరము పొందినవాఁడై భయము విడిచి సంతోషించెను. హనుమంతుఁ డాకాశమునఁ బోవు చుండెను. దీనిచే భగవత్సేవకులకు దేవతలు సాహాయ్యపడుదురు. 'శ్రేయాంసి బహు విఘ్నాని' శ్రేయస్కర కార్యములకు విఘ్నములు మెండు. సంసారమును తరింప నాత్మానుభోగవశుఁడై యోగ మభ్యసించువానిఁ జూచి నిద్రాహారములు మాని వాఁడు చేయు కృషి చూచి యిట్టియున వీఁడు చెడునేమో యని భయపడి ప్రేమ చేతనే వానికి నిషిద్ధ వస్తువులు తినఁబెట్టి భోగములు మఱచి తమవలె నుండఁ జేయ నేదేవిదో కుచేష్టలు వాని యా పక్షంభువులే తొలుతఁ జేయుదురు. కారణము క్షేమమైనను విఘ్నము విఘ్నమే. కావున వీనిని లక్ష్యము చేయరాదు. మంచిమాటల

గానే వారిని సమాధాన పఱిచి సేవించి రాము డవిగో చూడక వెనుకంజ వేయక కృషిచేయవలెను. భాగవతుల నిష్ఠ యిట్టిదై యుండవలెను. అది విఘ్నకారుల విషయమున దయాదాక్షిణ్య మెఱుఁగదు.

—• హనుమంతునకు సురస యడ్డపడుట •—

చ. సురఋషిసిద్ధు లెల్లఁ గపి•శూరు బలంబు నెఱుంగఁ గోరి భా
స్కరనిభ నాగమాత సుర•సం గని యల్లదె కంటె వాయుజుం
డురుతరవేగయుక్తిని మ•హోదధి దాఁటుని, దైత్యరూపవై
సొగసున నేగి యడ్డపడి • జాగొనరింపు మహార్ణవాంతరమున్. ౧౪౮

అర్థములు. భాస్కరనిభ=సూర్యునితో సమానమైనది, నాగమాత=నాగులకుఁ దల్లియైనది. ఉరుతరవేగ యుక్తిని=మిగుల గొప్పదగు వేగముతో, విఘ్నముచేఁ గాలహరణమైన కారణముచే హనుమంతుఁడు మునుపటికంటె వేగముగఁ బోవలెనని భావము.

తాత్పర్యము.

దేవతలు, ఋషులు, సిద్ధులు, మొదలగువారు కీయన యోగ్యతను పరీక్షింపఁదలఁచి పోవుచున్నాఁడే రావణుని గెలువఁగలఁడా? సముద్రమైన నంతయును దాఁటఁగలఁడా? ఆయన బలమేమాత్రమో తెలిసికొందము అని యాలోచించి సూర్యకాంతిగల నాగమాతను సురసను జూచి యిట్లనిరి: తల్లీ! హనుమంతుఁడు మిగుల వేగముతో సముద్రము దాఁటుచున్నాఁడు. నీవు దైత్యస్త్రీవై పోయి యతని కడ్డపడి మహాసముద్ర మధ్యమున నాలస్య మగునటులు చేయుము.

క. కోఱలు, నాకాశంబును దాకెడు వక్త్రంబు, కాని • దళుకు మిసిమిగన్
మాఱొడ్డి నిలువుము యుక్తిని, వీరాగ్రణికో క్రొత్త చిక్కు • విధము గాకడకో. ౧౪౯

అర్థములు. దాకెడు=తాఁకుచున్న, వక్త్రంబు=నోరు, కాని=ఏర్పడు, దళుకు=నాశముచేయు, మాఱు+ఒడ్డి=ఎదిరించి.

తాత్పర్యము.

కోఱలు, ఆకాశము నంటు నోరు ఏర్పడునట్లు రూపముచేసి యెదుటివానిని జంపు మిశ్రగుణము కలదానవై యతని కడ్డముగా నెదిరించి నిలువుము. యుక్తిచే నిన్ను దాఁటిపోవునో, లేక నీచే చిక్కి పోయి మరణించునో.

ఉ. మాతవు గాన యన్న సుర•సుందరి వల్లె యటంచుఁ గంధిపై
భూతభయానకం బగు న•పూర్వవికారవిరూపమైన రూ
పాతతకీర్తి రక్కసియు•యట్లు ధరించి చరించుచున్ జన
స్ఫీతముగాఁగ వాయుసుతుఁ • జేరి తమార్గము నడ్డగించుచున్. ౧౫౦

అర్థములు. వల్లె=అట్లే కానిమ్ము, అని యంగీకారము సూచించుచు. కంధిపై= సముద్రముమీఁదను, భూతభయానకంబు = ప్రాణులకు భయము కలిగించునది.

అపూర్వ=మును పెన్నఁడును విన్నది కన్నది కానిది. వికారము=మిక్కిలి భయంకరమైనది; విరూప=వంకరటింకరమైనది, రక్కసియు యట్లు = రాక్షసివలెనే, జవోపేతముగాఁగ వేగముతోఁ గూడినట్లుగ.

తాత్పర్యము.

మారుతి మని చెప్పఁగా నా దేవతాస్త్రీ సరియని యంగీకరించి ప్రాణికోటికి భయంకరమై మును పెవ్వరు నెన్నఁడు వినని కనని వికారము విరూపము గల పెద్ద రూపము ధరించి యాకాశమునకు నెగసి వేగముగఁ బోయి యాంజనేయుఁడు పోవు మార్గమున కడ్డముగ నిలిచి,

ఉ. ఇట్లను వానరేంద్ర! యిటు • కేగను నిల్వుము నాకు నిన్ను నీ
వట్లు విధించినారలు సు•పర్వులు భోజ్యము గాఁగ, నన్ను నీ
వెట్లును మీఱ లేవు, కొం•చెము వదనంబును, ద్రింగి వైతు, ము
చ్చట్లిక నాగ నన్ను సుర•సం గని పావని మోముఁ గేలుచన్. ౯౭

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చెప్పెను. వానర శ్రేష్ఠా! యెందుఁబోవుచున్నావు. నిలువుము. ఏలం దునా! దేవతలు నిన్ను నా కాహారముగాఁ గల్పించినారు. కావున నన్ను మీఱి నీవు పోలేవు. నా నోరు తెరచెదను. మ్రింగెదను. ఇంక ముచ్చటలతోఁ బనిలేదు. అని సురస చెప్పఁగా నామె వేషము చూచి యిది సహజ రాక్షసి గాదు. కృత్రిమ రాక్షసి. ఎవతెయో నన్నుఁ బరీక్షింప వచ్చినది. నిజముగా నిది నన్నుఁ దినుటకై వచ్చి యుండినఁ దానే నన్నెత్తి నోట వేసికొని యుండును గాని నన్ను నోటిలోఁ జొరఁబడు మని కోరునా! ఈమెతో మనము విరోధింపరాదని తలఁచి యాంజనేయుఁడు రెండు చేతులు జోడించి నమస్కరించి.

శా. దేవీ! శ్రీరఘురామచంద్రుఁడు తల్లి•దేశంబునన్ భార్య సీ
తావామాక్షియుఁ దోడు లక్ష్మణుఁడు రాఁ • దానందుఁ గ్రవ్యాదులై
రావిష్టుంచును నన్యకార్యరతుఁడై •నా రాము నిల్లాలి ద
త్సౌవర్ణంబు హరించె రావణుఁడు; నేఁ • జూడంగ నర్థించుచున్. ౯౮

అర్థములు. క్రవ్యాదులైరావిష్టుంచును = మాంసభక్షకులగు రాక్షసులందు విరోధభావము గలవాఁడు. (దీనిచే ఖరదూషణాది సూచితము) అన్యకార్యరతుండు= మఱియొక పనియందు మనస్సుంచినవాఁడు (ఇది మారీచవధ సూచించును.)

తాత్పర్యము.

దేవీ! శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాలక్ష్మణులతో వనవాసమును సంచరించు చుండఁగా రాక్షసులందు ద్వేషబుద్ధిగల రామచంద్రమూర్తి కార్యాంతరాసక్తుఁడై యున్న సమయంబున నాయనభార్యను సీతను రావణాసురుఁడు హరించెను. ఆ పతి వ్రతను నేను జూడఁ బోయెదను.

ఉ. రామునియొద్దఁ బోయెదను • రాముని రాజ్యమునందు నుందుటన్
రామ నామ! నీమనం బనిన • రాముని కార్యముఁ జేయ్యఁ గావునన్
క్షేమముగాఁగ నీ జనకజ • క్షేమము, కా దని తేని జానకీ
క్షేమముఁ దెల్పి రామునకుఁ • జెచ్చెర నీ వచనంబుఁ బొచ్చెదన్. ౯౯

తాత్పర్యము.

శ్రీ రామచంద్రమూర్తి యొద్దకు గొప్పన నేను బోవుచున్నాను. నీవును ఆయన దేశమందున్నవాడవు కావున నీవు నాయన కార్యము జక్కఁ జేయఁదగును. ఏమి చేయు మందువా నన్ను క్షేమముగాఁ బోనిమ్ము. ఆ సాహాయ్యము చాలును. అట్లు కాదందువా జానకీదేవిని జూచి యామె కుశలవార్త రామునకుఁ దెలిపి వచ్చి నీ కోర్కెఁ బ్రవేశించెదను.

క. నిక్కము నమ్ముమ టంచన, నక్కడి మాటలు కపీంద్ర • యిప్పుడు నాచేఁ
జిక్కియుఁ బోవం గలవే, గ్రక్కున నీవంబులో వచింప నిది నామన్. ౧౦౦

అర్థములు. నిక్కము=నిజము.

తాత్పర్యము.

నిజము నమ్ముమని చెప్పఁగా నాకు యినేటి మాటలు. ఇప్పుడు నాచేఁ జిక్కియు నీవు తప్పించుకొని ప్రాణముతోఁ బోఁగలవా? ఇది నాదు వచనము.

ఇది మొదలు ౧౦౬ వఱకుఁ బ్రక్షిప్తము. ఏలన యింకు సురసయు, అంజ నేయుఁ డినవ్రును నూఱామడ వెడలుపున నోరు దేహము పెంచినట్లు చెప్పఁబడెను. సముద్రము వెడలుపు నూఱామడ. వీరి నోరు దేహము నూఱామడదైన వీరి దేహము లెంతదై యుండవలెను. ఇట్లైన వీరు సముద్రమధ్యమున నున్నవారు. వీరు నూఱా మడ పెరిఁగియుండిన నా ప్రక్క రాక్షసులను నీ ప్రక్క వానరులను జూడఁ గలిగి యుండవలెను. అట్లైన నవర్థకము తప్పదు. కావున నిది యొకరో తెలిసి మాలిన వాఁడు వ్రాసినదిగా గ్రహింపవలెను.

ఈ ప్రక్షిప్తములకుఁ గారణ మేమని యాలోచింపఁ గొందఱ యభిప్రాయ మేమన:—

ప్రక్షిప్తములకుఁ గారణములు రెండు. స్వమతాభినివేశము, పౌరాణిక వినోదక్రీడ. భారతము "నానాయుగాకథా విచిత్రమ"న్నని వ్యాసులు చెప్పినను దమతమ మత ప్రశస్తికై యితర మతముల వారు తమ తమ యిష్ట దేవతలకుఁ బరత్వము చెప్పుటకుఁ గొన్ని యధ్యాయము లందందు నిక్షేపించిరి. భారత మందలి ప్రక్షిప్తములకిది ముఖ్యకారణము. రామాయణ విషయమున నట్లు చేయ సాధ్య పడక యా యా మతములవారు వారి వారి మతానుసారముగ వాల్మీకి పేరు పెట్టి యితర ఋషుల పేరు పెట్టి వేఱు వేఱు రామాయణముల వ్రాసికొనిరి, కావున నట్టివి రామాయణమునకు లేవు. రామాయణమును వాల్మీకి

రచించిన పిమ్మటఁ జాలకాలము వేదములవలెనే దానియందు శ్రద్ధగలవారు ముఖస్థము చేసి యుండిరి గాని లిఖిత రూపమున లేదు. ఒకచోట నుండినను ఎందో యప్రచారముగ నుండెను. రామాయణము సర్వజనప్రియగ్రంథ మగుటచే పౌరాణికులు లోకులకు దానిఁ జెప్పసాగిరి. ఇట్లు చెప్పుటయందు వినెడి వారి కింపుగ నుండి వారి మనస్సు నాకర్షించుటకు రావణ సీతారామ హనుమదాదుల మహిమ విశేషముగ లేనిది పోనిది యూ యూ పౌరాణికుల బుద్ధి చమత్కారము కొలఁదియో, బుద్ధిహీనత కొలఁదియో, క్రొత్తవి కల్పించి చెప్పుచుండిరి. అవల నెవరో మహానుభావులు రామాయణమును లిఖితరూపముగ లోకమున నెలయింప నెంచి యందుఁ గలవి చేర్చి యున్నంటి యందు సమానముగా నున్న భాగములను మూలములుగాఁ జేసి కొన్ని కొన్ని క్రమ లందున్న వానిని ప్రక్షిప్తము లని చెప్పిరి. ఈ సురసవిషయము, కాలనేమివిషయము పౌరాణికులు వర్ణించి చెప్పునప్పుడు పామర జనము లెంతయానందింతురో చెప్పనలవి గాని లేదు. ఈ ప్రక్షిప్త శ్లోకములు కలిపివేయుచున్నవారగుటచే వారి దొంగతనము కనిపెట్ట సాధ్యముయున్నది. ఈ ప్రక్షిప్తములు అధికభాగము ఉత్తర కాండమున దంటిగఁ గలవు. పూర్వ వ్యాఖ్యాతలు ప్రక్షిప్తముల నెల్ల వేఱు పఱిచిరి.

చ. [అని యిటు కామరూపిణి సు•రాంగన పల్కి తనంత విప్పమైఁ
జనిచెనుడీ యూంబనీయుఁ గని • పత్త్ర మెఱుంగఁగఁ గోరి యోరి వే
చనియెద వెందు? నా వదన•పద్మమునం జొరఁబోఱి, మిగ్గుగా
వనజభవుం డొసంగె నుడు • వానరనాథ! వరంబుఁ బ్రీతితోన్. ౧౦౧

క. అని బిఱబిఱ జని వదనం,బున దెఱచి మహత్తమాఱ•నుసుంగిల నిలువం
గని కోపంబున నేక్కి, నను బ్రియునివేగను చూపు • నాకీ! యనుచున్. ౧౦౨

చ. ఒక పదియోజనంబుల • నొప్పుగ దేహముఁ బెంచి నిల్చినన్
వికటకరాళ వక్త్రమును • నెల్లురు యిర్వదియోజనంబు నొప్పఁగా
నొంటిలోతుఁ జేసి నగ•రాంగన యుంచ, గని వాయుసూనుఁడున్
విరతముగ లేక పంచెఁ దన•దేహము ముప్పదియోజనంబులన్. ౧౦౩

క. నలువదియోజనముల నేర్పుం, జెలువయును నా కెఱలఁ గేళి•పరాజయు పెంచెన్
వలనుగ నేఁబదియోజనముల, వల పతి తో వచ్చె నాటువ•బామునఁ గాంగన్. ౧౦౪

క. డెబ్బదియోజనముల క్రోశుల, నబ్బయు మెయి పెంచె నమర•కాంతయు విచ్చెన్
నొబ్బున నెనుబదియోజనముల, నబ్బలియుం దొంబదామ • [illegible]ముగ నుప్పుడున్.

క. ఒప్పుఁగ మెయిఁ బెంచిన నది, యప్పుడె నూఱామడగను • నాప్పలుకుపాపయున్
విప్పుగ విచ్చెను నుప్పుం, దప్పింపఁ గొనంగ నిరఁ • వరమున ప్రీతి.] ౧౦౫

౧౦౧ మొదలు ౧౦౫ వఱకుఁ దాత్పర్యము. ఈ ప్రకారము కామరూపిణి యగు దేవతా స్త్రీ చెప్పి తన ప్రక్కన తాను నిలువక పోవుచున్న హనుమంతుని బల మెఱుంగఁ గోరి 'యోరీ! ఎక్కడకు పోయెదవు? నా నోర నీవు చొచ్చవలెను

వట్లు బ్రహ్మ నాకు వరమిచ్చెను' అని శీఘ్రముగ వర్ధమానమగు నోరు తెఱచికొని యాంజనేయుని మింగుటకు తెఱవఁగా హనుమంతుఁడు కోపించి నన్ను మ్రింగఁగల నీ నోరెంతో చూపుమని యొక పది యోజనము లెత్తుగాఁ దన దేహము పెంచఁగా నది తన నోరిర్వది యోజనముల వెడల్పుగాఁ జేసెను. హనుమంతుఁడు తన దేహమును ముప్పది యోజనముల నిడివి గలదిగాఁ జేసెను. అది దాని నోరు నలువది యోజనముల వెడల్పు చేసెను. ఆయన యేఁబది యోజనముల పొడవయ్యెను. దాని నోరు అఱువది యోజనముల వెడల్పయ్యెను. ఆయన దేహము డెబ్బది యోజనముల దీర్ఘమయ్యెను. దాని నోరు ఎనుబది యోజనముల వెడల్పయ్యెను. ఆయన తొంబది యోజనముల దీర్ఘముగ దేహము పెంచెను. అది నూఱు యోజనములుగాఁ దన నోరు విచ్చి నన్నుఁ దప్పించుకొని నీ వెందుఁ బోయెదవురా క్రోఁతీ యనెను.

తే. అనుచు విచ్చిన వదనంబు • ననిలసుతుఁడు, బుద్ధిమద్వరేణ్యుఁడు [ఘను వృ•థూపమ వయ
గయ్యనరు కార్ధ దీర్ఘ జి•హ్వాయుతము] గాంచి, తగ్గఁ దనువుఁ గొంచెపఱచు మ•నసున నెంచెను.

తాత్పర్యము.

అని సురస నోరు తెఱవఁగా బుద్ధిమంతుఁడైన యాంజనేయుఁడు మారిది తగ్గించి తన దేహము కొంచెముగాఁ జేసెను. దీనివలన హనుమంతునందు నణిమాది సిద్ధులు గలవని యేర్పడు చున్నది.

—• హనుమంతుఁడు సురసనోటఁ జొచ్చి వెడలుట •—

క. అంగుటమువంత రయము కపిపుంగవుఁడు తటానఁ జొచ్చి • యాలంనుక నోరన్
బంగున వెలి వచ్చెను రయ, చంగుం డభ్రమున నిలిచి • సతి కిట్లనియెన్. ౧౫౯

అర్థములు. అంగుటము వంత=బొటన వ్రేలియంత, అంగుష్ఠ శబ్దభవము అంగుటము, రయ చంగుఁడు=వేగమున సమర్థుఁడు.

తాత్పర్యము.

వానర శ్రేష్ఠుఁడగు హనుమంతుఁడు బొటన వ్రేలంత రూపము ధరించిన వాఁడై వేగమున సమర్థుఁడగుటచే దటాలున నామె నోరఁ జొచ్చి యామె నోరు మూసికొను లోపలఁ బయట వెడలి యాకాశమున నిలిచి యిట్లనెను.

శా. తల్లీ ! నివదనంబుఁ జొచ్చితిని, ప•ద్మోద్భవు నిచ్చు నీ కో..., దం
డల్లెం గనుఁగొంచి నాపనుఁ జను•మా•సింబుఁ గైకొమ్మ, నే
నుల్లాసంబున జానకి న్వెదకఁ ను•ద్యోగంబునం బోదు, నే
యుల్లంబునను సంభ్రమంబు సంధులనగా • రామాంఘ్రి చూపోయెదన్. ౧౬౦

అర్థములు. వదనంబు=నోరు, దాక్షాయణీ=దక్షుని కూఁతురా! హనుమంతుఁ డిట్లు సంభాషించుటచే నామె తాను దక్షుని కూఁతు నని స్ఫురింపఁజేసెను. ఈ రెండును మాట చేతనే హనుమంతుఁడు నిజత్వాతి నని యూహింగుట లోనగు ప్రశ్నలు

నేను వశుని కాఁడనని యాతఁడు చెప్పుటలోనను సంభాషణ మహాత్మ్యము, గావున ముందు చెప్పలేను. ఈ కారణము చేతనే హనుమంతుఁ డాతని రాక్షసి యని భావింపక సగౌరవముగ నమస్కరించి సంభాషించెను. ఇది వాల్మీకి వైశిష్ట్యము.

తాత్పర్యము.

తల్లీ! దాక్షాయణీ! నీవు కోరిన ప్రకారము నీ నోరఁ బ్రవేశించితిని. నీకు బ్రహ్మ యిచ్చిన వరము సత్యమయ్యెను. నా యందు దయయుంచి నా నమస్కారమ్ము నంగీకరింపుము. నేను సంతోషముతో సీతను కావను పని మీఁదఁ బోవుదును. నీ మనస్సునందు నేను బోవు కార్యమునకు మేలు కలుగునట్లు సంకల్పింపుము.

క. పలుకఁ దివియు రాహువదనము, వెలువడు శశి యట్లు నోరు ◆ వెడలుచు వేల్పుం
 జెలువ హనుమంతుఁ గనుఁగొని, యులుకుచు నిట్లనియె నైజ◆ముగ నాకృతితోన్.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగ హనుమంతుఁడు చెప్పగా రాహువు నోటఁబడి వెడలిన చంద్రుని వలెఁ దన నోటఁబడి వెలువడరాఁగా నా దేవతాస్త్రీ మిగుల సంతోషించి తన సహజ స్వరూపమును ధరించినదై.

క. సౌమ్యా హనుమ! యథాభావ్యమ్ముగ నీ కెల్లపనులఁ ◆ గనుఁగొనుము లో
 నిమ్ముగ రాముని మున్గొందు, నమ్మగు ఋషులోడ దేవ ◆ తాస్తుతుల నహా! ౧౬౧

తాత్పర్యము.

నాయనా! హనుమంతా! సౌఖ్యముగఁ బోయిరమ్ము. నీ కన్ని కార్యములు మిగుల శ్రమము లేకయే ఫలించును. రామచంద్రమూర్తి భార్యను భర్తతోఁ జేరగూర్పుము.

తే. అనుచు వచియించి చనియె న◆య్యమరవనిత, దేవతాదులు నూరాది స్తు◆తియుతమైన
 యాంజనేయుని దుస్సాధ◆మైన పనిని, మేలు మేలని మిక్కిలి◆ మెచ్చిరపుడు.

అర్థములు. దుస్సాధము = సాధింపఁ గష్టమైనది.

తాత్పర్యము.

అని చెప్పి యా దేవతాస్త్రీ పోయెను. దేవతలు మొదలగువారు ఆంజనేయుని దుష్కరమైన యా మూఁడవ పనిని జూచి మేలుమేలని మిక్కిలి మెచ్చిరి.

ముముక్షువగు యోగిని భాగవతుని దేవతలు పరీక్షించుటకై విఘ్నములు కల్పింతురు. వీనిని భక్తి చేతనే తప్పించుకొనవలెను.

క. అవల నదృశ్యమగు మహా, పారావారము వెదలి పక్షి◆రాజపజవుఁడై
 వ్యోమపథికి లంఘించి భయావహ మగురీతిఁ జనియె ◆ వాయుసుతుండున్. ౧౬౩

అర్థములు. అవల = సురస వెడలిపోయిన తరువాత, అదృశ్యము = అలుక్కొట్టరానిది, పారావారము = సముద్రము, పక్షిరాజపజవుఁడై = పక్షిరాజగు గరుత్మంతుని వేగమువంటి వేగము గలవాఁడై, వ్యోమపథికిన్ = ఆకాశమార్గమునకు, భయావహము = చూచువారికి భయము కలిగించునది.

తాత్పర్యము.

సురస పోయిన తరువాత నలక్ష్యము చేయరాని సముద్రమును వదలి గరుడ వేగుఁడై యాకాశమును లంఘించి భయంకర విధముగా నాంజనేయుఁడు నడచెను. సముద్రమును వదలి యాకాశమును లంఘించుటచే సురసతోడి వ్యవహారము నీటి మట్టమునకుఁ బైగా జరిగెను గాని మేఘమండలమునఁ గాదని యూహ్యము మున్నది.

సీ. కొంతరగా నున్న • తోరంపుమబ్బులు, పరచులు హాటకే • పక్షికులము
సంగీతసుకళావి • శారదాచార్యులు, రాజ నెఱజాను నై • రావతంబు
బెబ్బులి యేనుంగు • బొబ్బ సింగంబులు, ఎక్కిరింతలు గాఁగ • నెసఁగువారు
మహనీయ మైన వి • మానంబు లశనివ | జ్రోద్భవశిఖిశిఖా • ప్రోచ్చయములు
తే. నాక మరిగెడి కృతపుణ్యు • లా మహాను
భావజనములు సందడి • బాటగములు
హవ్యమును మోసికొని చను • హవ్యవహుఁడు
చంద్రసూర్యగ్రహోడున • క్షత్రములును. ౧౧౪

అర్థములు. కొంతరగాన్ = కొంతలు కొంతలుగా నొక దానిపై నొకటి. తోరంపు = గొప్పవగు, సంగీత సుకళా విశారదాచార్యులు = సంగీత విద్యయందు నేర్పుగల తుంబురుఁడు మొదలుగాఁ గల యాచార్యులు, ఐరావతంబు = ఇంద్ర ధనుస్సు. "ఇంద్రాయుధం శక్రధనుస్తదేవ ఋజు రోహితం ఐరావతం చ విద్యుత్తు చంచలా చపలాపి చ" అని వైజయంతి. ఋజువు, దీర్ఘమైన యింద్రధనుస్సు ఐరావతమనఁబడును. బొబ్బ సింగంబులు=సింహములు, ఎక్కిరింతలు = వాహనములు, అశని వజ్రోద్భవ శిఖిశిఖా ప్రోచ్చయములు=పిడుగు వజ్రాయుధముల కలియుటచేఁ బుట్టిన నిప్పుమంటల సమూహములు, కృతపుణ్యులు = పుణ్యము చేసినవారు, మహానుభావ = గొప్ప మహిమగల, సందడి = క్రిక్కిరిసిన జనుల గుంపుగల, హవ్యవహుఁడు = అగ్నిహోత్రుఁడు, చంద్రసూర్యాదులు గ్రహములు, ఉడు = చుక్కలు సామాన్య నక్షత్రములు, అశ్విన్యాదులు నక్షత్రములు.

తాత్పర్యము.

కొంతలు కొంతలుగా నొకదానిపై నొకటియున్న గొప్ప మబ్బులు, ఎగురుచున్న పక్షులు, సంగీత విద్యానిపుణులైన తుంబురుఁడు లోనగువారు, కాంతిచే వెలుఁగు నింద్ర ధనుస్సు, బెబ్బులి యేనుఁగు సింహము వీనిని వాహనములుగాఁ గలవారు, గొప్ప విమానములు, వజ్రము పిడుగులు వీని రాపిడిచేఁ బుట్టిన మంటలు, స్వర్గమునకుఁ బోవు పుణ్యాత్ములు, వీరిచే నడచు బాటలు, దేవతలకు హవ్యమును మోచికొనిపోవు నగ్నిహోత్రుఁడు, చంద్ర సూర్యాది గ్రహములు, సామాన్యములైన చుక్కలు, అశ్విన్యాది నక్షత్రములు, ఇవియును రాఁబోవు రెండుపద్యంబులు ఆకాశవర్ణనము.

ఉ. దేవముని ప్రకాండములు • దివ్యనభశ్చరనాగయక్షవి
శ్వావసు కిన్నరాదులు ది•శాగజముల్ రవిచంద్రము లేగు మేల్
త్రోవలు మీఱఁగా నఖిల•లోకవితానవితాన మై శివం
బై వనజాసనాకలిత • మై రహి మించు నభఃపథంబునన్. ౧౧౫

అర్థములు. దేవముని ప్రకాండములు = దేవర్షి శ్రేష్ఠులు. నభశ్చర = ఆకాశమందు సంచరించువారు, విశ్వావసువు = గంధర్వరాజు, దిశాగజముల్ = దిక్కులయందుండు నైరావతాదు లేనుఁగులు, అఖిలలోకవితాన వితానమై = సమస్తలోకములకు మేల్కట్టు (చాందినీ) వంటిదై, శివంబై = సుఖకరమై, వనజాసన + ఆకలితము = బ్రహ్మచే సృజింపఁబడినది, నభఃపథంబునన్ = ఆకాశమార్గమున.

తాత్పర్యము.

దేవర్షిశ్రేష్ఠులు, దేవతలు, ఆకాశసంచారులు, నాగులు, యక్షులు, విశ్వావసువు లోనగు దేవగంధర్వులు, కిన్నరులు లోనగువారు దిగ్గజములు, సూర్యచంద్రాదులు పోవుమార్గములు అతిశయింపఁగా నన్నిలోకములకు మేల్కట్టువంటిదై బ్రహ్మ నిర్మితమై ప్రకాశించు నాకాశమార్గమున.

క. గరుత్మంతునిపోలిక, పరగుచు రెక్కలు గలట్టి • శైలం బనఁగా
నరిగె నిరాలంబనగతి, మరుదాత్మజుఁ డూత్క దివిజ•మార్గము వెలుఁగన్. ౧౧౬

అర్థములు. ఊత్క = ఉత్సుకతతో, దివిజమార్గము = ఆకాశము.

తాత్పర్యము.

గరుత్మంతునివలె రెక్కలు గల కొండవలె నిరాధారముగ నత్యంతము శోభ యాకాశమును ప్రకాశింపఁజేయుచు హనుమంతుఁడు పోయెను.

—• ఆంజనేయుఁడు సింహికను వధించుట. •—

క. రంహోజృంభితవానర, సింహునిఁ దనుగంగఁ జూచి • చింతించె మదిన్
సింహిక యను రక్కసి, యంహోభావమున నెంతె • యవఘాత్మకయై. ౧౧౭

అర్థములు. రంహోజృంభిత = రంహస్ = వేగముచే, జృంభిత = అతిశయించిన, అంహోభావమునన్ = పాపిష్ఠమగు మనస్సుచేత, మధ్యమపదలోపి కర్మధారయము.

తాత్పర్యము.

వేగాతిశయము గల వానరశ్రేష్ఠుఁడు పోవుచుండుట చూచి సింహిక యను రాక్షసి పాపబుద్ధిచే నిట్లు లాలోచించెను. ఆహా! నేనెంత పుణ్యాత్మురాలనో.

ఉ. ఎన్నిదినంబులో కడచె • నింతయుఁ గూడు లభింప కయ్యెడ నా
కిన్నిదినాల కేన్ దొరకె • నిట్టిమహోన్నత సత్త్వ మంచు నాఁ
కొన్న తనంబునం జెలఁగి • క్రూరపురక్కసి యాంజనేయుఘా
యన్నతి నిగ్రహింపఁ బవ•నాత్మజుఁ డాత్మ విచార మూరఁగన్. ౧౧౮

అర్థములు. సత్త్వము=జంతువు, అంగోప్పగింపబడెన్=అంగలిచే, 'ఇల్లాటొప్ప లేనాన నేనొకండనే భీతావహున్ వస్తునో', భీమేశ్వర.

తాత్పర్యము.

కొంచెమైన నాహారము దొరకక నున్న దినములలో మిగుల నెన్నాళ్ళకై నను నేఁడే యుత్కృష్టమైన జంతువు లభించెను, అని యూఁకలిచేఁ దొరఁగి క్రూర రాకసి తన నీడను బట్టుకొనఁగా హనుమంతుఁడు మనస్సులో నిట్లు మతి తలంపఁగా.

తే. ఓరుగాలికి నెదురేగు • నోడ నైతి
గుంటు పడెను నా వేగంబు • కూలె బలము
ఏమి కొఱకొ యంచు నటు నిటు • తిల్లఁ జూచి
కనితిఁ బెనుభూత మొకటి యంద • కదలి లేవ. ౧౧౯

తాత్పర్యము.

ఓరుగాలికి నెదురుగాఁ బోవు నోడవలె నైతిని. నా వేగము తగ్గెను. బలము చెడెను. ఇది యేమి కొరకా యని నాలుగు ప్రక్కలఁ జూచి యొక పెద్ద భూతము సముద్రములో నుండి లేచి యుండఁగా జూచెను.

క. సుగ్రీవుఁడు చెప్పిన ఛాయాగ్రాహియ కీవ యంచి • యూ చేమి యను టం
దుగ్రాంగమై పెరిఁగి పెంచె మహోగ్రాకము నట్లు ప్రావృ • డంబుద మనఁగన్. ౧౨౦

అర్థములు. ఛాయాగ్రాహి=నీడను బట్టునది, గ్రావము=పర్వతము, ప్రావృట్ + అంబుదము=వానకాలమందలి మేఘము.

తాత్పర్యము.

ఈ సముద్రమున నీడఁబట్టి నీడను బట్టు నంగారక యను గ్రహ మున్నదని సుగ్రీవుఁడు చెప్పెను గదా. అదియే యిది యని దేహము పెంచి, అది కోపించి భయంకరమై పెద్దకొండవలె, వానకాలపు మబ్బువలె దేహము నెత్తుగా పెరుగునట్లు పెంచెను.

ఉ. ప్రేలుక మేను పెంచు కపి•వీరవరుం గని కైత్యకాంతి పా
తాళగుహాంతరాభ మను • దారుణవక్త్రము విచ్చి కార్మొగుల్
లీలను గర్జ సేసి యవ•లీలఁ గ్రసింప రాఁగ న
య్యాలి భూతమున్ భయద•మౌ మెయి యున్ వివృతాస్యమర్మముల్. ౧౨౧

అర్థములు. ప్రేలుక = వెనుకీయక, పాతాళగుహాంతరాభము=పాతాళ గుహ లోపలి భాగముతో సమానమైనది, వక్త్రము=నోరు, కార్మొగుల్ లీల=వానమబ్బువలె, గ్రసియింపన్=భక్షించుటకు, అలరి=చెక్కి, మెయి=దేహము, వివృత=తెఱవఁబడిన, ఆస్య=నోరు, మర్మముల్=ప్రాణస్థానములు.

తా త్ప ర్య ము.

దేహమంత కంతను వదలక వెంట వచ్చు హనుమంతుని లాంటి [illegible] పాతాళ గుహవంటి భయంకరమైన నోరు తెఱచి వానమబ్బువలె గర్జించి సురసయను ముగఁ దన్నుఁ దినుటకు రాఁగా వా చెడ్డ భూతమును భయంకర దేహమును విచ్చిన నోరును మర్మస్థానములు.

దేహము నోరు ప్రాణస్థానములఁ బరిశీలించుట శీఘ్రమనోవేగమున నద్భుత సేయుచేసిన నది వెంటనే చచ్చు నని చూచుటకే.

క. కని వజ్రకాయుఁ డల్పపుఁదనువునఁ దద్వివృతవక్త్రి• కరిఁ బడి; దివిజుల్
ఘనుఁ డితఁడు పర్వమున రాహువునోటను బడెడి చంద్రుఁ•డో యన నకటా. ౧౭౩

అర్థములు. వజ్రకాయుఁడు=వజ్రమువలెఁ గఠినమైన దేహముగలవాఁడు. అది మింగినను దానికి జీర్ణమగు నది కాని వజ్రమువలె [illegible]. వజ్రము కాఁటువఁ గొండలైన బెల్లు పిండియగునో యట్టి కాయ గలవాఁడు, అల్పపుఁదనువున్ = చిన్న దేహమున, తత్ =ఆరాక్షసియొక్క, వివృత=తెఱవఁబడిన, వక్త్రి=నోరనెడి, దరిన్ = గుహయందు, పర్వమునన్=పున్నమనాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు మొదలి వజ్రమువంటి దేహముగల యాంజనేయుఁడు చిన్నశరీరము గల వాఁడై దాని తెఱచిన నోరను గుహయందుఁ దటాలునఁ బడెను. దేవత లదిచూచి పున్నమనాఁటి చంద్రుఁడు రాహువు నోటఁబడినట్లు లయ్యో యింతటి గొప్పవాఁడు.

క. రక్కసివాతం బడియెనె, యుక్కఱి యని వగవఁ దివిజ • లుగ్రనఖాళిన్
గ్రక్కున మనోజవంబున, వెక్కసముగఁ జెండి కడుపు•వెలికిన్ వచ్చెన్. ౧౭౪

అర్థములు. ఉక్కఱి=ఉక్కు+అఱి=పరాక్రమము చెడి. మనోజవంబునన్ = మనస్సు వేగమువంటి వేగముతో, వెక్కసమున్=సహింపరానట్లుగ.

తా త్ప ర్య ము.

రాక్షసి నోటఁబడిపోయెగదా యని వ్యసనపడుచుండఁగా దానిప్రేవులను వాఁడి నైన గోళ్లచే మనోవేగమున నతిశీఘ్రముగ దానికి సహింపరాని విధముగఁ జెండి యది నోరు మూయులోపల హనుమ బయట వచ్చెను.

ఉ. ధీరత నేర్పు సూపులను • దిగ్గన దానిమదం బడంచి, యా
కారము తొల్లి యట్ల కొని • క్రమ్మఱఁ బోవుచు నుండె, మర్మము
వారము ద్రెవ్వ రక్కసియు • వారినిధిం బడి భీతిఁ నభ
శ్చారులు వాయుసూనుఁ గని • చాలఁ బలి [illegible] చేసిరో. ౧౭౫

అర్థములు. ధీరతన్ = ధైర్యముచేత. నేర్పు = బుద్ధి చమత్కారము చేత, సూపులన్=సూరమునుండి యే మొదటివారి మర్మము నొక్కసారి [illegible] తెలిసికొనఁగల చూపుచేత, దిగ్గన=తటాలున, తొల్లియట్ల = పూర్వమున్న విధముగ,

పెద్దదేహముతో, మర్మసంహారము=ప్రాణస్థానముల సమూహము, త్రివ్యన్ = వేగి పోఁగా, విద్ధవన్ = ధావఁగా, నభశ్చారులు=ఆకాశమున సంచరించువారు, బాఁగు బళీ=ఇది ప్రశంసార్థకము.

తాత్పర్యము.

ఎదుటి వాని కష్టము గానునట్లు చేయు ధైర్యము బుద్ధి చమత్కారము దృష్టి బలము నీచేత నా రాక్షసి గర్భమునుండి పూర్వమున్న యాకారము మరల గ్రహించి మునుపటివలెఁ బోవుచుండెను. మర్మస్థానములు తెగిపోవుటచే రాక్షసి సముద్రములోఁ బడి చచ్చెను. అదిమొదలు దేవతలు లోనగు నాకాశ సంచారులు హనుమంతుని జూచి బళే బళే చక్కఁగాఁ జేసితివి. సరి సరి.

ఉ. వానరలోకనాయక! భ • వత్కృత మన్యదురాసదంబు, నీ
యూనిన కార్యముం దెలుప • నొయ్యనఁ బొమ్ము శుభంబు గల్గు, నె
వ్వానికి ధైర్యము స్మృతియు • వారక దాక్ష్యము దృష్టి నీవలెన్
బూనుగఁ గల్గు వానికి న • సాధ్యము లేదది యెట్టి కార్యమున్. ౧౭౫

అర్థములు. భవత్+కృతంబు=నీచేఁ జేయఁబడినది, అన్యదురాసదంబు=ఇతరులకు సాధ్యముకానిది, దాక్ష్యము=సామర్థ్యము, దృష్టి = ఎదుటివారి మర్మము తెలిసికొనఁగల సూక్ష్మదృష్టి.

తాత్పర్యము.

కపీంద్రా! నీవు చేసిన కార్య మితరులకు సాధ్యమగునది కాదు. నీవు పూనిన పని నెఱవేర్ప నిఁక వేగముగఁ బొమ్ము. నీకు మేలుగలుగును. ఎట్లుచేసిన కార్యము సాధ్యమగునా యని యాలోచించు బుద్ధి చమత్కారము, ఆ యాలోచనను గొనసాగించు సామర్థ్యము ఎదుటివారి రహస్యము తెలిసికొనఁగల చూపుగల వానికి నే కార్యమైన నసాధ్యముకాదు. ఈ రాక్షసి (సింహిక=అంగారక) వక్రగతము మొదలగునవి దుష్టగ్రహ భూతములచేత దుష్టజనులచేతఁ గలుగు బాధను సూచించుచున్నది. ఇట్టి విరోధ భావము గలవారి యందు దయాగౌరవములు చూపరాదు. వారిని హతము చేయుటే తగిన కార్యము.

— • హనుమంతుఁడు లంకాతీరంబును జూచుట. • —

చ. అని విని వానరోత్తముఁడు • లంకను బ్రస్తుతిఁ జేసి యోజనం
బులు ప్రవహించుచుం జనుచుఁ • బుట్టలకేనివిధాన నంబరం
బున దిగుచుం గనుంగొనెను • భూరితరోన్నతకోట్ల భూమిజా
తనివహసుందరంబును ని • తాంతవిశాలముఁ బ్రాప్తతీరమున్. ౧౭౬

అర్థములు. పుట్టుఁజేసి విధానన్ =గరుత్మంతునివలె, నభమున్ = ఆకాశమున నుండివచ్చిన రాక్షసులకుఁ గానవత్తునని యాలోచించి నీటిమట్టమునకు సరిగా నూరు

నుండియే దిగ నారంభించెను. భూధర = గొప్పవై, ఉరుమహోగ్ర =మిగులవంటివైన, భూమిజాతనివహా=చెట్లసమూహముచే, సుందరమున్ = అందమైనదానిని, నితాంత విశాలము=మిగుల వెడలువైనది, ప్రాప్త తీరమున్=సమీపమునందుండు గట్టును, స్వప్రయోజనము=ఎక్కడ నెల్లుచేసిన దన కార్యము కొనసాగునో యట్లువర్తించుట. కావున నే సురసాసింహికలయందు శ్రీత్వోపోషము సమానమైనను సురసను జయింప వలె నని తలఁచెను. సింహికను జంపఁదలఁచెను.

తా త్ప ర్య ము.

వారిమాటలు విని హనుమంతుఁడు తానువచ్చిన కార్యము నెరవేర్చు నుపాయ మాలోచించుచు గరుత్మంతునివలె నాలుగవపుడు దిగుచును ఆకాశమునుండి దిగుచు గొప్పచెట్లచే నందమై మిగుల విశాలమై తాను దిగవలసిన తీరమును సమీపమునందుఁ జూచెను.

చ. కనుఁగొని తత్ప్రదేశమునఁ • గ్రమతరంబుఁ దవంతరీపమం
దును మలయాద్రిహంతఁ గల•తోరపుఁదోఁపులు గల్గుసీమలున్
వనచరవీరవల్లభుఁడు • వారిధిఁ దీరముఁ దీరజాగముల్
వనధిసతుల్ పతిం గలయ • వచ్చిన వారిముఖప్రదేశముల్. ౧౯౬

అర్థములు. తదంతరీపము = ద్వీపము, నీటి నడుమనుండు మిట్ట ప్రదేశము, నాలుగు ప్రక్కల నీళ్లుగల భూమి, తీరజాగముల్=తీరమునందుఁ బుట్టిన చెట్లు, వనధి సతుల్=సముద్రము భార్యలు, ఏళ్లు, పతిన్ = భర్తయగు సముద్రుని, వారి ముఖ ప్రదేశముల్=నదీ ముఖద్వారములు, ఏళ్లు సముద్రములోఁ గలియు ప్రదేశములు.

మలయ మను నొక పర్వతము లంక యందును గలదు. నది లనియో ఏళ్ళనియో యొకచిన్నమాటఁ జెప్పినఁ జాలునే 'వనధి సతుల్ పతింగలయ వచ్చిన వారి ముఖప్రదేశముల్' అని యింత దీర్ఘముగఁ జెప్పనేల? భర్తలను గలియఁగోరి వచ్చిన వారి యనఁగా ముత్తైదువుల ముఖదర్శన మయ్యె ననుట శుభశకునము సూచించుచున్నది. నదులు వచ్చి సముద్రములోఁ గలిసినట్లు సీతాదేవి భర్తతోఁ గలియు నని సూచితము. వచ్చినవారి = వచ్చినట్టి స్త్రీలయొక్క యనియు నర్థము గ్రహింపవలెను. అప్పుడు 'వారి' తెనుఁగు పదమగును. నీరు సతులు అనఁగాఁ బతివ్రతలు కావున భర్తనే కలియవచ్చి రని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

చూచి యా ప్రదేశమందు మిగుల మనోహరమైన ద్వీపమందుఁ గల మలయ పర్వతము సమీపమునఁ గల గొప్ప తోఁపులు గల ప్రదేశములును సముద్రమును దానియొడ్డున నొడ్డునందుఁగల చెట్లను నదులు సముద్రమును గలయుచోటులు. పై పద్యముతో నన్వయము.

సముద్రమున కాపటిగొనునట్టి స్వకీయ గొనునట్టి మరియు పర్వతము లున్నట్లు చెప్పుటచే నా కాలొక కాలమున లంకయు పర్వత హిందూస్థానము చేరియే సమము సముద్రము లేక యుండెనని వాని యభిప్రాయము నాకుననిపించుచున్నది.

"The islands of Rameswaram and Mannar, and the chain of islets and sand banks between them, called Adam's Bridge, appear to be remnants of the natural land connection between the main land of India and Ceylon, which existed in some recent geological epoch. There is no doubt of the fact that Ceylon once formed a part of the Deccan. The existence in Ceylon of Indian elephants (elephas Indicus) and other animals and vegetables, natural to southern India, proves the former connection of Ceylon to India. If that were not the case, elephants and other land animals, could not have crossed the sea to make the island of Ceylon their habitat. The Eastern Archpelago once formed a part and parcel of the Continent of Asia. But by the gradual subsidence of land, from volcanic action, to the bottom of the sea, portion of the south and south Eastern Asia got detached from the mainland and became islands. The separation of Ceylon, and the islands of the Archipelago took place, I think, at the same geological epoch and by the same cause or causes. It will appear from a study of the map of Asia that the subsidence took place in a latitudinal belt almost Parallel to the Equator, on both sides of it, seperating Ceylon, Sumatra, Java, Borneo, Celibes and a host of smaller islands from the manland of Asia. It will also appear that the Malaya Peninsula very narrowly escaped complete detachment from this volcanic disturbance. It will also appear from a study of geographical distribution of animal and vegetable life in the south and south eastern par's of the Asiatic continent, and the islands, that most of them, got detached from the mainland by subsidence and that some of them, on the other hand, have spung up from the bottom of the sea by upheaval (vide Wallace, Malay Archipelago; Island life and Geographical distribution of animals 2 Vols. Hackils, History of Creation. 2 Vols.

౪. అంగదుండు నాకసంబును, ప్రియంగని నవాకంబు తనకీర్తియు మహో-
ఛ్ఛ్రయంబగు నది తనలోఁ, దం గాంచునట్టి యోజనాయామ మమర్చెన్. ౧౭౯

అర్థము. అంగదుండు=దక్షిణగా, నవకంబు=యుక్తంబు, మహోచ్ఛ్రయము=వృద్ధి, యోజనాయామ మమర్చెన్=అలోచించినవాఁ డయ్యెను. 'యోజన' యనుశబ్దము సంస్కృతమున చేదని పంపిన అంకును. యాకారాంతము తెలుఁగునందెప్పు కొన్న యోచన యనునది తెలుఁగు శబ్దమును గాదు.

తాత్పర్యము.

దక్షిణగా నాకాశంబున ప్రియంగనాకీర్తి యుక్తంబగు తన కీర్తిమహోచ్ఛ్రయ యభి వృద్ధి మొదలి హనుమంతుఁడు తనలో నిట్టు లాలోచించెను.

ఉ. ఈ మెయి పెంపు నా దగువ • హీనజవంబును గాంచి రాక్షసుల్
నా మొకవింతగాఁగ నను • దద్దయుఁ జూతురు గోరుచుండ్రు, నే
నే మెయిఁ గార్యముం జలుప • నేర్చను నంచు మహాద్రిసన్నిభం
బౌ మెయి భానుభాసురుఁడు • నా సుమకురుప సంగ్రహించుచున్. ౧౨౯

అర్థములు. మెయిపెంపు = దేహముయొక్క గొప్పతనము, అహీనజవంబు = మిగుల వేగము, వింతగాఁగ = ఆశ్చర్యకరమైన క్రొత్తవస్తువుగా.

తాత్పర్యము.

ఈ నా పెద్ద శరీరము నా యీ వేగము రాక్షసులు చూచినా వన్నొక వింత జంతువనుకొని యీ మిగుల వేగముగ పట్టుకొని నాచుట్టు తిరుగు చుందురు. అప్పుడు నేనెట్లు సీతాన్వేషణ కార్యము చేయఁగలను, అని తలంచవలె నున్న తన దేహమును హనుమంతుఁడు తత్క్షణమే చిన్నదిగాఁ జేసెను.

ఆ. వీతమోహుఁ డగుచు • వెలసిన యాత్మజ్ఞ, పౌఢుఁ- డు స్వస్వరూప•మును ధరించె
బలిని నడఁగఁ ద్రొక్కి • ప్రబలు త్రివిక్రముఁ, డాత్మరూపధారి • యయిన యట్లు.

అర్థములు. వీతమోహుఁడు = అజ్ఞానము వదలినవాఁడు; ఆత్మజ్ఞ పౌఢుఁ = ఆత్మజ్ఞానము కలవాని వలె.

తాత్పర్యము.

అజ్ఞానముల పోఁగొట్టు గల యీ దేహమే నేనను నజ్ఞానము గలవాఁడు ఆత్మ లక్షణ మెఱిఁగి యీ దేహము నేను గాను, నే నాత్మస్వరూపుఁడను అని తన యథార్థ స్వరూపజ్ఞానమును నిలిపినట్లు త్రివిక్రమావతారంబున బలి నణఁగఁద్రొక్కి విష్ణువు మరలఁ దన స్వరూపమును గ్రహించినట్లు హనుమంతుఁడు తన స్వస్వరూపమును ధరించెను.

ఉత్సాహము. చారువివిధరూపధారి • సాగరప్రతీరమున్
జేరి దుర్జయుండు పూని • నైజరూపుఁ గార్యమున్
సారె దలఁచి తనకురూపుఁ • జక్కఁ జూచి కేతకే
లానుహోళి సొంపు నింపు • లంబభూధరంబునన్. ౧౩౧

అర్థములు. చారువివిధరూపధారి = మనోహరములై యనేక విధములైన రూపములు ధరించువాఁడు, ఇట్లనే నాకి యింతవఱకు బహుత్వము కూడ హనుమంతుని రూపము సుందర మనియే చెప్పఁబడెను. హనుమంతుఁడు సుందరుఁడగుటను, సీతాదేవి సుందరి యగుటను సుందరకాండ, సుందరీచ = సుందరి యాయని యీ శ్లేషచే వీరికి సంబంధించినది కావున దీనికి సుందరకాండ మని పేరు పెట్టఁబడెనేమో! సాగర ప్రతీరమున్ = సముద్రపు టావలి యొడ్డును 'ప్రతిముఖే స్థితం తీరం ప్రతీర' మ్మని వ్యుత్పత్తి. దుర్జయుఁడు = జయింపరానివాఁడు, నైజరూపు = తన సహజ స్వరూపమును, కేతక + ఇలానుహోళి = మొగలిచెట్లు, లంబ భూధరంబునన్ = లంబ పర్వతమునందు.

ఉత్సాహమునకు నేడు సూర్యగణములు, నొక గురువు. ఐదవ గణము మొదటి యక్షరము యతి. హనుమంతుని యుత్సాహము దెలుప నుత్సాహము వ్రాయఁబడెను.

పంచచామరము. సుకూటవాటికాగ్రసీమఁ • జూచి దూఁకి యొప్పునన్
త్రికూటభూధరాగ్రసీమ • దేవతాధిరాట్పురీ
నికాశమైన లంకనున్ వ • నీసమూహరాజ మా
నకాత్మమిత్రపుత్రుఁ డప్పు • డాంజనేయుఁ డక్కఁగన్. ౧౩౨

అర్థములు. సుకూట వాటికాగ్ర సీమన్ = మంచి శిఖర ప్రదేశముల కొన యందు, దూఁకి = దుమికి, ఆకాశమునుండి, త్రికూట భూధరాగ్ర సీమన్ = త్రికూట మను పర్వతము యొక్క పై భాగమందు, దేవతాధి రాట్ పురీ నికాశము = ఇంద్రుని పట్టణముతో సమానము, వనీ సమూహ రాజన్ = వన సమూహములచేఁ ప్రకాశించు దానిని.

తాత్పర్యము.

మంచి శిఖర ప్రదేశముల కొనను జూచి యొప్పున దూఁకి త్రికూట పర్వతము కొన యందు దేవేంద్రు పట్టణముతో సరియై వనసమూహములచేఁ బ్రకాశించు లంకను హనుమంతుఁడు చూచెను.

పంచ చామరమునకు జర జర జగలు, తొమ్మిదింట యతి, రామార్థమై సముద్ర లంఘనము చేసిన మహానుభావునకు పంచచామరసేవ నివి చేసెను.

—• ౨-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు లంకాపురి వెలుపలి యుద్యానంబుల విహరించుట •—

క. తరియింపరాని దుర్వ్యా,కరమును దరియించి సుఖము•గాఁ ద్రికూటా
ద్రిశిఖరాగ్రంబునఁ గే,సరిసూనుఁడు లంకఁ గాంచి • స్వస్థత నొందెన్. ౧౩౩

తాత్పర్యము.

దాఁటుట కితరులకు సాధ్యముగాని సముద్రమును సుఖముగా, దాఁటి త్రికూట పర్వత శిఖరంబున నుండి లంకఁ గాంచి హనుమంతుఁడు కుదుటఁబడిన మనస్సుగల వాఁడయ్యెను.

హనుమంతుఁడు సముద్రమును నాకాశమార్గమున లంఘించె నని స్పష్టముగ రామాయణము చెప్పుచున్నను నెగిరి దాఁటలేదు, ఈఁది పోయినాఁడని వాదించు మూఢులుకూడఁ గలరు.

క. లలితోద్యానస్థలములు, జలజలఁ బడు కాల్వ భూజ•సంతానము పు
ష్పఫలములు వలపులు వెదజల్లుచుఁ, జాలిచె వానరవరుండు • పుష్పమయుండై. ౧౩౪

అర్థములు. లలిత+ఉద్యానస్థలములన్ = మనోహరములగు తోఁటలయందు,

భూజసంతానము=చెట్లసమూహము, భూజ (సీత) యొక్క దుఃఖము బాపుటకై పోవు హనుమంతునిమీఁద. భూజ సంతతి=పుష్పములు, వల్లుల సముచిత మోదా, వలపులు= వాసనలు.

తాత్పర్యము.

అరటియుల(దిరిగిన రాక్షసులు చూచుచుండ తలంపుతో మద్యానవృక్షములు చూచుచు నిలుచున్న యాంజనేయునిపై వృక్షములు జలజల పూవులు రాల్పఁగా వాని సువాసనల వ్యాపింపఁజేయుచుఁ బాలతో నిండినవాఁడై యాయన యొప్పు చుండెను. పుష్పాభిషేకము శుభసూచకమే.

క. ఇట్టులు నూఱామడ యొక, పెట్టు వనిం దాఁటి బాహు•విక్రమపటుఁడై
నిట్టూర్పైనను విడువఁడు, కొట్టుబడఁడు గాసిఁ గొ•మ్మంజనుఁ డంతన్. ౧౩౯

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము నూఱుయోజనము లెక్కనాగిన సముద్రము విక్రమించక బాహు బలముచేతనే వేగముగ దాఁటి హనుమంతుఁడు మారుత్సన్యాయని నిట్టూర్పైన విడి చిన వాఁడు కాఁడు. అలసిన వాఁడును గాఁడు. హనుమంతుఁడు నూఱు యోజనముల సముద్రమును దాఁటెనని స్పష్టముగ రామాయణమునఁ గలదు.

ఇప్పుడు సముద్రమంత వెడల్పు లేదు. కావున రావణాసురుని లంక యిది యగునా యని కొందఱి సందేహము.

"There is a place called *Vikumbhila* about 40 miles from Colombo. It is associated with a Jagna or sacrifice performed by *Indrajit*. The Asoka forest of Ravana where Sita is kept is still in existence and I was told by a Brahman of Jaffna that there is an image of Sita, which is still worshipped. There is a rock in the waters at Point-de-Galle which goes by the name of Ravana Kotta-" D. N Gangli's trip to Colombo.

Buddhist Text Society's Journal Vol. III Pt. I Ap. 2.

దీనివలన నింద్రజిత్తు హోమము చేసిన నికుంభిలయు సీతాదేవి యుంచిన యశోక వనము నేఁటికి నున్నట్లును సింహ సీతాదేవి పూజింపఁబడు చున్నదనియు రావణకోట యను స్థలమున్నట్లు స్పష్టమగు చున్నది. దీనివలన నిప్పటి సింహళ ద్వీపమే మునుపటి లంకయని నమ్మఁదగి యున్నది.

ఇప్పుడు సింహళ ద్వీపమునకు మన దేశమునకు నడుమ సముద్రము వెడల్పు అఱువది మైళ్ళు యున్నది. నూఱు యోజనము లెక్కడ? అఱువది మైళ్ళెక్కడ యని సందేహము బాధింపకపోదు. యోజనము కొలఁది యొక్కటేనని నిక్కచ్చి లేక యున్నది. కొన్ని చోటుల నాలుమైళ్లు, కొన్నిచోటుల నెనిమిది మైళ్లు, కొన్ని చోటుల రెండున్నర మైలున్నట్లు కొందఱు వ్రాసి యున్నారు. తెనుఁగున ఆమడయు కొన్ని దేశములఁ బదిమైళ్లు, కొన్ని మండలముల నెనిమిది మైళ్లు కొలఁత గలదై

యున్నది. క్రోశమట్టి దీర్ఘమై యున్నది. ఇప్పటి మైళ్లు (1760 గజములు మైలు అను పరిమాణము) గలది పూర్వమందు లేదు. కావున యోజనమున కిన్ని మైళ్లని నిర్ధారింప సాధ్యము కాకున్నది. ఇప్పుడు సముద్రము అడుగున మైళ్లే యున్నది రామాయణ కాలమున సముద్ర మింత మాత్రమే కాదు. ఇప్పటి మధురకు గొంచెము దూరములోనే దక్షిణమున సముద్ర ముండినది. సముద్రభాగము విశేషముగా బూడి యున్నది నేల యైనదని యని తత్త్వవేత్తలు వ్రాసి యున్నారు.

"It thus appears that rocks and islets and fordable shoals existed in the channel, even at that time The feat of connecting the gaps to construct a cause-way was not impossible with Sugriva, who had almost all the resources of Southern India at his command"

ఇప్పటి రామనాథపురమునకు దక్షిణభాగమంతయు బూర్వము సముద్రము గానే యుండెను. కావున సుగ్రీవుడు వానరులకు చెప్పినప్పుడు "పాండ్యకవాటావని బరికింపుడీ" యని చెప్పి వెంటనే "వననిధి తీరముం గనుడి" యని చెప్పెనుగాని యడవులుగాని కొండలుగాని యూళ్ళుగాని చెప్పినవాడు కాడు. మఱియొక విషయము. మా స్వప్నమందు దీనితో సమానముగ బడినట్లు నుండు నిప్పటి మలయాళదేశము తిరువాంకూరు లోనైనది సముద్రమున మునిగియుండెననియు బరశురాముడు కోరగా సముద్రుడా ప్రదేశమును నాయన కిచ్చెననియు బురాణములు గలవు. కావున నిప్పటి తిరువాంకూరు పూర్వము సముద్రములో మునిగియుండెనేని యిప్పటి తిరునల్వేలి, మధురమండలమున దక్షిణభాగము సముద్రమున మునిగియుండుట యేమిచిత్రము? అదియును గాక రామాయణముచే జెప్పబడిన త్రికూటము, లంబ పర్వతము సువేల యనునవి లంకకు దక్షిణభాగంబున నున్నవి కాని యుత్తర భాగంబున లేవు. కావున నిప్పటి లంకయందలి యుత్తరభాగముకూడ సముద్రమున మునిగియే యుండవలెను. లేదా హనుమంతుడీ ప్రదేశమును విడిచి చక్కగా నిప్పటి కైనను బోయి యుండవలెను. ఈ పర్వతము చుట్టు సముద్రము చెప్పబడెనే కాని నేల గ్రామము లున్నట్టు వాల్మీకి చెప్పలేదు. సువేల యను పదము సముద్రతీర దేశమని తెలుపుచున్నది. లంకయందలి యిప్పటి యుత్తరపు రేవునకు త్రికూటమునకు నూఱుమైళ్ళకు పైగా నున్నది. కావున హనుమంతుడు దాటినది రెండువందల యేబది మైళ్ళని యేర్పడుచున్నది. కావున నూఱు యోజనము లనగా రమారమి రెండువందల యేబది మైళ్ళని గ్రహింపనగు. దీనివలన నిప్పుడు మహేంద్రనగరము రామాయణమునకు సంబంధించిన మఱి కొన్ని ప్రదేశములు శ్రీనివాసులచే జూపఁబడునవి కల్పితములు అని స్పష్టమగుచున్నది. ఇచ్చట నింకొక విషయ మాలోచింపవలసి యున్నది. అరణ్యమందు శూర్పణఖ లోనగు రాక్షసులు లంకకు బోవుచు వచ్చుచు నుండిరి. రావణుడు పంచవటి నుండి లంకకు బోయెను. వీరి కార్యము

ప్రశంసింపఁబడలేదు. హనుమంతుని కార్యము మాత్రము ప్రశంసింపఁబడు చున్నది. ఏల ?

రాక్షసులు స్వభావముచేఁ గామచారులు. వారు విద్యాబలముచే గోప్పదము వచ్చియుండిరి. అది గొప్ప కార్యము కాదు. హనుమంతుఁడు కేవల భుజబలము చేతనే దాఁటినవాఁడు అని రామాయణమునఁ జెప్పఁబడెను. కావున నిది ప్రశస్తము. రావణాసురుఁడు వాలి ముసలి గ్రద్ద యుద్ధము రాఁగానే తికమకలాడెను. హనుమంతుఁడు మూఁడు గండములు తప్పించుకొనెను. హనుమంతుఁడు సంజీవనికై పోయిన మార్గము చూచినప్పు డిది యొక లెక్కగాదు. తనవారికే కేవలది యసాధ్య కార్యము.

ఉ. ఆమడ లెన్నివే లయిన • నశ్రమలీలఁ దరింప నేర్తు నా
కామడ యేమి లెక్క యని • యాత్మఁ దలంచుచు మంజువాసనా
స్తోమము నింపుతోఁటలును • జొక్కపుఁబచ్చిక పట్టు స్వల్పపుం
భూమిధరంబులున్ గనుచుఁ • బోయి నగాగ్రమునుండి కన్గొనెన్. ౧౩౬

అర్థములు. మంజువాసనాస్తోమము = మనోహరమైన పరిమళముల సమూహము.

తాత్పర్యము.

ప్రయాసము లేక యెన్ని వేల యామడ లయిన దాఁటఁగలను. నూరామడ లొక్కలెక్క యనుకొనుచుఁ బరిమళించు తోఁటలును నిర్మలమైన పచ్చిక ప్రదేశములను జిన్న చిన్న గుట్టలను జూచుచుఁబోయి హనుమంతుఁడు కొండశిఖరమునుండి చూచెను.

ఉ. గోఁగులు దేవదారులును • గొండవిసెల్ చిటుసిమ్మ మల్లియల్
లేఁగు లరళ్లు గన్నెరులుఁ • బ్రేంకణములున్ గదంబముల్ మొగళ్లనున్
వీఁగఁగ బాఁచి కాచి యుర • విచ్చిక మొగ్గలఁ బూపసిందెలన్
ప్రేఁగుల నేలఁ బ్రాఁకు వృక్ష • వితానశాఖలు నాలతోఁటలున్. ౧౩౭

అర్థములు. పూపసిందెలు = లేఁతపిందెలు, ప్రేఁగుల = బరువుచే, వృక్షవితానశాఖలు = చెట్లకొమ్మలు, ఆలతోఁటలు = ఉద్యాన వనములు; (తాత్పర్యము స్పష్టము.)

క. కొమ్మలఁ గొనకొమ్మలఁ బవనమ్ములచేఁ జలించు నవియు • నవ్యములు శకుం
తమ్ములు నిండఁగఁ గడుహృద్యమ్ములు నగు పాదపముల • హనుమంతుఁడు గాంచెన్.

అర్థములు. శకుంతమ్ములు = పక్షులు, కడున్ = మిక్కిలి, హృద్యమ్ములు = మనోహరములు, పాదపములన్ = చెట్లను.

తాత్పర్యము.

గాలికిఁ గదలు కొమ్మలు కొనకొమ్మలు క్రొత్తవై చూడ నింపైన పక్షులు గల వృక్షముల హనుమంతుఁడు చూచెను.

హనుమఁడు = హనుమచ్ఛబ్దతద్భవము. హనుమ, హనుమఁడు దేశ్యములు అనుమ, అనుమఁడు.

ఉ. అంచలుఁ గన్నెలేళ్లు నళి•నావళి కల్వలచాలు లొప్ప న
ధ్వంచిత మైన దిగ్గియలు • నైకవిధంబులు నాటకస్థలుల్
మంచిమరుంగు లెల్లపుడు • మానక పూయుచుఁ గాయు చెట్లచే
నించువనాళిఁ బద్మముల•మేలిమి గన్న యుగస్థలంబు గనెన్. ౧౩౯

అర్థములు. నళినావళి = కమలముల గుంపులు, దిగ్గియలు=దిగుడు బావులు, నైక విధంబులు = అనేక విధములగు.

తాత్పర్యము.

హంసలు, కన్నెలేళ్లు కమలములు కలువలు గల దిగుడు బావులును అనేక విధములైన క్రీడాస్థలములును మంచి మరుగులు, ఎప్పుడు పూయు కాయు చెట్లు గల తోటలు కమలములచే నిండిన యుగస్థలు హనుమంతుఁడు చూచెను.

సీ. సీతను ముచ్చిలిం•చిన కారణంబున, రావణుం డెంతయు • రక్ష నుడువ
నెల్లచోటుల మార్గ•ణేష్వాసహస్తులై, సంచరించు రాక్షస•నాయకులును
సకలమయంబు ప్రా•కారంబు చుట్టంగ, గ్రహముల శారదా•భ్రముల నెనయు
నగుగృహంబులు పాండు•రాంచద్విహంగ•ములు, నట్టశతము నై జ•యంతిపంక్తి

తే. వింత లగునై దీటఁగల • నేర్కొలుపు తోరణంబులు గలిగి ని•స్తుల్య మగుచు
గగనమున స్వర్గ మనఁగ లం•కాపురంబు, కొండశిఖరంబుమీఁదున • నుండుకతన.

అర్థములు. మార్గణ+ఇష్వాస+హస్తులై = బాణములు విండ్లు చేత ధరించిన వారై, సంచరించు=సంచరించు, శారదాభ్రముల=శరత్కాలపు మేఘములను, ఎనయు=పరిపోల్చు, పాండుర=తెల్లని, అంచత్=ప్రకాశించు, విహంగములు = పక్షిపంక్తులు, అట్టశతము = ప్రాకారములపై యుద్ధార్థము కట్టఁబడిన సమున్నతప్రదేశము అనేకములు, వైజయంతి పంక్తి=టెక్కెముల వరుస, నై దీటఁగలక్=దీటగలవంటి బంగారు రేఖలచే.

తాత్పర్యము.

సీతను దొంగిలించి తెచ్చిన కారణముచే రావణుఁడు మిక్కిలిగ కాపుండఁగా సమస్త ప్రదేశముల విల్లు బాణములు ధరించి తిరుగు రాక్షసశ్రేష్ఠులును బంగారు మయమైన ప్రాకారము చుట్టుకొనఁగా గ్రహములను శరత్కాల మేఘములను బోలు నిండ్లను తెల్లని పక్షిపంక్తులును, సౌధ కొలఁది యుట్టములను వానిమీఁద ధ్వజములను దీఁగలవలె బంగారుతోఁ జేయఁబడిన తోరణములు గలదై యసమానమై యాకాశమున ప్రేలు స్వర్గమా యన్నట్లు లుండు లంకాపురము కొండశిఖరము మీఁద నుండుటచే.

అయోధ్యను సాకేత మను పేరు లంకకు సింహళ మను పేరు ఇటీవల వచ్చి నవేకాని ప్రాంతపేర్లు కావు. లంకకు సింహళమను పేరువచ్చిన కారణము,అది యుప్పుడు సిలోను అయిన కారణ మిట్లు చెప్పఁబడెను.

"In the seventh century of our era, Ceylon was known by the name of Seng kia-lo or Sinhala, which was said to be derived from the lion-descended Sinhala, whose son Vijaya is fabled to have conquered the island on the very day of Buddha's death, in B. C. 543 .... Its existence was first made known to the European world by the expedition of Alexander, under the name of Taprabane.............................The true form however would appear to be Tambapanni or red-leaved from the Sanskrit Tampra-Parni. Ptolemy calls the island Salika (corrupt from Simhalaka). Ammianus calls it Serendives, which is the same as the Sieladiba of Kosmas, derived Sihala-dipa, the Pali form of Simhal dvipa. Abe Rahin gives the form Singal-dib, or Sirindib, which is the Serendib of European Sailors. From the same source came the Arabic Lilan and our own Ceylon" Cum. Geo. An. India P. 557.

—• హనుమంతుఁడు లంకఁ జూచుట •—

ఉ. వ్రేలెడి నేమొకో గగన•వీథి నటించ నొప్పుదాని, నీ
లీల నభంబునందు నవ•లీలఁగ నేగుచు నున్న దేమొ నాఁ
గా లగుదాని, సంతతని•శాచరనాయకగాఢరక్షితం
బై లలి మించు పట్టణవ•రాద్యము నుగ్రచయానవద్యమున్.　　　౧౮౧

అర్థములు. సంతత=ఎడఁతెగక, నిశాచరనాయక=రావణునిచే, గాఢ=మిక్కిలి, రక్షితంబు = కాపాడఁబడినది, పట్టణవరాద్యము=శ్రేష్ఠమైన పట్టణములందు మొదటిది, నుగ్రచయ=కోటల సమూహములచే, అనవద్యము=లోపములేనిది.

తాత్పర్యము.

ఆకాశమున వ్రేలాడుచున్నదో, యాకాశమున నవలీలగా నెగిరిపోవుచున్నదో యన్నట్లులుండు దానిని, రావణుఁడను వీరుని కాపు పెట్టుటచే రక్షింపఁబడునది కోటల లోపము లేక గొప్పపట్టణములందు మొదటిదని యెంచఁబడఁదగిన దానిని.

క. తొలుకొని బ్రహ్మ సుతేజనకుని, నిలయంబై యున్నదాని • నెంతే యుబ్బునున్
దలఁపున నైనను నెన్నఁగ, వలవిడవనిదాని సుకృతి•మై సృష్టంబై.　　　౧౮౨

అర్థములు. తొలుకొన్ = మొట్టమొదట, నిలయము = వాసస్థానము, నెంతేన్=అందమునందు, సుకృతిమై=చక్కఁగా నిర్మింపఁబడినదై, పరికరమై.

తాత్పర్యము.

తొలుత విశ్వకర్మచే నిర్మింపఁబడి కుబేరునకుఁ దొలుత వాసస్థానమై యుండ మంచి నిర్మితిని మనస్సుచేనైన నూహింపరానిదై యున్నదానిని.

క. ప్రాకారజఘనయును వి, పులాకజలమహావనాంబరయు • శూలనుకేశ
ఘ్నీశాంతశతఘ్నియు నట్టాలకలికావతంస యగుచు • నంగనకరణిన్.　　　౧౮౩

అర్థములు. ప్రాకార జఘన=ప్రాకారమనెడి పిఱుఁదులు గలది. అభ్రోత్థ=అధికమైన, జల=అగడ్తయందలి నీళ్ళనెడి, నవీనపటయు=క్రొత్తచీరగలది, శూల గుప్త శతఘ్ని కుంతలపాశయు=శూలములు గొప్పశతఘ్నులనెడి కొప్పుగలది, పాశశబ్దము ఛాత్రాది శబ్దములకుఁ బరముగా నుండినచో నిందను దెలుపును. ఛాత్రపాశుఁడనఁగా ఛాత్రి దుష్ఠాధముఁ డని యర్థము. కర్ణ శబ్దము పైనుండెనేని బంగారుసొమ్మని యర్థము. కర్ణపాశము అనఁగా కర్ణభూషణము, కచము కేశము కుంతలములకుఁ బరముగా నుండిన కొప్పని యర్థము. కచపాశము, కేశపాశము, కుంతలపాశము అనఁగాఁ గొప్పు. అట్ట+ఆకలిత+వతంస=అట్టములచేతఁ జేయఁబడిన శిరోభూషణముగలది. అట్టములే శిరోభూషణము లని భావము. ఇట్టి దగుటచే స్త్రీవలెను న్నదని భావము.

తాత్పర్యము.

కోట గోడ యను పిఱుఁదులయు దానిని జుట్టి యగడ్తల నీళ్ళనెడి చీరయు శూలములు శతఘ్నులు అనెడి కొప్పును అట్టము లనెడి శిరోభూషణము గలిగి స్త్రీవలెనై.

ఉ. తీరుప విశ్వకర్మయు మ•హిన్ సురవైరులచేత వాయుభు
గ్ద్వారముచేత భోగవతి•కైవడి గొప్ప పురంబు నుత్తర
ద్వారముఁ జేరి రౌప్యధర•తద్విధి నింగిని రాయు నున్నతా
గారము లొప్ప భీకరవి•కారసురారిచమూసమూహముల్. ౧౪౪

అర్థములు. తీరుపన్ = నిర్మాణము చేయఁగా, వాయుభుక్ + ద్వారము = పాముల సమూహము, భోగవతి=పాతాళములోని పన్నగుల ముఖ్యపట్టణము, రౌప్య ధర తద్విధిన్=వెండికొండవలె, ఉన్నత+ఆగారములు=ఎత్తైన యిండ్లు, భీకర=భయము కలిగించు, వికార సురారి=అసహ్యములైన రూపములు గల రాక్షసుల, చమూ సమూహముల్=సేనల గుంపులు.

తాత్పర్యము.

విశ్వకర్మ నిర్మింపఁగాఁ బాములచే నిండిన భోగవతివలె రాక్షసులచే నిండిన లంకానగరము నుత్తర ద్వారముఁ జేరి కైలాస పర్వతమువలె నాకాశమును దాఁకు చున్న నెత్తైన యిండ్లు గలిగి భయంకరాకారములు గల రాక్షస సేనా సమూహములు.

ఉ. పట్టిసశూలపాణు లయి • పాములు కన్నుహఁ గాచు భంగిగా
నెట్టన కాచు లంకను వి•నిర్మల మై పొలుగారు లంకకున్
గట్టనికందకం బనఁగ•నూర్మి వెసంగు మహార్ణవంబునున్
జుట్టును జూచి నిర్జరని•హ్వానను రావణు శౌర్య మెంచుచున్. ౧౪౫

అర్థములు. పట్టిస శూల పాణులయి=అడ్డకత్తులను శూలములను జేతియందు

ధరించి, చెట్టని కంధకంబు=మనుష్యులు నిర్మింపని యగడ్త, మహార్ణవము=పెద్ద సముద్రము. నిర్జర విమర్దనుఁ=దేవతల హింసించిన వానియొక్క.

తాత్పర్యము.

చేతులందు నష్టికత్తులు శూలములు ధరించి పాములు గుహను గాచు విధముగ రాక్షసులు కాచుచున్న లంకను, దానికి మనుష్యులు నిర్మింపని యగడ్తయై యున్న పెద్ద సముద్రమును జూచి దేవతల జయించిన రావణుని శౌర్య మింతటిదిగదా యని తలంచుచు తనలోఁ దానిట్లనుకొను చున్నాఁడు.

—• హనుమంతుఁడు లంకను జూచి నివ్వెఱగొనుట. •—

క. ఏరీలఁ గపులు వత్తురు, వాలాయము వచ్చి రేని • వ్యర్థులు గాలే
దూలఁగలవారు తిరమే, యీ లంకను వేల్పుగముల • కేనియు గెలువన్. ౧౭౭

అర్థములు. వాలాయము=నిర్బంధముగ.

తాత్పర్యము.

ఈలంకకు వానరులందఱు నేవిధముగ రాఁగలరు. ఇంత సముద్ర మందఱు దాఁటి రాఁగలరా? ఒకవేళ నిర్బంధముగా రాఁగలరని తలంచినను వారి ప్రయత్నము వ్యర్థమై వారు చిన్న పోవలసినవారే. ఏలన నీ లంక దేవతాసమూహములకైన గెలువ సాధ్యమా? కాదు.

క. అనుపమబలుఁ డారాముఁడె, చనుదెంచియు నిటను నేమి • సలుపఁగ గలుగున్
ఘనదుర్గము విషమము గా, వనపాలితమైన నగర • వర్యము లంకన్. ౧౭౮

తాత్పర్యము.

వానరుల మాట యటుండ నీ యనుపమానబలుఁ డను రామచంద్రమూర్తియే యిచ్చటికి వచ్చిన వాఁడనుకో, వచ్చి ప్రవేశింపరాని సంకట స్థలమందుండి రావణుఁడు రక్షించు లంక నేమి చేయఁగలఁడు ?

ఉ. మంచితనంబు మాటలను • మానుగ లే దవకాశ మేదియున్
లంచము లిత్త మన్న విధ • లంబ యగున్, మఱి వారిలోనఁ గ
ల్పించి పరస్పరంబుఁ గను • వేఱిమి చూడ నసాధ్య, మెంత యో
జించిన రాక్షసావళులఁ • జివ్వను గెల్వ నశక్య మేరికిన్. ౧౭౯

అర్థములు. అవకాశము=ఎడము, వేఱిమి=భేదము. చివ్వను=యుద్ధమందు.

తాత్పర్యము.

మనలో మనకేల విరోధము కలిగియుండని మంచి తనముగా మాటలాడుటకు సందులేదు. మంచిమాటలను వీరు చెవి నిచ్చువారు కారు. ఏలన బల మదోన్మత్తులు నామమునఁ దక్క యెవరును లేరా! అటుగాక దానముచే వశపఱచుకొందమనిన లంచము లిచ్చుటయు వ్యర్థమే. ఏలన ధనకాంతి గలవారగుటచే లంచము

బాళింపును. వీరి శక్తి శౌర్యము పుష్కలముగా నున్నవి. ఒకరి సాయ్యతో వీరికేమి పని ? ఒకవేళ యుక్తమన్నను సింగికంటె నెక్కువ ధైర్యశాలులు రామచంద్రునకొద్ద నేమి గలరు ? అటుగానున్న భేదోపాయముచే వారిలో వారికే కలహము పెట్టుటయన్న నదియు నసాధ్యమే. ఏలన భేదములు కల్పించుటకు వారి మర్మములు లోపాలోపములు ముందు తెలియవలె. వారిలోఁ గొందఱు పరిచితులు కావలె. వీరి మర్మము తెలియు టెట్లు? అటు తెలిసికొనుటకు వీరిలోఁ గలిసిమెలసి యుండు టెట్లు? అతి దుస్సాధ్య కార్యము! నన్నుఁ జూడఁగానే యందఱు నేకకలహముగను వచ్చెదరు కాని యూరక యుండ నీయరు ! కావున భేదోపాయము వ్యర్థమే. పోనీ యుద్ధములో గెల్చుటనిన నెంత యోచించినను నదియు సాధ్యముకాదు. ౧౦౦౯. పద్యము చూడుడు. క్రమక్రమముగ నభిప్రాయ మెట్లు మారెనో తెలియుడు.

క. నీలుం డంగదుఁడు దేన్ మతి, శాలి ప్రభువు సుగ్రీవుఁడును • జలనిధి దాఁటం
గా లంకాపురిఁ జేరఁగ, జాలెద రూహించ నిది • సాధ్యము సేయన్. ౧౦౬౮

తాత్పర్యము.

ఏ యుపాయము చేయుటకైన నెవరికి సాధ్యమగునో? నీలుఁడు, అంగదుఁడు, నేను, బుద్ధిశాలి ప్రభువు సుగ్రీవుఁడు నను నలుగురము సముద్రము దాఁటగలము. లంకను దాఁగలము ఈ నలుగురితో నే కార్యము కాఁగలదు !

క. ఇంతకు శ్రీరఘురాముని, కాంతామణి జీవయుతయొ • కాదో యూ వ్ప
త్క్రాంత మొదిఁగి సీతను గని, చింతించెదఁ గాక యవలి • చేఁత తెలుఁగుల్. ౧౦౭౦

తాత్పర్యము.

ఇంతకు నీ లంకను సాధించు నుపాయ మిప్పు డాలోచించి నేను చేయునది ఇంకను సీత యున్నదో లేదో, ఉండినఁ బ్రాణములతో నున్నదో లేదో! ఆ విషయము నిశ్చయము చేసికొనిన పిమ్మట సీతాదేవి యుండుండిన లంక సాధించు నుపాయ మాలోచింపవలె. ఇప్పుడు నేను చేయవలసిన యాలోచన యది కాదు. సీతాదేవి నెట్లు చూతునా యాలోచింపవలె. ఆ నిమిత్తమై లంకలో నెట్లు ప్రవేశింపవలె. ఇది నేను చేయవలసిన యాలోచన.

—• హనుమంతుఁడు లంకలోఁ జొచ్చు నుపాయంబు యోజించుట. •—

సీ. ఎటుల ప్రవర్తింప • నెంతయు మేలగు, రాముని కార్య మా•క్రమముగా నొ
క్కంగాగ్రహీము తా•కీఁ యై యొక్క- ముహూర్తంబు చింతించి • యుగ్ర దృష్టి
దూషంబుఁ జాలిచి • క్రూరరాక్షసమహో, త్సాహోగ్రము ప్రైమై • వఱలు లంకఁ
జొఱఁగ నసాధ్యంబు • సురనైరు లుండఁగ, వీర్యవంతులు మహా•భీమబలులు

గీ. జానకిని జోయుచోట నీ•సర్వదైత్య, తతుల వంచించి విధికాని•చితము లైన
దీనములఁ గొని మాపటి•వేళయందుఁ, జొచ్చి కార్యంబుఁ దీర్పఁగ•వచ్చుఁ గాక.

అర్థములు. మహోరాహిని గుప్తము=గొప్పసేనచే రక్షింపఁబడినది. విదితా విదితములు=వెలికిఁ దెలియవచ్చినవి తెలియరానివి.

తాత్పర్యము.

నే నే యాలోచన చేసినను రామచంద్రప్రభువునకుఁ గార్యము మేలగునో యట్టి యాలోచన చేయవలె. ఆ విధముగా నడవవలె. అది యెట్లగునా యని శిఖరము కొనభాగమునఁ గూర్చుండి కొంచెమునే పాలోచించి లంకలోనికిఁ బోకతప్పదు. ఎట్లు పోదును! ఈ భయంకరరూపముతోఁ బ్రసాదు అగు రాక్షసులసేనలచే రక్షింపఁబడు లంకఁ బ్రవేశించుట యసాధ్యముగదా. నన్నుఁ జూడఁగానే కలహమునకు వత్తురు. లోపలికి రానిత్తురా? రానీయరు. జయించి పోద మనిన వండ్రు రాక్షసులు మహా బలపరాక్రమములు గలవారు. కావున బహిరంగముగాఁ బోవుట నీతిగాదు. వీరికిఁ దెలియ రాకుండునట్లు వీరిని వంచించి లోపలికిఁ బోయి కానఁబడవలసిన చోటఁ గానఁబడుచు, గానఁబడరానిచోటులఁ గానరాకయుండు వేషములు ధరించి రాత్రివేళ కార్యము చక్కఁజేసికొనుట బాగు.

వాలి వధవిషయమున రామచంద్రుని దూషించు మహానుభావులు హనుమంతుని వికికి, మోసగాఁడు, చాటుననుండి యిట్టి కుత్రాలోచన చేసెను. కావున శాలియైన బహిరంగముగా నున్న రూపునఁ బోవలె యని యేలకో యింకను నాక్షేపింప కున్నవారు. ఈ విషయము ముందు వ్రాయఁబడును.

మ. అని చింతించు, దురాసదం బయినద్రై • కూటాధిపు తిత్పట్టనం
బును దా నట్లు గమింగొనుం, దీర్ఘ నూ • ర్పుల్ పుచ్చుఁ బల్మారుఁ, దా
హనుమానుం డెటు కన్నుఁగ్రామి ఖలు ర • క్షోధీశు, ధాత్రీసుతన్
గనేఁగా హా నాకా రెయింటేనాని, నెటు లే • గార్యంబు సాధింతునో. ౧౫౭

అర్థములు. దురాసదము=ప్రవేశింప రానిది, దీర్ఘనూర్పుల్ పుచ్చున్=నిట్టూర్పులు విడుచును, అంత సముద్రము దాటి నిట్టూర్పు విడువని వాఁడిప్పుడు నిట్టూర్పులు విడుచుటచే దానికంటె నిది కష్టతర కార్య మని యూహింపఁదగును. కనుఁగ్రామి=కన్నులు మూసి=మోసగించి.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకార మాలోచించుచు, ప్రవేశింప సాధ్యముగాని యా రాక్షసేశ్వరుని నగరమును దా నూరక తప్పకుండఁ జూచుచు. చూచి చూచి యిటులఁ గష్ట కార్య మని తోఁపఁగా బలుమారు నిట్టూర్పులు విడుచుచు రావణాసురుని కన్నులలో నెటులు దుమ్ముపోసి కొట్టి కన్నులు మూసి మోసగింతును. ఒంటరిగా నుండు సీత నే నెట్లు చూడఁగలను. నే నెట్లు రామకార్యము సాధింపఁగలను?

క. వినట్టులోఁ దమ ప్రభులీల, భానునిఁ గనుఁగొన్నతనము • నగిరిం జేరెను
వానిని జేరము కాలము, జ్ఞానము లేనట్టిమాత • నటుదు గదఁగెదన్. ౧౫౮

తాత్పర్యము.

కాలదేశములు జ్ఞానములేక యేకాలమున నే దేశమున నెట్లు ప్రవర్తింపవల యునో యూహింపక పనిచేయు దూత యతని జ్ఞానహీనతచే స్వకార్యము సాధ్యమని తోఁచిన పనికూడ సూర్యుని రాకచేఁ జీకటి చెడునట్లు చెడఁజేయును.

క. కీడు నిజము నల్ప ఫలం, బా నని ప్రాజ్ఞులు విధించి • నట్టిది కార్యం
బైనను జెఱుచును బండితు, మానీ యయినవాని శక్తి • మంతుఁడు గాఁడున్. ౧౫౫

అర్థములు. పండితమానీ=పండితుఁడను కొనుచున్న పండితుఁడ నని తలఁచు వాఁడు.

తాత్పర్యము.

ఈ కార్యము నిట్టి ప్రకారము చేసినఁ దప్పక ఫలించునని బుద్ధిమంతులు నిశ్చయించి విధించిన కార్యము కూడ పండితమాని యగువాఁడు కార్యము చేయు సామర్థ్యము లేనివాఁడై కార్యమును బ్రాజ్ఞుల యాలోచనమును గూడ విఫలము చేయును. నే నెట్లు కార్యము సాధింతును? ఈ సింధు నాకెట్లు రాకుండును? అని హనుమంతుఁడు మఱియు నాలోచించు చున్నాఁడు.

దూతం చైవ ప్రకుర్వీత, సర్వశాస్త్రవిశారదమ్
ఇంగితాకార చేష్టజ్ఞం, శుచిం దక్షం కులోద్గతమ్.

ఏతాదృశుఁడైన శాస్త్రముల నెల్ల నెఱిఁగిన వాఁడును, ఇతరుల మనస్సు నెఱుఁగుమాటలచేతను స్వభావము ఆకారము చేష్టలు మొదలగువాని సంజ్ఞలు నెఱిఁగిన వాఁడును, అర్థదాన స్త్రీ విషయంబులఁ బరిశుద్ధుఁడును, నేర్పరియు, సత్కులమునఁ బుట్టినవాఁడును, నగు వానిని దూతగాఁ బంపవలెను.

'అనురక్తః శుచి ర్దక్షః స్మృతిమాన్ దేశకాలవిత్ వపుష్మాన్ వీతభీ ర్వాగ్మీ దూతో రాజ్ఞః ప్రశస్యతే' అంతఃకరణము ననురాగము గలవాఁడును, ధన స్త్రీ విషయంబుల శుచియును నేర్పరియు జ్ఞప్తిగలవాఁడు దేశకాలముల నెఱిఁగినవాఁడు చక్కని దేహముగలవాఁడు భయములేనివాఁడు మాటలయందు నేర్పరియగువాఁడు దూతగా నుండఁదగును. ఇన్ని గుణములు హనుమంతునందుఁ గల వనుట యా యా సందర్భముల నెఱుఁగనగు. మను ౭-౬౩-౬౪ శ్లో.

సీ. కార్య మొకటిని • గావింప నేలుగఁ, గలిగి ప్రాయమున నెట్లు • కీర్తిఁ గలకో
లవణార్ణవంబును • లంఘించు టది యెట్లు, నే రీతి వ్యర్థమై • యేగి వెంటఁ
జూచిరా వచ్చు నీ • సురదైత్యు లంతతోఁ, గామిత్సు కార్యంబు • గాక చెండు
నసుర దూతముఁ గొన్న • నైన సద్రింపను, పరదూతముల మాటఁ • బలుక నేల

తే. రావణాసురుఁ బలియుంగ • రాక యుండు, నట్టి నొకటియు లేదు యు • క్తార్థ మింక
గాలి క్షమనను వీరలు • కాన వంత, మిలయ వనమూట్ల కెల్ల నా • మతికిఁ దోఁచె.

అర్థములు. కాను చెందమన్ = వ్యర్థమగును.

తాత్పర్యము.

ఏవిధముగఁ గార్యము చేసిన నా ప్రయత్నము సఫలమగును. ఈపగటి వేళనే ప్రవేశింతునా? రాత్రి వేళఁ బ్రవేశింతునా? ఈ రూపముతోఁ బ్రవేశింతునా? రూపము మార్చినా? దీనిని వివేకము చేయకుండ నెట్లు నెఱవేర్పఁ గలను? ఏవిధముగ నేను ప్రవర్తించిన సముద్రము దాటివచ్చుట వ్యర్థము కాకుండును. ఇట్లు దాటివచ్చిన వాఁడ నీ కార్యము చేయక యెట్లుండ వచ్చును? ఇప్పుడే యీ రూపముతోనే పోదునా? నన్ను రాక్షసులు చూచిరా రామకార్యము సీతను వెదుకుట యనునది చెడి పోవును. రాక్షస రూపము ధరించి పోదునా? లంకలోని వారందఱు వారికిఁ దెలిసినవారే. పిదపనంత క్రొత్తవాఁడు వచ్చి నాఁడని శోధించి బాధించి వాస్తవము నెఱుఁగఁ గలరు. ఇఁక మఱియొక రూపముతోఁ బోయిన వారు తెలిసికొనలేరనుట సందేహమేమి? ఇప్పుడు నేనే విధముగఁ బోయినను రాక్షసులకుఁ దెలియనిది లేదు కావున నవశ్యము తెలిసికొందురు. ఈ రాక్షసులకుఁ దెలియకుండ గాలియు లంకలో సంచరింప లేదని నా యభిప్రాయము. అంత హెచ్చరిక గలవారై యున్నారు.

క. నా యాకృతితో నిచ్చట,నే యుండినయట్లు లైన • నేఁ జెడుట నిజం
బీ యనఘరామకార్య మ,హాయంబును బొందుఁ గాన • బని యది యగునే.

తాత్పర్యము.

ఇప్పుడు లంకలోనికిఁ బోవలదు. ఈ రూపముతో నిచ్చట నేయుండినా? అట్లున్నను వారెవరైన నన్నుఁ గనిపెట్టుదురు. నాకు వారు గానవచ్చినప్పుడు నేను వారికిఁ గానరాకుందునా? కావున వారికి నేఁ గనబడుట నిజము. వారిచ్చటికి వచ్చుట నిజము. నేను, రామకార్యముకూడఁ జెడుట నిజము. కావున నది సరియగు కార్యము కాదు."

ఉ. కావున నిట్లు గ్రమ్మరుదు • గైకొని సూక్ష్మప్లవంగరూపముం
రావణుపట్టణంబును దు•రాసదమున్ వెసఁ జొచ్చి యందు ర
క్షోవసథంబుల న్వెదకి • యా జనకాత్మజ, రామకార్యసం
ప్రావక బిరానఁ బొందఁ గని • పావని తాఁ దలపోసె యాత్మలోన్. ౧౫౭

అర్థములు. ఇట్లు=చీఁకట్లు, సూక్ష్మ=పొట్టి,ప్లవంగరూపము=కోతియాకారము, రక్షోవసథంబులన్=రాక్షసులయిండ్లను, వెదకి=వెదకి.

తాత్పర్యము.

ఇప్పుడీ రూపముతో లంకలోనికిఁ బోవుట తప్పు. ఇక్కడ నుండుట తప్పు. కావునఁ జీకటి క్రమ్మునంతవఱకు నిందే యుండి యీనల్లఁ బిల్లికోతివలె సులభముగఁ బోవచ్చును, రావణుపట్టణంబునఁ బ్రవేశించి సీతను రాక్షసుల యిండ్లయందు వెదకెదను. అట్లైన రామకార్యము చేసినవాఁడ నను గౌరవముచే నతిశయింపఁగలను, అని హనుమంతుఁడు తనలో నాలోచించి.

తే. ఎప్పు డెప్పుడు గ్రుంకునో • యాదినేశుఁ
డెప్పుడెప్పుడు వైదేహి • నేను జూతు
ననుచు నెదురు చూచుచు నుండ • నస్తమించెఁ
బద్మినీబాంధవుం డంతఁ • బశ్చిమాద్రి. ౧౫౫

అర్థములు. పద్మినీ బాంధవుఁడు=సూర్యుఁడు, సూర్యుడు పద్మినీ బాంధవుఁ డగుటచేతను సీతాదేవి పద్మిని యగుటచేతను నేనింక యుండిన నాదు కార్యము నెఱవేఱదని తలఁచి సూర్యుఁ డస్తమించెను.

తాత్పర్యము.

ఆలోచన కుదురుటచే నింక నా యాలోచన కార్యరూపముగఁ బరిణమింప జేయఁ గొందర పడుచున్నాఁడు. ఎప్పు డీ సూర్యుఁడు గ్రుంకునా ఎప్పుడు నేను సీతను జూతునా యని ప్రార్థ్యగుంకుఁడు కెదురుచూచుచుండఁగా సూర్యుఁడు పడమటికొండ వైపై నస్తమించెను.

౮వ పద్యమందుఁ దూర్పు తిరిగి సూర్యునకు నమస్కరించి హనుమంతుఁడు లంక దాట యత్నించె ననుటచే నుదయ మే నెనిమిది గంటల ప్రొద్దైన వై యుండవలెను. అభిజిత్తనఁగా బయలుదేఱి నాఁడనినచో మధ్యాహ్నము నీడ ౧౨ వ పద్యమునఁ జెప్పినంత యుండఁజాలదు. పడమటి సూర్యుని జెప్పెదిమా యనిన నంతే నీడ పడమటను నాలుగుగంటల ప్రొద్దైన నై యుండవలయును. తీరమున దిగి వనము లందు సంచరించి కొండ నెక్కి యింత యాలోచన చేసినను ఇంకను ప్రొద్దు గ్రుంక లేదని చెప్పుటచేఁ దీరమున దిగు నప్పటికి నాలుగు గంటల ప్రొద్దై యుండును. కావున నుదయ మెనిమిది గంటలకు బయలుదేఱి నాలుగు గంటలకుఁ దీరమున దిగెనని చెప్పవచ్చును. అటయిన నెనిమిది గంటల కాలము సముద్రము దాటుట యందుఁ బట్టినని యెంచవలెను. ఇందొక గంట కాలమైన విఘ్నములచే వ్యర్థమైయుండు ననుకొన్నను నేడు గంటల కాలములో రెండువందల యోజనదూరము ప్రయాణించె నని యెంచవలెను. అనఁగా సరాసరి గంటకు నఱువదియాఱు మైళ్ళు పోయెనని చెప్పవలెను. ఇది గొప్పగాదు. మరలి వచ్చునప్పు డింతకంటె నెక్కు గంటలో వచ్చెను.

తే. సూర్యుఁ డస్తగతుండైనఁ • జూచి పిదప, హనుమ యున్నత గతిఁ బెట్టి • యంత రూపుఁ
గాచి ప్రదోష కాలంబున • దనుజపురము, జొచ్చె రోకగంబు నెపనై చి • మాచి దాని.

అర్థములు. ప్రదోషకాలంబునన్ = "త్రియామా ప్రదోషస్స్యా ద్ధ్వానా వస్తంగతే రవౌ" సూర్యాస్తమయానంతరము మూఁడు ముహూర్తముల కాలము ప్రదోష మనఁబడును. "ప్రదోషో స్తమయా దూర్ధ్వం ఘటికాద్వయ మిష్యతే" ఇది గౌణమతము. జొచ్చెన్=ప్రవేశింపఁ బ్రయత్నించెను. లంకా ప్రవేశము ౧౫౫ వ

పద్యంబునకు చెప్పఁబడును గావున నిచటఁ బ్రశ్నయున్నమున దానికి సమీపమునఁ బోవు నని గ్రహింపవలయును.

తాత్పర్యము.

సూర్యుఁ డస్తమింపఁగాఁ జాలి పిదప హనుమంతుఁడు పిల్లియంతరూపము ధరించి ప్రదోష కాలంబున లంకఁ బ్రవేశించుటకై దానికి సమీపప్రదేశమునకు పోవ గంతు వైచెను. అనఁగాఁ గొండదిగి నడచిపోలే దని భావము.

"భోజనం మైథునం యాన, మభ్యంగం హరిదర్శనమ్
అన్యాని శుభ కార్యాణి, ప్రదోషే నైవకారయేత్."

భోజనము, మైథునము, ప్రయాణము, తలంటు, హరిదర్శనము మొదలగు శుభకార్యములను ప్రదోషవేళ చేయరాదుకదా! ఎట్లు హనుమంతుఁ డీ కార్యము చేయఁబూనెను?

'అర్చకాన్ పరిచారాంశ్చ, వైష్ణవాన్ జ్ఞానినో యతీన్
దాసీదాసాదికాంశ్చైవ, ప్రదోషో నతు బాధతే.'

అర్చకులను, పరిచారకులను, వైష్ణవులను, జ్ఞానులను, సన్న్యాసులను, దాసీదాసులను, ప్రదోషము బాధింపదను నభివాదముండుటచే హనుమంతుఁడు జ్ఞానియు వైష్ణవుఁడు రామదాసుఁడు నగుటచే స్వామికార్యమందుఁ బ్రదోషబాధ యాయనకు లేదు. •

—• హనుమంతుఁడు లంకలోఁ బ్రవేశించుట. • —

సీ. నలుచదరంబులై • నలువంక బాటలు, ప్రాసాదమాలావి•రాజితములు
స్వర్ణ రాజతమహో•స్తంభశోభితములు, శాతకుంభగవాక్ష•సంయుతంబు
లగుచు నే డెనిమిది•యంతస్థు లేపారు, గంధర్వనగరస•కాశసౌధ
పాళులు గలిగి స•త్ప్రకటోత్సవసంకీర్ణ, కనక వైడూర్యము•క్తాప్రకాశ

తే. భూమికాస్తరమంజీర•పుంజ మమరఁ, జిత్రతోరణ పంక్తులు • చెలువు మీఱ
నెప్పుడు సమలంకృతం బయి•యాధ్యశోభ, విష్ణురోచగ్రరాజధా•నిస్థితి మసలదు.

అర్థములు. ప్రాసాద మాలా విరాజితములు=ఇది బాటలకు విశేషణము = మేడల వరుసలచేఁ బ్రకాశించునవి. ఇది నాలవపాదమునకులో కలిసియే సన్వయము. స్వర్ణ రాజత మహాస్తంభశోభితములు=బంగారు వెండితోఁ జేయఁబడిన గొప్ప స్తంభములచేఁ బ్రకాశించు నవియు, శాతకుంభ గవాక్షసంయుతములు=బంగారు కిటికీలతోఁ గూడినవియు, గంధర్వనగర సకాశ = గంధర్వనగరములతో సమానమైన, సౌధపాళులు = మేడల వరుసలు, గంధర్వనగరము = రత్నమయములైన గోపురములు మేడలవలె నాకాశమున నొకప్పుడు మబ్బులు కనఁబడును. అట్టి వస్తుదేశము నకు గంధర్వనగర మని పేరు. అది చూచుటకు మిగుల నాశ్చర్యకరముగ నుండును.

"అనేక రత్నాకృతి శైలరాజితే, పురం పతాకాధ్వజ తోరణాన్వితమ్,
యదా తదా హాస్తి మనుష్యవాజినాం పిబ త్యస్య కుమ్భాత్ రతే వసుంధరా."

యను వాక్యము ప్రమాణము.

అది కనఁబడె నేని భూమి నెత్తుటఁ దడియును. సత్ + స్ఫటికము=మంచిస్ఫటిక ములతో, సుసంకీర్ణ=బాగుగా వ్యాపించిన, కనకవైడూర్య ముక్తాప్రవాళభూషిత = బంగారు, వైడూర్యములు, ముత్యములు, పగడములు వీనిచే నలంకరింపబడిన, అసుర మందిర పుంజంబు=రాక్షసుల యిండ్ల గుంపులను, ఉన్నత=కొనియాడఁదగిన, శౌర్య= పరాక్రమముచే, నిష్ఠుర=కఠినులును, ఉదగ్ర=భయంకరులు నగు, రాక్షస=రాక్షసు లచే, అన్వితము=కూడినది.

తాత్పర్యము.

మేడలవరుసలచే ప్రకాశించుచు నలుదరంబులైన బాటలును, బంగారు వెండి స్తంభములచే ప్రకాశించుచు బంగారు కిటికీలు గలిగి ఏడెనిమిది యంతస్తులు గలదై గంధర్వ నగరములవలె నుండు మేడలును గలిగి స్ఫటికములు పఱవఁబడినదై బంగారు, వైడూర్యములు, ముత్తెములు, పగడములు వీనిచే నలంకరింపఁబడిన రాక్షసుల యిండ్లవరుస లొప్పుచుండఁగా శ్రేష్ఠములైన తోరణములు గలిగి సర్వదా యలంకరింపఁబడి శ్లాఘింపఁదగి పరాక్రమము గల కఠినులైన రాక్షసులచే గూడినదై.

తే. అద్భుతంబు నచింత్య మై • యసురనాథ
రక్షితం బైన లంకాపు•రంబుఁ జక్కఁ
గాంచి దైన్యంబు నొందియు • తన్మనమునఁ
గనఁగఁ గోరుట సంతోష•కలితుఁ డయ్యె. ౧౬౧

అర్థములు. అద్భుతంబు = ఆశ్చర్యకర మైనది, అచింత్యము = ఇట్టిదని యూహింప రానిది- చక్కఁగాంచి = ఇదివఱకు దూరమునుండి చూచిన వాఁడు ఇప్పుడు సమీపమునకు వచ్చి చూచుచున్నాఁడు కావున బాగుగఁ గనఁబడెను.

తాత్పర్యము.

ఆశ్చర్యకరమై యిట్టిదని యాలోచింప నలవికాని దానిదై రావణాసురునిచేత రక్షితంబైన లంకాపురమును సమీపమునకు వచ్చిన వాఁ డగుటచేఁ జక్కఁగా జూచి దీని నేమి? సాధింపుట యన నేమి? ఇది సాధ్యముగునదిగాఁ గోఁపలేదే యని వ్యసన పడిన వాఁడయ్యు సీతాదేవి యిందున్నదికదా; ఆమెను నేను దర్శింప వలెనఁగదా యను కోరికతో సంతోషించిన వాఁడయ్యెను.

క. కువలయ బాంధవుఁ డప్పుడు, నవగుణముం దోఁచ నినిభావంబున నా
భువి నివిఁ గాంతులఁ గప్పుచు, నవ్వునఁ దోఁచెను జక్కఁ•బాలుంలనునుమన్.

అర్థములు. కువలయ బాంధవుఁడు = కలువల చుట్టము, చంద్రుఁడు.

తాత్పర్యము.

అప్పుడు చంద్రుడు సముద్రమైనాక పర్వతమువలె హనుమంతునకుఁ దోడు పడుటకై వచ్చెనా యేమొ యన్నట్లు భూమిని నాకాశమును కాంతులచేఁ గప్పుచుఁ జుక్కలనడుమఁ జక్కఁగాఁ గానవచ్చెను. ఇది ఫాల్గుణశుద్ధ త్రయోదశీ తిథి. రాత్రి ఏడున్నర గంటలకాలము. ఆశ్వయుజశుద్ధ త్రయోదశి రాత్రి తొమ్మిది గంటలవేళఁ జంద్రునిఁ జూచుచు ఈ వ్యాఖ్య వ్రాయఁబడెను. చంద్రబింబము నిర్మలముగానున్నది. వెన్నెలయు శుభ్రముగా నున్నది.

తరలము. జలజకాంతియుఁ బాలపాలు బి•సంబు డంబును నింబుగాఁ
కలికిరూపునఁ గానవచ్చి ప్ర•కాశమానుఁడు నా శశిన్
వలిముఖాగ్రణి సారసాకర•వారిఁ గ్రీడఁ జరించు నా
జలజసంభవు తేజి యట్టులు • సంతసంబునఁ గన్గొనెన్. ౧౬౩

అర్థములు. జలజకాంతియు = శంఖము యొక్క కాంతి, పాలపాలు = పాలకాంతి, బిసంబు డంబు = తామరతూఁడు కాంతి, నింబుగన్ = మనోహరముగా, కలికి రూపునన్ = ఒప్పుచున్న యాకారముచే, సారసాకర వారిన్ = తామరకొలని నీటియందు, జలజసంభవు తేజి = బ్రహ్మవాహనము హంస.

తాత్పర్యము.

శంఖము, పాలు, తామర తూఁడు వీనివంటి తెల్లని కాంతి గలవాఁడై మనోహరరూపంబునఁ గానవచ్చి ప్రకాశించు చంద్రుని వానరశ్రేష్ఠుఁ డగు హనుమంతుండు తామరకొలని నీటియందుఁ గ్రీడించు హంసవలె సంతోషముతోఁ గనుఁ గొనెను.

తరలము - నభరసజజగ - పండ్రెండవయింట యతి. "కౌముదీ వితానము నంబరమంతట వెదఁజల్లుచు విష్ణుపద మధ్యగతుండగు నంసమునుండి(?) జూచె ననియు గలదు గాన వస్తమయ పర్యంతము వెలుఁగు నుండియు ప్రదోషసమయమున లంకను ప్రవేశించు వఱకు చంద్రుఁడు విశేషకాంతి గలవాఁడుగా నుండెననియు, దినాంత దినాంతికిఁ బెరుగుచుండె ననియు, శంఖక్షీర సమాన వర్ణములు గలవాఁ డనియు, వర్ణించినందున నస్తమయమునకుఁ బూర్వమే యుదయింపని మొదటి ప్రదోషసమయము (రాత్రి 1 గడియలు) వఱకు మధ్యంగతుఁడుగ నుండఁజాలఁడు గాన పగ లిరువదినాలుగు గడియలకు నుదయించిన యెడల చంద్రోదయానంతరము 10 గడియలకు (రాత్రి 4 గడియలకు) ఆకాశమున దినాంత దినాంతికి రాఁగల వాఁడుగ నుండును. కాంతియు విశేషముగ నుండును గాన నదియు నసందేహ ఫాల్గున శుద్ధ త్రయోదశి యని నిర్ణయింప వచ్చును. ఒకవేళ తిథ్యాద్యంతము దశమి మొదలగు తిథులనుగాని తత్పరము చతుర్దశి మొదలగు తిథులనుగాని గ్రహించినయెడల నేవిధమున వ్యవస్థాన మగునో, ఇంకొకవిధమున వ్యవస్థానము చేయుటకుఁ జాలము

గలుగును. లంకనుండి వాయుసూనుఁడే తెంచిన మాఱునాడు యుద్ధయాత్ర నిర్ణయమునకు విరోధము రాకుండ విచారించినచో నీ త్రయోదశి తిథియే యుక్తము గాన స్థిరమగుచున్నది" (శ్రీరామ కాలనిర్ణయ బోధిని పు. ౭౫.)

3-వ సర్గము.

సీ. లంబమానాంబుదలంబలంబాగ్రంబు, నందుండి రేయి వనావళులను
జాతకోయంబుల శారదాభ్రప్రఖ్య, భవనంబులను నబ్ధిపవనములను
సాగరోపమమహాచటుల ఘోషంబుల, రమ్యసుద్వారతోరణచయములఁ
మందమారుతములఁ మహితజాంబూనద, మయగృహప్రాకారమంటపములఁ

తే. గింకిణీజాలరవములఁ గీర్తి తేంద్ర
నగరనిభ మయి నిస్తుల నాగరాజ
రక్షితాహిపురాభమై రమణ నీను
పట్టణముఁ జొచ్చిఁ గన్గొంచుఁ బ్రాజ్ఞవరుఁడు. ౧౬౪

అర్థములు. ౧౬౪ పద్యమందు హనుమంతుఁడు లంకాప్రవేశమునకు యత్నించి పురము సమీపమునకుఁ బోయినది చెప్పఁబడెను. దానినే విపులీకరించు చున్నారు.

లంబమాన = వ్రేలాడుచున్న, అంబుద = మేఘమువలె, లంబ=దీర్ఘమైన, లంబాగ్రమునందుండి = లంబపర్వతమునొసనుండి, శారదాభ్రప్రఖ్య = శరత్కాల మేఘములవంటి, భవనంబులను = మేడలచేతను, సాగరోపమ = సముద్రధ్వనితో సమానమైన, అబ్ధిపవనములను=సముద్రపుగాలిచేతను, మహాచటుల ఘోషంబులన్ = గొప్పవై సర్వత్రవ్యాపించిన శబ్దముచేతను, రమ్య = మనోహరములగు. సుద్వార తోరణచయములన్ = మంచివాకిండ్ల తోరణములచేతను, మందమారుతములన్ = మెల్లనిగాలిచేతను, మహిత = గొప్పవగు, జాంబూనదమయ = బంగారుతో నిండిన, గృహప్రాకారమంటపములన్ = ఇండ్లు ప్రాకారములు మంటపములచేతను, కింకిణీజాల రవములన్ =చిఱుగజ్జెలగుంపుల ధ్వనులచేతను, కీర్తిత = పొగడ్తకెక్కిన, ఇంద్రనగర నిభము=అమరావతి సమానము, నిస్తుల = అసమానమైన, నాగరాజరక్షిత = సర్ప రాజగు వాసుకిచే రక్షింపఁబడిన, అహిపురాభమై=భోగవతీపట్టణముతో సమానమై, ప్రాజ్ఞవరుఁడు=బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుఁడు. ఇది కర్తృపదము.

తాత్పర్యము.

బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుఁడగు హనుమంతుఁడు రాత్రికాలమున వ్రేలాడుచున్న పర్వతమువలె దీర్ఘమైన లంబ పర్వత శిఖరమునుండి వనముల వరుసలను, మనోహరము లైన నీళ్ళచేతను శరత్కాలమేఘమువలెఁ దెల్లనగు నిండ్లచేతను సముద్రఘోష ముతో సమానమైన గొప్ప ధ్వనులచేతను ఇంపైన వాకిండ్ల తోరణములచేతను మెల్లగా వీచు గాలులచేతను, బంగారు మయములైన గొప్ప యిండ్లు, చుట్టుగోడలు,

మంటపముల చేతను, చిఱుగజ్జెల రవళిచేతను పొగడ్తకెక్కిన యమరావతీ భోగవతీ పురములతో సమానమై యందముచేత నతిశయించు లంకాపట్టణమును బ్రవేశింప నారంభించెను.

క. అలకాపురమును బోలుచు, సలలిత మై హృష్టసైన్య•సంఘుష్టం బై
కలితతటిద్ఘన మై గ, జ్జెలరవళుల విరాజె నౌర • చిత్రం బనుచున్. ౧౬.౫

అర్థములు. సలలితమై = చక్కఁదనముతోఁ గూడినదై. హృష్టసైన్య సంఘుష్టమై = బలసిన సేనలచే ధ్వనింపఁబడినదై, కలితతటిద్ఘనమై = మెఱుపులతోఁ గూడిన మేఘము వంటిదై.

తాత్పర్యము.

అలకాపురముతో సమానమై, యందమై బాగుగఁ బోషింపఁబడుటచే బలిసిన సేనల ధ్వని గలదై, మెఱుపులతోఁ గూడిన మేఘము వంటిదై, గజ్జెల ధ్వనులచే నతిశయించి యున్నది. ఏమీ చిత్రము. ఇది హనుమంతుని స్వగతము. కవి వాక్యము గాదు.

—• హనుమంతుఁడు ప్రాకారంబునఁ జేరి యాలోచించుట •—

సీ. చని యిట్లు ప్రాకార•సన్నివేశముఁ జేరి, కలయుంగఁ గాంచె లం•కాపురంబు
స్వర్ణకవాటముల్ • వైడూర్యవేదికల్, గురువజ్రముక్తాశ్మ•కుట్టిమంబు
లపరంజిమెఱుగుకిం•శ్శమలసోపానముల్, మించి కెంపులమాడ్కి•మెఱయుచున్న
వరచతుశ్శాలలు • వరహంసయూథముల, కలకలార్భటులు నా•కసము నిండఁ

తే. దూర్యఘోషణారవములు • తోరములుగఁ, గలిగి వస్వౌకసార నాఁ•గ్రమ్ముమైన
విబుధశాత్రవనగరంబు•పెంపువొసఁగ, మదిని హర్షించి యా పావ•మాని దలఁచు.

అర్థములు. ప్రాకార సన్నివేశము = ప్రాకార సమీపమున నున్న బయలు, వేదికల్ = అరుఁగులు, గురువజ్ర ముక్తాశ్మ కుట్టిమంబులు = గొప్పవగు వజ్రములు ముత్తెములు వీనిచేతను నితర రత్నముల చేతను గట్టఁబడిన నేలలును, వరచతుశ్శాలలు = శ్రేష్ఠములైన నాలు దిక్కులయందు నభిముఖముగా నడుమ నెడము విడిచి కట్టిన గృహములు. "సంజవనం త్విదమ్ చతుశ్శాలమ్" అని యమరకోశమున చతుశ్శాల శబ్దము నపుంసకముగాఁ జెప్పఁబడినను పా. చతుశ్శాలా యని లింగాభట్టీయము. ఆబంతో వా ఇతి వాక్లీబత్వమ్ అని సుధా. తూర్య=వాద్యముల, 'వస్వౌకసారా = ఇంద్రపురము శక్రస్య పూర్వస్యాం దిశి వైపురీ' తూర్పుదిక్కున నుండు ఇంద్రునిపురము. "వస్వౌకసార" అను పురాణ వచనము, వస్వౌకసారా శక్రస్య యామ్యా సంయమనీ తథా, సుఖా జలేశస్య, సోమస్య చ విభావరీ" యను విష్ణు పురాణ వచనము స్మరించునది.

ఇంద్రుని పట్టనము పేరు వస్వౌకసార, యముని పట్టనము సంయమని, వరు

గుని పట్టణము సుఖ. సోముని పట్టణము విభావరి, అలకాపురికిని వస్వౌకసార యను పేరుగలదు. పావమాని = ఆంజనేయుఁడు, పవమానపుత్రుఁడు = పావమాని, అప త్యార్థకతద్ధితము.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు మనస్సులో ననుకొనుచుండి యా ప్రాకారసమీపమున నున్న బయలు చేరి లంకాపురమంతయుఁ జూచెను. బంగారు తలుపులు, వైడూర్యపు టరుఁగులు, గొప్ప వజ్రములచే ముత్యములచే నితర రత్నములచేఁ గట్టఁబడిన నేలలు, బంగారు తోరణ దిండ్లు, శుభ్రములైన సోపానములు, ఆకాశమున కెగిరి పోవు చున్నట్టులుండు భవంతులు, హంసలయు, నెమిళ్ళయుఁ గలకల ధ్వనులు నాకాశము నిండ, వాద్యములయు భూషణములయు చప్పుడులు నతిశయింపఁగా నిర్మలసుని పుర మనఁదగి మనోహరమైన రావణుని పట్టణము గొప్పదనమునకు మిగుల సంతోషించి హనుమంతుఁ డిట్లు తలఁచెను.

ఉ. ఎప్పుడు విచ్చుకత్తులు వ•హించి చరించు బలంబు గావఁగా
నిప్పురి గెల్వ శక్య మగు•నే పర కెవ్వరికైన బల్మిపై
జొప్పడ నంగద ద్వివిద•సూర్యజ మైంద సుషేణముఖ్యులున్
దప్పక తూఱఁగాఁ గుముద•తద్య-కేసర్యులుఁ గేసువారలుఁ జేన్. ౧౬

అర్థములు. బలంబు = సేన, తూఱఁగాన్ = ప్రవేశింపఁగా.

తాత్పర్యము.

ఒఱలు దూసిన కత్తులు చేతఁబట్టుకొని తిరుగుచున్న సేన రక్షించుచున్న యీ పట్టణము బలముచే గెల్వ నెవరికి సాధ్యముగాదు గాని వీరిని నంగదుఁడు ద్వివిదుఁడు సుగ్రీవుఁడు మైందుఁడు సుషేణుఁడు ముఖ్యుఁడు కుముదుఁడు కేసర్యుఁడు కీశవరు లుఁడు మీరు ప్రవేశింపఁగలరు. తొలుత లంకాపురిని జూడఁగానే హనుమంతుఁ డధైర్య పడి నలుగురు మాత్రము (౧౮ వ.) సముద్రముదాఁటి లంకయొద్దకు రాఁగలరని తలఁచెను. ఇప్పుడు తొమ్మిదిమంది లంకలోఁ బ్రవేశింపఁ గలరని తలఁచుచున్నాఁడు. కార్యభార మెఱుంగని మహామూఢుఁడు తొలుత నుత్తరకుమార ప్రజ్ఞలు పలికి యూహలఁ గార్యము చేయవలసి వచ్చినప్పుడు నెల్లకలఁబడును. ఆలోచనగల బుద్ధిమంతుఁడు కార్యభారమాలోచించి యీ కార్యము మనవలన కనునా యని తొలుత జంకును. కార్యము చేయక తప్పదు కావున బదిలో దిగి కొంచెము కొంచెము చేయఁబోగి క్రమక్రమముగా ధైర్యము తెచ్చుకొని కార్యమంతయు సాధించును. ఇన్ని యాలోచనలు చేసిన వాఁడు హనుమంతుఁ డొక్కఁడే రాక్షసుల సందడిని జయించి లంక కాల్చి వచ్చెనుగదా. ఇది కార్యసాధకుల లక్షణము.

క. అని బలశాలుల వానరు, లను నెన్ని సుమిత్రాసుతు•లంబును శ్రీరా
ముని కార్యసరము దలఁచుచు, ననఘుండు పంతుష్టచిత్తుఁ • డగుచుం దిరిగెన్.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము లంకను గాఁగల బలవంతు లగు వానరుల లెక్కించి లక్ష్మణుని బలము శ్రీరామచంద్రమూర్తి శౌర్యము నాలోచించి భయములేదు, వారువచ్చిన జయింపఁగలరని సంతోషించిన వాఁడయ్యెను.

రామలక్ష్మణులైన నిచ్చట నేమిచేయఁగలరని యధైర్యము వచ్చిన వాని కిప్పుడు కొంచెము ధైర్యము వచ్చెను.

క. నెంజియుఁ గనె మణివాసో, మండిత గోష్ఠావతంస • మతి యంత్రసభా
కాంత స్తని భూషితవే, తండగమన యట్లు వెలయు • దశకంఠపురిన్. ౧౭౯

అర్థములు. మణివాసస్ మండిత=రత్నములను వస్త్రములచేతను నలంకరింపఁబడినది. గోష్ఠావతంస=పసువుల కొట్టము లనెడి యలంకారములుగలది, యంత్రసభా కాంత స్తని=యంత్రగృహ సమూహము లనెడి స్తనముల గలది. కావునవే; భూషిత వేతండగమన=అలంకరింపఁబడిన స్త్రీ.

తాత్పర్యము.

మణులను సమీపించి పోయి మణులు లను వస్త్రములచేఁ గప్పఁబడినదియుఁ బసువుల కొట్టము లనెడి శిరోభూషణముల గలదియు యంత్రశాల లనెడి స్తనములు గలదియునై యలంకరింపఁబడిన స్త్రీవలె నుండు రావణుని పట్టణమును జూచెను.

లంకా నగరమును స్త్రీగా వర్ణించుట లంకాధిదేవత రాక సూచించుటకే. లంక స్త్రీవలె నున్నది గదా యనుకొనఁగానే లంక స్త్రీయై రానేవచ్చెను.

—• హనుమంతుఁడు లంకాధిదేవతను జయించుట. •—

క. నవరత్నకలితశాలా, నివహానిరస్తాంధకార • నిచయంబగు నా
దివిజారిపురముఁ జొచ్చెడి, ప్లవగు నిజాకారమూని • లంకయుఁ జూచెన్. ౧౮౦

అర్థములు. నవరత్నకలిత=నవరత్నములతో నిర్మింపఁబడిన, శాలానివహ = ఇండ్లసమూహముచే, నిరస్తాంధకార నిచయంబు = కొట్టివేయఁబడిన చీఁకటి గుంపు గలది. నిజాకారము = తన స్వస్వరూపము.

తాత్పర్యము.

నవరత్నములచేఁ గట్టఁబడిన యిండ్ల సమూహములచేఁ జీఁకటి యనునది లేకుండఁ జేయుచున్న యా రావణాసురుని పురము నందుఁ బ్రవేశించు వానరుని లంకాధి దేవత లంక యను పేరు గలది తన స్వస్వరూపముతోఁ జూచెను. లంకను హనుమ చూచెను, హనుమను లంక చూచెను.

చ. కనుఁగొని కింక లంకయు వి • కారముఖంబును ఘోరరూపముం
బెనఁగొన లేచి, యా ప్లవగ • పేరున కడ్డము నిల్చి, గర్జిలన్
నినుచుచుఁ బల్కె నోరి విను • నీల్గక మున్నె యెవండ వీ వహో
వనచర యేమి కార్యమున • వచ్చితి విచ్చటికి న్వచింపరా. ౧౮౧

అర్థములు. కినకన్ = కోపముచే. లంక యనునది గ్రామదేవత. గ్రామము రక్షించుచు నూరివెలుపల నుండును.

తాత్పర్యము.

ఇట్లుమారి లంక కోపించి చూపులు కనుపట్టునట్లైన ముఖము భయంకర రూపము దాల్చి హనుమంతుని కడ్డమువచ్చి నిలువబడి సింహనాదములు చేయుచు నిట్లనెను. ఓరీ! నీ వెవ్వఁడవు? పనిపనిగా నిచటికి వచ్చితివి? నీవు దాచకముండఁ జెప్పుము.

క. ఏవేళల నేవాటుల, రావణబలగుప్తమగుచుఁ • గ్రాలెడులంకన్
నీవా చొచ్చెడివాఁడవు, దేవాదులు చొచ్చి బ్రదుక • దెరువుం గలదే. ౧౭౨

అర్థములు. రావణబలగుప్తము=రావణుని సేనలచే రక్షింపబడునది.

తాత్పర్యము.

అన్నివేళలందును నన్నిస్థలములందును రావణుని సేనలు రక్షించుచున్న లంకను నీవా ప్రవేశింపఁ గలవాఁడవు. దేవతలు లోనగువారు ప్రవేశించి బ్రదుకఁగలరా?

చ. అనిన వచింపు నా చరిత • మంతయు నైన విరూపనేత్రవై
పని యొకటి గల్గి యీ నగరి • వాకిట నుండెద? వేల యోర్చుచున్
నను నిటు లడ్డగించెదవు • నాకిది తెల్పు మటన్న నామరు
• త్తనయునిఁ గాంచి లంక యనె • దారుణభాషలఁ గ్రోధదీప్తయై. ౧౭౩

తాత్పర్యము.

అని యిట్లు లంక యనుచుండఁగా హనుమంతుఁ డిట్లనెను. ఓసీ! నా కథ చెప్పెదనుగాని యీ వికారపుఁగన్నులతో నీ పట్టణము వాకిటనుండు నీ వెవతెవు! ఏల యుండుచున్నావు? ఏల యీ ప్రకారము ఓర్పుచు నా కడ్డము వచ్చెదవు? ఊరనియుండిన నెవ్వరైన రాక పోక యుండురా! చెప్పవలసిన దని యనుచుండఁగా నా మారుతిని జూచి భయంకరవాక్యములచేఁ గోపముచే మండిపడుచు లంక యిట్లనెను.

ఉ. రావణునాజ్ఞ మోచి నగ•రంబిది కాచెద నెల్లవేళలన్
నీ విటు కన్నుఁ బ్రామి నను • నేరవె దీనిఁ జొరంగ? నిప్పుడే
చావఁ గలాఁడ వోరి వన•చారి! స్వయంబుగ నేన లంకరా
నా విధ మింతి, నీకిఁక వి•నన్ వచియింపు మటన్న నాతఁడున్. ౧౭౪

అర్థములు. కన్నుఁబ్రామి=మోసగించి.

తాత్పర్యము.

రావణాసురు నాజ్ఞ శిరసావహించి నే నీ పట్టణము సర్వకాలములు రక్షించెదను. నన్నుఁ గన్నులు కప్పి నీవు ప్రవేశింప సాధ్యమా? ఓరి క్రోఁతీ! నీ విప్పుడే చావఁగలవు. నేనే లంకనురా. ఇది నా చరిత్రము. నీ వెవ్వఁడవో యిఁకఁ జెప్పుము.

ఉ. లంక వచించినట్టి నుడు•లు విని కొంచెన సత్త్వ యుంతయేవన్
చంకక యోషిదాకృతి నె•సంగను దానిని జూచి వాహినీ
సంకులితాట్టగోపురవి•శాల గృహాంగణనిష్కుటోత్కటా
లంకృత యైన యిన్నపురి • లంకఁ గనుంగొను వేడ్క వచ్చితిన్. ౧౭౫

అర్థములు. నుడులన్=మాటలను, యోషిదాకృతిన్=స్త్రీరూపమున, వాహినీ= సేనలతో, సంకులిత=సంకులములైనట్టి (సమ్మర్దములైనట్టి) అట్ట = యుద్ధార్థము వాకిటి మండపము మీఁదఁగాని, కోటమీఁదఁగాని యేర్పడిన గదులచేతను, అంగణ = ముంగిళ్ళచేతను, నిష్కుట=ఇంటిచుట్టు నుండు తోఁటలచేతను, అలంకృతయై=అలంకరింపఁబడినదియై.

తాత్పర్యము.

లంక చెప్పినమాటలు విని హనుమంతుఁడు కొంచెమైనఁ గదలక ధైర్యమున నిలిచి కొంచెమైనను సందేహింపక స్త్రీ రూపాకారముతో వచ్చినదానిని జూచి సేనలతోఁ గూడిన యట్టములచేతను గోపురములు వెడల్పాటి యిండ్లు ముంగిళ్లు తోఁటలు వీనిచేతను నందమైన లంకను జూచి పోవు కోరికతో వచ్చితిని.

క. గావున నను నిర్జింపక, యేవకువన నీవు దుర్మ•తీ! మాచెడ నీ
రావణపాలితపుర మని, యీ విధమునఁ బరుషభాష • లింతి యనంగన్. ౧౭౬.

అర్థములు. నిర్జింపక=గెలువక, ఏవకువన=ఏవిధముగ.

తాత్పర్యము.

అని హనుమంతుఁడు చెప్పఁగా నదియును నన్ను గెలువక యేవిధముగా ఓ ద్రోహబుద్ధి గలవాఁడా! రావణుఁడు రక్షించు పురమునోనికిఁ బోఁగలవు, అని యీ విధముగా నది కఠినముగా మాటలాడఁగా.

క. రక్కసిఁ గనుఁగొని యిట్లను, నక్కపివీరుండు పురము • నంతయుఁ గని నే
గ్రక్కున వచ్చినత్రోవం, ద్రొక్కెద నన లంక భయద•కోపార్భటులన్. ౧౭౭

తాత్పర్యము.

ఆ రాక్షసిని జూచి హనుమంతుఁడు నిట్లనెను. ఓసీ! నే నీ పట్టణమంతయుఁ జూచి శీఘ్రముగా వచ్చిన త్రోవంబోయెదను, అని చెప్పఁగా లంక భయంకరమైన కోపముచేఁ గలుగు ధ్వనులు చేయుచు.

క. అరచేతఁ గొట్టె వానర, వరునిం గని యట్టు బెబ్బ•పడి బొబ్బిడుచున్
వనుజే యని త్వరకోప, స్ఫురితుఁడు నా కెడమముష్టిఁ • బొడిచెం గినుకన్. ౧౭౮

తాత్పర్యము.

అరచేతితో వానరశ్రేష్ఠుని గొట్టెను. కట్టు దెబ్బతిని బొబ్బపెట్టి యున్న యాహనుమంతుఁడు, ఈపిరికిదానికా నా బలము చూపవలె నని తలఁచి విశేషము కోపింపక యెడమ చేతి పిడికిట దానిని బొడిచెను.

—• లంక దన్ను రక్షింప హనుమంతుని వేఁడుట. •—

క. అనుముష్టిఘాతముననే, భ్రామించిన వివృతవక్త్రః • లోఁతుక నమనిం
సామతిఁ గనెఁ బావని యా,భామిని గతగర్వ యగుచుఁ • బలికె నతనితోన్.

అర్థములు. వివృతవక్త్ర=నోరు తెఱచుకొనినది.

తాత్పర్యము.

ఆ పిడికిటి పోటుననే యది నోరు తెఱచికొని నేలఁబడఁ బడఁగా హనుమంతుఁడు దానిని దయతోఁ జూచెను. అదియును గర్వము విడిచినదై యాయనతో నిట్లు అనెను.

క. కరుణింప వయ్య వానర,వర! కావుము నన్ను వీర్య•వంతుఁడ వెంతున్
వనితలఁ జంపఁగ రా దను,మరియాదను దాఁట రెప్పుడు • మహితబలాఢ్యుల్.

తాత్పర్యము.

వానరేంద్రా! నన్నుఁ గావుము. నా యందు దయ దలఁపుము. నీవు విశేష పరాక్రమవంతుఁడవు. విశేష బల సంపద గలవారు స్త్రీలను జంపరాదను మరియాదను దాఁటరు.

చ. అగచరలోకపుంగవ! స్వ•యమ్ముగ లంకను నేను, పోరిలోఁ
దెగి నను గెల్చి తీవు భవ•దీయపరాక్రమ మొప్పఁగంగ; ని
న్నగచరుఁ డెవ్వఁ డే గెలుచు • నాఁడు మొదల్ సురదైత్యకోటికిం
దెగుదలకార్య మచ్చెడి న•నెన్ విధి మున్ను వరంబు లిచ్చుతోన్. ౧౫౧

అర్థములు. అగచర లోకపుంగవ = వానరశ్రేష్ఠా, తెగుదల = నాశమైపోవు
విధి = బ్రహ్మదేవుఁడు.

తాత్పర్యము.

వానరశ్రేష్ఠుఁడా! నేనే లంకను. యుద్ధమునందు సాహసించి నీ బలపరాక్రమములచే నన్నే గెల్చితివంట. ఇఁక రాక్షసులకు కష్టమా? నాఁడు బ్రహ్మదేవుఁడు నగరప్రతిష్ఠయందు వరములిచ్చు సమయంబున నిన్ను నేనాఁడు సీతాదేవిని వెదకుచు క్రోఁతి వచ్చి గెలుచునో యానాఁడు మొదలు లంక నాశ మగునని చెప్పెను.

ఉ. సత్యముఁ జెప్పితి న్విధియు • సత్యము పల్కెను దప్పు లేమిటన్
దైత్యులకున్ వినాశనము • ధారుణికన్యక కారణంబుగా
మృత్యువు దాపరించె నిఁక • నేఁడును పట్టన మెల్లఁ జూడుమీ
కృత్యము లెల్లఁ దీర్చుకొను•మీ మది కోర్కెలఁ గీశపుంగవా. ౧౫౨

తాత్పర్యము.

వానరశ్రేష్ఠుఁడా! నేను సత్యము చెప్పితిని. బ్రహ్మదేవుఁడు యథార్థమే చెప్పెను, అది యేమియు చేసినను తప్పదు. సీతాదేవి కారణంబుగా రాక్షసులకు రావణునకు

చాలు సమీపించెను. ఇఁక నీవు పురములోనికిఁ బొమ్ము. పట్టణమంతయుఁ జూడుము, నీయిష్ట ప్రకారము నీకుఁ గావలసిన పను లన్నియుఁ జేయుము.

క. శాపోపహతం బగు లం, కాపురమును జొచ్చి జనక•కన్యకఁ గన ని
చ్చాపూర్తి నొందవఁ గపికుల, దీప! యథాసుఖముగాఁగ • ద్రిమ్మరు మనినన్.

అర్థములు. శాపోపహతము = నందికేశ్వరుని యొక్కయు, పతివ్రతల యొక్కయు శాపముచేఁ గొట్టఁ బడినది.

తాత్పర్యము.

పతివ్రతలు లోనగు వారి శాపముచేఁ గొట్టఁబడిన లంకాపురముఁ బ్రవేశించి సీతను జూచుటకై నీ కోరిక దీర యథాసుఖముగఁ దిరుగుము, అని చెప్పఁగా;

లంకయును హనుమంతుఁడు బొబ్బలు పెట్టిరి. ఒకరి నొకరు కొట్టిరి. ఇది రాక్షసుల కేల తెలియలేదు. గ్రామ దేవతల యాలయము లూరికి వెలుపల నుండును. ఆ దేవతలు రాకాసి వారు గ్రామపు పొలిమేర దాఁటి రాకుండఁ బొలిమేర గాచి యుందురు. ఇది యూరి వెలుపలి వృత్తాంతము. దానిలో రాత్రివేళ. ఊరివారి యఱపులలో నీ యఱపులు వారికి వినఁబడి యుండవు. అదియును గాక నెవ్వరు లేని చోటఁగదా హనుమంతుఁడు ప్రవేశింప యత్నించెను. హనుమంతుఁడు చెప్పక పోయినను బ్రహ్మదేవుని వాక్యముల వలన హనుమంతుఁడు సీతాదేవికై వచ్చెనని లంక తెలిసికొనెను.

౮౦. ఇది పృథివీ బీజాక్షరము. కావున పృథివి తత్త్వమును దెలుపు చున్నది. అది కలది లంక=అనఁగా దేహము. హనుమంతుఁడు లంక జయించె ననుటచేఁ దన యంతరాత్మను వెదకు వాఁడు తొలుత దేహమును జయింపవలె నని చెప్పు చున్నది. దేహమును జయింపని వాని కాత్మావలోకనము లేదు. ఈ యర్థ మీ క్రింద పద్యమునఁ గానవగును.

—• ౪-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు లంకలో సంచరించుట •—

తే. సత్యవిక్రముఁ డైన కే•సరిసుతుండు, కామరూపిణి లంకను • గడిమి గెలిచి
తిరయు కాపత్తినంబున•ద్వారమునను,జొచ్చి ప్రాకారమును దాఁటి•కేసరవసుఁడు.

అర్థములు. సత్యవిక్రముఁడు = వంచనము లేని పరాక్రమము గలవాఁడు, సత్యమే పరాక్రమముగాఁ గలవాఁడు. కామరూపిణిన్ = కోరిన రూపము తేఁగలదానిని. కడిమిన్ = పరాక్రమముచే. అద్వారమునను = వాకిటిలోనుండి గాక యితరమార్గమున. దీనివలన హనుమంతుఁడు రాక్షససంచారము లేనిచోట లంకలోఁ బ్రవేశింప యత్నించె ననియు, ఆ కారణముచే లంకా పరాజయము రాక్షసు లెఱుంగరనియుఁ దెలియ నగు. శత్రుస్థానమును నద్వారముగఁ బ్రవేశింపవలె నని రాజనీతి. కాన హనుమంతుఁడును నద్వారమున లంకఁ బ్రవేశించెను గాని వాకిటికాదు. 'గ్రామం వా నగరం వాపి,

పత్తనం నా పరస్యాపి, విశేషాత్సుమహా సౌమ్య, నద్వారేణ విశేత్ నృప' యని ప్రమాణము. జరాసంధుని మీదికి యుద్ధమునకుఁ బోయినపుడు శ్రీకృష్ణ భీమార్జునులు నద్వారములనే కదా ప్రవేశించిరి. 'అద్వారేణ రిపో ర్గేహం, ద్వారేణ సుహృదో గృహాన్, ప్రవిశంతి నరా ధీరా, ద్వారాణ్యేతాని ధర్మతః' భార. సభా.

ఇంక ముముక్షు పరముగ యోగిచర్య సూచితము. ఎట్లన:— ఆత్మావలోకనపరుండు సత్త్వవిక్రముఁడై యుండవలయును. ఇచ్చట సత్త్వమనునది యమనియమముల కన్నిటికి ఉపలక్షణము. 'సత్యేన లభ్య స్తపసా హ్యేష ఆత్మా సమ్యక్ జ్ఞానేన బ్రహ్మచర్యేణ నిత్యం, అంతశ్శరీరే జ్యోతిర్మయోహి శుభ్రో యం పశ్యంతి యతయః క్షీణదోషాః। సత్యమేవ జయతే నానృతం, సత్యేన పంథా వితతో దేవయానః,' అను ముండకోపనిషత్తు ప్రకారము ఆత్మ సత్యముచేత తపస్సుచేత జ్ఞానముచేత బ్రహ్మచర్యముచేత లభించును. ఇవన్నియు హనుమంతునందుఁ గలవు. కావున సత్త్వమనునది యన్నిటికి ఉపలక్షణము. విక్రమ శబ్దము = 'నాయమాత్మా బలహీనేన లభ్యః' బలహీనుఁడు నాత్మ లభింపఁడు అను శ్రుత్యర్థమును బోధించుచున్నది. కేసరిసుతుఁడు = సింహపుఁ బిల్ల. ఇది సాహసము కలిమి తెలుపుచున్నది.

లంక యనఁగ దేహము ప్రకృతి పరిణామము అది కామరూపిణి గదా. లంకా రక్షః పురీశాఖా శాకినీ కులటాసుచ। (నానా) లంకా శబ్దమునకు కులటాలనియు నర్థము గలదు. ఈ జీవుని కీ జన్మమున ననుసరించియున్న దేహము మఱుజన్మంబున మఱియొక జీవు నాశ్రయించును. ఈ విధముగ జన్మజన్మమున వేఱువేఱు జీవుల నాశ్రయించుచుండును గావున నీ దేహము కులటాలి వంటిదే. కసిమిన్=బలముచే నిర్బంధపెట్టి యనఁగా తపస్సుచే దేహమును గెలువవలయును గాని సామాన్యమార్గమున గెలువరాదనుట సూచితము. పత్తనము=దేహము. పత్ఌ గతౌ అను ధాతువువలన బుట్టినది. దీనికిఁ బోవునది యని యర్థము. దేహము నశించునది యేకదా.

అద్వారమునను=దేహము లోనికిఁ బోవుటకు నవద్వారములు గలవు. ఆత్మ యందు మనస్సు పోవుటకీ ద్వారములు పనికిరావు గదా.

ప్రాకారమును దాఁటి=ప్ర+ఆకారము=స్థూలదేహమును భేదించుటనుభావము.

క. అగచరపతిహితకరుఁడు, నగచరవరుఁ డరులమూర్ధమందున్ బలిమిన్
దగఁదన డాకాలిని మున్నుగ నుంచి పరపురమునఁ దాఁ జొచ్చె నిసిన్. ౧౮౪

అర్థములు, అగచరపతి = సుగ్రీవునకు, హితకరుఁడును=మేలుచేయువాఁడును, అగచరవరుఁడు=వానరశ్రేష్ఠుఁ డగు హనుమంతుఁడు, అరుల=శత్రువులగు రక్కసుల, మూర్ధమందున్=తలలయందు, బలిమిన్=బలముచే, డాకాలిని = ఎడమకాలిని, మున్నుగ నుంచి=ముందుగాఁబెట్టి, నిసిన్=రాత్రివేళ, ఒకరు శత్రుదేశమును ప్రవేశించునపు డెడమకాలు ముందుంచవలెను. మేలుకోరు వారియింటఁ బ్రవేశించునపుడు కుడి కాలు ముందుంచవలెను. హనుమంతుఁ డీ నీతి ననుసరించెను.

'ప్రయాణ కాలేచ గృహప్రవేశే, వివాహకాలేపిచ దక్షిణాంఘ్రిః, కృత్వాఽగ్రతః శత్రుపురప్రవేశే, వామం నిదధ్యాచ్చరణం నృపాలః' అని బృహస్పతి వాక్యముచ్చుటఁ బ్రమాణము.

క. పూవులచే ముత్తెంబుల,చే నెలసెడిరాచబాటఁ • జేరి మనోజ్ఞం
బౌ పేట నాల్గుప్రక్కలఁ, బావని గిలకించి మెచ్చె • భాగ్యాన్వితికిన్. ౧౪౫

తాత్పర్యము.

పిమ్మట నతఁడు పోవుటకై పూవుల చేతను, ముత్తెముల చేతను నొప్పుచున్న రాచబాట చేరి మనోహరమైన యా పట్టనము నాలుగు ప్రక్కలఁ గాంచి దాని భాగ్యాధిక్యమునకు నాంజనేయుఁడు మెచ్చుకొనెను.

సీ. ఘోరంబుగా మ్రోయు • సూర్యనాదంబులఁ, బకపకనవ్వుల • బ్రాభవనముల
వజ్రాంకుశనికాశ • వజ్రజాలవిభూష,ణాంచితగృహపయో • నాళికలన
మేఘాళిచే నొప్పు • చున్నట్టి సౌధాళి, నతి సితాభ్రాభమై • మహిమమీఱు
స్వస్తికపద్మాఖ్య • వర్ధమానాకృతిఁ, గొమరొప్పు రాచ • కూటవితతిఁ
తే. చిత్రమాల్యాభరణములఁ • జెన్నుమీఱు
పురిని గనుఁగొని సంతోష • భరితుఁ డగుచు
సూర్యభవహితకరుఁ డంత • చొచ్చి చూచెఁ
గడఁగి శ్రీరాఘవార్థంబు • కరము వలరె. ౧౪౬

అర్థములు. నవ్వుల బ్రాభవనములన్ = నవ్వుల యతిశయములచే, వజ్రాంకుశ నికాశ = (౧) వజ్రాయుధాకారము గలవియును, అంకుశముల వంటివియును, (౨) వజ్రములతోఁ జేయఁబడిన యంకుశములు. (౩) వజ్రమంకుశముగాఁ గల యైరావతము వంటివి, దానివలె శుభ్రమైనవి, వజ్రజాల=వజ్రములయొక్క సమూహము చేతను, విభూషణ=సొమ్ముల చేతను, అంచిత = ఒప్పిన, గృహపయోద = గొప్ప యిండ్లయొక్క పయోద శబ్దము శ్లేష వాచకము, ఉపమిత సమాసము. ఆళి=సమూహముయొక్క కలవన్ =కూడిక చేత, సిత+అభ్ర+ఆభమై= తెల్లని మబ్బుతో సమానమై, స్వస్తిక, పద్మాఖ్య వర్ధమానాకృతిన్ =స్వస్తికమని, పద్మమని వర్ధమానమని పేరు గృహముల పేర్లు, యాకారములు పేర్లు, నలు చదరముగా నున్న రాచ నగరికి స్వస్తికమని పేరు. 'చతుశ్శాలా చతుర్ద్వారా సర్వతోభద్రసంజ్ఞితా । పశ్చిమద్వార రహితా నంద్యావర్తాహ్వయానఘా । దక్షిణ ద్వార రహితా వర్ధమానా ధనప్రదా । ప్రాగ్ద్వారరహితా స్వస్తికాఖ్యా పుత్రధనప్రదా' యను వాక్యమిటఁ బ్రమాణము. పడమటి వాకిలి లేనిది నంద్యావర్తము, దక్షిణ ద్వారము లేనిది వర్ధమానము. తూర్పు ద్వారము లేనిది స్వస్తికము, కూట వితతి = ఇండ్ల సమూహము. శ్రీరాఘవార్థంబు=శ్రీరామచంద్రమూర్తి కార్యార్థమై.

తాత్పర్యము.

విశేషముగ ధ్వనించు పికోలలయు, తాళములయు, మేళములయు ధ్వనులచేతను, బొకపట నవ్వుల యుతికయములచేతను, వజ్రాంకిత సమూహములైన వజ్రములచేతను, పాములవలెను నొప్పుచున్న మేలియిండ్లచేతను, మేఘములచే నొప్పు నాకాశమువో యున్నట్లు ప్రకాశించి తెల్లని మేఘకాంతి గలిగి యుతికయ మహిమగల స్వస్తికము, పద్మము, వర్ధమానము అను నాకారములు గల రాక్షసుల యిండ్ల సమూహముల చేతను, చిత్రములైన మాల్యముల చేతను, భూషణములచేతను శోభగల పట్టణమును జూచి మిగుల సంతోషించి సుగ్రీవునకు మేలుచేయగోరు హనుమంతుడు శ్రీరామ కార్యార్థమై లోపలికి బోయి మరల బ్రయత్నించి మిగుల సంతోషించెను.

తే. ఈగతిని వింటి కింటికి ♦ నేగుచోట, గనియె నానావిధాకృతుల్ ♦ గలిగి వెలయు
మందిరంబులు ననగాన ♦ సుందరములు, బయనపర్వంబుగా వాయు ♦ నందనుండు.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగ నింటింటికి బోవుచు దొడ్డ రూపములు గలిగి యనగానములు సుందరంబులు నగు నిండ్లను గన్నుల పండువుగా వాయుపుత్రుడు చూచెను.

ఉ. వీనుల కింపు గూరుప ది♦విన్ సురకన్యలువోలె నందు ద్రి
స్థానమనోహరస్వరయు♦తంబుగ మాదసమృద్ధదైత్యకాం
తానన లోలి గానరస ♦ మాదట వించుట హారిరత్న కాం
చీనినదంబు నూపురవి♦శిష్టఝళంఝళ శింజితంబులున్. ౧౦

అర్థములు. త్రిస్థాన = రొమ్ము, కంఠము, శిరము, ఈ మూడు స్థానముల బుట్టిన, మనోహర=మనస్సు నాకర్షించు, స్వరయుతంబుగన్=మంద్ర మధ్యమ తార స్వరములతో, మాద, రూ, మదము = మదముచే వృద్ధిబొందిన, దైత్యకాంతానలు= రాక్షస స్త్రీలు, ఆదటన్=ప్రేమతో, హారి=మనోహరమైన, రత్నకాంచీనినదంబు = రత్నములు చెక్కిన మొలనూళ్ల ధ్వని. నూపుర = అందెలు, విశిష్ట=శ్రేష్ఠమైన, ఝళంఝళ శింజితంబులున్=ఝళంఝళ ధ్వనులు, వీరు చిత్తిణీజాతి స్త్రీలు.

"వ్రజతి రతిసుఖార్థం చిత్రిణీ మృగయామే, భజతి దివసమధ్యే హస్తినీం చ ద్వితీయే గమయతి చ తృతీయే శంఖినీ మార్గశీర్షం రమయతి రమణీనాం పద్మినీం సర్వయామే." రాత్రి మొదటి యామమున రతి గోరునది చిత్రిణి, రెండవజామున గోరునది హస్తిని, మూడవజామున గోరునది శంఖిని, నాలుగవజామున గోరునది పద్మిని.

తాత్పర్యము.

స్వర్గమునందు దేవతాస్త్రీల వలె లంకయందు రొమ్ము కంఠము శిరము అను మూడు స్థానములయందును బుట్టిన మనోహరమైన మంద్ర మధ్యమ తార ములను స్వరములతో గూడినట్టి పూర్ణమదము గల రాక్షస స్త్రీ లాదరముతో జేయు గాన ధ్వనులును మనోహరములయి రత్నములు చెక్కబడిన మొలనూళ్లయందలి చిఱుగజ్జెల ధ్వనులును, అందెల ఝళంఝళ ధ్వనులును.

సీ. ఘోషానునాదముల్ • శూరభుజాస్ఫాలనంబులు భీమకం•ఠరవములును
జాపకమాంత్రిక•స్వనము లాకర్ణించె, స్వాధ్యాయరతుల ని•శాచరేంద్ర
సంస్తవశీలుర • జక్కఁగఁ గనుఁగొని, రాజమార్గస్థచ•క్రముల రాజ
చారుల గర్జన్ని•శాటుల దీక్షిత, జటిలముండుల వృష•చర్మధరుల

తే. దర్భముష్టిప్రహారుల • దహనకుండ
సాధనులఁ గూటముద్గర • శస్త్రధరుల
నొంటి కన్నొక్క చెవియు లం•బోదరములు
వ్రేలురొమ్ములుఁ గలవారి • వేడ్కఁ గనియె. ౧౯౦

అర్థములు. ఘోషానునాదముల్ = స్వర్ణరత్నమయములైన మొలనూళ్లు అందెలు లోనైనవి తగులఁగాఁ గలిగిన ధ్వనులును, ఘోషానము రూ. ఘోషానము. శూరభుజాస్ఫాలనంబులు=శూరులు భుజము లప్పళించు ధ్వనులు, భీమకంఠరవములును = భయంకర కంఠధ్వనులును, జాపకమాంత్రికస్వరములు = జపము చేయువారి యొక్కయు, వేదాది మంత్రము లుచ్చరించు వారియొక్కయు ధ్వనులును, స్వాధ్యాయరతులన్ = వేదాధ్యయనము చేయువారలను, నిశాచరేంద్ర సంస్తవ శీలురను = రావణుని బొగడువారిని, రాజమార్గస్థ చక్రములను = రాచబాటలయందు నడుమ గుంపులుగఁ జేరినవారిని, రాజచారులన్ = వేగువాండ్రను, గర్జన్నిశాటులన్ = సింహనాదము చేయు రాక్షసులను, దీక్షిత జటిలముండులను = దీక్షవహించిన జడధారులను; బోడులను; వృషచర్మధరులన్ = ఎద్దు చర్మమును ధరించినవారిని, దర్భముష్టిప్రహారులన్ = దర్భలను పిడికిళ్లలో నాయుధములుగా నుంచుకొన్న వారిని, దర్భను చేత నుంచుకొని సత్కార్యానుష్ఠానము చేసిన శత్రువులు నశింతురు.

"యథా వజ్రం హరేః పాణౌ, తథా విప్రకరే కుశః"
ఇంద్రునిచేతి వజ్రాయుధ మెట్టిదో బ్రాహ్మణునిచేతి దర్భ యట్టిది. దహనకుండ సాధనులన్ = నిప్పుగుండమే యాయుధముగాఁ గలవారిని, శత్రునాశార్థము నిప్పుగుండమున హోమము చేసి కృత్యను గలిగింతురు గావున వాని నాయుధముగాఁ జెప్పెను. లంబోదరములు=వ్రేలాడు పొట్టలు.

తాత్పర్యము.

అందెలు మెట్టెలు పాయుజేలు లోనగు కాలియాభరణములు మొలనూళ్లు తగులఁగాఁ బుట్టిన చప్పుడులు శూరులు భుజములు తట్టుకొనఁగాఁ బుట్టిన ధ్వనులు వీరుల భయంకరములైన సింహనాదములు జపములు చేయు వారియొక్కయు మాంత్రికుల యొక్కయు ధ్వనులను వినెను. వేదాధ్యయనము చేయువారలను, రావణు పొగడు స్వభావము గల వారలను (వీరు రాక్షస వంది మాగధులు) రాచబాటల నడుమ నిలఁబడిన గుంపులను, వేగు వాండ్రను, గర్జించు రాక్షసులను, దీక్ష గొన్న వారిని జడలు పెంచుకొన్నవారిని, బోడి తలల వారిని (రాక్షస సన్న్యాసులు) ఎద్దు చర్మ

ములను ధరించిన వారిని దర్భ పికిళిల్లు నగ్నికుండములు నాయుధములుగాఁ గలవారిని సమ్మెటలు ఇనుప గుదియలు ధరించిన వారిని, ఒంటికన్ను, ఒంటిచెవి, వ్రేలాడు పొట్టలు, వ్రేలాడుచన్నులు గలవారిని హనుమంతుఁడు చూచెను.

సీ. వికటకరాళుల • విపులకోదండుల, వామనులను భుగ్న • వక్త్రియుతుల
ఖడ్గుల ముసలులఁ • గవచులఁ బరిఘాయుధులను శతఘ్న్యాయు • ధులను మఱియు
నాధికస్థూలుల • నాతికృశాంగుల, నాతిదీర్ఘుల నాతి • హ్రస్వకులను
నాతిగౌరాంగుల • నాతికృష్ణాంగుల, నాతివామనులను • నాతికుబ్జ

తే. కులను బహురూపులను విరూ • పుల సురూపు
లను సువర్చసులను బతా • కినిచయముల
ధ్వజుల వివిధాయుధుల శక్తి • భుజధరులను
బట్టిసాయుధులను గాన్పు • పట్టి గనియె. ౧౧

అర్థములు. వికట కరాళులన్ = భయంకరములైన మిట్టపండ్లవాండ్రను, విపుల కోదండుల = పెద్దవిండ్లను ధరించినవారిని, వామనులను = పొట్టివారిని, భుగ్న వక్త్రియుతులన్ = వంకరయగు నోళ్ళతోఁ గూడిన వారిని, ఖడ్గులన్ = ఖడ్గముల ధరించిన వారిని, ముసలులన్ = రోఁకండ్లను ధరించినవారిని, కవచులన్ = కవచముల దొడిగిన వారిని, పరిఘాయుధులను = ఇనుపకట్ల గుదియలు ధరించినవారిని, శతఘ్న్యాయుధులను = శతఘ్నులాయుధములుగాఁ గలవారిని, 'అయః కంటక సంఛన్నా శతఘ్నీ పరికీర్తితా' వైజయంతి. మేకులు మేకుల యినుపగద శతఘ్ని యనఁబడును. నాధిక స్థూలులన్ = మిక్కిలి స్థూలములు కాని దేహములు గలవారిని, నాతికృశాంగులన్ = మిక్కిలి కృశింపని దేహములు గలవారిని, నాతిదీర్ఘులన్ = మిక్కిలి పొడవు కాని వారిని, నాతిహ్రస్వులను = మిక్కిలి పొట్టిగాని వారిని, నాతిగౌరాంగులన్ = మిగులఁ దెల్లని కాని శరీరము గలవారిని, నాతికృష్ణాంగులను = మిగుల నలుపుగాని వారిని, నాతివామనులను = మఱుగుజ్జులు కాని వారిని, నాతికుబ్జులను = విశేషము గూని లేని వారిని, బహురూపులను = అనేకవిధములైన రూపాకారములు గలవారిని, సురూపులను = చక్కఁదనము గలవారిని, సువర్చసులను = మంచికాంతి గలవారిని, పతాకినిచయములను = చిన్నధ్వజములు పట్టుకొన్నవారిని, ధ్వజులన్ = పెద్దటెక్కెములను బట్టుకొన్న వారిని, వివిధాయుధులను = పెక్కుతెగల యాయుధములను ధరించినవారిని, శక్తి భుజధరులను = శక్తులను బల్లెములను ధరించిన వారిని, పట్టిసాయుధులను = కటారులాయుధములుగాఁ గలవారిని, గాన్పుపట్టి = వాయుపుత్రుఁడు, కనియెన్ = చూచెను.

తాత్పర్యము.

మిట్టపండ్ల వాండ్రను, పెద్దవిండ్ల వాండ్రను, పొట్టివాండ్రను, వంకర నోటి వాండ్రను, బాకులు రోఁకండ్లు గుదియలు ఇనుపముండ్ల గదలు ఆయుధములుగఁ గల

వాండ్రను, కవచములు తొడిగినవాండ్రను, మిక్కిలి లావులేనివాండ్రను, మిక్కిలి కృశించినవారుగాని వాండ్రను, మిగులఁ బొడవుగాని వాండ్రను, మిగులఁ బొట్టిగాని వాండ్రను, మిక్కిలి పసిమిలేని దేహముల వాండ్రను, కాఱు నలుపుగాని వాండ్రను, మిక్కిలి పొట్టిగాని వాండ్రను, మిక్కిలి సూనులుగాని వాండ్రను, అనేక రూపములు గల వారిని, వికార రూపములుగల వాండ్రను, సుందరులను, సుకాంతులను, గుఱ్ఱులు లేని పెక్కులు గలవాండ్రను, గుఱ్ఱులుగల పెక్కుల వాండ్రను, నానాయుధ ములవాండ్రను, శక్తులు వృక్షములు ధరించినవాండ్రను, కటారులను గలవారిని వాయునందనుఁడు చూచెను.

తే. క్షేపణీపాశకరుల నా♦లేపనతుల, మాల్యవిలసితతనుల న♦మూల్యభూరి
భూషణుల స్వైరుల ననేక♦వేషయుతుల, పేలకొలఁదులఁ గనియె నా♦ప్లీముఖులఁను.

అర్థములు. క్షేపణీ పాశకరులను = వలలను పాశాయుధములను చేత ధరించిన వారిని, ఆలేపనతులన్ = గంధము పూసికొనుటయం దాశగలవారిని, మాల్య విలసిత తనులన్ = పూలదండలచేఁ బ్రకాశించు దేహములు గలవారిని, అమూల్య = వెలలేని, భూరిభూషణులను = గొప్పసొమ్ములు ధరించిన వారిని, స్వైరులన్ = స్వేచ్ఛగా సంచరించువారిని, అనేక వేషయుతులన్ = పలువిధము లయిన వేషములు వేసినవారిని.

తాత్పర్యము.

వలలు, పాశములు చేత గల వారిని, దండిగ గంధము పూసి కొన్న వారిని, పూలదండలు ధరించిన వారిని, వెలలేని గొప్ప భూషణములు నలంకరించు కొన్న వారిని, నిష్టముకొలఁది తిరుగువారిని, నానావిధాలంకారములు చేసికొనిన వారిని, పేలకొలఁదులను నా భయంకరబలము గల హనుమ చూచెను.

ఆ. భయదశూలధరుల ♦ వజ్రహస్తులను, బంక్తికంఠు నాజ్ఞఁ ♦ బట్టణమున
నడిమిగుల్మ మగుచుఁ♦గను హెచ్చరిక నింటి, ముందు గ్రాలఁగనియె♦మూలబలము.

అర్థములు. భయదశూల ధరులన్ = భయంకరములైన శూలములను ధరించిన వారిని, వజ్రహస్తులను = వజ్రాయుధములను ధరించిన వారిని (ఇవి యింద్రుని వజ్రములు గావు. ఆ యాకారముగ సిద్ధము చేసినవి) జూచెను. నడిమిగుల్మము = పట్టణము నడుమ నున్న సైన్య సమూహము.

తాత్పర్యము.

భయంకరములైన శూలములను పెద్దయాయుధముల ధరించిన వారిని ఇంద్రుని వజ్రము వంటి యాయుధములు చేతియందుఁ గల వారిని జూచెను. మఱియు రావణుని యాజ్ఞప్రకారము పట్టణము నడుమ రావణుని యింటిముందు హెచ్చరికగల మూల బలము (Reserved force) ను జూచెను.

క. బంగరుతోరణములను వెలుంగుచు గిరిశిఖరసీమ♦లన్ వెలిదమ్ములోఁ
రంగగు నగ క్షత్రోజ వెలింగినశ్రీప్రాకారమున ల♦లిం గొను గొప్పన్. ౧౨౪

అర్థములు. వెలిదమ్ముల్ = తెల్లతామరలు, రంగగు = అందమైన, ఈ మూడు పద్యము లేకాన్వయము; ఇందలి విశేషణములకు రాణివాసము (౯౫ వ. ప.) విశేష్యము.

తాత్పర్యము.

బంగారు తోరణములు గలిగి కొండ శిఖరములందుఁ దెల్లఁదామరలు గల యగడ్తలతో వెలింగెడి ప్రాకారము గలదై.

వ. అమరనివాసతుల్య మయి • హారినినాదయుతంబునై తురం
గమపటుహేషితంబు నయి • క్రమవిభూషణశింజితంబు నై
విమలవిమానయానరథ•విశ్రుతవారణమత్తపక్షిసం
ఘమ్మృగమనోహరంబు నయి • క్రాలు మహాబలయోధగుప్తమున్. ౯౫

అర్థములు. అమరనివాస తుల్యమయి=స్వర్గముతో సమానమై, నినాదము = ధ్వని, తురంగమ పటుహేషితంబు నయి=గుఱ్ఱముల గొప్ప సకిలింపులుగలదై, క్రమవిభూషణ శింజితంబునై = మనోజ్ఞములైన యాభరణముల ధ్వనులు గలదై, విమానము = ఆకాశమున సంచరించు వాహనము, యానము = పల్లకి మొదలగునవి, వారణ=ఏనుఁగులు, మహాబల యోధగుప్తమున్ = మిగుల బలముగల యోధులచే రక్షింపఁబడినది.

తాత్పర్యము.

స్వర్గముతో సమానమై మనోహర ధ్వనులతోఁ గూడినదై గుఱ్ఱముల గట్టి సకిలింతలు గలదై, మనోహరమైన భూషణ ధ్వనులు గలదై, ఆకాశ యానములు పల్లకులు తేరు ప్రసిద్ధి కెక్కిన యేనుఁగులు మదించిన పక్షులసంఘములు జింకలు వీనిచే నందమై మిగుల బలవంతులగు యుద్ధభటులచే రక్షింపఁబడినదై.

వంశస్థము. సహేమరత్నోజ్జ్వల•చక్రవాళమున్, మహార్హ ముక్తామణి•మండితాంతమున్
మహాఽసితాభ్రాగురు•మంజుగంధమై, రహించు రక్షోధిపు•రాణివాసమున్.

అర్థములు. సహేమ రత్నోజ్జ్వల చక్రవాళమున్ = బంగారుతోఁగూడి రత్నములచే వెలింగెడి ప్రాకార వలయము గలదానిని, మహార్హ=మిక్కిలి వెలగల, ముక్తామణి = ముత్యములచే మణులచే, మండితాంతమున్ = అలంకరింపఁబడిన లోపలి భాగముగలదానిని, మహాఽసిత=మిగుల నల్లనైన, అభ్ర=మబ్బువంటి రంగుగల, అగురు = అగురు చెక్కలయొక్క, మంజుగంధమై = మనోహరమైన వాసనగలదై, రహించు=ప్రకాశించు, రాణివాసమున్ = అంతఃపురమును, పై పద్యములోని కనుఁగొనితో నన్వయము. వంశస్థము. జత జరగణములు. ఎనిమిదింట యతి.

తాత్పర్యము.

బంగారుతోఁగూడిన రత్నములచేఁ బ్రకాశించు ప్రాకారవలయము గలదియును, మిగుల వెలగల ముత్యములచేతను రత్నములచేతను నలంకరింపఁబడిన మధ్య

భాగము గలదియును, కారుమబ్బువలె నల్లనైన యౌగురు చెక్కుల నమ్మనిహారము గలదియు నయిన రావణుని అంతఃపురమును జూచెను.

—• ౫-వ సర్గము. చంద్రవర్ణనము •— ✓

క. నుఁగాని కేసరిసూనుఁడు, చనె లోనికి రామచంద్రుప•తి నెమకంగా
  వినువీదిని మధ్యంబున, జనలోచనపర్వముగను • జంద్రుఁడు వెలిఁగెన్. ౧౯౬

అర్థములు. లోనికిఁజనెన్ =లోపలికిఁ బోయెను. అనుటచే నింతవఱకుఁ బట్టణమున సంచరించెననియు రావణు నంతఃపురము వెలుపలి నుండి చూచి యిప్పుడు లోపలఁ బ్రవేశించెననియు నెఱుఁగవలె. వినువీదిని మధ్యంబునన్ = ఆకాశమధ్యమందు, జనలోచన పర్వముగను = జనుల కనుల పండువుగ, శుద్ధత్రయోదశినాఁడు ఆకాశ మధ్యంబునఁ జంద్రుఁడు వెలిఁగె ననుటచే నిప్పుడు సరిగా తొమ్మిదిన్నరగంట యని యేర్పడు చున్నది.

ఉత్సాహ. అంత హనుమంతుఁడు న•భోంతరమునం గనెను
  వింత లగు వెన్నెలల•కాంతులు వెలుంగన్
గాంత మగుమంద వృష • కాంతునిగతిన్ మలయు
  చంతట జగంబున ని•తాంతరుచి మీఱన్
ధ్వాంతములు పోయి సన • సంతసమునన్ జలధి
  కాంతుఁడు తరంగముల • గంతులిడ నట్ల
శాంతముల నంటునటు • లెంతయును జేయు నను
  కాంతు జనసంచయదు•రంతదురితాంతున్. ౧౯౭

అర్థములు. అంత హనుమంతుఁ డుడుకాంతుని నభోంతరమునం గనెను నని యన్వయము. తక్కిన పదములలోఁ గొన్ని క్రియాంతములు గలవి. మఱికొన్నియును కాంతునితో నన్వయించును. వెలుఁగన్, మీఱన్—ఇవి మలయును నను దానితో నన్వయించును. మలయునున్—చేయుతో నన్వయించును. చేయు—ఉడుకాంతుని విశేషణము. నభోంతరమున=ఆకాశమధ్యమందు. మందన్ = మందయందు, వృషకాంతునిగతిన్ = వృషభముపలె, నితాంతరుచి = మిగులఁ గాంతి, ధ్వాంతములు = చీకట్లు, జలధికాంతుఁడు = సముద్రరాజు, తరంగములన్ = అలలచే, ఆశాంతములన్ =దిక్కులకొనలయందు, ఉడుకాంతున్=నక్షత్ర పతిని, చంద్రుని, జన సంచయ - మనుష్యసమూహముల, దురంత = అంతములేని, దురితాంతున్ = పాపముల నాశముఁ జేయువానిని.

తాత్పర్యము.

అంతట హనుమంతుఁడు ఆకాశ మధ్యమందుఁ జంద్రుని జూచెను. ఎట్టి చంద్రుని ననిన-వినోదకరమైన వెన్నెల కాంతులు వెలుఁగఁగ నందమైన మంద

యుండు వృషభమువలె సంచరించుచును బ్రపంచ మంతయును తన విశేషకాంతి వ్యాపింపఁగా నా కారణమున జనముల మనస్సులు సుప్రసన్నముగా సముద్రము [illegible] టచే వృద్ధిపొందుచున్నదా యున్నట్లు [illegible] [illegible] ముచ్చట్లు చేయుచు జన సమూహములు యుండెను [illegible] [illegible] చేయుచుండు చంద్రుని గాంచెను. చంద్రుఁడు సంతోషకారి యగుట నాయకుని గాంచిన వారికి సంతోషము కలుగు నని భావము. అలంకారము:— ఉపమ, ఉపమ భేదము గలవు. ఉపమేయమునకు బ్రాని [illegible] కాని [illegible]. ఇది సమవృత్తము అందుఁ జేరినది కాదు. మాలికా వృత్తములందుఁ జేరినది.

ఇంతవరకుగా [illegible] [illegible] [illegible] అలంకారము బలఁగు బ్రాసవిరమము [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] వచించెను. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] అలంకారము యుండుట [illegible] అప్పకవీయము. ౪ ఆ.

భానుమతి. ఏ కాంతి పొల్చునో మ•హీస్థలి మందరస్థ మై
యే కాంతి సంజ రహి•యించు నదీశ్వరస్థ మై
యేకాంతి కొప్పు సర•సీప్రసరోరుహస్థ మై
యా కాంతి యప్డు పొలు•పారె నిశాకరస్థ మై ౧౯౯

అర్థములు. మందరస్థము = మందర పర్వతమందుండునది, సంజన్ = సాయం కాలమందు, నదీశ్వరస్థము = సముద్రమందుండునది, సరసీప్ర సరోరుహస్థము = సరస్సులందు బ్రకాశించు కమలములందుండునది, నిశాకరస్థము = చంద్రునియందుండు నది, పదార్థ వృత్తి [illegible] [illegible] [illegible] చెప్పఁబడెను.

తాత్పర్యము.

భూమియందు మందర పర్వతమందున యెట్టి కాంతి యుండునో, సాయంకాలమున సముద్రమునం దెట్టి కాంతి యుండునో, సరస్సులందలి కమలములం దే కాంతి యుండునో యటువంటి కాంతి యప్పుడు చంద్రునం దుండెను.

ఉ. రాజతపంజరస్థ మగు•రాజమరాళము భంగి, మందర
భ్రాజితకందరస్థ మృగ•రాజము నైఖరి, భూరివర్మదో
ర్వ్యాజితకుంజరస్థుఁ డగు•వీరుని [illegible], [illegible]
రాజిలె నంబరస్థుఁ డయి • రాజము [illegible] ౨౦౦

అర్థములు. రాజత పంజరస్థము = వెండి పంజరమందున్న, రాజ మరాళము భంగిన్ = రాజహంసవలె, వెన్నెలచే నాకాశము తెల్లనై యుండు చంద్రుఁడుండుటచే

నీ యుపమానము సార్థకము. పంజరములందుఁ జిలుకలు గోరు వంకలు లోనైన వానినేగాక హంసలనుగూడ నుంతురు.

"కృష్ణత్వదీయ పద పంకజ పంజరాంతి మద్యైవ మే విశతు మానసరాజహంసః" మనుటవలన. వెండి పంజరమందలి తెల్లని హంస యనుటచే వనుగుణాలంకారము. మందరప్రాఙ్కతికందరస్థ=మందర పర్వతమందు ప్రకాశించు గుహయందున్న, మృగ రాజము వైఖరి = సింహమువలె, సింహము తెలుపు, మందరము తెలుపు కావున నీ యుపమానము. భూరి = గొప్పదై, దుర్మద = చెడ్డ మదముచే, ఉద్వేజక = భయము కలిగించు, కుంజరస్థుఁడు = ఏనుఁగుపై నుండు వాఁడు, వీరు విధంబునన్ = వీరునివలె, ఆకాశము స్వభావమున నలుపు గావున నీ యుపమానము. అంబరస్థుఁడయి = ఆకాశమందున్నవాఁడై, ఇందు సాధారణ ధర్మము చెప్పబేదు కావున లుప్తోపమాలంకారము. రాజముఖీ వదనాభిరాముఁడై - రాజముఖీ = (చం ద్రునివంటి ముఖముగల) స్త్రీల, వదన = ముఖమువలె, అభిరాముఁడై = మనోహర మైన వాఁడై, స్త్రీలముఖమువంటివాఁడు చంద్రుఁ డనుటచే నుపమేయోపమాలంకా రము. ఉపమానోపమేయములు పర్యాయంబునఁ గల్పించిన నుపమేయోపమ యగు. ఇందు చంద్రునివంటి ముఖము, ముఖమువంటి చంద్రుఁడని కల్పింపఁ బడెను.

తాత్పర్యము.

వెండి పంజరమందలి హంసవలె, మందర గుహయందున్న సింహమువలె, ఏనుఁగుపై నున్న వీరునివలె నాకాశమునఁ జంద్రుఁడు, చంద్రముఖుల ముఖమువలె మనోహరుఁడై యుండెను.

చ. ఒలసినతీక్ష్ణశృంగవృష•భంబువరంబు విధంబు దోఁపఁగా
సలలితహేమశృంగ మగు•సామజరాజము నోజఁ బాండుతో
జ్జ్వలితమహోచ్చ శృంగక•నాధరనాథు విధానఁ జంద్రుఁడున్
నెలసెను బూర్ణశృంగుఁ డయి • విశ్వమనోజ్ఞవిభానుమంగుఁడై. ౨౦౧

అర్థములు. తీక్ష్ణశృంగ వృషభంబు=వాఁడికొమ్ములుగల యెద్దు, హేమ శృంగ మగు=బంగారుకొమ్ములుగల, సామజరాజము నోజన్=గొప్ప యేనుఁగువలె, పాండు రోజ్జ్వలిత=తెల్లగాఁ బ్రకాశించెడి, మహోచ్చ=మిక్కిలి యెత్తైన. శృంగక=శిఖరము గల, నగాధరనాథువిధానన్=శ్రేష్ఠమగు పర్వతమువలె, పూర్ణశృంగుఁడయి = నిండిన కొమ్ములుగలవాఁడు, పాడ్యమి విదియ తదియలందు చంద్రుని కొనలు తెలిసినట్లు త్రయోదశినాఁడు స్పష్టముగాఁ దెలియవు. కొంచెము తక్కువగాఁ బూర్ణబింబము వలె నుండును. ఇచ్చట శృంగ మనఁగా గిరణము లని చెప్పుట యెనాను. విశ్వ=లోకులకు, మనోజ్ఞ = ఇంపైన, విభా = కాంతిచే, అనుమంగుఁడై = కూడిన

వాఁడై, ఉత్తర శృంగమని, దక్షిణశృంగమని చంద్రుని కొనలకుఁ బేర్లు. ఇట్టి శృంగములు గల వాఁ డిప్పుడు శృంగములు లేనివాఁడై ప్రకాశించె నని భావము.

తాత్పర్యము.

బలసిన వాఁడి కొమ్ములుగల యెద్దువలె బంగారు కొమ్ములు గల యేనుఁగు వలె తెల్లని యున్నతమైన శిఖరములు గల కొండవలె నుండు చంద్రుఁ డిప్పుడు పరిపూర్ణ శృంగుఁడై లోకముల కింపైన కాంతి గలవాఁడై ప్రకాశించెను.

వంశస్థము. వినష్టశీతోదక•బిందుపంకుఁడున్, ఘనగ్రహగ్రాహవి•నష్టపంకుఁడున్
వినోదలక్ష్మ్యాశ్రయ•నిర్మలాంకుఁడున్, వినిద్రరుగ్యుక్తిఁ జ•నెన్ శశాంకుఁడున్.

అర్థములు. వినష్ట = నశించిన, ఇది పంక విశేషణము, శీతోదక = మంచు యొక్క, బిందు=తుంపరలచే, పంకుఁడు=మాలిన్యము కలవాఁడు, అట్టి మాలిన్యము లేదని భావము. ఇది చంద్రుని యందు సూర్యకిరణ సంబంధము చేత నని యెఱుఁగునది. ఇట్లు చెప్పుటచే మంచుకాలము పోయినదనిభావము. కావున నిది ఫాల్గునమస్యమే. ఘనగ్రహ గ్రాహ వినష్టపంకుఁడున్=(౧) ఘనగ్రహ=గొప్ప గ్రహములైన బృహస్పత్యాదులను, గ్రాహ = తనకిరణములచేఁ గప్పుటచేత, వినష్ట=నశించిన, పంకుఁడున్= కాంతి హీనత కలవాఁడు, తన కిరణములచే నితరగ్రహములను గాంతి తగ్గించి, తాను అధికముగ వెలుఁగుచున్నాఁడని భావము. (౨) ఘనగ్రహ=గొప్పగ్రహమైన సూర్యుని యొక్క, గ్రాహ = కిరణ సంబంధముచే, వినష్ట = నశించిన, పంకుఁడున్ = చీఁకటి గలవాఁడును. సూర్యకిరణ సంబంధముచేఁ దాను వెలుఁగుచుఁ జీఁకటిని దొలఁగించు చున్నాఁడని భావము. 'సలిలమయే శశిని రవే ర్దీధితయో మూర్ఛితా స్తమో నైశం। క్షపయంతి దర్పణోదర నిహితా ఇవ మందిరస్యాంతః॥' అను వరాహమిహిరాచార్యుని వాక్యము ప్రమాణము. సూర్యకాంతి యద్దముపైఁ బడి నేని యెట్లు ప్రతిఫలించునో యట్లే జలమయమైన చంద్రునియందుఁ బడిన సూర్యకాంతి ప్రతిఫలించి వెన్నెలగా వ్యాపించును.

వినోద లక్ష్మ్యాశ్రయ నిర్మలాంకుఁడున్=వినోద=ఆశ్చర్యకరమైన, లక్ష్మి= కాంతి విశేషమునకు, ఆశ్రయుఁడు కావున నిర్మలమైన కళంకముగలవాఁడు,అంకము= చిహ్నము, కళంకము తెల్లగా నున్న చంద్రునియందు నలని కళంకము పరభాగము నొంది వెలుఁగుచున్నదని భావము. శశాంకుఁడున్ = కుందేటివంటి మచ్చగలవాఁడు. చంద్రునియందు భూచ్ఛాయ కుందేటివలెఁ బ్రతిఫలించుచున్నది. "లోకచ్ఛాయ మయం లక్ష్మ తవాంకే శశసన్నిభమ్" అని హరివంశము. 'భూచ్ఛాయ మైచ్ఛన్నరే' చిల్లిగాఁడు. వినిద్రరుక్ + యుక్తిన్=అధిక కాంతితోఁ గూడిన వాఁడయి.

తాత్పర్యము.

నశించిన మంచు బిందువుల మాలిన్యము గలవాఁడును, తన కాంతిచే బృహ

ప్రతి మొదలగు పెద్ద గ్రహములకాంతి గప్పినవాఁడును, ఆశ్చర్యకరమైన కాంతి కాశ్రయమై నిర్మలమైన యంకము గలవాఁడునై విశేషకాంతితోఁ జంద్రుఁడు [illegible].

క. చంద్రుఁడు విపులశిలాస్థమృగేంద్రుఁడువా, భీమసమరపృథ్వీగతనా
గేంద్రుఁడువా, రాజ్యస్థితనరేంద్రుఁడువా, వెలిసె సితఖగేంద్రుని మాడ్కిన్.

అర్థములు. విపుల శిలాస్థ మృగేంద్రుఁడు = విశాలమైన రాతిమీఁద నుండు సింహము, భీమసమరపృథ్వీగత = భయంకరయుద్ధభూమియందున్న, నాగేంద్రుఁడు = పెద్దయేనుఁగు, సితఖగేంద్రుని మాడ్కిన్ = తెల్లని పక్షిరాజునువలె, హంసవలె.

తాత్పర్యము.

విశాలమైన బండపైఁ గూర్చుండిన సింహమో, భయంకర యుద్ధభూమి యందున్న పెద్దయేనుఁగో, (ఐరావతము) రాజ్యము లభించిన రాజో యనునట్లు, హంసము వలెఁ బ్రకాశించెను.

దీనివలనఁ జంద్రబింబము నిర్మలముగా నుండె నని భావము.

శా. రాజద్రాజవినష్టదోషము, సురారాతిప్రచారాదిమ
ద్భ్రాజద్భోజనవృత్తిదోషము, లసద్రామాభిరామేరితో
ద్యజ్జన్మానవజేశదోష, మురుమన్ [illegible] బ్రదోషంబు స్వా
రాజావాససమానతోషణము నై రాజిల్లెఁ దేజంబునన్. ౨౦౪

అర్థములు. రాజత్ = ప్రకాశించు చున్న, రాజ=చంద్రునిచేత, వినష్ట=నాశమైన, దోషము = చీఁకటి గలది, సురారాతి ప్రచార = రాక్షస సమూహములయు, ఆదిమ భ్రాజత్ + భోజన = మాంసమును ఎక్కుఁగా భుజించువారియు, వృత్తి దోషము = కలిగిన దోషము కలది, సంచార మనెడి దోషము గలది. రాత్రులందు రాక్షసులయు, మాంసభక్షకము లయిన మృగములయు సంచారము కలది. లసత్ = ప్రకాశించు, రామా+అభిరామ = స్త్రీ పురుషుల, ఈరిత = ప్రేరింపఁబడిన, ఉద్యజ్జత్ = మన్మథతాపముచే భయ పెట్టుచున్న, మానవజేశ = మనుష్యులందు, దోషము = దోషము, ప్రణయ కలహము గలది. చంద్రుఁడు [illegible] భయంకరుఁడు గదా. ప్రదోషంబు = ప్రదోషకాలము. ఈ దినము త్రయోదశి.

"త్రయోదశీ యదా రాత్రౌ, యామద్వితయవ్యాపినీ ప్రదోష ఇతి విజ్ఞేయో, జ్ఞానార్థీ [illegible]॥" అను వాక్యమును బట్టి యిప్పుడు [illegible] గంటయే యగుటచేఁ బ్రదోషమున్నది కాని పోలేదు. కొందఱు తెలిచి నట్లుగలి యర్ధరాత్రము గాదు. స్వారాజ = స్వర్ + రాజ = స్వారాజ=ఇంద్రుని, ఆవాస = నివాసమైన స్వర్గముతో సమానముగా, తోషణము=సంతోషము కలిగించునది.

తాత్పర్యము.

ఆ ప్రదోషకాలము ప్రకాశించు చంద్రునిచే నాశమైన చీఁకటి గలదియు రాక్షసులయు, మాంసము భుజించు మృగములయు సంచారము గలదియు స్త్రీ పుర

షుల మనెడి తాపముచేఁ గలిగిన మనస్సునందలి ప్రణయకోపము గలదియునై స్వర్గలోక సంతోషము వంటి సంతోషమును తన తేజస్సుచేఁ గలిగించెను.

ఉ. అత్తఱిఁ దంత్రినాదము ల◆రాఁ దెను కర్ణసుఖప్రవృత్తమై
నిత్తరి మొత్తముల్ నిజుల◆పెల్చన నొప్పె హ్యాస్తిక వృత్తమై
హత్తెను క్రూరశీలపిశి◆తాశనసంఘము రౌద్రవృత్తమై
తత్తఱిచే వియుక్తవని◆తాతతి కుందె సుమేషుకృత్తమై. ౧౦౫

అర్థములు. అత్తఱిన్ = ఆ సమయమునకు, తంత్రీనాదము=వీణెలు వాయింపఁగాఁ బుట్టిన నాదము, కర్ణసుఖప్రవృత్తమై = చెవులకు సుఖము కలిగించునదియై, నిత్తరి మొత్తముల్=స్త్రీల గుంపులు, పెల్చన = అతిశయముచే, హ్యాస్తికవృత్తమై= భర్తల ననుసరించునదియై, క్రూరశీల=హింసాస్వభావముగల, పిశితాశన సంఘము = మాంసముభక్షించువారిసమూహము, రౌద్రవృత్తమై=భయంకర వ్యాపారముగలదై, హత్తెను=ఒప్పెను, వియుక్త వనితాతతి=భర్తల విడిచియుండు స్త్రీజనము, సుమేషుకృత్తమై=మన్మథుని పూల బాణములచేఁ జీల్పఁబడినదై, కుందెన్=దుఃఖించెను.

తాత్పర్యము.

ఆ సమయమునఁ గర్ణరసాయనంబుగా వీణానాదము వినవచ్చెను. శృంగారచేష్టలు గల యువతులు నిరతిశయముచే భర్తల ననుసరించిరి. హింసాశక్తిగల మాంసభక్షక సంఘము రౌద్రకార్యములు చేయసాగెను. భర్తలను విడిచియుండు స్త్రీలు మన్మథతాపముచే తత్తఱపడి దుఃఖించిరి.

క. గృహములు మత్తోన్మత్తని,వహములు రథగజతురంగ◆భద్రాసనసం
గ్రహములు శుభవీరవరా,వహములు గనుఁగొనియెఁ బ్లవగ◆వల్లభుఁ డచటన్.

అర్థములు. మత్త+ఉన్మత్త+నివహములు=మత్త = మద్యపానముచే దేహములు తెలియనివారలయు, ఉన్మత్త = చేయవలసిన కార్యముల మఱచిన వారలయు, నివహములు=సమూహములు, భద్రాసన = శుభకరములయినవాని సంపాదించ కలది, శుభ = క్షేమకరములైన, వీరవరా = వీరలక్ష్మిని, అవహములు = కల్గినవి. గృహములకు విశేషణములు. త్రిప్రాసకందము.

తాత్పర్యము.

మత్తులు నున్మత్తులు గలవియు, రథములేనుఁగులు గుఱ్ఱములు శుభాసనములు వీని సంపాదించ గలవియు, వీరలక్ష్మిని గలవియు నగు గృహములను వానరపతి కనుఁగొనెను.

—◆ హనుమంతుఁడు లంకలో రాక్షసస్త్రీపురుషులఁ జూచుట ◆—

క. ఆక్షేపంబుల నుడువుచు,విక్షేపంబులను మత్తవిధభాషా
ధిక్షేపంబుల నన్యో,న్యక్షేపంబులఁ జెలంగు◆దనుజులఁ గాంచెన్. ౧౦౬

అర్థములు. ఆక్షేపంబులన్ = పరిహాసములు చేతను, భుజవిక్షేపంబులను = ఒకరిపై నొకరు చేతులు వేసికొనుట చేతను, మత్త = మద్యపానముచే దేహము తెలి యక చేసిన, వివిధాలాపాక్షేపంబులన్ = నానావిధములైన మాటలు చెప్పుటచే తను, అన్యోన్యాక్షేపంబులన్ = ఇతరులను దూషించుట చేతను.

తాత్పర్యము.

ఒకరి నొకరు పరిహాస మాడుచు నొకరిపై నొకరు చూలో చాలో వేసికొనుచు మత్తునచేత నోటికి వచ్చినట్లు నానాభాషణము లాడుచు నితరులను తిరస్కరించు రాక్షసులఁ జూచెను.

ఉ. కన్నులు విచ్చి దేహము తెలియంగక కూర్కెడివారి, స్త్రీలగా
త్రమ్ములఁ గాలుఁ జేయి నిడి • నమ్ముగ నైచి పరున్నవారి, రూ
పమ్ములు సొక్కటులుగ • భాసిలువారిని, సారభూరిచా
పమ్ములు మీటువారిఁ, గనెఁ • బావని పౌలవకామినీజనుల్. ౩౦౪

తాత్పర్యము.

కన్నులు మూసుకొని వెల్లకిలఁ బండుకొని నిద్ర పోవువారిని స్త్రీల దేహ ములపై నొక కాలు నొక చేయి వైచి ప్రక్కఁదిరిగి పండుకొన్నవారిని, నానా విధములు నలంకరించుకొన్నవారిని దృఢములైన పెద్ద విండ్లను మీటు వారిని స్వర నాసులైన రాత్రించరు లగు రాక్షసులను హనుమంతుఁ జూచెను.

ఉ. ముచ్చట లాడువారి, నగు • ముద్దుమొగంబులవారి, నిద్ర క
న్గొని చ్చెడివారిఁ, జంచదను • నోహర లేపముఁ బూయువారి, కో
పచ్చిన పర్యకోపమున • నెంతయు నూర్చు చున్నవారి, పొం
దమ్మువనంబుఁ గాంతలను • బ్రార్థన చేయుచువారిఁ గన్గొనెన్. ౩౦౫

అర్థములు నర్మకోపము = భార్యాభర్తల ప్రేమ రూపక కోపము, ప్రణయ కోపము.

తాత్పర్యము.

ముచ్చట లాడుచున్న వారిని, నవ్వు ముద్దుమోము గలవారిని నిద్రచే చెప్పలు మూయఁబడు వారిని తమ భర్తలకు గంధము పూసెడు మనోహరము లైన లేపములఁ బూయువారిని, భర్త లడిగినదని కోపించి వారు పలుకరింప లేనిని శ్వాసములు విడుచువారిని (కలహాంతరిత నాయిక) భర్తలను దరికై ప్రార్థించుచున్న స్త్రీలను హనుమంతుఁడు చూచెను.

క. వివదద్గజములు సత్కృ, త్రసనుసమ్పూజ్యులు ప్రాకాంత • స్థిత సూహ్మా
సినవత్స్పాములను గాంచి, వివిశ్వసచ్ఛిరములు • నెలయఁగఁ జూచెన్. ౩౦౬

అర్థములు. నినదత్ + గజములు = ధ్వనించుచున్న యేనుగులు, సత్కృ ప్రణత్ పూజ్యులు = పెద్దలచే నమస్కరించు పెద్దలు, ప్రాకాంతర స్థిత = మనుచ

సుబోనుండు, ఘూర్ఘూనివదర్శ్యాంలను = ఘూర్ఘా యను చున్న పాములను, పినిశ్వ సత్ =యూర్పులు పుచ్చుచున్న, వీరభటులు=వీరులగు భటులు.

తాత్పర్యము.

విశేషముగ ఘీంకారములు చేయు నేనుఁగులు కొద్దలెన సమస్కరించు పెద్దలు గుఱ్ఱములలో నుండి ఘూర్ఘూరవములు చేయు పాములవలె నూర్పులు పుచ్చు వీర భటులు, వీరిని బురమందు హనుమంతుఁడు చూచెను.

సీ. సంవిత్ప్రధానుల • సంశ్రద్ధధానుల, రుచిరాభిధానుల • రూక్షరిరాలు
విశ్వప్రధానుల • వివిధవిధానులఁ, బరి యాతుధానులఁ • బుణ్యమనోజ్ఞ
రూపుల స్వగుణాను•రూపుల ఉపమాన,రూపుల బహుగుణ•కీర్తితులను
నుతికు విరూపుల • నూర్వితపరిశుద్ధ,భావులను మహోరు•భావరాంద్ర
ఆ. భావనార్థసక్త•భావలఁ దారకా,వళులలసితసుప్ర•భావలను స
మీరసుతుఁడు గాంచె • సౌరతిరావంచ,యుక్తి బోధవాణి • నుప్పుసగల. ౧౧౧

అర్థములు. సంవిత్ప్రధానులన్ = గొప్ప బుద్ధిగలవారిని, సంశ్రద్ధధానుల = శాస్త్రములందు మిగుల శ్రద్ధగలవారిని; సంవిత్ప్రధానులని వెంటనే సంశ్రద్ధధాను లను టచే సంవిత్ప్రధానులనఁగా వేదబాహ్యులగు శూన్యవాదులగు బౌద్ధులనియు, సంశ్రద్ధ ధానులనుటచే శాస్త్ర విశ్వాసము గల యాస్తికులనియుఁ దోఁచుచున్నది. శూన్యవాదులగు బౌద్ధుల సంవిత్తు సత్యాద్వైత వేదాంతుల వ్యావహారిక సత్యము రెండు సమానములు. జాబాలి చేసిన యీ వాదమును శ్రీరామచంద్రమూర్తి ఖండించి యాయనను శీవాట్లుపెట్టెను. ఈ కారణముచే నిది బౌద్ధమతాంతరమని వ్రాయుటయైనని తెలుపరాదు. కడపటి శాక్య బుద్ధుఁడు తానేనవ బుద్ధుఁడనని తనకు ముందు తనవంటి వారాఱ్గురు పోయిరని చెప్పెను. (చూ. అయో. ౧౦౯-౧౦౯-౧౦౯ స) రుచిరాభిధానులన్ = మంచి పేర్లుగలవారిని, విశ్వప్రధానులన్ = ప్రపంచమున మేటులను, వీరు సాంఖ్యులని తోఁచెడి, వివిధ విధానులన్ = అనేకా కారములు గలవారిని, యాతుధానులన్ = రాక్షసులను, పుణ్యమనోజ్ఞరూపులన్ = మిగుల నందమయిన యాకారములుఁ గలవారిని, స్వగుణానురూపులన్ =తమగుణము నకుఁ దగిన వ్యవహారములు గలవారిని, అనుమాన రూపులన్ = ప్రకాశించు రూప ములు గల వారిని, బహుగుణ కీర్తితులన్ = అనేక గుణములచే నెంచఁగు వారిని, విరూపులన్ = వికారరూపములుఁ గలవారిని, యాతుధానులుఁ గనుఁగొనెనని యన్వయము. ఇక స్త్రీల వర్ణనము చున్నారు. నూర్జిత పరిశుద్ధభావలను=గౌర వింపఁబడు నిర్మలమైన మనస్సులు గలవారిని, మహోరుభావరాంద్రన్ =పాతివ్రత్యమను గొప్పమహిమగల వారలను, భావనార్థసక్తభావలన్ =భర్తలయందుఁ బరిశుద్ధమైన ప్రేమగలవారిని, తారకావళులు=నక్షత్ర సమూహములవలె, లసిత = ప్రకాశించు

సుప్రకాశాంతలను = బాగుగా వైభవము గలవారిని. ఉపరిగలన్ = మేడలయందు, ఉపరి గృహము = తద్భవము ఉపరిగ.

తాత్పర్యము.

గొప్పబుద్ధి గలవారిని శాస్త్రవిశ్వాసము గలవారిని మంచిపేర్లు గలవారిని ప్రపంచమున మేలులను, అనేకాకారములు గలవారిని తమ గుణములకు తగిన కార్యములు చేయువారిని ప్రకాశించు రూపములు గలవారిని అనేక గుణములచే వెలుఁగు వారిని వికార రూపములఁగలవారిని రాక్షసులను జూచెను. మఱియు నిర్మల మనసు గలవారలును పాతివ్రత్య మహిమ గలవారలును భర్తలందుఁ బరిశుద్ధమైన ప్రేమ గలవారును నక్షత్రముల వలె వెలుఁగు వారలును నగు స్త్రీలను సౌధముల మేడలయందు హనుమంతుఁడు చూచెను.

చ. ధరిత్రపోవగూహలను ♦ భాస్వరమోహరసైకరూఢలన్
వరరమణోపగూహలను ♦ వల్లభమోహనకార్యమూఢలన్
సురుచిసుమోపగూహకవి♦సుందరిలం ప్రమదోపగూహలన్
వరమతిభర్తృసోషలను ♦ వానరనేత గనె న్వధూటలన్. ౨౧౨

అర్థములు. ధరిత్రపా + ఉపగూహలను = సంపూర్ణమైన సిగ్గుచే నావరింపఁబడిన వారిని, వీరు ముగ్ధనాయికలు, భాస్వర = ప్రకాశించు, మోహరసైక రూఢలన్ = ప్రేమరసమే ప్రధానముగాఁ గలవారిని, వీరు మధ్యనాయికలు, వర రమణోపగూహలను = అందముగల తమ భర్తలచేఁ గౌఁగిలింపబడిన వారిని, వీరు ప్రౌఢ నాయికలు, వల్లభ మోహన కార్యమూఢలన్ = తమ భర్తలను మోహింపఁజేయు విధము తెలియని వారిని, వీరు బాలనాయికలు. సురుచి = మంచి కాంతిగల, సుమోపగూహ = పువ్వులచేఁ గప్పఁబడిన, కవిసుందరిలన్ = ఆను పక్షులవలె నందమైన వారిని, ప్రమద + ఉపగూహలన్ = సంతోషముచేఁ గ్రమ్మఁబడిన వారిని, వరమతి భర్తృ+ఉపోషలను = గొప్పబుద్ధిగల భర్తలచేఁ బోషింపఁబడు వారిని, వధూటలన్=స్త్రీలను.

ముగ్ధా మధ్యా ప్రౌఢా నాయికల లక్షణము నీ పద్యంబున నెఱుఁగనగును.

'నవనవకామ యౌవన సనాథయు నల్పరతంబు గల్గు న
య్యువిదను ముగ్ధ; మధ్య సదృశోదిత యౌవనకామయై రతాం
త విసరయౌ లతాంగి; సతత ప్రథితోల్బణ కామ యౌవనో
న్నవయు రతాది మోహమును నాల్పునతోదరి ప్రౌఢ నాయికన్.' వసు. ప్రో.

తాత్పర్యము.

సంపూర్ణమైన సిగ్గుచే నావరింపఁబడిన వారిని, ప్రేమరసము ప్రధానముగాఁ గల వారిని, ప్రియములగల భర్తలచేఁ గౌఁగిలింపఁబడిన వారిని, భర్తలను మోహింపఁ జేయు విధము తెలియని వారిని, చక్కని కాంతిగల పువ్వులచేఁ గప్పఁబడిన యందము

చంద్రులవలె సుందరమైన వారిని మిగుల సంతోషముచేఁ గ్రమ్ముకొనంబడిన వారిని, యత్నముంతులకు భర్తలచేఁ బోషింపఁబడు వారిని, వయస్సు స్త్రీలను, హనుమంతుఁడు చూచెను.

చ. కనకగృహోపవిష్టలను • గాంతధవాంకసుఖోపవిష్టలన్
వినయకృతాత్మనాథసమ•భీష్టల ధర్మకళావిశిష్టలన్
ఘనమదనాభివిష్టల వి•కారవిహారమనోజ్ఞ చేష్టలన్
గనెను నివిష్టలం బవను•గాదలిపట్టి నిశాంతిహృష్టలన్. ౨౧౩

అర్థములు.

కనకగృహ + ఉపవిష్టలను = బంగారు మేడలలోఁ గూర్చుండిన వారిని, కాంతధవాంక సుఖోపవిష్టలన్ = అందములగు భర్తల తొడలలోఁ గూర్చుండిన వారిని, వినయ కృతాత్మనాథ సమభీష్టలన్ = అణఁకువచేతఁ జేయఁబడిన తమ భర్తల కోరికలఁ గలవారిని, ధర్మకళావిశిష్టలన్ = ధర్మశాస్త్రజ్ఞానమందు గొప్ప వారిని, ధర్మకార్యములఁ జేయువారిని, ఘన మదనాభివిష్టలన్ = విశేషించి మదనునిచే నావేశింపఁ బడిన వారిని, వికార విహార మనోజ్ఞ చేష్టలన్ = వికార విహార = చేష్టలు, మనోజ్ఞ = ఇంపైన, చేష్టలన్ = చేఁతలుగలవారిని, నివిష్టలన్ = పెండ్లి కాఁబడిన స్త్రీలను, "నివేశ శిబిరోద్వాహాన్యాసేషు" అని వ్యుత్పత్తి.

తాత్పర్యము.

బంగారు మేడలందుఁ గూర్చుండినవారిని, భర్తల తొడలలోఁ గూర్చుండిన వారిని, అణఁకువచేత పనుల యుక్తకార్యములఁ జేయువారిని, ధర్మశాస్త్రమందుఁ బ్రవీణలై ధర్మకార్యములు చేయువారిని, కామావేశము గలవారిని, విలాసయుక్తమయి నవియును ఇంపైనవియునగు చేష్టలు చేయువారిని, వివాహితులైనవారిని, మిగుల సంతోషించియుండువారిని హనుమంతుఁడు చూచెను.

ఉ. కాంతసువర్ణవర్ణలను • గాంతవియోగకళంకవర్ణలన్
గాంతవకేళ్యకీర్ణలను • స్వచ్ఛకుచాంశుకగౌరవర్ణలన్
గ్లాంతిగళత్స్వపర్ణలను • నాయకవిద్ధసుగంధమాల్యలన్
గ్రాంతివికీర్ణమాల్యకచ•దాసస్వకుజనిగారికర్ణలన్. ౨౧౪

అర్థములు. కాంతసువర్ణ వర్ణలను = అందమైన బంగారువంటి వన్నెగలవారిని, కాంత వియోగ = భర్త విడఁబాసి యుండుటచే, వశకివర్ణలన్ = వెల్లని వన్నెగల వారిని, ఇది వైవర్ణ్యమను సాత్త్విక భావము. కాంతవకేళి = కంతుసంబంధము కాంత సంబంధార్థక మత్వర్థీయము. అనఁగా మన్మథసంబంధమైన యాటలందును, ఉక్తలు = చెప్పువారిని, స్వచ్ఛకుచాంశుక గౌరవర్ణలన్ = స్వచ్ఛ = బాగైన, కుచాంశుక = పైఁటలు గలవారగుటచే, గౌరవర్ణలన్ = తెలియవచ్చు కుచ ప్రదేశమందలి వన్నెని కాంతి గలవారిని, కేవలము నాటక స్త్రీలకు పైకలు లేవని చెప్పుచున్నది.

సీతకును రవికె లున్నట్లు ప్రమాణము గానరాదు. కావుననే మరికొందఱు స్త్రీలు తమ వనాతి యూర్వ్యాచార మను చున్నారు. క్లాంతి = రతిశ్రమచే, గళత్ = జారిపోయిన, కరఁగిపోయిన, సుపర్ణులను = చెంపలందు స్తనములందు వ్రాయఁబడిన మకరికా పత్రములు గల వారిని, ఇప్పుడు కొందఱు స్త్రీలు పచ్చపొడిపించు కొన్నట్లు పూర్వకాలమందు కస్తూరి కుంకుమపువ్వు మొదలయిన వాని లేపముతో చెంపలందును స్తనములందును మొసళ్ళవలెఁ తీఁగలవలె స్త్రీలు చిత్రములు వ్రాసికొను చుండిరి. నాయక విద్ధ = భర్తలచే విసరి చల్లఁబడిన, సుగంధి చూర్ణలన్ = మంచి వాసనగల గంధపొడి గలవారిని, క్రాంత వికీర్ణ చూర్ణ కచలను, చారు దృగబ్జ నిగార కర్ణలన్; అని విశేషణోభయ పదము. క్రాంత = సురత శ్రమ కలవారు గనుకనే, వికీర్ణ = చెదరిన, చూర్ణకచ = ముంగురులు గలవారిని, చారు = అందమైన, దృగబ్జ = కమలములవంటి కన్నులచే; నిగార = మ్రింగఁబడిన, కర్ణలన్ = చెవులుగల వారిని, కన్నులు దీర్ఘములై చెవుల దాఁక వ్యాపించి యున్నవని భావము. పై పద్యముతో నేకాన్వయము.

తాత్పర్యము.

అందమైన బంగారు వంటి దేహకాంతిగల వారిని, భర్త నెడఁ బాసిన విరహ తాపముచే తెల్లబాఱిన వారిని, మన్మథకేళియం దాఱితేఱిన వారిని, పైఁటలు జాఱి పోవుటచేఁ గానవచ్చు పచ్చని స్తనములుఁ గలవారిని, రతిశ్రమముచేఁ గరఁగి పోయిన మకరికా పత్రములు గలవారిని, భర్త గంధపొడి చల్లిన వారిని, రతిబడలికచేఁ జెదరి వంకరలైన ముంగురులు గలవారిని చెవులదాఁక వ్యాపించిన నిడుపాటి కన్నులుగల వారిని.

ఉ. రామలఁ బ్రాప్తనాథపరి•రంభణహృష్టమనోభిరామలన్
శ్యామల నాత్మమందిరవి•హారకళాపరమాభిరామలన్
కోమలగాత్రవల్లు లగు•కోమలఁ బ్రేమరసైకధామలన్
రాముని మాట గన్గొనియె • రాక్షసకేళిగృహాళిసీమలన్. ౨౧॥

అర్థములు. ప్రాప్తనాథ = స్త్రీలచే స్వయముగాఁ బోయి పొందఁబడిన, భర్తల యొక్క, పరిరంభణ = కౌఁగిలింతలచే, హృష్టమనోభిరామలన్ = సంతోషించిన మనస్సుచే నొప్పినవారిని, శ్యామలన్ = నడిమి వయస్సువారిని, 'శ్యామా యౌవన మధ్యస్థా' అనుటచే. ఆత్మమందిర = తమ యిండ్లయందే విహారకళా = విహరించు వారగుటచే, పరమాభిరామలన్ = మిగుల మనోహరలైన వారిని, వీరు సంపదచే నిండకన్ను వారు కన్నెలుఁగాక యున్నవారో, లేక ఘోషాలో (పరదా పద్ధతిచే నిల్లు విడిచి వెలుపలఁబోని కులపాలికలో) కావున వెలుపలఁబోక తమ యిండ్లకే నిలుల చెల్లించుకొను నేర్పులని కొందఱి యభిప్రాయము. కోమలగాత్రవల్లులగు = మృదువైన తీఁగలవంటి దేహములుగల, కోమలన్ = స్త్రీలను, చూ. కొమ్మ. ప్రేమరసైకధామలన్ =

క్రీడారసమునకే స్థానములైనవారిని, ఇట్టి రామలన్ = స్త్రీలను, రాక్షసకేళీ గృహాశ్రీమలన్ = రాక్షస కేళీ గృహ ప్రదేశములందు, కాముని సూతి = హనుమంతుడు, కన్గొనియెన్ = చూచెను.

తాత్పర్యము.

భర్తలయొద్దను తామే పోయి వారిచే కౌగిలింపబడి సంతోషించిన మనస్సు గలవారిని, నదీప్రాయపు వారిని, తమ యిండ్ల యందే విహరించు వారిని, తీగవలె సన్నమైన దేహములు గల స్త్రీలను, విశేషప్రేమకు స్థానమైన వారిని, రాక్షసుల పడక టింట్లయందు గృహామందిరంబులందు హనుమంతుడు చూచెను.

క. బాలికలన్ శశినిభముఖ,మాలికలన్ వక్రపక్ష్మ•మంజులతరదృ
క్పాళికలం గని భూషణ,మాలికలం జంచలాంశు•మాలాలికలన్. ౨౧౬

అర్థములు. బాలికలన్ = పడుచులను, శశినిభ ముఖ మాలికలన్ = చంద్రునితో సమానమైన ముఖముల వరుసలు గలవారిని, వక్రపక్ష్మ = ముక్కెపుఁ ఱెప్పల వలె వంకరమైన కనుఱెప్పల వెండ్రుకలచే, మంజులతర = మిగుల సొంపైన, దృక్ + పాళికలన్ = కన్నుల సమూహములు గలవారిని, భూషణ మాలికలన్ = ఆభరణముల వరుసలు గలవారిని, చంచలాంశుమాలాలికలన్ = మెఱుపుకాంతుల సమూహము గలవారిని.

తాత్పర్యము.

లేత ప్రాయపు పడుచులను, చంద్రునివంటి ముఖములు గలవారిని, వంకరలగు కను ఱెప్పల వెండ్రుకలు గల కన్నులు గల వారిని భూషణముల ధరించిన వారిని మెఱుపు తీగల వంటి వారిని స్త్రీలను హనుమంతుడు చూచెను.

సీతను వెదకుచున్న హనుమంతుడు స్త్రీల ముఖనేత్రములు చూచుట వీరు దేవ జాతులా, మనుష్యులా, రాక్షసస్త్రీలా, యని పరీక్షించుటకును, ఆభరణ పరీక్ష, సీతాభరణ స్వరూపము నిర్ధారించుట కనియును తెలియనగు. సీతాదేవిని జూచి నపుడు ఈమె సీతయని నిర్ణయించుట యందామె యాభరణము లొక ముఖ్య విషయముగా హనుమంతుడు గ్రహించె నని 'జానకి సొమ్ము లటందును, మానవ విభుడేను పలికె మాకవిముఖ్యన్, గానఁగ నమ్మ్యోషిక్ సుబాహువానికరము లందు ద్రేళ్ల కలికికి నటుతన్,' అని చెప్పఁగలఁడు.

క. సీతను రాజాన్వయసం,జాతను బరమార్థిజాత • సద్వ్రతపూతన్
స్మితసుస్ఫుటలతికానిభ,జాతను గని మానసాభి•జాతేఁ గనుచున్. ౨౧౭

అర్థములు. రాజాన్వయ సంజాతను = రాజవంశమునఁ బుట్టిన దానిని, పరమార్థిజాత = మిక్కిలి మనోహరమగు దానిని, సద్వ్రత పూతన్ = మంచివ్రతము చేఁ బవిత్రురాలిని; భర్తృ వియోగమునను బతివ్రతయగు స్త్రీ యెట్టులుండవలెనో యట్టులుండు దానిని; స్మిత సుస్ఫుటలతికానిభజాతను = కొంచెము లావై పుష్టిమగుఁ

గనఁబడెడి సన్నని తీఁగవంటి దేహము గలదానిని. జాతశోభము జన్మాత్ప్రభృతి దేహ లావణ్యకము. మానవాభిజాతను=(౧) అయోనిజను (౨) వేదవతి జన్మమున సీతగాఁ దాను బుట్టవలెనని సంకల్పించుకొని పుట్టినదానిని (చూ. ఉత్తర. స ౧౭శ్లో. ౧౬౦ప.)

'సంభవా మ్యాత్మ మాయయా'యని భగవంతుఁడు తన సంకల్పముచేఁ దాను జనించినట్లు లక్ష్మియును దన సంకల్పముచే జనించునని భావము.

తాత్పర్యము.

కానుపించిన స్త్రీలయందు హనుమంతుఁడు రాజవంశమునఁ బుట్టినదానిని ఒకవేళఁ బుట్టినను అంతటి మనోహరను, ఒకవేళ నంతటి మనోహర యయినను భర్త సమీపమున లేనపుడు పతివ్రత యెట్లుండవలెనో యట్లు లుండుదానిని తీఁగవంటి దేహము గలదానిని స్వసంకల్పముచే నయోనిజగా బుట్టినదానిని జూచెను.

సీ. వరసనాతనపథ • స్థిరసన్నివిష్టను, ప్రాణేశముఖలోక • నైకహృష్ట
గామాభివిష్ట సు • కాంతావిశిష్టను, నాత్మవల్లభహృద • యప్రవిష్ట
విరహతాపోద్భవా • విరళాశ్రుకంఠిని, రమ్యపక్ష్మల నభి • రక్తకంఠ
దరుణిఁ బురావరో • త్తమనిష్కకంఠిని, నిష్కుటసంచర • న్నీలకంఠ
తే. నబ్జరేఖను బోలె న • వ్యక్తరేఖ, పాంసుపరిదిగ్ధ మగు నవ • భర్మరేఖ
వ్రణమునను దెల్పు నాటిన • బాణరేఖ, యనిలభిన్నాభ్ర రేఖనా • దనరుదాని.

అర్థములు. వర = శ్రేష్ఠమైన, సనాతన = శాశ్వతమై, యనాదియైన, పథ= మార్గమున, పతివ్రతల మార్గమున, స్థిరసన్నివిష్టను = స్థిరముగా నుండుదానిని, ప్రాణేశముఖ లోకనైకహృష్టన్ = భర్తముఖము చూచుటచేతనే సంతోషించునది. తక్కిన చేదియు నామెకు సంతోషకరముగా దని భావము, కామాభివిష్టను=కనుకనే భర్తతోఁగలియవలెనను పట్టుదల గలదానిని,సుకాంతావిశిష్టను=దక్కిన యందగత్తె లలో గొప్పదానిని, ఆత్మవల్లభ హృదయ ప్రవిష్టను=తన భర్త హృదయమునఁ బ్రవేశించియుండు దానిని, విరహతాపోద్భవ = వియోగతాపముచేఁ గలిగిన, అవిరళ= దట్టమైన, అశ్రు=కన్నీటిచే నద్దగింపఁబడిన, కంఠిని=కంఠముగల, తేక, తడిసినకంఠము గలదానిని, రమ్యపక్ష్మల=అందమైన తెప్పలుగలదానిని, అభిరక్తకంఠీన్=రంజకమైన కంఠధ్వని గలదానిని, తరుణీన్ = ప్రాయపుదానిని, పురా + వర + ఉత్తమనిష్క కంఠిని=పూర్వము భర్తయొద్ద నున్నప్పుడు కోరఁబడునదియు శ్రేష్ఠమైన పతకము మెడయందుఁ గల దానిని, నిష్కుట సంచరన్నీలకంఠ = వనమునందు సంచరించు నాఁడు నెమలివంటిదానిని, అబ్జరేఖయుబోలెన్ = చంద్రరేఖవలె, పాడ్యమినాఁటి చంద్రునివలె, అవ్యక్తరేఖన్ = స్పష్టముగాఁ గానరాని యాకారముగల దానిని, పాంసుపరిదిగ్ధమగు=దుమ్ముచేఁ గప్పఁబడిన, నవభర్మరేఖ=క్రొత్త బంగారు సలాక వంటి దానిని, పాతివ్రత్యము స్వభావము, మాలిన్య మాగంతుక మని యీ యుప

మానము కలిగినది, వ్రణము = పుండు, అనిల భిన్న=గాలిచేఁ జెదరఁ గొట్టబడిన, అభ్ర లేఖ=సన్న మేఘము.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రేష్ఠమైన సనాతన ధర్మమార్గమందు స్థిరముగా నుండుదానిని, భర్తముఖము చూచుట చేతనే సంతోషించు దానిని, కావుననే ఆయనను చూచుట యందుఁ బుద్ధుల గలదానిని, అందకత్తెలలో శ్రేష్ఠురాలైన దానిని, భర్త హృదయమందుఁ బ్రవేశించి యుండుదానిని, విరహతాపముచే జనించిన కన్నీటిచేఁ దడిసిన కంఠము గల దానిని, అందమైన తెప్పలు గల దానిని, రంజకముయిన కంఠస్వరము గల దానిని, ప్రాయపు దానిని, పూర్వమునందుఁ గోరఁబడిన శ్రేష్ఠమగు పతికము గల దానిని, వనమునఁ దిరుగు నాఁడు నెమలివంటి దానిని, పాడ్యమి నాఁటి చంద్రుని వలెఁ గాంతి హీనమై కుప్పించి స్పష్టముగఁ గానరాని దానిని, ధూళిగప్పిన క్రొత్త బంగారుకడ్డీవంటి దానిని, పుండునందు గ్రుచ్చుకొన్న బాణము వంటి దానిని, (అంత బాధపడు దానిని,) గాలికిఁ జిందరవందరమైన సన్న మేఘమువంటి దానిని, సీతాదేవిని హనుమంతుఁడు చూచిన వాఁడు కాఁడయ్యెను.

దోదకము. సీతను రాముని • శ్రీతరళాక్షిన్, వాతతనూజుఁడు • పట్టణమందున్
భీతిల కారసి • వేదిజ లేమిన్, జాతమహావ్యథ • సంకటమందెన్. ౨౧౯

అర్థములు. అరసి = వెదకి, వేదిజ = సీత, వేది రూపాంతరము వేది. యజ్ఞము చేయుచోటఁ బుట్టినది. దోదకమునకు మూఁడు భగణములు, రెండు గురువులు, ఏడింట యతి.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి భార్యయగు సీతాదేవిని భయపడిన యున్న రహస్య స్థలము లందుఁ గూడ వెదకియుఁ గానరామిని మిగుల సంకట పడెను.

—• ౬-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు రావణాలయంబుఁ జూచుట. •—

తే. వెదకి వెదకియు రాక్షస • నిలయములను
సీతఁ గానక సవిషాద • చిత్తుఁ డగుచుఁ
గామరూపంబుఁ దాల్చి లా • ఘవము మెఱయ
నెండి నొకమాటు పానని • వెదకఁ దొడఁగె. ౨౨౦

తా త్ప ర్య ము.

రాక్షసుల యిండ్లయందు సీతాదేవిని వెదకివెదకి గానక దుఃఖితుఁడగుచుఁ గోరిన రూపము ధరించి నునుపటికంటె హెచ్చరికగాను వేగముగను మఱియొకసారి వెదక నారంభించెను.

క. కేసరులు గాన నెల్లెడ, భాసిల్లు మహోవనంబు • భాతిని దుష్ప్రా-
రాసురసంఘము గావఁగ, వాలిం గని యరిక-వర్ష • వ్రాపృతి మై. ౨౨౧

అర్థములు. అర్క-వర్ణ ప్రావృతమై=సూర్యకాంతిగల ప్రాకారముచేఁ జుట్టఁబడినదై, ఇది దివిజారి భవనమునకు విశేషణము.

తాత్పర్యము.

సింహములు గావఁగా నిరపాయముగా నుండు వనమువలె మిగులఁ గ్రూరులగు రాక్షసులు గాచుటచేఁ గీర్తిగని సూర్యునికాంతిగల ప్రాకారముచేఁ జుట్టఁబడి-

సీ. దేదీప్యమాన మౌ • దివిజారిభవనంబుఁ, గని ముక్కునను వ్రేలు • గదియఁ జేర్చి
రూప్యకోపహితాభి • రూపమణీహేమ, భూషితతోరణ • పుంజ మగుచుఁ
జిత్రకక్ష్యంబులఁ • జెలువారి రుచిర మా, ద్వారపంక్తులచే సు • దార మగుచు
వారణారూఢుల తా • బరికాంద్రజచేతను, శ్రమ నొందంగని యశ్వ • రాజిచేత
తే. శోభితం బయి శ్రోత్కనీ • చోట్ల శ్రోత్క-
యుగ్యములచేతఁ బలులయు • నుగ్రసింహ
ములయుఁ జర్మములను గప్పి • మొనసి దాంత
కాంచనాంచిత మగు రథ • గణముచేత. ౨౨౨

అర్థములు. దివిజారి భవనంబుఁ గని = రావణునింటినిఁ జూచి, రావణు గృహము హనుమంతుఁడు ప్రవేశించినట్టు ముందు చెప్పఁబడెను. మఱల నిప్పుడు చూచెనని చెప్పఁ బడియునిన మొదట రావణాంతఃపురమందు సీత యున్నదని చెప్పుటచేత నందు వెదకుద మని ప్రవేశించెనుగాని జాముర్రాత్రియే యయి యుండుటచే నందఱు నిద్రింపక మేలుకొని యుండిరి. ఆ కారణముచే మఱల వెలుపలికి వచ్చి లంకాపురమున వెదకెను. గనుకనే లంకాపుర స్త్రీలు మొదలగువారు వర్ణింపఁబడిరి. ఇప్పు డంతకంటెఁ బ్రొద్దు పోయిన కారణముచే మఱల రావణు గృహము నొద్దకు వచ్చెనని గ్రహింపవలయును.

దేదీప్యమానము = తళతళ ప్రకాశించునది. రూప్యక+ఉపహిత = వెండిచేఁ జేయఁబడినదియు, అభిరూపమణీ హేమభూషిత = మంచి రత్నములచేతను, బంగారుచేతను నలంకరింపఁబడినది, తోరణపుంజము = తోరణముల సమూహము గలది, చిత్రకక్ష్యంబులు = వింతలగు తొట్టికట్లు, వారణారూఢులు = ఏనుఁగుల నెక్కినవారు, బలికాంద్రజచేతను = మావటివాండ్రచేతను, క్రొక్కనిచోట్ల క్రొక్క=గుఱ్ఱముల వేగముగఁబోవు, యుగ్యములచేత = తేజీకట్టిన గుఱ్ఱములచేత, దాంతకాంచన అంచితమగు = దంతములచేతను బంగారుచేతను ప్రకాశించునదియు.

తాత్పర్యము.

భగభగాయమానముగ వెలుఁగుచున్న రావణు గృహముఁ జూచి యాశ్చర్యమున ముక్కుపై వ్రేలుంచుకొని వెండితోఁ జేయఁబడినదియు, మేలైన రత్నములు బంగారు చేతను నలంకరింపఁబడినదియు నగు తోరణ సమూహము కలిగి వింతలగు తొట్టికట్లు కలిగి యుందమయిన ద్వారములచే, విశేషించి యేనుఁగు లెక్కిన మావ

టేల చేతను, కష్టము తెలియని శూరులచేతను, శోభించి యతిశయముగ గొప్ప తే
స్సులచేతఁ బులులయు సింహములయుఁ జర్మములచేఁ గప్పఁబడి దంతము బంగా
రుతోఁ బ్రకాశించు తేర్ల గుంపులచేత.

సీ. రహిఁ మీఱుచు నమూల్య•రత్నసమాకీర్ణ, మై పరార్ధ్యాసన • మగుచు మతిశయ
మతిరథావాస మై • యతులరథంబులు, నతులపీఠంబులు • నమర బహువి
విధమృగంబులచేత • వికిరసంఘముచేతఁ, బరిపూర్ణ మగుచు ని•ర్భయత రేఁగు
నంతపాలురచేత • నభిరక్షితం బయి, యాత్మ కెక్కినయింపు•లాఁడు గొప్ప

తే. బలువు వెన్నెలపులుఁగుల•బలిసి యార్పు
కన్నుఁగవ లొప్పు ప్రమదల•కనకరత్న
భూషణంబులరావున • బొడము నులివు
లబ్ధిరావంబు నటు లుండు•మనుచు నుండె. ౨౨౩

అర్థములు. రహిమీఱుచు=బాగుమీఱుచు, అమూల్యరత్న సమాకీర్ణము = వెలలేని మణులచేఁ గూడినదై, పరార్ధ్యాసన = గొప్ప పీఠములు గలది, అతిరథ + ఆవాసమై=అతిరథులకు స్థానమై, పెక్కు-విలుకాండ్రతోఁ బోరెడి యోధుఁడు అతిరథుఁడు, వికిర = పక్షుల, అంతపాలురచేతన్=గృహము వెలుపల రక్షించువారిచేత, ఉలివులు=ధ్వనులు, అటు లుండు మనుచు=తిరస్కరించుచు.

"స్పర్ధతే, జయతి, ద్వేష్టి, ద్రుహ్యతి, ప్రతిగర్జతి, ఆక్రోశ త్యవజానాతి, కదర్థయతి, నిందతి, తస్య చానుకరోతీతి శబ్దాః సాదృశ్యవాచకాః । ఉపమాయా మిమే ప్రోక్తాః కవీనాం బుద్ధిసంపదాః" అండ్రు. కావున నిది యుపమాలంకార మని తెలియఁదగునది.

తాత్పర్యము.

బాగు మీఱి వెలలేని రత్నములచే నిండినదై పెద్దపీఁటలుగలిగి, యతిరథులకు వాసస్థానమై యసమానములైన తేర్లు, పీఁటలు గొప్పవియుండ, అనేక విధములైన మృగములచేతను, పక్షుల గుంపులచేతను, నిండి భయములేక విజృంభించు వెలుపలి కావలివారిచేఁ జక్కఁగఁ గాపాడఁబడి మనస్సునకుఁ దృప్తిని గలిగించు సొమ్ములనొప్పు లగు స్త్రీలను గలదై, బలసిన చకోర పక్షులతో సమానములైన కన్నులుగల స్త్రీల బంగారు, మణుల భూషణముల రాపిడిచేఁ బుట్టిన ధ్వనులు సముద్రధ్వనులను గెలిచియుండె.

తే. చంపకాగరుధూపవా•సనలు నిండ, భేరికామర్దలధ్వనుల్ • బోరుకొనఁగ
నిశిచరావిరతాభ్యర్చి•తయు మగుచు, నబ్ధిగంభీర మగు రావ•ణాలయంబు. ౨౨౪

అర్థములు. నిశిచర = రాక్షసులచే, అవిరత = ఎడఁతెగక, అభ్యర్చితయు మగును = పూజింపఁబడినదై, అబ్ధి గంభీరము = సముద్రమువలె గంభీరమైనది.

తాత్పర్యము.

చందనము, అగరు మొదలగు ధూపముల వాసనలు నిండఁగా భేరులయు, మద్దెలలయు ధ్వను లతిశయింప, రాక్షసులచే సర్వదా పూజింపఁబడుచు సముద్రమువలె గంభీరమైన రావణ గృహము.

క. పొంకంబుగ హయవారణ,సంకులమై వివిధరత్న•జాలక వేశ్మా
లంకృత మగుదానిని గని, లంకాభరణంబుగాఁ దఁ•లఁచి నికటమునన్. ౨౨౫

అర్థములు. హయవారణ సంకులమై=గుఱ్ఱములచే, ఏనుఁగులచే నిండినదై; వివిధ రత్నజాలక = నానావిధములయిన మణులు, గవాక్షములు గల యిండ్లచే నలంకరింపఁబడిన దానిని; నిది లంకకు నలంకారమైనదని తలఁచి దాని సమీపమున,

చ. నెదకెను రాక్షసావళుల • వీడును వీడును వాడ వాడయున్
వదలక తోఁట తోఁటయును • నానవిమానముఁ దొడ్డి దొడ్డియున్
గొనకొని మేడ మేడయును • గూటము గూటము మూల మూలయున్
మది వెఱలేక తా విసివి • మానక కార్యభరంబు పెంపునన్. ౨౨౬

అర్థములు. రాక్షసావళుల = రావణు పోదనులు మున్నగు రాక్షసుల, గొనకొని = త్వరపడి, వెఱలేక=భయముపడక, విసివి మానక=విసుఁగుచే వదలక.

తాత్పర్యము.

సులభము.

—• హనుమ రాక్షసముఖ్యుల యిండ్లయందు సీతాదేవిని వెదకుట. •—

సీ. వేగ ప్రహస్తుని•వీటికి లంఘించి, మొలము మహాపార్శ్వ•నిక్క— కెగిరి
కంవతుల్యము కుంభ•కర్ణుసౌధముఁ జొచ్చి, యల విభీషణు వాస • మధిగమించి
యలి మహోదరవిరూ•పాక్ష విద్యుజ్జిహ్వు, లిండ్లు విద్యున్మాలి•గృహము వెదకి
వజ్రదంష్ట్రుని శాల • వలనొప్పఁగా రోసి, శుకసారణులసదల్ సారిచి • నెమకి
తే. యింద్రజిత్తుని వేశ్మంబు • నెల్ల వెదకి, జంబుమాలి సుమాలుల•సదనములను
రశ్మికేతువుసూర్యశా•త్రవుల నెలవు, వజ్రకాయుని గేహంబు • వరుసఁ జూచి. ౨౨౭

అర్థములు. నిక్క = యిల్లు, కంవతుల్యము = మేఘముతో సమానము. కం + వ = నీళ్ళ నిచ్చునది, శాల = గృహము. వేశ్మంబు = గృహము.

తాత్పర్యము.

శీఘ్రముగఁ బ్రహస్తునింటికి దాఁటి, మహాపార్శ్వనింటికి నెగిరి, మేఘముతో సమానమైన కుంభకర్ణు గృహము ప్రవేశించి, విభీషణు నిల్లు చొచ్చి, మహోదర విరూపాక్ష విద్యుజ్జిహ్వ విద్యున్మాలి వజ్రదంష్ట్ర శుకసారణులయు, నింద్రజిత్తు జంబుమాలి సుమాలి రశ్మికేతువు సూర్యశత్రువు వజ్రకాయుఁడు వీరల యిండ్లు వెదకి.

సీ. బలులు ధూమ్రాక్షసం•పాతినామకులు విద్యుద్రూపభీములు • నుగ్రులైన
ఘనుఁడు విఘనుఁడు వి•కటుఁడు వక్రుండును, శఠశుకనాస వ•క్రప్రమదులు

బ్రహ్మకర్ణుండు దంష్ట్రధ్వజగ్రీవయు,ద్ధోన్మత్తమత్తులు • నుకుటు విహీను
రోమశుండును మఱి•బ్రహ్మవిద్యుజ్జిహ్వ,హస్తిముఖేంద్రజి•హ్వాద్రపనులు
తే. శోణితాక్షపిశాచులు • శూరుఁడైన, యా కరాళుండు నివసించు•నాలయముల
వరుస దప్పక యా గంధ•వహసుతుండు, తెగవ ముజ్జవక వెదకె సీ•తావధూటి.

అర్థములు. ఉమటు = గర్వము.

తాత్పర్యము.

బలవంతులైన ధూమ్రాక్షుఁడు, సంపాతి, విద్యుద్రూపుఁడు, భీముఁడు, ఘనుఁడు, విఘనుఁడు, వికటుఁడు, వక్రుఁడు, శఠుఁడు, శుకనాసుఁడు, బ్రహ్మకర్ణుఁడు, దంష్ట్రధ్వజ, గ్రీవ, యుద్ధోన్మత్త మత్తులు, రోమశుఁడు, విద్యుజ్జిహ్వ హస్తిముఖేంద్రజిహ్వులు, శోణితాక్షుఁడు, పిశాచుఁడు, కరాళుఁడు, వీరంద్రు, గృహములన్నింటిని వరుస దప్పక హనుమంతుఁడు వెదకెను.

—• హనుమంతుఁడు రావణగృహంబుఁ జొచ్చుట. •—

ఉ. ఈ విధి వారి వారి వసి•యించు గృహంబుల నెల్ల రోసి యా
పావని పాశతోమరకృ•పాణసుముద్గరశూలహస్తలై
కావలి కాచు స్త్రీల నుప•కంఠమునన్ శయనించువారి ర
క్షోవిభుమందిరంబునను • జూచి తదంతరసీమ దోపలన్. ౨౨౯

అర్థములు. తోమర=చిల్లకోలయను నాయుధము, కృపాణ=కత్తి.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము వారి వారి కాపురములందు వెదకి యాంజనేయుఁడు పాశములను, చిల్లకోలలను, కత్తులను, ముద్గరములను, శూలములను, చేతి యందు ధరియించి కావలియుండు స్త్రీలను సమీపమున శయనించువారిని రావణు గృహమందుఁ జూచి దాని లోపలి ప్రదేశమందు.

క. నానావిధసాధనముల, మానుగ ధరియించు యుద్ధ•మర్మజ్ఞుల ర
క్షోనిచయము రక్తసితా,జానేయంబులను జూచె • జవనాశ్వములన్. ౨౩౦

అర్థములు. రక్తసిత+ఆజానేయములను = ఎఱ్ఱని, తెల్లని యుత్తమజాతి గుఱ్ఱములను, యుద్ధమర్మజ్ఞుల, రక్షోనిచయము='మహాత్మమహార్థక శబ్దం బమహత్కార్య యుక్తంబయ్యె నెద్విశేషణ క్రియలు మహత్కార్య యోగ్యంబులు విధానమగు' త్రి. శ. ౧౭. జవనాశ్వములన్=వేగసంపత్తి గలవి.

తాత్పర్యము.

అనేకవిధము లయిన యాయుధములు ధరించి యుద్ధ రహస్యము తెలిసిన రాక్షస సమూహములను, అతి వేగముగఁ బోఁగల ఎఱ్ఱని, తెల్లని యుత్తమజాతి గుఱ్ఱములను హనుమంతుఁడు చూచెను.

క. పరగజసేనాశరములఁ, బరసేనామర్దనముల • వరకులజములన్
హరిహయగజనిభములఁ గే,సరిసూనుఁడు గాంచె రూప•సంపన్నములన్. ౨౩౧

అర్థములు. పరగజసేనాశరములన్ = శత్రువుల యేనుఁగులను బాధించునవి, పరసేనామర్దనములన్ = శత్రుసేనలఁ జంపునవి. వరకులజములన్ = గొప్పకులము లందుఁ బుట్టినవి; హరిహయగజ=ఇంద్రుని యేనుఁగగు నైరావతముతో, నిభములన్ =సమానములైనవి, రూపసంపన్నములన్=ఆకార సంపత్తి గలవానిని.

తాత్పర్యము.

శత్రువుల యేనుఁగులను, శత్రుసైన్యములను నాశము చేయునవియు, ఉత్తమ జాతిఁ బుట్టినవియు, నింద్రుని యైరావతముతో సమానమైనవియు, నాకారపుష్టి గలవియు నగు నేనుఁగుల హనుమంతుఁడు చూచెను.

క. కురిసిన జలదములో యనఁ, దొరఁగెడునిర్ఝరచయంబు•తో నగము లనన్
గురుగర్జన్మేఘము లనఁ, బరఁగెడి పరదుర్జయముల • వారణములన్. ౨౩౨

అర్థములు. నిర్ఝరచయంబులు=కొండవంకలు, గర్జత్ + మేఘములు=ఉఱుముచున్న మేఘములు, పరదుర్జయములు=శత్రువులకు జయింపరానివి, వారణములన్ = ఉత్తమ గజములను.

తాత్పర్యము.

వాన కురిసెడి మేఘములో, సెలయేళ్లు పాఱెడు కొండలో యనునట్లు మదము కాఱుచున్నట్టివియు, గొప్పగా నుఱుము మేఘములవలె ఘీంకరించునవియు, వేఱు గజములకు, శత్రువులకు జయింపరానివి యగు శ్రేష్ఠములైన యేనుఁగులను హనుమ చూచెను.

సీ. శతశాతకుంభపరిష్కృ•తంబులౌ తపనకాంతిసన్నిభ వాహినీ•సంఘములను
నైకాశ్వములఁ గొప్ప•యాందోళికలను విచిత్రలతాగేహ•చిత్రములను
కేళిగృహంబులఁ • గ్రీడించు దారుపర్వతములఁ గామకా•రణగృహముల
మంజుదివాగృహ•ములఁ బ్రశస్తము,లగు రాత్రిగృహములఁ • గొప్ప విరుల
తే. లుక్కముల దంపములను బా•టించి చూడఁ
దగిన నిధిజాలముల నొప్పు • నగధిరాయ
మాన మగుచుఁ గైలాసస•మాన మైన
రావణుని యిల్లు గనుఁగొనె • రామదూత. ౨౩౩

అర్థములు. పరిష్కృతంబులు=అలంకరింపఁబడినవి, తపనకాంతిసన్నిభ=వేఁడి సూర్యునితో సమానములైన, వాహినీ=సేనల, నైకాశ్వములన్=అనేకాశ్వములను, ఆందోళికలన్=పల్లకులను, దారుపర్వతములను = కొయ్యతోఁ జేయఁబడిన కృత్రిమ క్రీడా పర్వతములను, కామకారణ గృహములన్=కామమును గలిగించు నిండ్లను, దివా

గృహా=పగలు క్రీడింపఁ గట్టఁబడిన యిండ్లను, మందరప్రఖ్య = మందర పర్వతముతో సమానమైన, మయూర శిలంబులన్=నెంపులను నెమిళ్ళ నివాసస్థలములను.

తాత్పర్యము.

విస్తారముగ బంగారుచే నలంకరింపఁబడి బాలసూర్యునితో సమానములైన సేనల సమూహములను, అనేకరూపములు గల పల్లకీలను, చిత్రముగా వల్లిన తీఁగ లచే నిర్మింపఁబడిన యిండ్లను, చిత్రములైన క్రీడా గృహంబులను క్రీడించుటకై కొయ్యలచే నిర్మింపఁబడిన పర్వతములను, కామము వృద్ధిచేయు నిండ్లను, పగటివేళఁ గ్రీడించు నట్టివైన యిండ్లను, నెంపులను నెమిళ్లుంచుటకై కట్టఁబడిన మందరముతో సమానమైన ప్రదేశములను, ధ్వజదండములను, నిధుల సమూహములను గలిగి ధగ ధగ మని ప్రకాశించుచుఁ గైలాసముతోఁ సమానమైన రావణుని యింటిని రాము దూత చూచెను.

క. సురశాత్రవు తేజముచేఁ, బరమమణినికరదీప్తి • పటలంబులచే
భరితం బయి రావణుమందిరము వెలింగెను గరాళి • దినకరుమాడ్కిన్. ౨౩౪

అర్థములు. సురశాత్రవు = దేవ విరోధియగు రావణుని యొక్క, పరమ మణి నికర = ఉత్తమములైన రత్నసమూహముల యొక్క, దీప్తి పటలంబులచేన్ = కాంతి సమూహములచే. భరితంబయి = నిండి, కరాళిన్ = కిరణములచే. దినకరు మాడ్కిన్ = సూర్యునివలె.

తాత్పర్యము.

కిరణములచే సూర్యుఁడు ప్రకాశించునట్లు దేవవిరోధి తేజముచేతను, జాతి రత్నములకాంతుల సమూహములచేతను, రావణుమందిరము ప్రకాశించెను.

క. ప్రానాదసంఘయుతమై, భాసురమణిభాజనాళి • భరితంబై మ
ధ్వాసవసుపరిక్లిన్నంబై పరమృదంగనాద • మై నరుచిరమై. ౨౩౫

అర్థములు. భాజనాళి = పాత్రల సమూహముచే, భరితంబై = నిండి, మధ్వాసవ = తియ్యని సారాయముచే, పరిక్లిన్నంబై=తడిసినదై, మృదంగనాదమై= మద్దెల ధ్వనులు గలదై, విరిదై = వెడల్పై.

తాత్పర్యము.

మేడలు, యిండ్లు గుంపులు గలదై ప్రకాశించు రత్నములచేఁ జేయఁబడిన పాత్రములతో నిండి తియ్యని సారాయములతోఁ దడిసి యానందకరమైన మద్దెల ధ్వనులు గలదై వెడల్పై.

ఉ. బంగరునిచ్చెలుం దళుకు • బంగరుపాత్రలుఁ జిత్రచోరణ
త్రాంగజఘోటికానిభవ • రాంగనలున్ మణికాంచినూపురా
భంగరవంబులుం గలిగి • బాధమనోరమమై విశాలమై
యుంగను రావణాసురగృ • హంబువరంబును గాంచి దాసిలోన్. ౨౩౬

అర్థములు. సెజ్జ=పానుపు, శయ్యా శబ్దభవము (సజ్జ=షజ్జ) మత్త=మరించిన, అంగజఘోటికానిభ=మన్మథుని యొక్క గుఱ్ఱములతో (చిలుకలతో) సమానలైన, వరాంగనలుఁ=ఉత్తమ స్త్రీలును, మణికాంచి = మణులు చెక్కిన మొలనూళ్ళ మొత్తముయు, నూపుర=అందెలమొత్తముయు, అర్థంగధ్వనంబులు = వినువని ధ్వనులు, (అష్టగుణనకు కిష్కింధలోఁ బట్టిన దశ హనుమంతునకు లంకలోఁ బట్టెను) బాధ మనోరమములై=ఋగుల మనోహరములై, కాంచీ-కాంచి యని రెండు రూపములు గలవు. (మా. సమా. సం. 1-37-3-55; మేఘ. 28. శిశు. 9 82, రఘు. 6-43) "కాంచి నాను వీహ్రాసైక శరోగుః" అని మాఘుఁడు. 'క్వచిత్ కాంచిః ఇత్యపిపాఠః' అని త్రికాండశేషవ్యాఖ్య. ఏకయష్టి ర్భవేత్కాంచీ, మేఖలా త్వష్టయష్టికా, రసనా షోడశసఖా కలాపః పంచవింశకః" ఒంటి పరము మొలనూలు కాంచి, ఎనిమిది పరములది మేఖల, పదాఱుపరములు గలది రసన (రశన) ఇరువదియైదుపరములు గలది కలాపము, అని మొలనూళ్ళ భేదములు.

తాత్పర్యము.

బంగారు పానుపులు, మొదలగు బంగరు పాత్రములు, మనస్సును దొంగిలించు చిలుకలవంటి యుత్తమ స్త్రీలు, వారి మొలనూళ్ళయు, నందెలయు ధ్వనులు, (ఇది పురుషాయిత క్రీడ తెలుపుచున్నది) గలిగి ఋగుల మనోహరమై విశాలమై యందమైన రావణాసురుని యుత్తమ గృహములఁ జూచి దానిలో పానుపులు, పానపాత్రములు, వరాంగనలు, రతిక్రీడలు తెలుపుటచే స్త్రీలు పురుషు లందఱు తమ పడుకటింట్లలోఁ బండుకొని యున్నారనియు తెలుపఁ దగినవాని చేసియు సూచన.

—• 2-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు నగరిలో సంచరించుట. • —

మధురగతిరగడ.

మారుతి గన్గొనె • మందిరజాలము, హారివిమారజ • హాటకజాలముఁ
జపలాలతికా • శకునవిహారము, విపుల ప్రావృ • ణ్ణీరదవారము
నశెఁ బలుదొంగుల • భాసిలు శాలలఁ, గలితాంబుజఘన • కామ్యశాలల
రమణీయం బయి • క్రాలు విశాలల, విమలగృహోపరి • విలసచ్చాలలఁ
బరమసురత్న • ప్రభాంచిత మగుచును, బహుహాటకాదిక • పూజిత మగుచును
వరమును రోమది • వర్జిత మగుచును, నరయఁగ గాత్మల • లార్జిత మగుచును
నయదానవ వర • మణి నిర్మితమై, మణిమయభూషా • మండిత మగుచును
భాసిలు గృహముల • భావని గాంచెను, పిదపఁ గొంకక • నేక్కఁ బరించెను.

అర్థములు. మందిరజాలము = ఇండ్లసమూహము, హారి = మనోహరమైన, విమారజ = నైపుణ్యములతోను, హాటక = బంగారుతోను చేయఁబడిన, జాలము= కిటికీలు గలదియు, చపలాలతికా = మెఱుపులవంటి తీఁగెలు గలదియు, శకున = పక్షులయొక్క: విహారము = సంచారము గలదియు; ప్రావృట్ =

నానాకాలములందలి, నీరదవారములవలె = మేఘసమూహములవలె, కలితాంబుజ ఘన కాప్కాని శాలలన్=శంఖములతోను, గొప్ప పింఛతోను గూడిన శాలలను, విమల= శుద్ధమైన, గృహోపరి = ఇండ్లమీఁదను, విలసత్ = ప్రకాశించు, శాలల = భవంతులను, వృషభాలాశాలికి = ఇంద్రుని మొదలగువారిచే. ఆత్మ బలార్జితము=తన భుజబలముచే కుబేరుని జయించి సంపాదించినది, మయదానవ = మయుఁడను దానవుని యొక్క, పరమతి = బుద్ధి చాతుర్యముచే, నిర్మితమై=కట్టఁబడినదై, పూర్వము లంక విశ్వకర్మ కృతమని చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు మయదానవకృత మని చెప్పఁబడెను. లంకానగరమును తొలుతఁ గుబేరునకై విశ్వకర్మ నిర్మించెను. అవల రావణుఁడు దాని నాక్రమించిన తరువాత దాని నమునాలుగా దాని యాజ్ఞచే మయుఁడు తన బుద్ధి చమత్కారము గొలఁది నెక్కువ గృహములు కట్టెను. ఈ యిల్లు తన యిష్టానుసారము రావణుఁడు స్వయముగఁ గట్టించుకొన్నది.

మధురగతి రగడ.— "నాలుగు మాత్రలు నాటిన గణములు నాలుగు రెంటికి నవి విరమణములు గలసి మధురగతికి పలును బగణము తొలఁగిన కృతి కౌస్తుభక విరమణము." అప్ప.

తాత్పర్యము.

మనోహరములైన నైపుణ్యములచేతను బంగారుచేతను, నిర్మింపఁబడినవియు, కాంతిపుంజములవంటివై పక్షులు విహరించునవియు నగు పింఛ సమూహములను, గొప్ప వర్షాకాల మేఘమువలె నానావిధముల గొప్ప శాలలను, శంఖములు పెద్ద పింఛములుగల శాలలను, మిగుల విశాలములైనవానిని, ఇండ్లమీఁదఁ గట్టఁబడిన భవంతులను, హనుమంతుఁడు చూచెను. జాతి రత్నములచేఁ బ్రకాశించునను, ఇంద్రాదులచేఁ బూజింపఁబడును, ఇట్టి నాస్తిదోషము లేనిదై, తన భుజబలముచేఁ గుబేరుని గెలిచి సంపాదించినదై మయుఁడను దానవునిచే తతని బుద్ధి చమత్కారము గొలఁది నిర్మింపఁబడినదై రత్నములచే నిండిన భూషణములచే నలంకరింపఁబడి ప్రకాశించు గృహములను వాయుపుత్రుఁడు చూచి వానియందు జంత గొంత లేక విహరించెను.

—• హనుమంతుఁడు పుష్పకవిమానముఁ జూచుట •—

వృషభగతిరగడ.

ఘనఘనాఘనకలితరూపము • కాంచనాంచిత చారురూపము
దనుజనాథబలానురూపము • ధాత్రి నప్రతిరూపరూపము
భామినీగనప్రకీర్ణము • తతవిభాబహురత్నకీర్ణము
చాలువిసుమసమావకీర్ణము • తోద్రిమాసుగ రజోవకీర్ణము
చంచలాంగీనీక్ష్యమానము • చంచలాయుతఘనసమానము
అంచిగసితభగోవ్యామానము • నగు విమానమునవు నవానము
నగ మనన్ బహుధాతుచిత్రము • నైకవర్ణపదొూవచిత్రము

గగనమున గ్రహచంద్రవిచిత్రము • గని విమానము రత్నచిత్రము
ధరణి పర్వతరాజిపూర్ణము • ధరము వృక్షవితానపూర్ణము
ధరణీరుహము సుమౌఘపూర్ణము • తతిసుమావళి పత్రిపూర్ణము
భాసురసుమగపుష్కరంబులు • పక్షికలయుతనిష్కుటంబులు
కేసరాన్వితపుష్కరంబులు • గృహము లచ్ఛ ద్యుత్కరంబులు
ఆకుపచ్చవిహంగమంబులు • హారిజాత్యతురంగమంబులు
నైకరత్నభుజంగమంబులు • నవ్యరుచి నభసంగమంబులు.　　౨౩౮

ఇచట కుబేరుని జయించి తెచ్చిన పుష్పక విమానము వర్ణింపఁబడుచున్నది.

ఘన = గొప్పదియును, ఘనాఘన = వర్షాకాల మేఘమువలె, కలితరూపము = ఒప్పిన యాకారము గలది, కాంచనాంచిత = బంగారుచేఁ బ్రకాశించు, చారు రూపము = మనోహరమైన రూపము గలది, దనుజ నాథ = రావణుని యొక్క, బల = బలమునను, అనురూపము = తగినది, అప్రతిరూప = ఎదురులేని, రూపము = సౌందర్యముగలది, భూమీగస్వః ప్రకీర్ణము = నైజవశమున భూమి మీఁద జాఱిపడిన స్వర్గము వంటిది, తతివిభా = విస్తార కాంతిగల, రత్నకీర్ణము = రత్నములతోఁ గూడినది, చారుతరకుసుమ = మిగుల మనోహరమయిన పుష్పములచే, అవకీర్ణము = వ్యాపించినది; పాండ్రమనఁగన్ = తెల్లగా యున్నట్లు, రజోవికీర్ణము = పుష్పాదిచే నిండినది. "మాక్షికం తైలవర్ణం స్యాత్, ఘృతవర్ణంతు పౌత్తికమ్, విజ్ఞేయం భ్రామరం శ్వేతం, పాండ్రంతు కపిలం మతమ్" మాక్షికము తేనె తైలవర్ణము గలది. పౌత్తికము తేనె నేతివర్ణము గలది. భ్రామరము తేనె తెలుపువన్నె గలది. పాండ్రము తేనె కపిల వర్ణము గలది. చంచలాంగీ = మెఱుపువంటి దేహముగల స్త్రీలచే, దీప్యమానము = ప్రకాశింపఁ జేయఁబడినది. చంచలాయుత = మెఱుపులతోఁ గూడిన, ఘనసమానము = మేఘముతో సరిపోయినది. అంచిత = ప్రకాశించు, సితఖగ = హంసలచే, ఉహ్యమానము = మోయఁబడుచున్నది. అగు విమానమునను, అనూనము = తక్కువకానిది, అనఁగా ఘనమైనది, నగమునన్ = పర్వతమునవలె, నైకవర్ణపయోదచిత్రము = నానావర్ణములు గల మేఘమువలె చిత్రమైనది, గ్రహచంద్ర చిత్రము = సూర్యచంద్రులచే చిత్రింపఁబడినది, ధరము = పర్వతము, వితాన = సమూహము, సుమౌఘ = పూలరాశి, భాసుర+సుమగ+పుష్కరంబులు = కాంతిగల పుష్పములతోఁ గూడిన జలములు, కల = అవ్యక్త మధుర ధ్వని, నిష్కుటంబులు = ఉద్యానవనములు, కేసరాన్విత పుష్కరంబులు = కేసరములతోఁ గూడిన కమలములు, అచ్ఛ = నిర్మలమైన, ద్యుత్కరంబులు = కాంతిగల కిరణములు గలది, విహంగమంబులు = పక్షులు, హారి = ఇంపైన, జాత్యతురంగమంబులు = ఉత్తమాశ్వములు, నైకరత్న భుజంగమంబులు = అనేక రత్నములతోఁ జేయఁబడిన పాములు, నవ్యరుచి = మనోజ్ఞ కాంతిగల, నభసంగమం

బులు = పక్షులు, నభసి + గచ్ఛంతి = ఆకాశమునఁ బోవునవి కావున నభసంగమములు.

తాత్పర్యము.

గొప్ప వర్షాకాల మేఘమువంటి యాకారము గలది, బంగారుచేఁ బ్రకాశించు మనోహరాకారము గలది, రావణాసురుని బలమునకుఁ దగినది, కావుననే భూమి యందు దానికి సమానమైనది లేనిది, ఆకాశమునుండి జారిపడిన స్వర్గమా యేమి యనదగినది, విస్తారకాంతిగల యనేక రత్నములతోఁ గూడినది, మనోహరము లైన పుష్పములచే వ్యాపించినది, తేనెవలెఁ బుప్పొడిచే నిండినది, మెఱుపులతోఁ గూడిన మేఘమువలె మెఱుపుఁదీఁగెలవంటి దేహములు గల స్త్రీలచేఁ బ్రకాశించునది. హంసలు మోసికొనిపోవు బ్రహ్మవిమానమునకు సమానమైనది. పర్వతమా యన్నట్లు అనేకగైరికధాతువులచే చిత్రితమైనది. గనుక నానావర్ణములుగల మేఘమువలెఁ జిత్రమైనది, ఆకాశమునట్లు సూర్య చంద్రులు చిత్రింపఁబడినది, ఇట్టి రత్నచిత్రమైన విమానమును హనుమంతుఁడు చూచెను. అందు భూమి పర్వతముల వరుసలచే నిండినది, పర్వతములు వృక్షసమూహములచే నిండినవి, వృక్షములు పూల రాసులచే నిండినవి, పూలరాసు లాకులతో నిండినవి, భూమి-పర్వతములు లోనైనవి చిత్తరువులని గ్రహింపవలెను. (ఈ రెండు పాదములందు నేకావళీయలంకారము) పూర్వ పూర్వ వస్తువునకు నుత్తరోత్తర వస్తువు విశేషణ మయ్యెనేని యేకావళి యగును. పూలతో నిండిన సిబ్బి; పక్షికి లక్షలధ్వములతో నిండినతోఁటలు, ఆకులతోడి కమలములు, కాంతులు వెదజల్లు గృహములు, ఆకుపచ్చ పక్షులు, ఉత్తమ జాతి గుఱ్ఱములు, అనేకరత్నములతోఁ జేయఁబడిన పాములు, అట్టి పక్షివర్ణమునకుఁ దగినట్లు రత్నములతోఁ జేయఁబడిన పక్షులు అందుఁ జిత్రింపఁబడెను. వృషభగతి రగణ=గురువని మొదటిలఘువులు, పదునేడిట విశ్రాంతియు; నాల్గవ చరణను వృషభగతి పద్యానిన, యతి పిదప మూడవదైనను కుదిమాన్ద క్షరము లఘువు లగుటచే నన్నియు లఘువు లుండవలెనని తోఁచదాదు. గురువునకు రెండు లఘువులవంతున లెక్కింపవచ్చును.

౯. నాకపుష్పమనప్రాయుక్త, పక్షములు ప్రవాళకనక•పక్షములు లన
త్పక్షములు కుసుమకేలిత, పక్షరుయు పత్రలవ్రైక•పక్షము లమరన్. ౨౩

అర్థములు. మీఁదఁ గడపటఁ జెప్పిన పక్షులిందు వర్ణింపఁబడు చున్నవి. నాకాన్ సంమనస్ప్రాయుక్త పక్షములు = ప్రత్యక్షముగ మన్మథునకు సహాయము లగునవి, వానిని జూడఁగానే కామము జనించునని భావము. ప్రవాళకనక పక్షములు = పగడములతోను; బంగారు తోను కూర్పఁబడిన రెక్కలు గలవి. రెక్కల కొనలందు బంగారు కూర్పఁబడినదని భావము. 'ఇం. రెక్కల కొనలం గలిసిన, యుక్కాంచన మూపడిన దే వ్యస సి కే యక్కజ కీనం కిరమ'' నని

శృంగారమైన పక్షము. కుసుమ కలిత పక్షములు = పూలతోఁ జేసిన, కూర్పఁబడిన రెక్కలు గలవి, లీలవక్రపక్షములు = విలాసముగా వంకరగా నుండు రెక్కలు గలవి. పూర్తిగా ముడుచుకొని పూర్తిగా చాఁచుకొని కొంచెముగా విచ్చిన రెక్కలని భావము.

తాత్పర్యము.

కామ ముద్దీపింపఁ జేయుటయందు సమర్థములని సహాయములని, రెక్కల కొనలందు పగడములు బంగారు కూర్పఁబడినవి, ఆ కారణముచేఁ బ్రకాశించునవి. బంగారుతోను, పగడములతోను జేయఁబడిన పూలు రెక్కలబడినవి. వీనిచేఁ జెప్పఁబడిన పక్షు లిట్లున్నవని భావము.

క. తమయందిఁ గరులు సుమాఁడ్రం, దనులన్ నెఱవికసితము కలువ • సవలఁ గొలని శ్రీ
రమ గొని యభిషేకింపఁగఁ, గమలాంచితహస్తయగు • రమలాసతితోన్. ౫౮౦

తాత్పర్యము.

ఏనుఁగులు తమ తమ తొండములతో సమగ్రముగా బాగుగ విచ్చిన కలువ పూలను సరసి తీసికొని యభిషేకింపఁగా గమలము చేత ధరించిన లక్ష్మీదేవితో ఈ ప్రకారము శిల్పము చేయఁబడి యున్నదని భావము.

క. కమ్మనివలపులు గల వృక్షమ్మన మాధవవశీర్థ • శైలమ్మన హృ
ద్యమ్మగుపుష్పవిమానం, బమ్మరుతాత్మజుఁడు గాంచి • యబ్బురపడియెన్. ౫౮౧

అర్థములు. అమరెన్ — అనునది పూర్వ పద్యమునుండి గ్రాహ్యము. అమరెన్ హృద్యమ్మగు పదముతో నన్వయము, వలపులు=వాసనలు, మాధవ=వసంత కాలమందలి, వశీర్థ=గుహలచేఁ బ్రకాశించు, శైలమ్మనన్ = పర్వతమో యనునట్లు, హృద్యమ్మగు=హృదయమున కిష్టమైన, అబ్బురపడియెన్=ఆశ్చర్యపడియెను.

తాత్పర్యము.

సువాసనలు గల వృక్షమో, వసంతకాలమున గుహలచేఁ గొప్ప పర్వతమో యనఁదగిన, హృదయమున కిష్టమైన పుష్పక విమానమును హనుమంతుఁడు చూచి దాని రచన కాశ్చర్య పడెను. మాధవ కాలమందలి గుహాయుతమగుటచే నాకాలమందలి పుష్పవాసనతోఁ గూడి యుండుట వివక్షితము. దానిమట్టి మెంతవెదకినను రావణుఁడు స్త్రీలతో నుండు స్థలము కానరాలేదు. ఆ విమానము పరిమితి తెలియలేదు కావున నాశ్చర్యపడె నని భావము.

క. ఎంతయు వింతలు పరమం, బంతటఁ గనుఁగొనుచు నరిగి • యరిగి మహీజా
కాంతను గనక సుకేతుఁడు, చింతాయుతుఁ డయ్యె నేమి • చేయుదు ననుచున్.

అర్థములు. సుకేతుఁడు=(౧) బహు దూరముననున్న సూక్ష్మ వస్తువునైనఁ జక్కఁగాఁ జూడఁగల దృష్టి పాటవము గలవాఁడు. దగ్గఱకుఁ బోయి తిరిగి వేసి మరల వేసి చూడవలసిన పనిలేదని భావము. ఈదృష్టి పాటవ మీయనయందు విశేషించి

యున్నట్లు ౧౭౫ వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడెను. (౨) ఒకసారి చూచిన మాత్రాన సమస్త వస్తువులను మఱలఁ జూడవలసిన పనిలేక కరతలామలకముగా గ్రహించును.

తాత్పర్యము.

ఆ పట్టణమందు సమస్త ప్రదేశములు తిరిగి తిరిగి యున్న యింతలో చూచెను గాని యా సుస్నేహుఁడు సీతాదేవి గానరామిని నిశ్చయము చేసికొని యతఁడు మిగుల విచార గ్రస్తుఁడయ్యెను.

—• ౮-వ సర్గము. పుష్పకవిమానవర్ణనము •—

ఉ. ఆ నిలయంబులోన నను•మంతరమందు విచిత్రరత్నసం
తానఘగర్భగాంబుతిసు•తప్తసువర్ణమనోహరంబు వై
మానికమార్గసంచరణ•మానిత మప్రతిమం బమేయమున్
భానుపథైకలభ్యము • గానని గాంచె విమానరత్నమున్. ౨౮౩

పుష్పకవిమాన వర్ణనము చేయుచున్నాఁడు. ఆ నిలయంబులోన = పుష్పకాధారమైన రావణుగృహంబులోపల. సుతప్తసువర్ణ = పుటము వేయఁబడిన బంగారు, వైమానికమార్గ = దేవతలు సంచరించు నాకాశమందు, సంచరణ = సంచరించుటచేత, మానితము = గౌరవింపఁబడినది. అప్రతిమము = అసమానమైనది, అమేయము = ఇంతింత చెప్పరానిది, భానుపథైకలభ్యము = సూర్యుఁడు సంచరించు మార్గమే తనకుఁ బ్రధాన లక్ష్యముగాఁ గలది. విశేషముగ నాకాశమందే సంచరించునది యని భావము. ఆకాశసంచారము గలది యా యింటి నడుమ గల దనుటచే నా విమానము భూమి మీఁది నాకాశమునకుఁ గూడ నుండఁ గలదని భావము. దేవతల విమానములు కొన్ని భూమి మీఁదికి రాఁజాలవు. భూమి యందలివి యాకాశమునకుఁ బోలేవు. ఇది యట్లు గాదు అని భావము.

తాత్పర్యము.

పుష్పకాధారమైన యా యింటిలో నడిమిభాగంబున వింతవింతలైన మణుల గుంపులచే ధగద్ధగ మనియెడియు పుటము వేసిన బంగారముచే మనోహరమై యాకాశ మార్గమునఁ బోఁగల దనుటచే గౌరవింపఁబడు నదియై యాకారమునచే నసమానమై పరిమాణమందు విస్తారమై యాకాశమందే విశేషముగ సంచరించు శ్రేష్ఠమైన విమానమును హనుమంతుఁడు చూచెను.

ఉ. అందు నమేయకౌశలసు•యత్నములోఁ జేనొనర్పఁబడ్డ దే
దెంకును లేదు దివ్యమణి•హీరవినాకృత మెందు లేదు త
త్సుందరతాగుణంబు గన•ద్యోచరయానములందుఁ గల్గ దెం
దెందుఁ గనంగ నట్టి మణి•యింపుగ బోను నితాంత చెరికిన్. ౨౮౪

అర్థము. అమేయకౌశల = మిగుల నేర్పుతోను, సుయత్నములోన = విశేష

ప్రయత్నముతో నను, హేమవినాకృతము=వజ్రములు లేనిదిగాఁ జేయఁబడినది, సర్వదేవ విమానములందు=దేవతల విమానములందు.

తాత్పర్యము.

ఆ విమానమందు మిగుల నేర్పుతోను, అతి ప్రయత్నముతోను చేయఁబడనిది యేదియు లేదు. ఎందును లేదు. దేవతాసంబంధమైన మణులు వజ్రములు గూర్పనిదియు లేదు. దాని సౌందర్యము దేవతల విమానమందును లేదు. ఏ ప్రదేశమును జూచినను జూచినవారికి మిగులనాశ్చర్యము గలిగింపక పోదు.

సీ. విపులతపంబున • విక్రమంబున నార్జితం బయి హృత్స్నమా•ధానముగను
జనియించుచు ననేక•సంస్థాననిర్మితం, బై సర్వతో మనో•హరము ననుచు
దుర్వార మై వాయు•తుల్యజవంబు నై, కృతపుణ్యమహితాత్మ•గేహ మనఁగ
నొప్పుచుఁ జిత్రకూ•టోత్కరమండితం, బై హృద్య మై శర•దంబుదాభ

తే. ధవళ మై కుండలాలంకృ•తముఖ గగన, చరనిశాచరచారువి•శాలనయన
భూరిజవనదురాధర్ష•భూతగణస,మ్యగ్వాహిత మయి యొప్పు•నట్టి దాని. ౨౮౫

అర్థములు. హృత్స్నమాధానముగను = మనస్సునకు తృప్తికరముగ, అనేకసంస్థాననిర్మితంబై = గోపురములు, ప్రాకారములు లోనగు ననేక సన్నివేశములచే నేర్పఱుపఁబడి, సర్వతో మనోహరము = అన్ని ప్రదేశముల నన్ని విషయముల మనస్సు నాకర్షించునది, దుర్వారము=గమనమున దడ్డము లేనిది, వాయుతుల్యజవంబునై=వాయువేగముతోఁ బోఁగలదై, కృతపుణ్య=పుణ్యము చేసిన, మహితాత్మ=గొప్ప మనస్సుగల యుత్తమ పురుషుల, గేహము=ఇల్లు, అనఁగా స్వర్గమో యను నట్లు, చిత్రకూటోత్కరమండితంబై=చిత్రములైన యనేక శిఖరములచే నలంకరింపఁబడి, హృద్యమై=హృదయమునకు సంతోషకరమై, శరదంబుదాభ ధవళమై=శరత్కాల చంద్రునివలెఁ దెల్లనై, కుండలాలంకృతముఖ = కుండలములచే నలంకరింపఁబడిన ముఖములును, గగనచరనిశాచర=దేవతలు రాక్షసులు గలదియు, చారువిశాల నయన = మనోహరమైన వెడల్పాటి కన్నులు గలదియును, భూరిజవన= అధిక వేగము గలవారివలెఁ గానవచ్చునదియు, దురాధర్ష = తిరస్కరింపరాని, భూతగణసమ్యగ్వాహిత = గోపురములను మోయు బొమ్మలవలెఁ బ్రతిమారూపముగ నున్న పిశాచములచే, వాహితము = మోయఁబడునది, ఇందుఁ జెప్పఁబడిన భూతగణములు ప్రాణములతో నుండునవి కావు. ఆకాశమునఁ బోవుచున్నదాని నొకరు మోయుటలో నక్కఱయును గాక రావణుని యంతఃపురమున నివసించి యుండుట కవకాశముండరాదు. కావున నివి నిర్జీవములైన బొమ్మలనియే గ్రహింపవలెను. ప్రయాణమై పోవునపుడు దేనినైన మోయవలసిన పని యుండును గాని నిలకడ నొక చోట నుండునపుడు దేనిని మోయవలసిన పని యేమి యున్నది? ఈ విమానము యంత్రబలమున నడచును గాని భూతములు మోసికొని పోవుటచే గాదు. దీనిని

నుండిపుష్పకము గలదను. ఉత్తరకాండయందుఁ జెప్పబడెను. (స. ౯౦౬) అని యిప్పటి యంత్రసాధ్య విమానముల వంటిది.

తాత్పర్యము.

గొప్ప తపస్సువలన గలిగిన పరాక్రమముచే సంపాదింపఁబడి బ్రహ్మదేవుచే నిర్మితముగ నమరఁ గలదై, గొప్ప ప్రాకారాకృతి గలిగి యున్నదై యున్నతము లైనట్టి అన్ని సమృద్ధుల మనోహరమై వాయువేగము గల నడలచే నిండారంభించినదై, స్వర్గమో యనునట్లు గొప్పదై యతి శిఖరములచే నలంకరింపఁబడి శిల్పికల్పితమై చంద్రునివలెఁ బ్రకాశించుచున్నదై, కాంచనమే యున్నదై, కుంభములచే నలంకరింపఁబడిన మణులను గలిగి దేవతా నాటకాలయములు పెద్దకన్నులు నక్షత్రములు గలిగి తిరస్కరింపరాని వేలకొలఁది భూత సమూహములచే మోయఁబడు దానిని.

౭. సురభిసమసుందరం క్రై, సురభిత మై సురభిరంబు సుందర మాసముల్
సుశిల్పివిరచితమై, పరంగెడి పుష్పకవిమానవరము గనుదుర్. ౪౮౭

అర్థములు. సురభిసమ సుందరంబై = వసంతకాలపుష్పమువలె సుందరంబై, సుర భితమై = మంచి వాసనగలదై, సురభిరంబు = వసంతకాలముగ్రంబు, సుశిల్పి విరచితంబై = విశ్వకర్మచే నిర్మింపఁబడినదై.

తాత్పర్యము.

వసంతకాల పుష్పమువలె సుందరమై, పరిమళముగలదై, వసంతకాలముకంటె సుందరమై, విశ్వకర్మ నిర్మితమైన విమానశ్రేష్ఠమును జూచెను.

—• ౯-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు రావణుని యంతఃపురంబుఁ జూచుట. •—

౧. ఆ విమానంబు మధ్యమునందు నర్థ యోజనము విస్తృతము యోజన•పొడవుగ నిడివి గలదం క్రీడామందిరముఁ జూచి, మారుతాత్మజుఁ డచ్చెరువందెను.

అర్థములు. మారుతాత్మజుఁడు=వాయుపుత్రుఁడగు హనుమంతుఁడు.

తాత్పర్యము.

ఆ విమానము నడుమ నర్థ యోజనము వెడల్పు, ఒక యోజనము నిడుపు గల రావణాసురుని క్రీడాగృహము చేరు నిల్లు చూచి యుండు హనుమంతుఁడు సీతా దేవిని వెదకెను.

౨. మత్తములు మాతంగములు పొల్పుమీఱ, కొల్లలుగ నాయుధంబులను • గ్రమముగాఁ గని చె లువుగల భోగుల లిండ్లనుగ్రక్కున జేరుచు వెదకుచుఁ బోవంగెన్. ౪౮౮

అర్థములు. మాతంగములు=ఏనుగులు, భోగులు=రాక్షసులు.

తాత్పర్యము.

మిక్కిలి మదముగల రావణుని నగరు నందు వసించు బలవంతులగు రాక్షసుల యిండ్లయందు రావణుఁ డెందు నున్నాడో యని వెదకి చూచుచుండెను.

సీ. మూఁడును నాల్గు కొ•మ్ములు గలయేనుఁగు, లెడ తెగకయుఁ గట్టఁ•బడుచునుంట
యుద్ధృతాయుధు లైన•యోధులు గాచుట, యసురనాయకుని భా•ర్యాళిచేత
విక్రమాహృతపృథ్వీ•పతికన్యకా, బృందంబుచేఁ బరి•వృతము నగుట
తిమితిమింగిలనక్ర•తీవ్రఝషాఢ్యమై, దధి నాఁగఁ గల్లోలి•తంబు నగుట

ఆ. శ్రీదు లక్ష్మి యింద్రు•సిరియును సర్వంబు, వాయు నింట నాని•బంధు లిండ్ల
యమకుబేరవరుణ•రమయును నంతకు మిన్న, నెలయు నుంటఁ గనెను • నీరసుండు.

అర్థములు. ఉద్ధృతాయుధులు = ఎత్తఁబడిన యాయుధములు గలవారు; విక్రమ=పరాక్రమముచే, ఆహృత=అపహరింపఁ బడిన, పృథ్వీపతి కన్యకాబృందం బుచే=రాజకన్యల సమూహముచే, పరివృతము = ఆవరింపఁబడినది, తిమింగిల = తిమిని మ్రింగెడి పెద్దచేపచేత, దానిని మ్రింగెడి చేపను తిమితిమింగిల మని యేరు, నక్ర= మొసళ్ళచేత, తీవ్రఝష=నిశిత చేపలచేత, ఆఢ్య=కలఁత చెందిన, ఉదధి నాఁగన్ = సముద్రమో యనునట్లు, కల్లోలితంబు=అల్లకల్లోలమైనది, శ్రీద=కుబేరునికొఱకు, రమ=సంపద, మిన్న=హెచ్చుగ.

తాత్పర్యము.

ఆ యింటియందు మూఁడుకొమ్ములు, నాలుగు కొమ్ములు గల యేనుఁగులు మారిమారముగఁ గట్టఁబడి యుండుటయు, యుద్ధమునకు సిద్ధపడి యెత్తఁబడిన యాయుధములు గల యోధులు గాచుచుండుటయు, రావణుని భార్యలచేత, వాఁడు బలాత్కారముగ నపహరించి తెచ్చిన రాజకన్యలచేత నావరింపఁబడి యుండుటయు, తిమితిమింగిలము మొసళ్ళు నిశితమైన చేపలు వీనిచేఁ గలఁత నొందిన సముద్రము వలె నల్లకల్లోలమై యుండుటయు, కుబేరుని సంపదయు, నింద్రుని యైశ్వర్యము, సర్వ దిక్పాలుర లక్ష్మి వాని యింటను, వాని బంధువుల యిండ్లయందు యమ కుబేర వరుణుల సంపద కొక్కొక్కరి యింట కొక్కొక్క దిక్పతి సంపద వలెనే యంతే కంటె నెక్కువగా నుండుటయు హనుమంతుఁడు చూచెను.

ఉ. ఆ సొబగారు మేడనడు•మందున మం డొకటి విశ్వకర్మ నా
వాసిగ నింటఁ దొల్లి యొలుత • వారిజగర్భునకై రచించె నా
నాసుమణీయుతంబుగ న•నంతర మా ధనదుండు నీరజా
తాపసుఁ గొల్చి చేకొనెను; దాతని గెల్చి రణాంగణంబునన్. ౨౫౦

పుష్పకవిమానము పూర్వచరిత్ర చెప్పఁబడుచున్నది.

తాత్పర్యము.

ఆయుంచమైన మేడ నడుమ నుండు పుష్పకమును దొలుత విశ్వకర్మ బ్రహ్మ దేవునకుఁగాను మంచి రత్నములచే నాకాశమున నిర్మించెను. దాని నాయన యావలఁ దన్ను సేవించిన కుబేరున కిచ్చెను. ఆయనను యుద్ధ భూమి యందు గెల్చి,

సీ. రావణుఁ డుగ్రత • గ్రహియించినదియు నీహామృగయుక్తమై • యుమపు నదియుఁ
గార్తస్వర స్తంభ•కమనీయ మగునది, ధగధగత్కాంతులఁ • దనరు నదియు
మేరుమందరముల•మేలిమి గగనంబు, రాయు కూటాలయ•రాజిచేత
సమలంకృతం బయి • సర్వును దీపించునది, వతిమించిసూర్యుని • నవ్వునదియుఁ

తే. గనకసోపానపంక్తులఁ•గ్రమవేదికలను వాతాయనంబులఁ • గలితనీల
విద్రుమనూంచిత మౌక్తిక•వితతి స్ఫటిక,మైన పుష్పక మిల చెక్కు- మానుషమయప్పుడు.

అర్థములు. ఈహామృగయుక్తమై = కృత్రిమములైన జంతుల యొకారము గల బొమ్మలతోఁ గూడినది, కార్తస్వర స్తంభకమనీయము = బంగారు కంబములచే నందమైనది, మేలిమి = ఎత్తైన, కూటాలయరాజిచేతన్ = కొలువుకూటముల సమూహముచేత, క్రమవేదికలన్ = అందమైన యరుఁగుల చేతను, వాతాయనంబులన్ = కిటికీల చేతను, నీల ఇంద్రనీల మహానీల శిలములచేతను నీలములు ఇంద్రనీలము లని మహానీలములని నీల మణులని మూఁడు తెగలు గలవు. అందు పాలను నీలముగఁ జేయునది ఇంద్ర నీలము. దీనిని పాలలో వేసినచోఁ బాలు నీలముగాఁ గనబడును. దీనికి క్షీరగ్రాహి యని పేరు. నీలము మీఁద పచ్చిగడ్డి పోఁచగాని, పొట్టుగాని, గడుగాలు గాని యుంచి యూఁదిన నిశ్చయముగఁ ద్రిప్పి నను బడిపోవదేని దానిని తృణగ్రాహి యందురు. సింహళ ద్వీపమునఁ బుట్టినది మహానీలము. 'క్షీరమధ్యే క్షిపే న్నీలం క్షీరంచే న్నీలతాం వ్రజేత్ । ఇంద్రనీల మితి ఖ్యాతి మితి రాగస్య భాసితమ్ । సింహళాకరసంభూతా మహానీలా ఇతి స్మృతాః' అని రత్నశాస్త్రము. విద్రుమము=పగడము.

ఇంద్రనీలము నెమలి కంఠచ్ఛాయ గలదై యుండును. మహానీలము వెన్న నెమరాకు, పూవువలె నుండును. నీలమణి నల్ల విష్ణు కాంతివలె నుండును.

పగడములు సముద్రము నీటిలో దీఁగల వలె నల్లుకొని యుండును.

స్ఫటితము = చెక్కఁబడిన నేలగలది.

తాత్పర్యము.

రావణుఁడు గ్రహించినదియుఁ, గృత్రిమపు జంతులవంటి బొమ్మ లమర్పఁబడి నదియు, బంగారు కంబములు గలదియు, ధగ ధగ మను కాంతులు గలదియు, మేరు మందరపర్వతముల వలె నెత్తైనటువంటి రాజాలయములు కొలువు కూటములచే నలంకరింపఁ బడినదియు మిట్ట మధ్యాహ్నమున సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించు నదియు, బంగారు మెట్లు అరుఁగులు కిటికీలు గలదియు, నీలములు, పగడములు, మంచి ముత్యములు వీనిచేఁ జెక్కఁబడినదియు నగు పుష్పక ప్రదేశము మిగుల మానుషమంతయుఁ దెక్కను.

ఉ. ఆ విమల ధనస్య్రసాదవిధి•భాస్య విచిత్రతర ప్రబహాసవత్
వాయుతనూభవుం గడిసి • స్వాంతము రంజిల బంధుకీతిగా

నీ మొదట నున్న వాఁడు మను• జేశ్వరుఁ డిట్టియు రమ్య రమ్యముం
గా యొనరించు విలసితు•వస్తువు రాశిలోఁ బోరు పుట్టునన్.　　　　౨౩.౩

అర్థములు. భక్ష్యపానవివిధాన్నవినిర్గతిక్రమవాసనల్ = భక్ష్యముల నుండియు, పానముల నుండియు వివిధాన్నముల నుండియు బయలు వెడలిన కమ్మని వాసనలు, పోరు = వడివెత్తి.

తాత్పర్యము.

ఆ వనమునందు పిండివంటలు, అప్పచ్చులు, పాకములు, పులిహోర, దధ్యోదనము, కేసరిభాత్, వాంగీభాత్ లోనగు వివిధములైన యన్నములు-వీని నుండి వెలువడిన కమ్మని వాసనలు హనుమంతుని ముక్కుకు వచ్చి యాతని మనస్సు సంతోషపడునట్లు బంధువువలె రావణాసురుఁ డిచ్చట నున్న వాఁడు మా వెంటరమ్ము మాయొక్క మని విలువనున్నట్లు తలకెక్కునట్లు వ్యాపించి యుండెను. నాయుడుకేసిన వాసనలు కొట్టెను. వాయువు హనుమంతునకుఁ దట్టమే కదా. ఇది యెంతయు గాఢమగు పద్యములు కలాపకము.

సీ. అట నేగి వనభూ•యాత మంటి కాంతి నాఁ, గాంతి స్తైర్య్రయున• కాంతనొరె
నమూలికిని మనో•హార మయి రత్న సో•పానవిక్రీత మయి • స్ఫటికములు
కంబాల నీటయి • కనఁబటికపురాల, ని మ్మయి పంగిపు•లొప్పు లవటి
పవడముల్ ముత్యముల్ • బంగారు వెండియుఁ, బటిమఁ జెక్కిన స్తంభ•పఙ్క్తి గలిగి

తే. సమము దక్కన మెత్తను • వాన విరాజిల్కంబముల నుంటె నేగి రేడి•నరసి వెలసి
యలరు నలిగి వచ్చిత్రంబు • పెల్ల గ్రాయఁ, బడిన చిత్రకంబళమునై•పుష్పు గలిగి.

అర్థములు. కాంతినాన్ = శ్రీవలె, విక్రీతము = కట్టఁబడినది, పవడముల్ ముత్యముల్ బంగారు వెండియు బటిమ = ఇది సమస్తపదము, దక్కన = వంకరలేనిది, పటువు = వెలుఁగు, ముత్యములు = ఇవి మేఘములందు, పాము పడగలందు, ఏనుఁగుముత్యములు, వెదురులందు, పందుల కొమ్ములందుఁ జేయులందు శంఖములందు, పంది కోరలందు, ముత్తెపు చిప్పలందుఁ బుట్టును. మేఘమునందుఁ బుట్టునవి మనుష్యులకు లభింపవు.

"శరదముల్ దిగంతములు నిండి పటుస్ఫుటగర్జితంబు లే
పార మహోగ్రవృష్టి గురియం బ్రభవించు ఘకాంతకాంతితో
నారయఁ గుక్కుటాండ సన్నిభై పను ముత్యము లంతరిక్ష సం
చారులు పట్టుకొందురు వెసన్ వసుధం బడనీక నేప్పుడున్‌॥"

పాము పడగలోని ముత్తెము గురిగింజ వన్నెగలది. నెమలియందుఁ బుట్టినది నక్షత్రకాంతి గలది. ఇది శ్రీ వశీకరణము నుపయోగపడును. ఇది మినుపగింజంత యుండును. వేఁటచేత యుండునది వెండివలె తెల్లనైన పూవువలె నుండును. దీనికి నిష్ఫలము లేదు. ఏనుఁగు కుంభస్థలమునందునది యుసిరికాయయంత యుండును.

నెత్తికెంటను వంటుఁ బుట్టునది (సేంకగాపుఁబూవు) ఛాయగలది. పంది కొమ్మునం దుండునది కేంగుఁ బండంత యుండును, కుంకుమ ఛాయగలది. నెమరుముత్తెములు కోడిగ్రుడ్డంత యుండును. ఇది మంత్రసాధకులకు లభించును. స్వాతియందు ముత్తెపుఁ జిప్పలలోఁ బడిన వానచినుకులు మంచిముత్యము లగును. వర్షబిందువు కొలంది ముత్తెము. ఇందు శృంగశంఖములందుఁ బుట్టినవి సొమ్ముగాను, రావణ శంఖములందుఁ బుట్టినవి బంగారు వన్నె కలవిగా నుండును. తామ్రపర్ణి శుక్తియందలివి తెల్లగా నుండును. పూర్వకాలమున నానాదేశములవారు పాశ్చాత్యులు వీని వ్యాపారమునకై యీ దేశమునకు వచ్చుచుండిరి. వీనిలో ఆనే, సుతారము, సుహాని యనునవి మంచి జాతులు.

తాత్పర్యము.

ఆ వాసనజాత కట్టి పోయి యుండు నుక్కిలి యింపై పొడవై సుందరమగుఁ బ్రియమై రావణాసురునికి దన ప్రియభార్యవలె మనోహరమై రత్నసోపానములు బంగారు కిటికీలు దంతపు బొమ్మలు పగడములయు ముత్యములయు బంగారు నెండు లయు పటుత్వముచేఁ దీర్చిన స్తంభములు గలదై సమమై వంకర లేనిదై నెత్తైన కంబములచే నాకాశమున కెగిరిపోవుచున్న దానివలె నొప్పి భూమి యందుగల క్షితములన్ని వ్రాయఁబడిన కంబళ్ళు గలిగి నెపలునై.

ఉ. ఘుమ్మని కమ్మవాసనలు • క్రమ్మ నితాంతశకుంతనాద మ
భ్రమ్మును ముట్టఁగా మృదువు•పాన్పులు వన్నెలు మీఱ శుభ్రమై
నెమ్మది రావణాసురుఁడు • నిచ్చ చరించెడి ధామ మారు ధూ
పమ్ముల ధూమ్రమై శబల•భంగి విచిత్రసువర్ణజాతమై. ౨౭

అర్థములు. నితాంతశకుంతనాదము = అతిశయించిన పక్షులధ్వని, అభ్రము= ఆకాశము, ధూమ్రము = నలుపు ఎఱ్ఱవన్నెఁ గలసిన రంగు, శబలభంగిన్ = కామధేనువువలె, దీనివలననిది చిత్రవర్ణముగలదనుటగాక సర్వకామముల నిచ్చునది యని సూచితము. విచిత్ర సువర్ణజాతము=చిత్రమైన మంచి రంగులు గలది.

తాత్పర్యము.

ఘుమ్మని కమ్మని వాసనలు వ్యాపింపఁగాఁ బక్షులధ్వనులు విశేషించి యాకాశమును దగులు చుండఁగా మెత్తని పాన్పులు తెల్లనై కాంతి లీను చుండఁగా రావణాసురుఁడు సంతోషముతోఁ దిరిగెడి యిల్లై సాంబ్రాణి యగరు దశాంగము వీని పొగలచే ధూమ్రవర్ణము గలదై శబలవలెఁ జిత్రమై మంచి రంగులు గలదై.

క. మదికిని నతిసంహ్లాద, ప్రదమై రంగులకు మేలి•రం గొసఁగుచు శో
కదళనసమర్థమై సమ్మదమై కాంతులకు జనన • మందిర మగుచున్. ౨౮

అర్థములు. అతి సంహ్లాదప్రదము = మిగుల సంతోషము గలిగించునది, శోకదళన సమర్థము=శోకమును బాపుటయందు శక్తి గలదై.

తాత్పర్యము.

[illegible] సంతోషము గలిగి [illegible] కన్నులతో [illegible] మనస్సు [illegible] మాటలచే [illegible] నెట్టి నిల్లె.

క. రావణపాలిత భవనము. పావని పంచేంద్రియముల • పాళికి నవ్వై
తా విషయంబులచే [illegible] [illegible]

అర్థము. రావణపాలిత భవనము = రావణునిచే రక్షింపబడు గృహము. పంచేంద్రియముల పాళి = త్వక్కు, కన్నులు, చెవులు, నాలుక, నాసిక: వీనికి, ఐదా విషయంబులచే=స్పర్శ, రూప, శబ్ద, రస, గంధము లను వైదింటిచే.

తాత్పర్యము.

రావణునిచే రక్షింపబడు నా యిల్లు [illegible] [illegible] కన్నులకును, [illegible] [illegible] సుఖము [illegible] [illegible] [illegible] ప్రకటితము.

ఈ నాలుగుపద్యములు కలాపకము.

"[illegible] [illegible]
ద్వాభ్యాంతు యుగ్మకం నామ, [illegible] చుంబకమ్."

అని యు

'ద్వాభ్యాం యుగ్మమితి ప్రోక్తం, త్రిభిః శ్లోకై స్త్రిశేషకమ్
కలాపకం చతుర్భి స్స్యాత్, తదూర్ధ్వం కులకం స్మృతమ్.'

[illegible] [illegible] కలాపకము [illegible]

క. నాకము [illegible] • లోకేశుమహా
లోకము [illegible] • [illegible]

అర్థములు. నాకము = [illegible] లోకమో, [illegible] = [illegible] ప్రదము = [illegible] లోకము = బ్రహ్మలోకమో, సిద్ధము = నిశ్చయము.

తాత్పర్యము.

ఇది యేమి! [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] బ్రహ్మలోకమో నిశ్చయముగ [illegible]

చిమ్మచీఁకటిలోయి మొదట నాశ్చర్యకరమైన కాంతిచే 'కనుఁగొనెను' నన్వయము.

మాలిని. జానకియునకు దెలుపరి కోడి వ•సుల్ దీపరోచుల చిందులు గా

జానకీయట్టులు నిశ్చలముగ నను • హొన్ను ప్రదీపములుగా జనితిన్

మాధిరి లేక వెలుంగు మణీకృత • మంజులదీపులు పెమ్మెలుఁ గా

నొకనము మీఁదఁ గనుంగొనె వానర • ముఖ్యుఁడు తద్భవనాంతమునన్.

అర్థములు. వసుల్ = ధనములను, హొన్నుప్రదీపములు = బంగారు దీప ములు సువర్ణశబ్దభవము హొన్ను రూ. హొన్నము. సమాసంబున హొన్నా యనియు రూపముగలదు. హొన్నాలంకములు, మణీకృత మంజుల దీపులు = రత్నములతోఁ జేయఁబడిన యందమైన దీపములు, దీపము లనఁగా దీపపు స్తంభములనియైనఁ జెప్ప వచ్చును. లేక రత్నములనే దీపాకృతులుగా నేర్పఱిచిరనియు దీపములు కావున నవియే కాంతులు ప్రసరింపఁజేయుచుండె ననియు గ్రహింపవలె. పెమ్మె లను శబ్ద సాహచర్యముచే నీయర్థమే గ్రాహ్యము,

మాలిని:—నన మయ య గణములు గురువు. పదునాఱవ స్థానమున యతి.

తాత్పర్యము.

నేర్పరి యగు జానకానికిఁ దన సర్వస్వ మొఁకిపోయి దేమి చేయుటకు దిక్కు- తోఁచక చింతలో మునిఁగిన జాదరి వలెఁ గదలక మొదలనుండు బంగారు దీపములును బ్రపంచమునందు సమానమైనవి లేక ప్రకాశించు మణులచేఁ జేయఁబడిన దీపములును పెమ్మెలును హనుమంతుఁ డా యింటి యందుఁ గనుఁగొనెను.

సుగంధి. దీపకాంతి దైత్యకాంతు • దేహకాంతిఁ దద్వపు

స్తాపనీయభూషణాళి • హారకాంతి కాంతులన్

బాపు! మంచు చుంచునట్లు • ప్రజ్వరిల్లె జ్వాల, యా

రేపుఁ జూచి మెచ్చె నంజ • నేష్టపుత్రుఁ డాత్మలోన్. ౨౫౯

అర్థములు. తద్వపుః = రావణాసురుని దేహమందు ధరింపఁబడిన, తాప నీయ = బంగారుతోఁ జేయఁబడిన, భూషణాళి = సొమ్ముల వరుసలయొక్క, హార కాంతి = పత్తికలిగి, మనోహరమైన, కాంతులన్ = కాంతులచేతను, బాపు=ఔరా ఆశ్చర్యార్థకము రూ. బాపురే.

తాత్పర్యము.

దీపములకాంతి రావణాసురుని దేహకాంతి నాతఁడు ధరించిన బంగారు సొమ్ముల కాంతి యును యన్నియుఁ గలిసి యా జ్వాల మండుచున్నట్లు వెలుఁగుచుండెను. అవి తే నమును జూచి హనుమంతుఁ డౌరా యని తనలో మెచ్చుకొనెను. సుగంధి:- రజరజర గణములు. తొమ్మిదింట యతి. ఉత్సాహమునకు దీనికి విశేషము భేదములేదు. సుగంధులన్నియు నుత్సాహములేకాని యుత్సాహములన్నియు సుగంధులుకావు. అందు నగణమున కెడమున్నది. ఇందు లేదు.

—• నిద్రించు రావణునియంతఃపుర స్త్రీలను హనుమంతుఁడు చూచుట •—

రసమంజరి. పరిపరివిధముల • భాసిలు చేలల్, సరగలుఁ బలుపలు • చంద్రపులీలల్
పసఁగనిదురవసులు • నావసుకేళీ, పరితను నిదురను • బండఁగఁ జూచెన్.

అర్థములు. సరగలు = హారములు.

తాత్పర్యము.

నానావిధములుగఁ బ్రకాశించు చీరలు హారములు నానావిధ విలాసములు గల వయస్సు స్త్రీలు పానక్రీడాసక్తులై బాగుగఁ ద్రాగి నిద్రపోవుచుండ హనుమంతుఁడు చూచెను. రసమంజరి. ననసనగురువు గణములు. తొమ్మిదింట యతి.

స్రగ్విణి. సద్దు లేకుండఁగా • జాను హావాలతుల్
ముద్రియల్ నిద్దురన్ • ముద్ది వర్తింపఁగాఁ
దద్ద యందల్ మిళిం•దంబులున్ లేనిమేల్
ముద్దుఁబద్మాకరం • బో యనన్ రాజిలెన్. ౨౬౧

అర్థము. మిళిందంబులు = తుమ్మెదలు.

తాత్పర్యము.

స్త్రీలు బాగుగ నిదురించుటచే వారు ధరించిన సొమ్ములు సద్దుచేయకుండఁగా హంసలు తుమ్మెదలులేని యందమైన కొలనివలె నా యంతఃపుర ముండెను.

• హంసలు - స్త్రీలు. తుమ్మెదలు - వారి యాభరణము.

స్రగ్విణి. నాలుగు రగణములు - ఏడింట యతి.

క. ముకుళితనయనంబులు నిం దుకయుక్ తెలిఁ బోఁడునట్టి • సొంపగు రదనంబుల్
ప్రకటసరోజాతామో,ద కలితవదనములు గలుగు • తెరవలఁ జూచెన్. ౨౬౨

అర్థములు. ముకుళిత = ముడుచుకొనిన, మూసికొనిన. రదనంబుల్ = దంతములు, సరోజాత = పద్మముల, ఆమోద కలిత = వాసనగల, వదనములు = ముఖములు, తెరవలన్ = స్త్రీలను.

తాత్పర్యము.

మూసికొనఁబడిన కన్నులు, కొంచెమైన వెలికి గానరాని యందమైన దంతములు విస్తారముగ పద్మముల వాసనగల ముఖములుగల స్త్రీలఁ జూచెను. నోరు ముసుకొని పండ్లు వెళ్ళఁబెట్టి నిదురించుట యుత్తమస్త్రీల లక్షణము. పద్మవాసన చెప్పుటచే వీరు పద్మినీజాతి స్త్రీలని యేర్పడుచున్నది. పద్మినీ పద్మగంధా.

క. తామరలు నోలె నాగల, తోయములు వికసించు సమయ•మున రుచిరముగన్
యామిని యగుటన్ మఱి తా,మే ముకుళితదళము లయిన•మెలఁతుల గాంచెన్.

అర్థములు. యామిని = రాత్రి, ముకుళితదళములు = ముడుచుకొనిన రేకులు.

తాత్పర్యము.

వారి కన్నులు నయనముల వికసించి రాత్రి కాఁగానే తమంతఁదామే ముడుచు కొను కమలముల వలె సంతోషము కలిగించెను.

క. వీరల మోములు నిజముగ, వారిజములు గాక యున్న • షట్పదగణంబుల్
నీరజములవలె నేలా, నారయ నీ వదనములను సంప్రార్థించున్. ౨౬౪

తా త్ప ర్య ము.

వీరలముఖములు నిజముగ, కమలములే. అటుగాకయున్నఁ దుమ్మెదలు కమలములనువలె నేల వీని చుట్టు తిరుగుచున్నవి.

క. అందము చందము మఱి చ,ల్లందనమును బరిమళంబు • నలితోష్కృతులన్
సుందరము లగుటఁ బంకజ,బృందములో ముఖము లనుచు • నెంచెను గపియున్.

తా త్ప ర్య ము.

అందముయొక్క విధము చల్లఁదనము సువాసన మనోజ్ఞమైన యాకారము నవియన్నియు సుందరములేయైన కారణముచే వారి ముఖములు నిజముగఁ బద్మములే యని తలఁచెను. 'హో' యనునది నిశ్చయార్థమును దెలుపును.

'కమల ముకుళమృద్వీ ఫుల్లరాజీవగంధ
స్సురత పయసి యస్యా స్సౌరభం దివ్య మంగే
చకిత మృగ దృగాభే ప్రాంతరక్తే చ నేత్రే
స్తనయుగళ మనర్ఘ్యం శ్రీఫలశ్రీవిడంబి ॥
తిల కుసుమ సమానం బిభ్రతీ నాసికాగ్రం
ద్విజ గురు సురపూజా శ్రద్దధానా సదైవ
కువలయ దళకాంతిః కాపి చాంపేయగౌరీ
వికచ కమలకోశాకార కామాతపత్రా
వ్రజతి మృదుసలీలం రాజహంసీవ తన్వీ
త్రివళి లలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషా
మృదుశుచిలఘు భుంక్తే మానినీ గాఢలజ్జా,
ధవళ కుసుమవాసో వల్లభా పద్మినీస్యాత్.

అని పద్మినీ జాతి స్త్రీ లక్షణము.

పద్మినీ జాతి స్త్రీలు రాత్రి మూఁడు యామములందు భర్తలతోఁ గలియుదురు. ఈ కాలమందు వీరు నిద్రించుచున్నారని చెప్పుటచేతను వీరు పద్మినులనియే చెప్పవలెను. 'రమయతి రమణీయాం పద్మినీ పూర్వయామే' యని లక్షణము.

క. తారాగణరాజిత మగుశారదతారాపథంబు • చందంబున దే
వారివరమందిరము కాం,తారత్నగణంబుచేతఁ • దద్దయు నొప్పెన్. ౨౬౭

అర్థములు. తారాగణరాజితము = నక్షత్రసమూహముచేఁ బ్రకాశించునది, శారద తారాపథంబు = శరత్కాలమందలి యాకాశము.

తా త్ప ర్య ము.

నక్షత్ర సముహముచే శరత్కాలమందలి యాకాశము ప్రకాశించునట్లు స్త్రీ

రత్నములచే రావణాసురుని యిల్లు ప్రకాశించెను. రావణాసురుడు చంద్రుడనియు స్త్రీలు నక్షత్రము లనియు గ్రహింప నగు.

శా. ఆ రాజీవవిలోచనాపరివృతుం • డై రాక్షసాధీశుఁడున్
తారాసంవృతకైరవాప్తుఁ డన న•త్యంతంబు శోభిల్లె తా
లారత్నంబులఁ బుణ్యవిచ్యుతిని నే•లన్ వ్రాలు తారాళిగా
ధీరాగ్రేసరుఁ డా మరుత్తనయుఁ డెం•తే కాంచెఁ జిత్తంబునన్. ౪౩

అర్థములు. రాజీవ విలోచనా = కమలములవంటి కన్నులుగల స్త్రీలచే, పరివృతుండై = చుట్టఁబడినవాఁడై, తారాసంవృత = నక్షత్రములచే జుట్టఁబడిన, కైరవాప్తుఁడనన్ = చంద్రుఁడో యన్నట్లు, పుణ్యవిచ్యుతిని = పుణ్యము క్షీణించిన కారణమున, ధీరాగ్రేసరుఁడు = ధైర్యము గలవారిలో మొదటివాఁడు.

తాత్పర్యము.

కమలములవంటి ముఖములుగల యా స్త్రీలచేఁ జుట్టఁబడిన రావణుఁడు నక్షత్రములచేఁ జుట్టఁబడిన చంద్రుఁడో యనునట్లుండెనుగాని పుణ్యము క్షీణించి పోఁగా నేల రాలిన నక్షత్రముల వలె నా స్త్రీలు ధైర్యవంతులలో శ్రేష్ఠుఁడగు హనుమంతుఁడు తలఁచెను. వీరు శీఘ్రకాలములోనే విధవలు కాబోవుచున్నారు కావున హనుమంతుఁడట్లు తలఁచెను.

ఉత్తమ వర్ణములను బలవంతముగ హరింపఁబడిన స్త్రీలు రావణునింట నున్నట్లు చెప్పఁబడెను. ఇది వారి స్థితి తెలుపుచున్నది. ఉత్తమజాతి క్షత్రియస్త్రీలు రాక్షసులతో సంభోగింపవలసి వచ్చుట వారి పుణ్యక్షయముచేతనే కదా. కనుకనే ఉత్తమజాతిస్త్రీ లధమజాతి పురుషులతోఁ గలియరాదని సూచితము. 'క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి' యనికదా భగవంతుఁడు చెప్పెను.

క. తళుకు తళుక్కను మెఱుఁగా,రలవన్నె ప్రసాదగరిమ • ప్రభయును ఘనమై
చెలువారుచుండె రావణునిలయంబునఁ గూర్కుచున్న • నెలఁతుకలందున్.

తాత్పర్యము.

తళుకు తళుక్కను నక్షత్రముల గొప్ప రూపము వారి నైర్మల్యము వారి కాంతి ఘనమై రావణునింట నిద్రించుచున్న స్త్రీల యందుఁ గానవచ్చెను.

క. పానవ్యాయామంబుల, విగానాంగని యుద్ధమునను • సోయి స్రగ్భూషల్
పీనుగోని చాలిపడినను, మే నెఱుఁగక కూర్కు వంతు • పొలఁతులఁ గంటిన్. ౪౫

అర్థములు. పానవ్యాయామంబులన్ = మద్యపానానంతరము జరుగు కామ్యము లందు, విగానాంగని యుద్ధమునను = రతియందు, స్రక్ + భూషల్ = హారములు సొమ్ములు.

తాత్పర్యము.

పానానంతరము జరిగిన రతికేళులందు వారు చేసికొన్న హారములు

ఆభరణములు పెనవేసికొని నేలరాలినను దేహము తెలియక స్త్రీసమూహము నిద్రించెను. హారములగుటచే పండరించు నీ కాలము రెండవజాము. కావున నీ స్త్రీలు హస్తినీజాతి స్త్రీలని సూచన.

'ధజతి దవరజన్యో క్షా హస్తినీసంజ్ఞ ద్వితీయే' యని రతిశాస్త్రము.

సీ. జారెఁగ దిలకంబు • నవ్వు రొప్పు నారులు, సందియ లూడిన • యబ్జముఖులు
ప్రక్కలు వాలిన • నవమాల్యములచెలుల్, చీరలు సడలిన • చేడియలును
త్రెస్సిన ముంచిముత్తియపు పేరులు సరుల్, గుబిఁగిన మొలనూళ్ళ • తోయజాక్ష
లలసట చిక్కంగ • వల్లెఁ బండినగుజ్జుపుం బిల్లలను బోలు • పువ్వుఁబోండ్లు
తే. తళుకుఁగన్నులు వాల్చిన • తలిరుఁబోండ్లు, వంగి తెగి యుండుదండలు • చెలువు మీఱి
కానఁ గనె ద్రొక్కించి నైచినఁ • గ్రాలు పూల, తీగలనఁ బోలి కొందరు • తేఁకువలిరి.

అర్థములు. త్రెస్సిన = తెగిపోయిన, కానక్ = అవిసియుండుట, నారులు, అబ్జముఖులు, చెలులు, చేడియలు, సరులు, తోయజాక్షులు, పువ్వుఁబోండ్లు ఇవి యన్నియు స్త్రీపర్యాయ నామములు.

తాత్పర్యము.

కొందఱు స్త్రీలకుఁ జెమటవలనఁ దిలకము కరఁగిపోయెను. కొందఱకుఁ గాలి యందె లూడెను. కొందఱకు మెడలోని దండలు ప్రక్కలఁ జాలియుండెను. కొందఱకు చీరలు వదలుబడి జాఱి యుండెను. కొందఱు మెడలోని ముత్యాలదండలు తెగి నేలరాలి యుండెను. కొందఱి మొలనూళ్ళు సడలి యుండెను. కొందఱు అలసిన గుఱ్ఱపుఁ బిల్లలవలెఁ బడికొని యుండిరి. కొందఱు తళుకుఁగన్నులు ధరించి యుండిరి. రతిశాస్త్రప్రకారము చుంబనప్రదేశములలో చెవులు చేరవు. కావునఁ జెవుల కే హానియు లేదు. అవి రతియం దుపయోగకరములవి కావు. కావున కన్నులు హానిలేక యథాప్రకారమున్నట్లు చెప్పఁబడెను. ఈ సందర్భమున నీ శ్లోకము స్మరింపఁ దగును. "కమలే కమలం తెముషరి కమలం తస్మిన్ కమలం విమలం భాతి, అముగా యమునా శరచ్ఛ్రతి వదనా చుంబన సమయే ప్రతిరివ భాతి" కొందఱు దండలు తెగియుండుటచే నవిసియుండు నేనుఁగు త్రెంచివేయఁగా నొప్పు పూల తీఁగలవలె నుండిరి.

క. ముగ్ధియలు సూర్యుఁ గొందఱు, ముగ్ధఁజమునగవలెఁ బొఱపు • ము త్రెప్పుఁబేసల్
తద్దయు రవిశశికరముల, శుద్ధిగ నయి సూర్యచంద • లొప్పుం జూపెన్. ౪౭౧

తాత్పర్యము.

కొందఱు స్త్రీలు నిద్రించునప్పుడు వారి యుండనైన చనుఁదోయి యందలి హారముల ముత్యాలదండలు సూర్యచంద్రకిరణముల కాంతిగలవై నిద్రించు హంసల వలె నుండెను. మెట్టలు, నట్టువలు, శ్లోకములు నగుటచే నీ యుపమానము.

క. ఇంబుగఁ గొండల వైడూర్యంబులు కాదంబపక్షు•ల ట్లొప్పె, రథాం
గంబులగతిఁ గొండల గ్రీ•వంబులఁ దనరారు చుండె • బంగరుసరముల్. ౨౭౨

అర్థములు. కాదంబపక్షులు = పొగచాయగల ముక్కు కాళ్లు తెక్కలు గల హంసలు, రథాంగంబులు = చక్రవాకములు.

తాత్పర్యము.

కొండలు స్త్రీలు ధరించిన వైడూర్యంబులు కాదంబపక్షుల వలె నుండెను. కొండల మెడల యందున్న బంగారు సరములు చక్రవాకములవలె నుండెను.

వైడూర్య లక్షణము. గీ. పగలు కొండిఁ గానఁబడిన బిడాలంపుఁ గన్నుకొలె వెలుఁగు గలిగి నూలు। తిరిగినట్టు బిరాదిఁ దెలుపారు వైడూర్య రత్నమున కతి ప్రయత్నమునను॥

క. కొండలు మెడలం దాల్చిన, యందన్న వైడూర్య వితతు • లంచలకతిన్
గొండల బంగరుసరములు, సుందరచక్రముల కతి • పొలుగున దెలసెన్. ౨౭౩

అర్థములు. చక్రములు = చక్రవాకములు.

తాత్పర్యము.

సులభము.

క. అంచలచేఁ గారండవ,చంచచ్చక్రములచేత • సైకతములచేఁ
బ్రాంచన్నదు లన జఘనో, దంచిత లయి పడులు దెలసి•రా భవనమునన్. ౨౭౪

అర్థములు. అంచలచేన్ = హంసలచేతను, కారండవ = కన్నెలేళ్ళచేతను, చంచత్ + చక్రములచేతను = చలించుచున్న చక్రవాక పక్షులచేతను, సైకతముల చేతన్ = ఇసుక దిబ్బలచేత, ప్రాంచత్ + నదులనన్ = ప్రకాశించు నదు లనునట్లు, జఘనోదంచితలయి = నడుముల ముందటి భాగము గలవారై, 'జఘనం కామినీ శ్రోణి పురోభాగే కటిప్లవే' వైజయంతి. భవనమునన్ = ఇంటియందు చక్రములని స్తనములును, ఇసుక దిబ్బలను, పిఱుదులను నుపమేయములు.

తాత్పర్యము.

హంసలచేతను, కన్నెలేళ్ళచేతను, చక్రవాకములచేతను, ఇసుక దిబ్బలచేతను నొప్పునదులవలె జఘనములచే నొప్పు స్త్రీలా యింట నుండిరి. ఈ యర్థమునే క్రింది పద్యమున వివరించుచున్నాఁడు.

చ. ప్రకట సువర్ణభూషణసు•పద్మచయంబులఁ జారుకింకిణీ
ముకుళములున్ మనోగ్రపద • నూపురశీల విలాసవక్రరు
క్స్వకరతటంబులై నిదురఁ • గ్రాలెడు బాలలు పోల్ప నేలు ల
ప్లకలుమరేఁ గ్రాలెడి వి•హారధరత్రిమ నష్టచిత్తులై. ౨౭౫

అర్థములు. ప్రకట సువర్ణభూషణ = స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్న బంగారు సొమ్ములనెడి, సుపద్మచయంబులు = మంచి కమల సమూహములు, చారు కింకిణీ

ముకుళములు = అందములైన చిఱుగజ్జెలనెడి మొగ్గలు; మనోగ్రహణ = మనస్సును హరించునట్టియు, మోహనశీల = మోహింపఁజేయు స్వభావము గలట్టియు; విలాస = శృంగారచేష్టలనెడి, స్రక్ = మొసళ్ళను, మొసళ్ళు జంతువుల వశపఱుచు కొనునట్లు ఈ శృంగారచేష్టలే పురుషుల వశపఱుచుకొనునవి కావున నవి మొసళ్ళ వంటివి. ఈ చేష్టలే భావములు. సుందరు లే వశయందున్నను ఏ చేష్టలు చేసినను చేయకున్నను వని యొక్క విలాసముగనే పురుషులకుఁ దోఁచును. మధురవాణు లేడ్చినను శ్రవ్యముగా నున్నట్లు సుందరుల యే వికారములైనను విలాసముగానే తోఁచును. సుప్రకీర్ణ తటంబులై = కాంతి సమూహము లొప్పులై; స్త్రీలు నిదురించు చున్నను వాసనావశమున నిట్టివి కలుగును. విహారభరశ్రమ నష ఛిత్తలై = క్రీడాతి శయముచేఁ గల్గిన శ్రమముచే స్వాధీనము తప్పిన మనస్సు గలవారై.

తాత్పర్యము.

బంగారు పొమ్ము లనెడి వికసించినకమలములు, నొడ్డాణము లందలి చిఱుగజ్జె లనెడి మొగ్గలు, మనస్సును భ్రమింపనట్టి మోహింపఁజేయు స్వభావముగల శృంగార చేష్ట లనెడి మొసళ్ళను, కాంతులనెడి యొడ్డులు గలిగి నిద్రించు బాలికలు క్రీడాతిశయ ముచే నలసి పరవశలై యేఱులవలె నుండిరి.

బాలలు - 'బాలా స్యాత్ షోడశా ద్బ్రాత్రింశ తరుణీ వింశతే ర్యావ సూర్ధ్వం ప్రౌఢా స్యా త్పంచపంచాశదవధి పరతో వృద్ధతా మేతి నారీ.' పదునారు సంవత్సర ములకుఁ బైపడినది బాల యనియు నిరువది యేండ్లకుఁ బైపడినది తరుణి యనియు, అటుపైఁ నేఁబదియైదు వఱకుఁ ప్రౌఢయనియు ఆపై వయస్సునది వృద్ధయనియుఁ జెప్ప బడును. ముప్పది యేండ్లవఱకుఁ దరుణి యని యొకపాఠము గలదు. ఇట్లు చెప్పుటచేఁ బదునాఱు సంవత్సరములకుఁ దక్కువ వయస్సుది రతికి యోగ్యురాలు కాదని శాస్త్రాభిప్రాయము. ప్రథమ రజస్వల యొప్పుడైనను బదునాఱవ సంవత్సరము వచ్చువఱకు గర్భాధానము చేయరాదు.

చ. గురుకుచ చూచుకంబులను • కోమలహృద్యతరాంగపాళులన్
సరసమణీమయాభరణ•సంఘము లెంతయు నొప్పఁ బూను న
త్తరుణులు నిద్ర వోవ్వ నెడ • దర్పకదర్ప వినష్టచిత్తులై
పురుషులు వీరాడ బోలిసమ • పొల్పు వహించి మనోహరంబుగన్. ౨౭౬

అర్థములు. గురు = గొప్పవగు, కుచ చూచుకంబులన్ = చన్నులందు, వాని ముక్కులందును, కోమల = సుకుమారమైన, హృద్యతర = మిగుల మనోజ్ఞమైన, అంగపాళులన్ = అవయవ ప్రదేశములందును, సరస = శృంగారముతోఁ గూడిన, మణీమయాభరణ సంఘములు = రత్నములతో నిండిన సొమ్ములగుంపులు, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, దర్పక దర్పవినష్టచిత్తులై = మన్మథుని ప్రతాపముచే నశించిన మనస్సు గలవారై.

తా త్ప ర్య ము.

గొప్పవగు స్తనములందును, చనుమొనలందును, సుకుమారములై మిగుల మనోహరములైన యవయవములందును ధరింపఁబడిన యందములైన రత్నాభరణముల సమూహములు ఆ స్త్రీలు నిద్రపోవునపుడు వారిని జూచిన మగవారు మదన వికారముచేఁ బరవశులై వారిమీఁదఁ బడునంతటి సొంపుగలవై యుండెను.

ఈకారణముచేతనే స్త్రీలు నిద్రించునపుడు పురుషులు చూడరాదను నియమ మేర్పడెను. స్త్రీలును వెల్లకిలఁ బరుండరాదు.

క. అస్వాప నిమరించెను వక్త్రోయ్యాలలముఖములనుండి ♦ తూలఁ కెడి యూర్పుల్
పస్యోవ చెంగులచేఁ దా, మొయ్యన పీచోపు లిడెను ♦ యోషాస్యములన్. ౨౬౭

అర్థములు. యోష్యాల = స్త్రీలయొక్క, ఒయ్యన = మెల్లగా, పీచోపులు = వింజామరలు, యోషాస్యములన్ = స్త్రీల ముఖములందు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ సమయమున నిద్రించు స్త్రీల ముఖముల నుండి వెలువడు నూర్పు గాలులచేఁ గదలుచున్న పైఁటకొంగులు ఆ స్త్రీల ముఖములపై వింజామరలు వేయుచున్నట్టు లుండెను.

వీరి కెవ్వరికి రైకలు లేవనుట స్పష్టము.

క. నానావర్ణ సువర్ణ స, తీవక్త్రముఖాబ్జములను ♦ దీవ్యచ్ఛుభశై
కానివహము మదనపతా, కానికరము నట్లు వెలిఁగె ♦ గమనీయంబై. ౨౬౮

అర్థములు. నానావర్ణ సువర్ణ = పలు రంగులగు మంచి కాంతులు గల, సతీ = స్త్రీలయొక్క, వక్త్రముఖాబ్జములను = అందమైన ముఖకమలములను, దీవ్యత్ = ప్రకాశించు, శుభశైకానివహము = అందమైన పైఁటల సమూహములు, మదన పతాకానికరము నట్లు = మన్మథుని ధ్వజముల గుంపువలె.

తా త్ప ర్య ము.

పలు రంగులగు మంచి కాంతులు గల స్త్రీల యందమైన ముఖకమలములందుఁ బ్రకాశించుచున్న పైఁటలు మదనుని ధ్వజములవలె నందములై యుండెను.

పై పద్యమునందలి యీ పద్యమునందలి వర్ణనమును బట్టి యీ స్త్రీలు ముఖములపై పైఁటలు కప్పుకొని నిద్రించు చుండిరని యేర్పడుచున్నది. అటు గానిచో యోష్యల మీఁది పైఁట లూర్పుగాలికిఁ గదలుటగాని ముఖములకు పీచోపు లిడుటగాని ఘటస్థింపదు.

క. ఇందుముఖీ ముఖనిర్గత, మంద సుగంధవహా సర్గ ♦ మండిత ముగుదున్
మందంబుగఁ గదలెను సుమ,బింబమణీరుచిరము లగు♦ వెలఁగల కమ్మల్. ౨౬౯

అర్థములు. ఇందుముఖీ = చంద్రునివంటి ముఖముగల యా స్త్రీలయొక్క, ముఖ = ముఖములనుండి, నిర్గత = బయలు వెడలిన, మంద = మెల్లనైన, సుగంధవహా =

మంచిగాలియొక్క, సర్గ = కూడికచే, మండితము = అలంకరింపఁబడినది, మంద
ముగ=కొంచెముగ, కురువిందమణీరుచిరములు=కెంపులచే సుందరములు.

తాత్పర్యము.

ఆస్త్రీల ముఖమునుండి వెడలుచున్న కమ్మని వాయువుచే నలంకరింపఁబడినవై
వెలగల కెంపులు కమ్మలు కొంచెముగఁ గదలెను.

కురువిందము పద్మరాగములందు భేదము.

సీ. ఉదయార్కబింబ సముజ్జ్వల ప్రభగల్గి, కరమొప్పు పద్మరాగంబు పేరలు
అసమాన దాడిమీ కుసుమ మంజరిచాయ, గలిగి శోభిల్లు సౌగంధికంబు
సలలిత మత్తకోకిల లోచనద్యుతి, నలరారుఁ గురువింద మనెడి కెంపు
మండిత శశమాంస ఖండంబు గతి నున్న, మందతేజంబగు మాంసగంధి
గీ. నలుపు నెఱ్ఱదనము మిళితమై నెగడెను, వాలు గలిగినదియు నీలగంధి
లాలు లేక కోమలం బను సంజ్ఞలు, గ్రాలు కెంపు చాల రంగు లేక.
క. ధరఁ బద్మరాగ మొందును, నొరకదు కలియుగమునందుఁ • దోచిన క్రేఁకై
నిరుపమ రుచి నిర్మలముగుఁ, గురువిందపుఁ గెంపు గలదు • గోరి ధరింపన్.

(రత్నపరీక్ష.)

క. చక్కెరకల్లలపులు సెలఁ గ్రక్కఁగ నచ్చిగురుఁబోండ్ల • కమ్మనియూర్పుల్
మిక్కిలి రావణుమీఁదను, జక్కఁగ విహరించెఁ గైపు•సంపద లోలయన్. ౨౮౦

అర్థములు. చక్కెరకల్లలపులు = చక్కెరతోఁ జేసిన కల్లువాసనలు, చక్కెర
యొక్కయు, కల్లుయొక్కయు సువాసనలు, చిగురుబోండ్ల = స్త్రీలయొక్క, కైపు
సంపద = మదాతిశయము.

తాత్పర్యము.

చక్కెర కల్లువాసనలు గొట్టుచున్న యాస్త్రీల కమ్మని శ్వాసములు మదాతి
శయముచే రావణునిమీఁద వ్యాపించెను. దీనివలన హనుమంతుఁడు రావణు సమీ
పించు చున్నాఁడని సూచన.

సీ. రావణాననము లన్ • భ్రాంతిని సవతుల, ముఖముల ముద్దిడు • ముద్దరాండ్ర
నధిపుఁడే ముద్దిడె • న భ్రమ మత్తున, సవతాండ్రఁ జుంబించు • ధవసురతలఁ
బసుకలు పైఁబడు • కడిఁదూలచేతులు, దిండ్లుగా నిమురించు • తీఁగఁబోండ్లఁ
దమయురంబుల నుంచి•తలలు ఖ్రిసించుచె,ల్వాల తొమ్మలను జేయి•నైచు సతుల
తే. నొలవు మొఱయంగ నొక్కర్తు • కుచువుమీఁద
శిరము ఘటియించి కూర్కెడి • చెలువతొమ్మ
నందుఁ గేల్సాఁచి నిమురించు • బిందుముఖుల
నంటఁ గనుఁగొనె సంకనా•నవనునం. ౨౮౧

తాత్పర్యము.

కన్నులు మూసికొని నిద్రించుచుండుటచే రావణుని ముఖము అను భ్రాంతిచే సవతుల ముఖములను కొందఱు ముద్దుపెట్టుకొనుచుండిరి. వారట్లు ముద్దుపెట్టుటచేఁ దమ మగఁడే ముద్దిడెనని తలఁచి మత్తువలనఁ గలిగిన భ్రమచే నది మఱియొక సవతిని ముద్దుపెట్టెను. నిద్దురమబ్బు విశేషించి పీడించుటచే పలువురు పలుదుగొనుచు కనకాశ్యములకే చావినే తలక్రింద దిండుగాఁ బెట్టుకొని కొందఱు - పైఁటలు సుఁడుకొని కొందఱు- కడియాలచేతులు తలక్రిందఁబెట్టుకొని కొందఱు నిద్రించుచుండిరి. తమ తొమ్ములమీఁదఁ దలయుంచి కొందఱు స్త్రీలు నిద్రింపఁగా వారి తొమ్ములపైఁ జేతులువైచి కొందఱు నిద్రించిరి. ఒకదాని తొడమీఁద మఱియొకతె తల యుంచి నిద్రింపఁగా దాని తొమ్ముమీఁద నది చేయివైచి నిద్రించెను. ఇట్టి స్త్రీలనెల్ల హనుమంతుఁడు చూచెను.

ఉ. సారెకుఁ బ్రాణి మేను లవ•శంబుగ నొండొరుమీఁదఁ బార్శ్వపృ
ష్ఠోరుకటీ ప్రదేశముల • నుంచి సుమాంబకరాగమగ్న లై
వారును సూత్రబద్ధమద•బంధురశోభితమాలికారుచిన్
వారక యొక్కొ-కర్తుకను • బాహులఁ గట్టి పెనంగు కేశినుల్. ౫౮

అర్థములు. పార్శ్వ = ప్రక్కలు, పృష్ఠ = వీఁపులు, ఊరు = తొడలు, కటి = నడుము, సుమాంబకరాగ = మన్మథకామమునందు, మగ్నలు = మునిఁగినవారు, సూత్రబద్ధ = దారముచేఁ గట్టఁబడినదియు, మద = మదించిన, బంధుర = తుమ్మెదలచేఁ, శోభిత = ప్రకాశించునదియు, మాలికారుచిన్ = పూలదండయొక్క కాంతితో, ఒక్కొ-కర్తుకను = ఒకతె మఱియొక్క దానిని, కేశినుల్ = నల్లని యందమైన తలవెండ్రుకలు గల స్త్రీలను.

తాత్పర్యము.

పలుమాఱు బ్రాణి దేహములు తమ స్వాధీనము తప్పి పోఁగా నొకతెమీఁద నింకొకతె ప్రక్కలు వీఁపు తొడలు నడుము లుంచి మన్మథకామమున మునిఁగిన వారిని, దారచేఁ గట్టఁబడి తుమ్మెదలచేఁ బ్రకాశించు పూలదండలవలెఁ జేతులు చేతులు కలిసియున్నట్లు పెనవేసికొనిన కౌఁగిళులను హనుమంతుఁడు చూచెను. చేతులు పెనవేయుట సూత్రముచేఁ గట్టఁబడుట, కొప్పులు తుమ్మెదలు, మాలికలు స్త్రీలు.

చ. సలలితమందమారుతవ•శంబునఁ దూఁగి పెనంగుతీఁగలన్
గలసిన స్కంధసంతతుల • నవ్యసుమాఘములన్ దలిర్చెడు
న్నులఁ జెలువారి చైత్రమునఁ • గోనపుఁగాంతిని దీటు నవ్వని
విలసనము న్వహించె సుం•దీవిరోచితమధూవనం బనన్. ౫౯

అర్థములు. సలలిత మందమారుతవశంబున = ఇంపైన మెల్లని గాలి

కారణముగా, స్కంధసంతతులన్ = చెట్లబోదెల, సుమ+ఓఘములన్ = పూల సమూహములను, మిళింద = తుమ్మెదల, సద్వనీవిలసనమున్ = మంచి యుద్యానవను యొక్క చక్కఁదనమును, సురవైరి విరోధి = రావణునియొక్క, వధూవనము = స్త్రీ వనము.

తాత్పర్యము.

రావణుని స్త్రీలను వనము మనోహరమైన మెల్లని గాలిచే నొకదానితో నొకటి పెనవేసికొనిన తీఁగలతోఁ గలసిన బోదెలను పూలసమూహములను దుమ్మెద గుంపులను గల చైత్రమాసమున వికాసముతోఁ గూడిన వనమువలె నుండెను.

ఇచ్చట మన్మథోద్దేశము మందమారుతము తీఁగెలు, చేతులు, స్కంధములు బొమ్మలు నడుములు గల దేహభాగములు సుమములు వారు ధరించిన పూవులు, తుమ్మెదలు తలవెంట్రుకలుగా నుపమానోపమేయంబులు గ్రహించునది.

ఆ. మెలఁత లచట నత్తి•మిల్లిన లీలలు, చూడ నవయవములు•సొలుగు మీఱు
వస్త్రమాల్యములును • వారి వారి వ టంచు, వేఱువేఱుపరాక • మెరసి యుండె.

అర్థములు. అత్తమిల్లిన=పరుండిన, లీలలు=విధములు, మెరసి=కలసి.

తాత్పర్యము.

స్త్రీలచ్చటఁ బండుకొనిన విధము చూడఁగా వారి చేతులు వస్త్రములు మాల్యమ్ములు ఇది దీనిది అవి దానివి యని వేఱు వేఱుగఁ జెప్పరానట్లు కలిసి యుండెను.

క. ఆ మందిరమణిదీపము, లామునితలరూపు చెప్ప•లొప్పెఁ జగతీ
స్తోమభయదుండు నూర్కొనఁ, గామము చెనఁ జూచు మాడ్కి•గ్రాలెనవలతన్.

అర్థములు. ఆ మందిర = ఆయింటియందలి, జగతీస్తోమభయదుండు = లోకములకన్నిటికి భయము కలిగించువాఁడు, కామముచెనన్ = కోరికదీరునట్లు, ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తాత్పర్యము.

ఆయింట మణిదీపములు చలింపక యేకాగ్రముగ వెలుఁగుచుండు విధము చూడ లోకభయంకరుఁడైన రావణుఁడు నిద్రించుచున్న కారణముచే భయముతీఱి కోరికదీర నవి వాని స్త్రీలను జూచుచున్నవా యేమి యన్నట్లుండెను.

ఇట్లు చెప్పుటచే రావణుఁడు మేలుకొనియున్నప్పు డా స్త్రీలను దీపములుకూడ నిర్భయముగాఁ జూడఁజాలవని భావము.

ఉ. కామునిబారి కోహటిలి • కైవసమైన నృపర్షి దైత్యక
న్యామణులున్ సుధాంగనలు • నాహవకాంక్షను దెచ్చినట్టి కాం
తామణులున్ స్వరాగహ•తప్రమదల్ సురవైరి చుట్టు ని
ద్రామదపారవశ్యమున • రంజిలు చుండిరి తల్పలంబునన్. ౨౮౩

అర్థములు. ఈ స్త్రీ లందఱు రాజస్త్రీలు, రావణాసురుఁడు యథావిధి వివాహ మాడినవారా యనినఁ గాదని చెప్పుచున్నాఁడు. కాముని బారికి = మన్మథుని వాఁడికి, భీతాత్మ = భయపడి, కైవసము = స్వాధీనము, నృప=రాజులయొక్కయు, ఋషి = ఋషులయొక్కయు, నృపర్షి = రాజర్షులయొక్కయు, దైత్య = దైత్యుల యొక్కయు, కన్యామణులన్ = కన్యకలు, సురాంగనలు = దేవతాస్త్రీలు, ఆహవకాంక్షను=యుద్ధమందలి కోరికచే, అనఁగా కొందఱు యుద్ధమునకు రాక ముఖము తప్పించుటచే వారిని యుద్ధమున కిచ్చుటకై వారి స్త్రీల నపహరించి తెచ్చెనని భావము. స్మరాశుగహత ప్రమదల్ = మన్మథ బాణములచేఁ గొట్టఁబడిన స్త్రీలు, నిద్రామదపారవశ్యమున = నిద్రమబ్బుచే దేహములు తెలియని వారై.

తాత్పర్యము.

ఆప్రదేశమందు మన్మథతాపము సహింపలేక స్వాధీన పడిన రాజుల ఋషుల దైత్యుల కన్యకలును దేవతాస్త్రీలును యుద్ధమునందలి కోరికచేఁ దెచ్చిన స్త్రీలును కామముగలస్త్రీలును నిద్రమబ్బుచే దేహము తెలియక రావణాసురుని చుట్టుపడియుండిరి.

ఇట్లు చెప్పుటచే నీ గుంపులోఁ గొందఱు స్త్రీలు తమంతటఁ దామే రావణు వరించి వచ్చిరి. కొందఱు బలాత్కారముగఁ దేఁబడి మరల వారు తమ బంధువుల గలిసికొను ప్రాప్తిలేమిచే వ్రతము చెడినను సుఖము దక్కవలెఁ గులము చెడినను సాగు పుట్టవలె నన్న సామెత చొప్పున వస్తులఁ జూపలేక వానిబాధపడలేక కామము వ్యర్థము చేయనొల్లక వానికి వశపడిరని యేర్పడుచున్నది. కాని మండోదరివలె ధర్మపద్ధతిని వివాహ మాడినవారు కారని భావము.

చ. ప్రమదలలో సురారి ప్రసభంబున దెచ్చిన దన్యకామ ము
న్నమగనిఁ బొందినట్టి చెలి • యెక్కడ లే దొకసీత దక్కఁగా
సమరవిశేషఁ గాంచి తమ • యంతన తాము తదీయ శౌర్యమున్
రమణము గుణంబు మెచ్చి తమి • రాములు వచ్చిరి వానిఁ గూడఁగన్. ౭౧

అర్థములు. ప్రమదలలో = స్త్రీలలో, ప్రసభంబునన్ = బలాత్కారముగ, అన్యకామ=ఇతరపురుషులందుఁ గామముగలది.

తాత్పర్యము.

ఆ స్త్రీలలో బలాత్కారముగఁ దేఁబడినది, ఇతర పురుషునందు మోహము గలది, పూర్వము మగనితోఁ గలిసినది సీతదక్క వేఱొక్కతెయు లేదు. అచ్చట నున్నవా రందఱు రావణుఁజూచి వాని శౌర్యము సంపద గుణము మెచ్చి వానిని గూడ వారంతటవారే వచ్చిరి.

ఇట్లు చెప్పుటచే నా గుంపులో సీతవంటివారు లేరని యర్థమైకాని రావణుఁ డెవ్వ తెను బలాత్కరించి తేలేదని యర్థముగాదు. ఎట్లన:—

౧. రావణాసురుఁడు పరస్త్రీలను గాముకుఁడై బాధించె ననుటకు వేదవతీ చరిత్రము ప్రమాణము.

౨. దశరథుని యజ్ఞకాలమున దేవతల శరణాగతియందు రావణుఁడు దేవతాస్త్రీల హింసించెనని చెప్పుట ప్రమాణము.

౩. రావణుఁడు రంభాది స్త్రీలను చెఱచుట నలకూబర బ్రహ్మలచే శాపగ్రస్తుఁడగుట ప్రమాణము.

౪. మండోదరీ విలాపంబున

'దేవాసుర నృకన్యానా మాహర్తారం తతస్తతః.

దేవతల, అసురుల, మనుష్యుల కన్యల హరించినవాఁడని యుండుట ప్రమాణము.

౫. అన్నను విడిచి వచ్చితివని యింద్రజిత్తు విభీషణు నాక్షేపించినప్పుడు:—

పరధనములఁ బరదారల హరియించుట,
పరవిత్తమపహరించుట - పరదారలఁ గోరుచుంట.

యివి రావణు దోషములని యతఁడు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

హింసా పరస్వహరణే పరదారాభిమర్శనం
పరస్వానాంచ హరణం పరదారాభిమర్శనం
* ఏతే దోషా మమభ్రాతు ర్జీవితైశ్వర్యనాశనాః.

యుద్ధ. ౮౭ సర్గము.

౬. ఉత్తరకాండమున ౪౩ మొదలు పద్యములఁ జూచునది.

చ. దనుజుఁడు రావణుండు బల•సంపద పొంపిరివోవుచుండఁ గ్రొ
వ్వునఁ దనమార్గమందు నృప•పుష్కరనేత్రల మాని కన్యలన్
దనుజకులాంగనామణుల • దైవతకాంతల వీరు వారలం
చన కగపడ్డ సుందరుల • యావతియుం గులకన్యకాతతిన్. ౪౩

చ. బలిమిని బట్టి యుద్ధమున • బంధువులం బడఁగొట్టి కేలుఁ గ్రొ
ప్పులు విడఁబట్టి యుచ్చలిబు • బ్రయ్యఁగఁ దిట్టఁగ మొత్తుకోఁగ ని
ర్దిలఁబడ నిచ్చకొం చరిగె • నొక్కఁడ నొక్కఁడ పుష్పకంబునన్. ౪౪

క. ఈ రీతిఁ బన్నగకన్యల, మానవభామలను నసుర•మానినులన్ ర
క్షోనారుల యక్షసతుల, దానవ యోషల విమాన•తలమునం జేర్చెన్. ౪౫

౭. అరణ్యకాండమున ౩౨వ సర్గమందు.

"పురీం భోగవతీం ప్రాప్య పరాజిత్యచ వాసుకిం । తక్షకస్య ప్రియాం భార్యాం పరాజిత్య జహార యః" యని చెప్పఁబడెను.

౮. రావణుఁడు సీతాదేవితో,

'పరదారాగమనకేళియుఁ బరదారాపహరణంబు వర్ణింపఁ దగునే పరమునకు గల ధర్మమయి' యని చెప్పెను. (సుందర ౯౧౯ వ స.)

అచ్చటచ్చట నాఁచికొనుచుఁ దెచ్చిన నాయిల్లు లెఱుఁవలలో వ్యగ్రమహిషివి గమ్ము. (సుందర. ౯౨౭)

'బహ్వీనా ముత్తమ స్త్రీణా మాహృతానా మితస్తతః సర్వాసా మేవ భద్రం తే మమాగ్రమహిషీ భవ. (సుందర. ౨౦ వ స. ౧౬ శ్లో.)

౯. రావణుని శూర్పణఖ చూచినపుడు వాని గుణవర్ణనమందు 'పరదారాభిమర్శన'మ్మని చెప్పఁబడెను.

౧౦. పంక్తికంఠుఁడు బలిమిని బట్టినట్టి నాగకన్యలలోన జానకియు లేదు. (సుందర. ౩౯౭ వ. ప.)

ఇత్యాద్యనేక ప్రమాణములచే రావణుఁడు పరస్త్రీల నంటని సదాచార సంపన్నుండని తలఁపరాదు. కావున నిచ్చటి మాటలకేమి యర్థమనిన నాపనుకటింటిలో వాని కొల్లని స్త్రీలు లేరనియేకాని యట్టివారు వేఱు స్థలమునందు లేరని యర్థము కాదు. ఈ స్త్రీలలోనే వానియందుఁ బ్రేమ లేనివారు లేకపోలేదు. చూ. సుం. ౯౭౬.

రావణుఁడు సీతాదేవిని బెదరించినపు డాతని ముఖంపఁగా నీ స్త్రీలలోఁ గొందఱు సీతాదేవికి ధైర్యము వచ్చునట్లు కన్నులచే ముఖములచేఁ బెదవులచేఁ దల యూఁచుటచే లోఁబడవలదని సైఁగలు చేసిరి. వానియందు నిజమైన కామము గలవారెట్లు చేయుదురు? వేఱు రక్షకులు లేక గతి లేక వీనికిఁ జిక్కిరి, అనుభవించెదమని వారు వాని కనుకూలలుగా నుండిరి కాని వాస్తవపు మక్కువచేఁ గాదు. అట్లు లోఁబడనివారిని వాఁడనేక హింసలఁ బెట్టెను.

ఉ. లేదు కురూప యందు నకులీనయు లే దుపచారసత్క్రియా
నోదితచిత్త గాని యొక ముగ్ధ యదక్షిణ లేదు చూడఁగా
లేదు విహీనసత్త్వయును లీలల భర్త కకామనీయయున్
లే దల రావణాసురుని లేమలయం దొకభార్య యేనియున్. ౨౭౭

అర్థములు. అకులీన = మంచి వంశమందుఁ బుట్టనిది, ఉపచారసత్క్రియానోదితచిత్త=ఉపచారముచే సంతోషింపని మనస్సుగలది, అదక్షిణ = సామర్థ్యము లేనిది, విహీనసత్త్వ=బలములేనిది, అకామనీయ=కామింపరానిది.

తాత్పర్యము.

ఆ రావణు భార్యలందు నొకతెయైన కురూపగాని యుత్తమ వంశమందుఁ బుట్టనిదికాని యుపచారములచే సంతోషింపని ముగ్ధగాని భర్తను వశపఱుచుకోలేని మధ్యగాని బలము లేనిది ప్రౌఢగానిది గాని శృంగారచేష్టలచే భర్తకుఁ గామింపదగనిది గాని లేదు.

లీల=అధిపుని యొలపు ననుకృతి లీల యనఁబడును. ఇచ్చట లీల లను నది శృంగారచేష్టల కన్నిఁటికి నుపలక్షణము. అవి యెవన:—

కం॥ ఇల భావ హావ హేలా, విలాస మాధుర్య ధైర్య • విభ్రమములు లా,
కిలికించిత మోట్టాయిత, లలితాదులు చేష్టలగుఁ దలంపఁగ మఱియున్.

సీ. వెలయు విబ్బోక విచ్ఛిత్తి విహృతి చకిత, హసిత కుట్టమిత కుతూహలాదులవఁగఁ
గలవు మఱియును భావంబు వెలయుచుండు మహిరసజ్ఞాన యోగ్యతాపాత్రమనుచు.

నర. భూ.

క. ఈ రావణు భార్యలవలె, శ్రీరాముని ధర్మపత్ని • చేరినచో దే
వారాతి సుకృతి యనెడు విచారం బుదయించె హరికి • సద్బుద్ధి కటన్. అర్థ

తాత్పర్యము.

(౧) ఈ రావణుని వాని భార్యలవలె శ్రీరాముని నాయన ధర్మపత్ని సీతాదేవి చేరినచో రావణుఁడు తప్పించుటచేఁ గలిగికొనెనేని, ఈ దేవారాతి = రావణుఁడు, సుకృతి = మంచికార్యము చేసినవాఁడగును, హనుమంతుఁడు సద్బుద్ధి = మంచి బుద్ధిగలవాఁడగుటచే నిట్టి యాలోచన దోఁచెను. రావణుఁడు సీతను రామున కిచ్చి యామెను సుఖ పఱిచెనేని తాను బుణ్యవంతుఁ డగునని హనుమకు దోఁచెనని భావము.

(౨) చేరినచో = రామచంద్రుని వివాహము కాకముందే వీని యొద్ద కే యుండినచో ననఁగా వివాహమాడి యుండినచో నని యర్థము. అనఁగా సీతాదేవి యీ స్త్రీలవలె శ్రీరామచంద్రుని దాను వరింపకముందే యీ రావణుని వరించి యుండెనేని వీఁడు పుణ్యాత్ముఁడై యుండునుగదా యని సుబుద్ధియైన హనుమకుఁ దోఁచెను. ఇచ్చట సుబుద్ధి యను ప్రయోగముచే నిది కపిత్వమువలనఁ గలిగిన చపలతయే గాని స్వభావ సిద్ధము గాదని భావము. ఇట్టి దుర్బుద్ధి పుట్టినందులకు హనుమ పశ్చాత్తాప పడుచున్నాఁడు.

వ్యసనపడి ఇత్యాదిగాఁ బై పద్యమున కవతారిక, అవనిజ, అపద్భశగుణ విశిష్ట= నాటిజేని పాతివ్రత్యముచే నందఱ మించినది (అని తలఁచి) అతఁడు వ్యసనపడి = ముందు కలిగిన దురాలోచనకుఁ బశ్చాత్తాప పడి, మఱియున్ అయ్యో! అసమాత్మ్యుఁడు = విషమబుద్ధిగల రావణాసురుఁడు, ఆమె యెడ, అసత్కార్యంబున్ =దుష్కార్యమును చేసెఁ గదా యని చింతించెనని పై పద్యమునకు నన్వయము.

(౩) రావణు భార్యలు ఇతరులచే నపహరింపఁబడక సనాథ భర్తతోఁ గూడి యెట్లు సుఖపడుచున్నారో యట్లే సీతయు సనాథ భర్తతోఁ గూడి సుఖించుచుండినచో రావణుఁడు నైశ్వర్యము చెడకుండును గదా యని, సుబుద్ధికిన్ = శత్రువులను మేలుకోరు హనుమంతునకుఁ దోఁచెను. మఱియు నాలోచించుచున్నాఁడని పై పద్యమున కవతారిక. అవనిజ యనవ్యాకో గుణవిశిష్టగదా, అయ్యో, మహాత్ముల

జాతుఁడయ్యును విమలబుద్ధిగల రావణుఁడు ఆమెయెడ నకార్యమ్ము నొనరించెఁ గదా యని వ్యసనపడి చింతించుచు నని యన్వయము.

సీత దృఢమనస్కురాలు గావున నామె పాతివ్రత్యమున కే లోపము గలుగదు కాని యామెకు లేనిపోని యపవాదము మాత్రము వీఁడు కలిగించెఁగదా యని వ్యసనపడుచు నాలోచించె నని భావము.

(౪) రావణు భార్యలవలె సీత రావణుచే నపహరింపఁబడక సదా భర్తతోఁ గూడి యుండినచో రావణుఁడు సుకృతియై యుండు నని హనుమ మొదట నాలోచించెను. నిరతిశయ సౌందర్యవంతురాలైన సీతను రాక్షసస్త్రీ సామ్య మెంచి నందున దా నామెకు హీనోపమాన మిచ్చినట్లనుకొని హనుమ దుఃఖించుచున్నాఁడు. అని పై పద్యమున కవతారిక. అవనిజ అసదృశ గుణ విశిష్టగదా యని యాతఁడు పశ్చాత్తాపముచే వ్యసనపడి మఱియుఁ జింతించు చున్నాఁడు.

అయోధ్యా యిత్యాదిగా, అయోధ్యా సీతాపహరణముచే నీతని రాజ్యమంతయు నశించునుగదా యని యన్వయము.

ఇది గోవిందరాజీయము ననుసరించి వ్రాయఁబడెను.

హనుమంతుఁడు సద్బుద్ధి యయ్యు నాయన కొక దుర్బుద్ధి పుట్టెను.

ఈ రావణుని భార్యలవలె, రావణుని యీ భార్యవలె, శ్రీరాముని ధర్మపత్నియుఁ జేరి యుండినచో నీ దేవారాతి పుణ్యాత్ముఁడై యుండును గదా యను నాలోచన గలిగి.

క. వ్యసనపడి మఱియు నాతం, డసదృశసద్గుణవిశిష్ట • యవనిజ యయోధ్యా
ధిపమాన్యుఁ డామె నెడ రా,క్షసరా జొనరించెఁగా యకార్యంబున్. ౨౯౦

తాత్పర్యము.

అట్టి యాలోచన గలిగిన దానికై అసమానమైన పాతివ్రత్యమున గొప్పదియు అవనిజ-అయోనిజ- భూమియందుఁ బుట్టినది, అప్రకారము చేయునాయని యాలోచనము నాకేల గలిగె నని వ్యసనపడి యట్టి పతివ్రతయందు వీఁడు తననాశనముకొఱకు విమలబుద్ధి గలవాఁడై చేయరాని పని చేసెఁగదా యనుకొనెను.

—• ౧౦ వ సర్గము. హనుమంతుఁడు నిద్రించు రావణుని జూచుట. •—

క. అని చింతించుచుఁ జూచు ను, జనుచుం బలుఁగులను రత్న • సమితుల గొనలై
కనకవిమూరజదాంతా,సనములఁ జిత్రాంగములను • సవు రగుదానిన్. ౨౯౧

అర్థములు. పలుఁగులను = స్ఫటికములను, కనకవిమూరజదాంతాసనములన్ = బంగారు వైడూర్యములు ఏనుఁగు దంతములతోఁ జేయఁబడిన యాసనములను, చిత్రాంగములను=చిత్రాసనములచేతను, సవురు=అందము.

తాత్పర్యము.

అని యాలోచించుచుఁ జూచుచుఁ బోవుచు స్ఫటికములచేతను బంగారు

నై హార్మ్యములు,దంతములు, వీనిచేతను చేయఁబడిన యానవనములచేతను కాంచనముల చేతను సంపన్నమైనదానిని, ఇదియు మునుపర్వము రావణుని శయ్యావర్ణనము.

౬. పలుసైన పటువులఁ • బట్టుదిండ్లును గల్గి, మహితమై దేదీప్య•మాన మగుచు
నొక్కచో నవ్యమా•లోదారహరికాంక,సన్నిభ పాండరచ్ఛత్ర మమరు
జాతరూపఖచిత•హారనాష్టప్రభా,శోకమాలాపంక్తి•సుందర మయి
వీవనల్ విసరెడి•వెలఁదిబొమ్మల నొప్పి, వరధూప పంక్తులఁ • బరిఢవిల్లి
తే. మేఁకపిల్లల చర్మముల్ • మీఁదఁ బఱచి, పూలదండల నల్లెసఁ • బొలుపుమీఱి
కనఁగ సురనాథశయ్యాది•కాశమైన, యసురపతిమంచమును గనె•హనుమ యచట.

అర్థములు. పటువు = నేతలువ్వు, నవ్యమాలోదార = విశేషముగఁ గ్రొత్త మాలికలచే నలంకరింపఁబడి, హరికాంక సన్నిభ = చంద్రునితో సమానమైనదై, పాండరచ్ఛత్రము = తెల్లగొడుగు, జాతరూపఖచిత = బంగారుచేఁ జెక్కఁబడిన, హారనాష్టప్రభా = సూర్యకాంతిగల, అశోకమాలాపంక్తి = అశోక పుష్పముల మాలికలచే నందమై, వెలఁదిబొమ్మలు = ఆఁడుబొమ్మలు, యంత్రితము లగుమన బొమ్మలు వీవనలు విసరుచున్నవని భావము. శిల్పచమత్కారము శ్లాఘింపఁదగినది కదా. ఇవి బొమ్మలేకాని రాక్షసస్త్రీలుగావు. స్త్రీలే నైయుండిన హనుమ సమీపించుటకుఁ జాలుటకు సాధ్యమైయుండదు. వరధూప పంక్తులన్ = శ్రేష్ఠమైన ధూపములచే నొప్పి.

తాత్పర్యము.

నేతలుపాటి పటువులు పట్టుదిండ్లు గలిగి గొప్పదై ప్రకాశించునదై యొక చోట పూలమాలలచే నలంకరింపఁబడిన చంద్రబింబమువలెఁ దెల్లనైన శ్వేతచ్ఛత్రము ముప్పఁదనంబుగా బంగారుతోఁ జెక్కఁబడి సూర్యకాంతిగల యశోకపుష్పముల పంక్తులచే నందమై విసనకఱ్ఱలు విసరుచున్న యాఁడుబొమ్మలు గలిగి అగరు మహిమాన్విత ధూపములచే నొప్పి మేఁకపిల్లల చర్మములు మీఁదఁ బఱచి మల్లె పూల దండలు గట్టి యమరుటకు నింద్రుని పానుపుతో సరిపోలుచున్న రావణుని మంచమును హనుమంతుఁడు కనుఁగొనెను.

సీ. ఆ మహాసనమున•దమ్మారెలరుచున్నయుండుఁ, గాఁడు మేఘము వన్నె•కాంతివాఁడు
క్రొత్తసొమ్ములఁ దేఱు • కుండలంబులవాఁడు, కావిసాఱిన పెద్ద•కనులవాఁడు
సంజకెంజాయ ప•రించాంబువెమురీతిఁ, బొడి నెఱ్ఱగిందించు•బూఁతవాఁడు
దివ్యసౌరభ్య•దేదీప్యమానుండు, రూపసియును గామ•రూపధరుఁడు
తే. అసురకన్యలకును బ్రియుం • డైనవాఁడు
వాడి మాపటు మిక్కిలి • యలయువాఁడు
మేలిసొమ్ముల మెఱసెడి • మేనివాఁడు
రావణుఁడు నిద్రరింప మ•ర్కటుఁడు గనెను.

అర్థములు. సరంధ్యాంబుదము = మెఱుపులతోఁ గూడిన మేఘము, పరిష్కార = ఆభరణములచే, రూపసి = అందగాఁడు, అసి = క్రీడించి, దోషన్ = రాత్రివేళ.

తాత్పర్యము.

ఆపెద్ద పానుపు మీఁద వర్షాకాలమేఘము వలె నల్లని దేహకాంతి గలవాఁడును క్రొత్తకాంతులచేఁ దేటయగు కుండలములు గలవాఁడును, ఎఱ్ఱనైన పెద్ద కన్నుల వాఁడును, సంధ్యాకాలపు రాగము మెఱుపులతోఁడి మేఘమువలె విస్తారముగ నెఱ్ఱ గంధము బూసికొన్నవాఁడును, దివ్యాభరణములచేఁ బ్రకాశించువాఁడును, సుందరుఁడును, కోరిన రూపము ధరించువాఁడును, అసుర స్త్రీలకును బ్రియుఁడైనవాఁడును, రాత్రివేళ యాడి యలసిన వాఁడును, శ్రేష్ఠములైన సొమ్ములచే మెఱయుచున్న దేహముగలవాఁడును నగు రావణుఁడు నిద్రింపఁగా హనుమంతుఁడు చూచెను.

తే. రజతచేలంబువాని దీ♦ర్ఘంబు లైన బాహువులవాని భూరుహా♦వనకురంగ
సహితమందర మనఁగను ♦ జాలువాని, నెల్ల రాక్షసులకు సుఖ ♦ మిడెడువాని.

అర్థములు. రజతచేలంబువానిన్ = వెండిసరిగ వస్త్రము ధరించినవానిని, భూరుహావన = చెట్లతో నిండిన వనములతోను, కురంగ=పొదలతోను, సహిత = కూడిన, మందర మనఁగను=మందరపర్వత మనునట్లు.

తాత్పర్యము.

వెండిసరిగ గల వస్త్రమువాని నిడుపాటి చేతులవాని చెట్లు దట్టముగాఁగల వనములతోను పొదలతోను గూడిన మందరము వంటి వాని రాక్షసుల కందఱకు సుఖమిచ్చువాని.

ఉ. పెద్దగ దంతివోలె బుస♦పెట్టెడువానిని, పానము త్తతన్
నిద్దురఁ గొన్నవాని, రణ♦నిష్ఠుని, రావణు జూచి భీతిమైఁ
దద్దయు దద్దరిల్లె హరి ♦ దయ్యముఁ జూచి వణంకు కోఁచ నా
నొద్దకు నేల వచ్చితి న♦హో యని హనుమ డిగ్గి యుంటటన్ ౨౬౫

అర్థములు. దంతి=ఏనుఁగు, దద్దరిల్లెన్=తల్లడిల్లుపడెను, కోఁచ=పిల్లకి.

తాత్పర్యము.

ఏనుఁగువలెఁ బెద్దగ బుసపెట్టుచున్నవానిని, త్రాగిన మత్తుచేత నిద్రించు వానిని, యుద్ధమందుఁ గఠినుఁడైనవానిని, రావణు సమీపించి భయపడి దయ్యమును జూచి వణఁకు పిల్లకివానివలె మిగులఁ దల్లడిల్లుపడెను. అయ్యో! యీ పాపిదగ్గఱ కేలవచ్చితి నని హనుమదిగి తరువాత.

దీనివలనఁ బాపాత్ముల సమీపింపరాదని తెల్పుచున్నది.

ఉ. చెచ్చెర వేదికాంతరముఁ ♦ జేరి కనుంగొనె నిద్రించు నా
కుచ్చితు, నచ్చయంబు మది♦కుంజరయుక్తపుష్కరప్రకాశ నై

మెచ్చులు గొల్పె, నప్పుడు న • మేయపరాక్రమకీర్తి యుక్తముల్
నిచ్చలుఁ గాంచనాంగదము • (శీ)మయభూషణ భూషితంబులున్. ౫౯

అర్థములు. చేదికాంతేరము = వేఁటోయనుఁగు, తచ్ఛయము = అపానువు, మదకుంజరయుక్త=మదించిన యేనుఁగుతోఁ గూడినవి, దహ్యోప్రకాశితమై = ప్రవాహము యొక్క కాంతిగలదై, నిచ్చలు=ఎల్లప్పుడు, నిత్య శబ్దభవము - రూ - నిచ్చ.

తాత్పర్యము.

శ్రీఘ్రముగ మతిచేయుచు యనుఁగుతొండముఁబోయి నిద్రపోవుచున్న యా తచ్చి గని జూచెను. మదించిన యేనుఁగుతోఁ గూడిన ప్రవాహమువలె వాని పానుపు శ్లాఘ్యమైయుండెను. విస్తారమైన పరాక్రమము వలనఁ గలిగిన కీర్తితోఁ గూడినవియు బంగారు భుజకీర్తులు రత్నమయములైన యాభరణములచే నలంకరింపఁబడినవియు.

సీ. అనుచును నింద్రధ్వజ•జాభంబు లగువాని, నైరావతవిషాణ•హతులచేతఁ
గాయ గాచినవాని • ఘనకోటారాహతి, నొప్పు నంసంబుల • నొప్పువాని
విష్ణుచక్రక్షతి • వెలయుచుండెడివాని, సబలసంగతసమాం•సములవాని
నమలచిహ్నితన•ఖాంగుష్ఠములవాని, సుదియులఁ బోలిన•కొమరువానిఁ
తే. గరికరాకృతి గల కరి•గరికవాని, నైదుపడగల పాముల•యట్లు పాన్పు
నెరసి పడియుండువానిఁ గుందేటినల్ల, బోలు కమ్మనిగంధంపుఁ•బూతవాని.

అర్థములు. ఇంద్రధ్వజాభంబులు = ఇంద్రధ్వజముతో సమానములు; ఐరావత విషాణహతులచేత = ఐరావతముయొక్క కొమ్ములదెబ్బలచే, ఘనకోటారాహతి = గొప్ప వజ్రాయుధము దెబ్బలను, అంసంబులు = మూఁపులు, విష్ణుచక్రక్షతి = విష్ణుచక్రముయొక్క గాయములచే, సబల సంగత = బలముతోఁ గూడిన, సమాంసములవానిని = సమములైన మూఁపులవానిని, అమలచిహ్నిత = నిర్మలములైన లక్షణములు గల, నఖాంగుష్ఠములవానిన్ = గోళ్ళు బొటనవ్రేళ్ళు గలవానిని, గరికరికవాని = అందముగలవాని, ఐదుపడగల పాములట్లు = చేతి యైదువ్రేళ్ళు నైదు పడగలని భావము. నల్ల=నెత్తురు.

విష్ణుచక్రక్షతి యనుటను శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క సందర్శనము వలననైన గాయమనియు రావణుఁడు విష్ణువును జయించి వనియుఁ గొందఱు చెప్పుదురు. రావణునకు విష్ణువునకు యుద్ధము జరిగినట్లు రామాయణమున లేదు, అంతియు కాక యింద్రుఁడు తమ్ముఁడోమకడ రమ్మని పిలిచినపుడు నేను యుద్ధమునకు వచ్చితినేని జంపికొని రాను. ఇప్పుడు వాని జంప వలనుపడదు. కాలాంతరమునకే చంపెదనని సమాధానము చెప్పి పంపిన క్లుప్తిన రామాయణమున ౭౦౭-౭౦౮-౭౦౯ సర్గంబులఁ జూడుఁడు. ఈ కారణముచే విష్ణుని సుదర్శన మనటఁ జెప్పరాదు. విష్ణుచక్రమును వజ్రమును విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి కుపదేశించినట్లు బాలకాండము ౨౭౨ సర్గమునఁ గలదు. ఈ విష్ణుచక్రమును విశ్వామిత్రుఁడు వసిష్ఠునిపైఁ

ప్రయోగింపఁగా వ్యర్థమై పోయినట్లు చాల. ౧౦౬౦ వ పద్యంబునఁ గలదు. కావున నిది యాయుధమే కాని సుదర్శన చక్రముగాదు. సుదర్శన మనునది భగవత్సంకల్ప రూపకము. అది విశ్వామిత్రున కెట్లు లభించె. వసిష్ఠునిచే హరి యెట్లయ్యె. నామ సామ్యముచేఁ బ్రమాద పడరాదు.

తాత్పర్యము.

అనుచు సింహాసనముతో సమానము లగునవియు, ఇంద్రుని వాహనమైన ఐరావతము కొమ్ముల పోట్లచే గాయములు గాచినవియు, గొప్పవజ్రాయుధము దెబ్బల సహించిన మూఁపురములు గలవియు, విష్ణుచక్ర మను నాయుధముచే గాయపడినవియు, బలముగలిగి సమములైన మూఁపులు గలవియు, నిర్మల లక్షణములు గల గోళ్లు బొటనవ్రేళ్లు గలవియు సుడియులఁ బోలినవియు పిడుగు తొండములవంటి యందము గలవియు, నైదుపడగల పాములఁ బోలునవియు, పానుపుపై నావరించి పడియుండు నవియు, మంచి చేటి కస్తురివంటి మంచి గంధము పూయఁబడినవియు.

సీ. మృగవిలోలాక్షివి • మృదితంబు లగువాని, మంచిగంధములుఁ బరిమళించువాని
యక్షపన్నగసిద్ధ • దానవగంధర్వ, పటలికి భోభో యనఁ • బ్రబలువాని
మందరాచలశృంగ • మధ్యశయనము నట్లు, క్రుద్ధాహు లన శోభ • గొలుపువానిఁ
గ్రవ్యాదనాథుని • ధంబుల రెంటిని, బావని కనుఁగొనె • బాహుయుగము

తే. కల్గిన సశిఖరమందర • ధరాధ్ర మనఁగఁ, గ్రాలు రావణు వదనవి • ర్గతము లైన
మారుతపున్నాగవకుళోన్న • సురభితములు, శ్వాసపవనముల్ నిండారె • సదనమునను.

అర్థములు. మృగవిలోలాక్షీ = జింక కన్నులవలెఁ జలించు కన్నులుగల స్త్రీలచే, విమృదితంబులు = ఆలింగనాదులు చేసికొనఁబడినవి, క్రుద్ధాహులు = కోపించిన పాములు, క్రవ్యాదనాథు = రాక్షసపతియొక్క, ధరాధ్రము = పర్వతము, నిర్గతములు = బయలువెడలినవి సురభితములు=సువాసన గలవియు.

తాత్పర్యము.

స్త్రీలచేఁ గౌఁగిలింపఁబడినవియు, మంచిగంధము వాసనగలవియు, యక్షుల పన్నగుల దేవతల యసురుల గంధర్వుల సమూహము విలపింపఁజేసినవియు మందర పర్వతము శిఖరము నడుమ నిద్రించు కోపించిన పాములవలె భయపెట్టునవియు, నగు రాక్షసేశ్వరుని రెండు చేతులను హనుమంతుఁడు చూచెను. రెండు బాహువులుండుటచే శిఖరములతోఁ గూడిన మందర పర్వతమువలె నుండు రావణుని నోరనుండి వెడలు చున్న మారుతిఁడి పున్నాగము పొగడ వీనితోఁ జేయఁబడిన సారాయము ద్రాగుటచే నా వాసన గల యూర్పు లిల్లు నిండియుండెను.

ఈ పద్యమునందు రావణున కొక తల, రెండు చేతు లున్నట్లు చెప్పఁబడెను. ఈ తలల, చేతుల విచారము ౧౧౩౪ వ్యాఖ్యయందుఁ జేయఁబడును.

సీ. ఒకచోట నొఱఁగిన యుజ్జ్వలమౌక్తిక, కాంచనమకుటంబు • పెంపువాని
కుండలజ్వలితాస్య•మండలంబుఁ గలాని, క్రూరసర్పముఁబోలె • రోఁజువాని
రక్తచందనదిగ్ధ•రమణీయహారసం, సక్తవిశాలవ•క్షంబు వాని
నొకవంక ప్రాలిన•యొక్క సైన తెలిపట్టు, బుట్టంబు మునుఁగొంగు•బోలుచువాని
తే. విలువ లేని పైఁడి•వలువఁ గట్టినవాని, పెనుపదగ్ధపర్వ • నెనయు వాని
గంగ నడుమ నిదుర•నంగం బెఱుంగని, ద్విపము రాఁగ మెఱుగుల• వెలుఁగువాని.

అర్థములు. కాంచనమకుటంబు = బంగారు కిరీటము, కుండల = చెవి పోగులచే, జ్వలిత = ప్రకాశించు, ఆస్యమండలము = ముఖబింబము, రక్తచందన దిగ్ధ = ఎఱ్ఱగంధముచేఁ బూయఁబడిన, రమణీయ = మనోహరమైన, హారసంసక్త = హారములతోఁ గూడిన, విశాలవక్షంబువాని = వెడలుపాటి ఱొమ్ముగలవాని, ద్విపము = ఏనుఁగు.

తాత్పర్యము.

పండుకొన్న కారణముచే నొకప్రక్కకు నొఱగిన- ప్రకాశించు ముత్యములు గల బంగారు కిరీటము గలవాఁడును, చెవుల కుండలములచే ప్రకాశించు ముఖమండలము గలవాఁడును, క్రూరమైన పామువలె బుసకొట్టువాఁడును, ఎఱ్ఱగంధపుఁ బూఁత గలిగి యందమైన హారములతోఁ గూడిన వెడలుపాటి ఱొమ్ముగల వాఁడును, నొకప్రక్క ప్రేలిన యందమైన తెల్లని పట్టువస్త్రము మునుఁగొంగు గల వాఁడును, వెలలేని బంగారు పరిగ వస్త్రముఁగట్టినవాఁడును, మినుములరాశివలె నున్న వాఁడును, గంగనడుమ నిద్దురగొని దేహము తెలియని యేనుఁగువలె నుండువాఁడును.

క. నాలుగు దిక్కులఁ దమరుచి, వాలాయము నింప వెలుఁగు•వరదీపములన్
నాలుగిటు మెఱయు మెయి శం,పాలలితాబ్దంబు పగిది • భాసిలువానిన్. ౩౦౦

అర్థములు. శంపాలలితాబ్దంబు = మెఱపుచే నందమైన మేఘము. ✓

తాత్పర్యము.

నాలుగు దిక్కులందుఁ దమకాంతి వ్యాపింపఁజేయు నాలుగు దీపములచే మెఱయుచున్న దేహముతో మెఱుఁగులతోఁ గూడిన మేఘమువలె నున్నవానిని.

—• హనుమంతుఁడు నిద్రించు రావణుభార్యలఁ జూచుట. •—

తే. అసురవల్లభు నాతని•యంఘ్రిమూలముననుఁ బండినయనాతని • ముద్దరాండ్ర
రాక్షసాధీశు దివ్యహ•ర్మ్యంబునందుఁ, గాంచెఁ బవమానసూతి ని•ష్కలుషమతిని.

అర్థములు. అంఘ్రిమూలమునను = పాదముల కడ, నిష్కలుషమతిని = పాపములేని మనస్సుతో.

తాత్పర్యము.

రావణాసురుని, వాని కాళ్లయొద్దఁ బండుకొనిన యాతని స్త్రీలను, రావణా సురు నింట నిర్మల మనస్సుతో నాంజనేయుఁడు చూచెను.

క. కన్నులతో వాడని మా,ల్యమ్ములతో నిండు వెలుగు • హసియించెడు నా
స్యమ్ములతో వల ముద్దుం, గుమ్మలఁ గనుగొనెను గాలి•కొడుకు కపీశన్. ౩౦౨

తాత్పర్యము.

ఆ స్త్రీలు వర్ణింపఁబడుచున్నారు. కన్నులతోను, వాడిపోని పూలదండల తోను, పున్నమ చంద్రుని నవ్వు ముఖములతోను నుండు స్త్రీలను హనుమంతుఁడు చూచెను.

క. ఇంబుగఁ దాలిచి యాభర,ణంబుల వీణాదివాద•నంబుల శుభన
ృత్తంబులఁ జదురలఁ బర్యం,కంబులపై నిదురఁగొనెడి•కాంతలఁ గనికొనెన్. ౩౦౩

తాత్పర్యము.

మనోహరముగ నాభరణంబుల ధరించి వీణాదుల వాయించుట యందును, నృత్యములందును నేర్పుగలవారిని, పతి తొడలపైఁ బండుకొని యుండఁగాఁ జూచెను.

ముందుఁ జెప్పఁబడినవారు రావణునకు దూరముగా నేలఁబడియుండినవారు. వీ రంతకంటె నుత్తములు గావున రావణు సమీపంబున వాని తొడలమీఁదనే తల యుంచి పండుకొనిరి.

క. అంగనల చెవు లందుఁ బె,లంగెడి వైడూర్యమండ•లంబులు మఱి యా
చెంగట వెలుంగు బంగరు,టంగదములు గాంచె వాన•రాగ్రణి యచటన్. ౩౦౪

తాత్పర్యము.

ఆ స్త్రీల చెవులందు వైడూర్యముల కుండలంబులు వారి సమీపమున బంగారు భుజకీర్తులు హనుమంతుఁడు గనుఁగొనెను.

క. ఇందునుచిఁ గేరు ముఖములు,సుందరతఁ దళుక్కు మనెడి • చొక్కపుఁగమ్మల్
మందిరమును దారాగణ,మందిన గగనంబుమాడ్కిఁ • శోభించెఁ గడున్. ౩౦౫

తాత్పర్యము.

చంద్రుని పరిహసించు ముఖములు, సౌందర్యముచేఁ దళుక్కు మను కమ్మలు ఆ యింటిని నక్షత్రసమూహములచే నిండిన యాకాశమును బోలి యుండఁజేసెను.

క. హాలారతిఁ గేళిగతి, లీలారతిఁ దేలినట్టి • లీలావతు ల
వ్వేళను నే నెఱుఁగక కనుఁ,దూలిన యుం దుండు నిదుర • తోరముగాఁ గనెన్. ౩౦౬

అర్థములు. హాలారతిన్ = మద్యపానాసక్తిని, కేళిగతిన్ = క్రీడలందు, లీలారతిన్=విలాసముతోఁ గూడిన రతియందు, లీలారతి యనుటచే, నాకేళి బంధములు సూచితము. లీలావతులు = శృంగారవతులు. స్త్రీలు.

తాత్పర్యము.

మద్యము బాగుగఁ ద్రావి, నృత్యాదులు సలిపి, నేనుకాని బంధముల భర్తతో రతి సలిపిన స్త్రీలు నిద్దుర పెల్లున దేహములు తెలియక యుండఁగఁ బడి నిద్రించిరి.

క. మత్తచకోరాంబక వర,నృత్తకళాశీల యగుట • నే యభినయ సం
పత్తి మును వెలసె నిద్రా,యత్తయునై తదభినయము • యనువుగఁ దాల్చెన్.

అర్థములు. మత్తచకోరాంబక = మదించిన చకోరములవంటి కన్నులుగలది, వరనృత్తకళాశీల=నాట్యము చక్కగా నాడుట స్వభావముగాఁ గలది.

తాత్పర్యము.

నాట్యమునందు సామర్థ్యము గల యొకతె యూరకునప్పుడే హస్తాభినయము చూపెనో నిద్రించి నప్పుడును నా యభినయమే చూపించుచుండెను.

క. వెల్లనఁ బోవుచుఁ బోతము, ఫుల్లనళిని యాశ్రయించు•పోలుపున నిమురన్
హల్లకపాణి యొకతె కర,పల్లవములఁ గౌఁగిటన్ వి•పంచిం గూర్చెన్. ౩౭

అర్థములు. పోతమును = పడవను, ఫుల్లనళిన = వికసించిన తామరతీఁగ, హల్లకపాణి=చెంగలువ వంటి యఱచేయి గలది, విపంచిన్=వీణెను.

తాత్పర్యము.

నీటియందుఁ బోవు వికసించిన తామరతీఁగ పడవను చుట్టుకొన్నట్లు యొకహల్లకపాణి తన చిగురువంటి చేతులతో వీణెను కౌఁగిలించి పండుకొనెను.

క. కక్షంబున నొక కంజా,తేక్షణ మడ్డుకము నుంచి • యెలమిని శిశువున్
గక్షమునఁ జేర్చి పండు మృ,గేక్షణ యన నిద్దురించె • నెలమిం గొనుచున్. ౩౮

అర్థములు. కక్షంబునన్ = చంకయందు, మడ్డుకము=మురుజము.

తాత్పర్యము.

ఒకతె చంకయందుఁ మురుజము నుంచుకొని శిశువును జంక నుంచుకొని నిదురించు స్త్రీవలె సంతోషముతోఁ బండుకొనెను.

క. చిరకాలాగతు వల్లభుఁ, గరముల బిగిఁ గౌఁగిలించు•కామిని కరణిన్
సురుచిర యొకర్తు పటహముఁ, గరముల బిగిఁ గ్రుచ్చి నిదుర•కైపునఁ బొల్చెన్.

అర్థములు. చిరకాలాగతున్ = దీర్ఘకాలమునకు వచ్చినవానిని, పటహము = తప్పెట, కైపునన్ = మత్తుచే.

తాత్పర్యము.

దేశాంతరము పోయి యుండి చాలఁగాలమునకు వచ్చిన భర్తను గౌఁగిలించు కామినివలె గొప్ప స్తనములు గల స్త్రీ యొకతె తప్పెటను గట్టిగఁ గౌఁగిలించుకొని నిద్దుర మత్తున పడియుండెను.

క. కామమదంబున నొకర్తుక, కామిని ప్రియుతోడు రహస్య • గ్రహియించినటుల్
తామరసాక్షి యొకర్తుక, ప్రేమంబునఁ గౌఁగిలించి • వేణువుఁ బండెన్. ౩౯

అర్థములు. రహస్య = రహస్యాంగము, లింగము.

తాత్పర్యము.

కామాతిశయమున నొకకామిని తనకు చిక్కిన ప్రియుఁడగు వాని లింగమును

చేతఁబట్టుకొని నిద్రించు నట్లు యొకతె పిల్లఁగ్రోవిని చేతఁ బట్టుకొని నిదురించెను.

క. కాంతునితోఁ బరుండిన, కాంతామణి నా విపంచి • కౌఁగిట నొరఁగన్
దంతిగమన నృత్తకళా,త్యంతనిపుణ యొప్పె నిదుర • సంగము ప్రాప్పెన్. ౩౧౩

తాత్పర్యము.

మగనితోఁ బండుకొనిన కాంతవలె నృత్తమునందు మిగుల నేర్పుగల యొకతె వీణను కౌఁగిలించి నిదురచే దేహము ప్రాల్చి పరుండెను.

నిద్దుర మబ్బుచే వీరికి నీ కొఱముట్లు దూరముగ నుంచి పండుకొనుటకు నవకాశము దొరకినది కాదు. ఎవరిపని వారు చేయుచు నట్లే పడి నిద్రించిరి.

క. బంగరుజిగి మృదుత్వము హృద,యంగమమును బీవరంబు • నగు నంగములన్
రంగార నొత్తి యొక్క మృ,దంగ మొక కురంగనయన • దద్దయుఁ గూర్కెన్.

అర్థములు. పీవరము=బలిసినది, మృదంగము=మద్దెల.

తాత్పర్యము.

బంగారు కాంతి, మృదుత్వము, మనోహరత్వము బలుపుగల యవయవములచే నొకతె మృదంగమును నొత్తుకొని పండుకొని నిదురించెను.

క. మద్దెల మొరయించుచు నొక,ముద్దియ శ్రమ నొందిన బాహు•మూలంబులచేఁ
దద్దయుఁ గతింబున నది, గ్రద్దన బిగియించి సోలె • గాఢపు నిదురన్. ౩౧౪

తాత్పర్యము.

ఒకతె మద్దెల వాయించుచు బడలి దానిని చంకలచే బిగించి గాఢనిద్రచే సోలెను.

క. డిండిమముఁ గ్రుచ్చి వెనుకను, నొండొక డిండిమము గ్రాల • యువవల్లభుతోఁ
గొండొక బిడ్డనితోఁ బ,రుండిన కలభోరు వనఁ బరుండెను నిదురన్. ౩౧౫

అర్థములు. డిండిమము = రాయిడి గిడిగిడి, ఢక్క. కొండొక = చిన్న, కలభోరువు=కలభమువంటి తొడగలది.

తాత్పర్యము.

ఒకతె ముం దొక ఢక్క, వెనుక నొక ఢక్క యుంచుకొని చిన్నబిడ్డను ముందు, వయస్సుమగని వెనుక నుంచుకొని పరుండిన స్త్రీవలెఁ బరుండెను.

క. మదనమదభృశవిమోహిత,మదకలమదిరాక్షి యొకతె • మతి తెలియక తా
మృదుకరముల నాడంబర,ము నగఁ గవుంగిలను జేర్చి • మునిఁగెను నిద్రన్. ౩౧౬

అర్థములు. మదన మద = కామమదముచే, భృశవిమోహిత = మిక్కిలి మోహము చెందిన, మదకల = మదముచే నందమైనది, మదిరాక్షి = మద్యము వలె నెదుటివారిని మత్తుఁగొనఁ జేయు కన్నులుగలది. ఆడంబరము=తూర్యవిశేషము.

ఆడంబర స్సమారంభే గజగర్జిత తూర్యయోః విశ్వము.

తాత్పర్యము.

కామ మదమున మిగుల మోహముచెందిన యొకతె దేహము తెలియక తన మృదుకరములచే నాడంబరమును కౌఁగిలించి నిదురలో మునిఁగెను.

క. జలకలశ మొకర్తు వసంత, తిలకమున నొరలించి దానఁ దనిసెన్ సురభిన్
చెలువలి వాడమికై సి,గ్ధలజలసిక్త మగు శబల•మాల్యము మాడ్కిన్. ౩౧౭

అర్థములు. జలకలశము = నీటిపాత్ర, సురభిన్ = వసంతకాలమందు, చెలువలి = అందముచేసి, వాడమికై = వాడిపోకయుండుటకై, శబలమాల్యము = నానా వర్ణములు గల పూలదండ, మాడ్కిన్ = వలె.

తాత్పర్యము.

రావణాసురునకు నీళ్ళుపోసెడి పనికత్తె నీటిపాత్ర నిద్ర మబ్బున నేల దొరలించి యా నీటియందే పండుకొని వసంతకాలమున వాడిపోకుండుటకై నీళ్ళచేఁ దడుపఁబడిన పెక్కురంగుల పూలదండవలె నుండెను.

శబల శబ్దస్వారస్యముచే నీళ్లు పట్టువేసు నొకతెయైన దాని వాసన గలదై యందము పూవులతోఁ గలసి యుండెనని భావము.

క. బంగరు గిండుల మేలిపొ, రంగులు గల నిజపయోధ•రంబులఁ గేలన్
భృంగీకుంతల యొకర్తుక, పొంగుగ బిగఁ బట్టికొనుచుఁ బొండెన్ నిదురన్. ౩౧౮

అర్థములు. భృంగీకుంతల = ఆఁడు తుమ్మెదలవంటి ముంగురులు గలది.

తాత్పర్యము.

బంగరు గిన్నెలవంటి శ్రేష్ఠమగు విలాసము గల తన కుచములను సంతోషముతో గట్టిగాఁ బట్టికొనుచు నొక యాఁడుతుమ్మెదలఁబోలు ముంగురులు గల సుందరి నిద్రించెను.

క. మదవిహ్వల యగు నొక్క, ప్రమద శారదపూర్ణ చంద్రు • మణిపించెడి స
ద్వదనముఁగలయొకహరికటి, నిమురను బిగియారఁ గ్రుచ్చె • నెఱమోహమునన్.

అర్థములు. మదవిహ్వల = మదముచే వికలమైన మనస్సుగలది, హరికటిన్ = సింహమధ్యను.

తాత్పర్యము.

మదముచేఁ జెదరిన మనస్సుగల యొకపడుచు శరత్కాల చంద్రునితో సమానమైన ముఖముగల యొక సింహమధ్యను నిండు మోహముచే నిదురఁబోవుచు గట్టిగాఁ గౌఁగిలించుకొనెను.

తే. కామినులు కామమదమునఁ గాముకులను, జన్నులను బిగ్గ నొక్కైడి • చందమునను
తతఘనానద్ధసుషిరవా • ద్యములఁ గ్రుచ్చి, మత్తకాశిను లయ్యెడ • నత్తమిలిరి.

అర్థములు. తత = వీణాదిక వాద్యము - తంత్రులుగల వాద్యము, ఘన = తాళాదికము - వాయించునవి - కంచుతాళములు, అనద్ధము = మద్దెల మొదలయినవి,

సుషిరములు = పిల్లంగ్రోవులు - మొదలయినవి, మత్తకాశినులు=మద
ముచే బ్రకాశించు స్త్రీలు, అశ్వపులిరి=పండుకొనిరి.

తాత్పర్యము.

కామముగల స్త్రీలు కామముగల తమ భర్తలను గాఢాతిశయముచే జన్ను
లచే గట్టిగా నొత్తు విధముగాఁ గొందఱు స్త్రీలు వీణెలను, మద్దెలలను, తాళములను,
వెనుకకొట్టములతో వాయించు పిల్లంగ్రోవులు మొదలగు వాద్యములను గట్టిగాఁ
గౌఁగిలించుకొని పండుకొని నిద్రపోయిరి.

రావణాసురుని యంతఃపురస్త్రీ లందఱు సొమ్ము లూడిపోయినవారుగను, చీర
లూడిపోయిన వారుగను, ముఖములందుఁ జెమటకొంగు చేసికొనినవారుగను వర్ణింపఁ
బడిరి. ఇందు శృంగారరసము వర్ణితమైనను నివన్నియు రాఁగల వైధవ్య చిహ్నము
లని ధ్వనిత మని యెఱుంగ నగు.

క. వారల నెల్లరఁ జూచుచు, వీరుఁడు కపివరుఁడు పోయి వే ఱొకచోటన్
జారుతరరూపవిభవో, దారను నేకాంతసీమఁ దరుణిని గాంచెన్. ౩౨౧

తాత్పర్యము.

వీరుఁ డగు నాంజనేయుఁడు వారి నందఱఁ జూచుచు బోయి పోయి వేఱొక
చోట నేకాంతస్థలమున మిగుల మనోహరమైన సౌందర్యాతిశయము గల యొక
వయస్సు స్త్రీని జూచెను.

ఇచట వీరుఁ డనఁగా నింద్రియజయము గలవాఁ డని భావము. ఇందఱు సుంద
గత్తెలఁ గామమత్తల నేకాంతమునఁ జూచినను ఆయన మనస్సు చలింపలే దని
భావము. ఈమె పట్టపుదేవి గనుక ఈ మూకలో గలియక వేఱుగ నొంటిగఁ బండు
కొనెను.

— హనుమంతుఁడు మండోదరిని జూచుట. —

శా. రాణ న్మించిన మంచిముత్తియపు హారాళుల్ తూల వక్షస్థలిన్
మాణిక్యప్రకరప్రభాపటలశుంభన్మండనోద్దీప్తయై
రాణింపన్ శయనంబునం గనియె నిద్రాసక్త స్వర్ణాంగి మ
త్తైణీలోచనఁ జారురూపిణిని శుద్ధాంతేశ మందోదరిన్. ౩౨౨

అర్థములు. తూలన్ = వ్రేలాడఁగా, మాణిక్యప్రకర = మాణిక్య సమూహ
ములయొక్క, ప్రభాపటల = కాంతి సమూహముచే, శుంభత్ = ప్రకాశించు,
మండన = అలంకారములచే, ఉద్దీప్తయై = మిగుల వెలుఁగుచున్నదై, నిద్రాసక్తన్ =
నిద్రించుదానిని, స్వర్ణాంగిన్ = బంగారువలెఁ బచ్చనైన దేహము గలదానిని,
మత్త+ఏణీలోచనన్ = మదించిన యాఁడుజింక కన్నులవంటి కన్నులు గలదానిని,
చారురూపిణిని = మనోహరమైన సౌందర్యముగలదానిని, శుద్ధాంతేశ = అంతఃపుర
ప్రభ్విని - పట్టపురాణిని, మందోదరిన్ = మందోదరి యను పేరు గలదానిని, మందో

దళ=పలుచని కనుపుగలది, మందోదరి యనియు రూపము గలదు. అష్టదళ తామరగడ వంటి కనుపుగల దని యర్థము. చూ. ౧౩౧౮ పద్యము.

తా త్ప ర్య ము.

మంచి ముత్తియముల హారములు తోమ్ముస ప్రేలాడఁగా మాణిక్యముల కాంతులచేఁ బ్రకాశించు నలంకారములచే మిగుల వెలుఁగునదియై నిద్రించుదానిని, బంగారువలెఁ బచ్చనైన దేహము గలదానిని, మదించిన యేనుఁగుపిల్లకన్నులవంటి కన్నులు గలదానిని, మనోహరమైన సౌందర్యము గలదానిని, పట్టపురాణి యగు మందోదరిని పఱుపు యందు దోఁపఁచుండఁ జూచెను.

ఉ. హత్తిన మేలిరూపమును • దానవనుపదఁ జూచి కంటి నే
నత్తరళాక్షి సీత నని • హర్షమునన్ భుజ మప్పళించు, ము
ద్దొత్తును దోఁక, నాడు, ముద • మొందును, గంబము లెక్కు, దూఁకు, గిం
చిత్తుగఁ బాడు, నైజ మగుచేష్టలు సేయుచు వానరుం డటన్. ౩౭౩

అర్థములు. హత్తిన = పొందిన, మేలి రూపమును=గొప్ప సౌందర్యమును, అప్పళించున్ = తట్టుకొనును, ముద్దు+ఒత్తును = ముద్దు పెట్టుకొనును, కించిత్తుగ = కొంచెముగ, 'కించిత్తు నల్లి గఱచిన' యని సుమతీ శతకము, నైజము=సహజము.

తా త్ప ర్య ము.

ఆమెయొక్క గొప్ప సౌందర్యమును, ప్రాయమును జూచి, చూచితిఁ జూచితి సీత నని సంతోషాతిశయముచే భుజములు తట్టుకొనును. తోఁకముద్దు పెట్టుకొనును. గంతులు వేయును. సంతోషించుచు స్తంభము లెక్కి దూఁకును. మెల్లగఁ బాడును. (హనుమంతుఁడు సంగీతవిద్వాంసుఁడు) కోఁతులకు స్వాభావికమైన చేష్టలు చేయును.

వాస్తవపు సీతాదేవిని జూచినప్పు డీ చేష్టలను జేయలేదు. ఏల? తన కష్ట మంతయు ఫలించెఁగదా యన్న సంతోష మంతయుఁ బొంగి పొరలిపోయెను.

—• ౧౧-వ సర్గము. హనుమ సీతాదేవిని పానశాలయందు మరల వెదకుట. •—

ఉ. కాంచితిఁగా రఘూత్తముని • కామిని నంచును స్వస్థచిత్తుఁడై
యించుక యుండి యా హనుమ • యిట్లను నీ సతి సీత? సీత ని
ద్రించునొ! యారగించునొ! ము • దించునొ! సొమ్ములు మేనఁ దాల్పఁ గాం
క్షించునొ! తాన మాడను సు • చించునొ? రాముని బాసి యుండుటన్. ౩౭౪

అర్థములు. స్వస్థచిత్తుఁడై = కుదుటఁబడిన మనస్సుగలవాఁడై, ఇంచుక = కొంచెము, ముదించునో = సంతోషించునా?

తా త్ప ర్య ము.

అయ్యా! యిప్పటికి చూచితిని శ్రీరామచంద్రమూర్తి భార్యను అని కొంచెము సేపు మనస్సు కుదుటగా నుంచుకొని యీమె సీత యగునా యని వితర్కించి సీత యైనయెడల నామె పతివ్రతగదా! భర్తను విడిచియుండు సమయంబున నామె

నిద్దురవోవునా? ఆహారము తీసికొనునా? సంతోషించునా? దేహమున సొమ్ములు ధరించునా? పానము, మదము మంచిని శ్యయనము ఆమెకు రుచించునా? ఇవన్నియు నీమె యొద్ద నున్నవి కావున నీమె సీత యెట్లగును? కాదు.

క. రాముని కెక్కుడగ నా సు, త్రాముని నేని భామికన్య • తగఁ గనుఁగొనునే?
కాముని తోఁ దుల్యుఁడు స్వర్గాములనేన్ లేఁడు నిశ్చితం బిది యనుచున్. ౩౫౪

అర్థములు. సుత్రామునినేన్ = ఇంద్రునైనను, స్వర్గాములనేన్ = దేవతల యందైన.

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి రామచంద్రమూర్తిని దప్ప నింద్రుని నైనఁ గన్నెత్తియైనఁ జూచునా? చూడఁజాలదు. ఏల? ఆమె పతివ్రత. ఎట్టి నికృష్టుఁడైనను ఆ పతియే దైవమని పరు లెట్టివారైనను తన పతికంటె నికృష్టు లని యుండునది కదా పతివ్రత. అట్టు లుండ రామచంద్రమూర్తితో సమానుఁడు దేవతలందైన లేఁడే. ఇఁక నీ రావణుని మాట చెప్పనేల. ఉత్తమోత్తమ వస్తువు లభించిన వారధమవస్తువు గోరుదురా? కావున నీమె సీత గాదు. ఇది నిశ్చయము, అనుచు,

సీ. ఆవల నరిగి పా•నాలయంబునయందు, వెదకంగఁ జొరఁగ నా•వీరవర్యుఁ
డాటలఁ బాటలఁ • నలసినవారిని, మధుపానమున మేను • మఱచువారి
మర్దలమురజముల్ • మఱి కౌఁగిలించి, తలకడిండ్లు గాఁగను • దనరువారి
నుచితాస్తరణాళి • నత్తుఱిల్లినవారి, వాఱుఁగంటులఁ గాంచి • వానరేంద్రుఁ
తే. జనులమనోహరమగాలంకృ•తాంగులైన, రూపసల్లాపశీలతా•రూఢలైన
కాలదేశాభియుక్తతా•కాంత లెల్ల, బియుఁగ రతాభిరతసుప్త•వాసవారి. ౩౫౫

అర్థములు. పానాలయంబు = మద్యపానము చేయు నిల్లు, మర్దలమురజముల్ = మద్దెల మృదంగములు, ఆస్తరణాళి = నేలఁ బఱచిన కంబళ్ళు మొదలయినవి, అత్తుఱిల్లినవారిని = పండుకొనిన వారిని, రూపసల్లాపశీలతారూఢలు = సౌందర్య విషయమైన ముచ్చటలు చెప్పు స్వభావమందుఁ దేఱినవారు, కాలదేశాభియుక్తలు = యుక్తమైన దేశకాలముల నెఱిఁగినవారు, రతాభిరతసుప్తన్ = సురతమున నిష్టముగలవానిని, నిద్రించిన వానిని, విశేషణోభయపదము. రతశబ్దము బాహ్యసురతమును, అభిరతశబ్దము కరణబంధాదులను సూచించునని కొందఱు. రతాభిరతసుప్త = స్నాతానులిప్తశబ్దమునందువలె రతాభిరతశ్చ అసౌ సంసుప్తశ్చ యని సమాసము గ్రహింపనగు. 'బాహ్య మాభ్యంతరం చేతి ద్వివిధం రతముచ్యతే తత్రాద్యం చుంబనాశ్లేష నఖదంతక్షతాదికం, ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానా కరణ కల్పితమ్. అతో రతం బాహ్య మిహ ప్రయోజ్యం తత్రాపి చాలింగన మేవ పూర్వమ్॥ రతి రహస్యే. బాహ్యమనియు అభ్యంతరమనియు రతి రెండు విధములు. ముద్దుపెట్టుకొనుట, కౌఁగిలించుట, నఖక్షత, దంతక్షతములు లోనైనవి బాహ్యమనఁ

బడును. నానాబంధకల్పిత నాకోపస్సరతిము అభ్యంతర మనఁబడును, బాహ్యముతో నందు నాలింగనముతో రతి నారంభింపవలయును. ఇం దీ రెండు తెగలవారు చెప్పఁబడిరి. వాసవారిన్ = ఇంద్రద్వేషిని - పైపద్యముతో నన్వయము.

తా త్ప ర్య ము.

మందోదరిని దాటి యావలఁ బోయి మద్యము ద్రాగు నింటియందు హనుమంతుఁడు వెదక నారంభించెను. ఆట లాడి పాటలు పాడి, యలసినవారిని, మద్యము ద్రావి దేహములు మఱచినవారిని, మద్దెలలు, మృదంగములు, పీటలు, తలదిండ్లుగాఁ గలవారిని కంబళ్ళు, తివాచీలు పఱచుకొని పండుకొనినవారిని, స్త్రీలను జూచి నిర్మలమైన రత్నాభరణములచే నలంకరింపఁబడినవారై, సౌందర్యలక్షణ మునవ్యసించు స్వభావము గలవారై, దేశకాలముల యుచిత జ్ఞానము గలవారైన స్త్రీలు చుట్టుకొన బాహ్యాభ్యంతర రతుల నలసి నిద్రించు రావణునిని,

ఉ. అవులమందలో వృషము•నట్టులు కానలలోఁ గరేణుపూ
గావృతమైన దంతిగతి • నబ్జముఖీపరివారకీర్ణునిన్
రావణుఁ గాంచి దాఁటి చని • రమ్యసమస్త సువస్తుపూరితం
బౌ వరపానభూమి, గడి•యం జని యందు సమీరసూతియున్. ౩౨౭

అర్థములు. వృషము = ఎద్దు, కరేణుపూగావృతము=ఆడేనుఁగల సమూహముచేఁ జుట్టఁబడినది, దంతి = ఏనుఁగు, అబ్జముఖీ పరివారకీర్ణునిన్ = స్త్రీ పరివారముతోఁ గూడియుండువానిని.

తా త్ప ర్య ము.

అవుల మందలో నెద్దువలె, ఆఁడేనుఁగుల గుంపులో నేనుఁగువలె స్త్రీ పరివారములో నుండువానిని రావణుఁ గాంచి దాఁటిపోయి, మనోహరమైన సమస్త వస్తువులచే నిండిన మద్యపాన గృహప్రదేశము చేరఁబోయి యందు హనుమంతుఁడు.

సీ. మహిషసూకరమృగ•మాంసంబు లచ్చట, నచ్చటఁ ద్రోవ్వత్తై • హెచ్చి యుండ
మీఁగడ పెరుఁగున • మేలిమి సౌవర్చ్చలములఁ గీరదిన గో•ళ్ళయు నెమళ్ళ
కిసుల ఖణ్డంబుల • వనశల్యముల శేళ్ళ, క్రకరచకోరసం•ఘము నెఱచుల
సాభిభక్షితకల•శంబుల బహువిధ, పక్వ శేహ్యాసుధో•ర్వ•పటలములను

తే. నుప్పు పులుసుల వండుట • నొప్పు మీఱు. రాగషాడబములను దో•రంగ వైవఁ
బడినసరగలు నందెలఁ దొడవు లెల్లఁ బానభాజనవిక్షిప్త•ఫలచయముల. ౩౨౮

అర్థములు. సౌవర్చ్చలము=సౌవర్చ్చ మను పేరుగల లవణము, శల్యము=ఏదు పంది, క్రకరము=కక్కెర, ఎఱచులన్ = మాంసములను, సాభిభక్షిత = సగముతినఁబడిన, రాగషాడ్బములన్; రాగ=తెల్లయావాలు, 'రాగసిద్ధార్థకో జ్ఞేయః' అని పాకశాస్త్రము. షాడబము=మధురసములుగల యట్లు చేయఁబడిన భక్ష్యము. (౨) రాగ= పలుచగా నున్న మధురరసము - షాడబము = చిక్కఁగా నున్న మధురాదిరసము.

చక్కెర తోడి ద్రాక్ష దానిమ్మ - వీని రస మని భావము. సితా మధ్వాదిమధురో ద్రాక్షో దాడిమజో రసః। విరళశ్చేత్ కృతో రాగః సాంద్రశ్చేత్ షాడబ స్స్మృతః॥ పానకం ద్రాక్షమాధూకం ఖార్జూరం తాల మైక్షవం। మధూత్థం శీధుమాధ్వీకం మైరేయంనారికేళజమ్। అర్ణవము. అను వాక్యము ప్రమాణము. తోరంగన్ = దొంతులు నట్లు, సరగలు = హారములు, తొడవులు = ఆభరణములు, పానభాజన = పాన పాత్రములందు, నిక్షిప్త = ఉంచఁబడిన.

తాత్పర్యము.

మన్నుపోతులు - పందులు - జింకల మాంసము లందందుఁ గుప్పలు కుప్పలు గాఁ బడియుండెను. పెరుఁగడ పెనుఁగులో సౌవర్చలవణము కలిపి సిద్ధము చేసిన కోళ్ళ - నెమిళ్ళ - పందుల - ఖడ్గముల - పందుల - లేళ్ళ - కక్కెరల - చకోరముల మాంసములను సగము భక్షింపఁబడిన పాత్రములందు నానావిధములుగఁ బాకము చేసిన లేహ్యములను, భోజ్యములను ఉప్పు పులుసువేసి వండిన రాగషాడబములను తొరలిపడిన హారములను, అందెలను అన్నివిధముల యాభరణములను, పానపాత్రలం దుంచఁబడిన ఫలములను హనుమంతుఁడు చూచెను.

తే. అచ్చటచ్చట నానిచిన • హారుపుమీఁదు
నవ్య కనకమణీశయ్య•నముల నాస
నములకాంతులఁ బావకో•హము కృశాను
రహితమయ్యుఁ బ్రదీప్తమై • రమణఁ దోఁచె. ౩౨౯

అర్థములు. కృశాను రహితమయ్యున్ = అగ్నిహోత్రము లేకున్నను ప్రదీప్తము = మండుచున్న, రమణ = విధము.

తాత్పర్యము.

అక్కడక్కడ నుంచిన యుపవనముచే నతిశయించు క్రొత్తబంగారు రత్నములచే జేయఁబడిన శయ్యలయు నాసనములయుఁ గాంతులచే నా గృహము నిప్పులేకున్నను గాలుచున్నట్లు లుండెను.

క. వెరవరులను వడబాలును, సరసంబుగఁ దిన్న నామి•షంబులు సుమశే
ర్కరలను మధుఫలములచే, సురుచిరముగఁ జేసినట్టి • సురలం గాంచెన్. ౩౩౦

అర్థములు. వెరవరులు = నెరవు + అరి=ఉపాయశాలులు, అడబాలులు = వంటవాండ్రు, ఆమిషంబులు = మాంసములు, సుమశర్కరలను = పూలరసము చేతను చక్కెరచేతను, మధుఫలములచేన్ = ద్రాక్ష మొదలగు తీయని పండ్లచే, సురలన్ = సారాయములను.

తాత్పర్యము.

పాకము చేయు నుపాయము తెలిసిన వంటవాండ్రు రుచిపుట్టునట్లు వండిన

మాంసంబులను పూలచేతను చక్కెరచేతను ద్రాక్ష ఇప్పపూవు లోనగు తియ్యని ఫలములచేతను ఇంపుగ సిద్ధముచేసిన సారాయములను జూచెను.

క. బుక్కాములు పలు తెగ లగు, ప్రక్కలు బంగారు వెండి ♦ స్ఫటికంబులఁ జెం
 పెక్కిన కలశంబులు రుచి, పెక్కువ పానీయములఁ గ♦పిప్రభువు గనెన్. ౩౩౧

అర్థములు. బుక్కాములు=గంధపొడులు, ప్రక్కలు=హారములు.

తా త్ప ర్య ము.

గంధపొడులు నానావిధములైన హారములు బంగారు వెండి స్ఫటికంబులఁ జేసిన పాత్రములు విశేషము రుచి గల పానీయములను హనుమంతుఁడు చూచెను.

క. అఱ్ఱాపిన నెఱ ద్రావిన, కొఱగానని కమ్మరసముఁ ♦ గూడినపాత్రల్
 నెఱమెక్కిన యఱ చిక్కిన, కొఱ దక్కని భక్ష్యములయుఁ♦గుప్పలు గాంచెన్.

అర్థములు. నెఱ ద్రావిన = పూర్ణముగఁ ద్రావిన, కొఱగానని = కొఱంత లేక నిండియున్న, కమ్మరసము = సారాయము, నెఱ=పూర్ణముగ, మెక్కిన=తినిన అఱచిక్కిన=సగము మిగిలిన, కొఱదక్కని=కొఱువలేక నిండియున్న.

తా త్ప ర్య ము.

కొన్ని పాత్రము లందలి సారాయము సగము త్రావఁబడియుండెను. కొన్నిఁటి యందుఁ బూర్ణముగఁ ద్రావఁబడి యుండెను. కొన్నిటియందు నేమియుఁ ద్రావఁబడక నిండియుండెను. భక్ష్యములు కొన్ని సగము తినఁబడినవి, పూర్ణముగఁ దినఁబడినవి, ఏమియుఁ దినఁబడనివి కుప్పలు కుప్పలుగాఁ బడియుండెను. ఇవియన్నియు హనుమ చూచెను.

మనోరంజని. పగిలిన గిన్నెలు దొరలెడి కుండలుఁ♦ బాఱు జలంబులు దండలుఁ బల్
 తెగ లగు పండులు బిగి గల కౌఁగిటఁ♦దేల్చుచు నొండొరు నిద్దుర నై
 వగ గల కన్నెలచెలు వగుచిన్నెలు ♦ వారక పేఱొక తొయ్యలిచీ
 ర గరిత యొక్కతె నిదురను లాగి యు♦రంబునఁ గప్పికొనం గనిమెన్.

తా త్ప ర్య ము.

పగిలిన గిన్నెలు, దొరలుచున్న కుండలు, నేలఁ బాఱుచున్న నీళ్ళు, దండలు, నానావిధములయిన పండ్లు నిద్దురచే గట్టిగా నొకరి నొకరు గౌఁగిలించుచున్న సుందరుల చిన్నెలు, నొకదాని చీర తీసికొని వేఱొకతె యీడ్చుకొని తొమ్ములపైఁ గప్పుకొనుటలు హనుమంతుఁడు చూచెను.

మనోరంజని: నజనలు నైదు సగణంబులు, పదేనింట యతి.

క. సుందరుల మేనివలువలు, నందపుసరములును మాఱ్పు♦టనిలమున దర
 స్పందము లయి మందానిల,కందళముల సుఖముఁ జెందు క్రైవడి నమ్మెన్. ౩౩౪

అర్థములు. దరస్పందములు = కొంచెముగాఁ గదలినవి, మందానిల కందళములన్ = మందమారుతముయొక్క మొలకలు అనఁగా మెల్లఁగా వీచుపిల్లగాలులు.

తా త్ప ర్య ము.

అందగత్తెలు దేహముల ధరించిన చీరలు సొగసైన పండలు వారి వారి యూర్పుగాలిచేఁ గొంచెముగాఁ గదలుచు తెల్లని పిల్లగాలులచే సుఖించుచు విధముగ నుండెను.

ఉ. కమ్మని చందనంబు కసు•గందని పూలసరాలు శీధుపా
నమ్ములు స్నానలేపములు • నవ్యసుధూపము లీను చున్న ఘం
ఘుమ్మను కమ్మఁదావు లెస•కంబునఁ గైకొని తన్మహావిమా
నమ్మున నించె సౌరభము • నవ్యముగాఁగ మరుత్కిశోరముల్. ౩౩౫

అర్థములు. కసుగందని = వాడిపోని, శీధుపానమ్ములు = సారాయము త్రాగుటలు, 'శీధు రిక్షురసైః పక్వై రపక్వై రాసవో భవేత్, మైరేయం ధాతకీ పుష్ప గుడధాన్యాంబు సంహితమ్.' చెఱకు పాలతోఁ గాచిన సారాయము శీధు వనియు, కాఁచక సిద్ధము చేసినది ఆసవమనియు, ఆరెపూలు బెల్లము ధాన్యము (ధనియాలు) నీళ్ళు కలిపి కాఁచినది మైరేయ మనియుఁ బేరు. స్నానలేపములు=స్నానము చేయునపుడు రుద్దుకొను నలుగుపిండులు, ఎసకంబుగన్ = విస్తారముగ, సౌరభము = పరిమళము, మరుత్కిశోరముల్=గాలిపిల్లలు.

తా త్ప ర్య ము.

మంచి వాసనగంధము, వాడని పూలదండలు, సారాయి రసములు, సున్నిపిండి మొదలగు నలుగు పిండులు, క్రొత్త మంచి ధూపములు - వీనివలనఁ గలుగు మంచి వాసనలను విస్తారముగఁ గొని పిల్లగాలు లా విమానమ్మును మంచి సువాసనలతో నించుచుండెను.

క. నల్లని తెల్లని పచ్చని, తెల్లం బగు వన్నె లొప్పు • మోహానవతు లం
దెల్లెనఁ గూర్కియుఁ గూర్కిన, హల్లకలత లట్లు లొప్పి • రంగజుగాసిన్. ౩౩౬

అర్థములు. నల్లని తెల్లని పచ్చని మోహానవతు లనుటచే నానాదేశ స్త్రీలు చెప్పఁబడిరి. హల్లకలతలు=తామరతీఁగలు.

తా త్ప ర్య ము.

నల్లని - తెల్లని - పచ్చని వర్ణముగల స్త్రీ లందఱుఁ గామకేళియం దలసిన వారై నిద్రించు తామరతీఁగలవలెఁ బడి నిద్రపోవుచుండిరి.

—• పరాంగనాదర్శనంబునను హనుమంతుఁడు చింతించుట. •—

క. అంతయు దశకంధరు నే, కాంతగృహాంబిఁబులు కడిగి • గాలించియు ధా
కాంకాత్మజ యునపాడ గన, కింతయుఁ జింతించె వాన• కేశ్వరుఁ డాత్మన్. ౩౩౭

అర్థములు. ఏకాంతగృహము = అంతఃపురము, కడిగి గాలించి = చక్కఁగాఁ బరిశోధించి, అడపొడ = ఆకారముజాడ.

తాత్పర్యము.

రావణాసురుని యంతఃపురమంతయు నిటుల చక్కఁగా శోధించి సీతాదేవి రూపముగాని యామె యుండు స్థలము జాడగాని తెలియక హనుమంతుఁడు ఇటుల చింతించెను.

ఉ. అచ్చట నిద్రించు కమ•లాక్షుల నెల్లరఁ జూచి యయ్యయో
వచ్చెను ధర్మహాని పర•వారిజలోచన లందు నాదుచూ
పెచ్చట లేని వర్తిలద • యిచ్చటిమేనలఁ గూర్కు కాంతలన్
జొచ్చియు మీఁదఁ జూచితిని • బోవఁగఁ ద్రోచితి ధర్మమార్గమున్. ౩౭

తాత్పర్యము.

అక్కడ నిద్రించుచున్న స్త్రీలను పైటలు తొలఁగిన వారిని చీరలు తొలఁగిన వారిని లెక్కలేని వారి నందఱను జూచి యయ్యో నేనెంతటిధర్మ విరుద్ధమైన కార్యము చేసితిని. పరస్త్రీలయందు నాదృష్టి పాఱునదిగాదు. అటులుండ నిప్పుడు మేను లందు నొడలు తెలియక నిద్రించు స్త్రీలను కపటవిధముగఁ జూచితిని. నిద్రించు స్త్రీలను అందుఁ బరస్త్రీలను అందు దేహము తెలియక చీరలు తొలఁగిపడి యుండు స్త్రీలను జూచుట యను ధర్మమునకు హాని కలిగించితిని. 'నేక్షేతార్కం న నగ్నాం స్త్రీమ్'.

క. పరదారల నెయ్యెడ నే, నరసి కనుట ఘోరపాప • మందును నిద్రా
పరవశలై యొడ లెఱుఁగని, పరసతులంగంటి నెంత•పాపం బకటా. ౩౮

అర్థములు. దారలను=భార్యలను.

తాత్పర్యము.

మేలుకొని తిరుగు చున్నప్పుడే పరుల భార్యలను మోఁకాటికి మీఁదఁ బాలించి చూడరాదు. అది మహా పాపకార్యము. అటు లుండ నిద్రచేఁ బరవశలై దేహము తెలియక యుండు పరస్త్రీలను జూచితిని. అయ్యో! యెంత పాపము చేసితిని.

తే. అనుచుఁ దలపోయు చున్న మ•హాత్మునకును, నిశ్చితైకాంతమతికి ని•శ్ఛిద్రగతికిఁ
గార్యనిశ్చయదర్శన•కోవిదుఁడు నైన, బుద్ధి జనియించెఁ గ్రమ్మఱఁ•బూతగతిని. ౩౯

అర్థములు. మహాత్మునకు = గొప్ప మనస్సు గలవానికి, జితేంద్రియునకు, నిశ్చిత + ఏకాంత + మతికిన్ = నిశ్చయించుట స్వభావము గాఁగల మనస్సుగల వానికి, 'వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రేకేహ కురునందన' యన్నట్లు - ఏకాంతము=ఏక+ అంతము = ఒకటే అంతము గాఁగలది. అనఁగా నిటునటు చలింపని, మతికిన్ = మనస్సుగలవానికి. సీతాదేవిని జూచుటయందే మనస్సంతయు నిశ్చయమై యుండు టచే నెవతెను జూచినను 'ఈమె సీతయా, ఆమె సీతయా' యని సీతాదేవియందు దృష్టి, సీతాదేవి స్మరణము తప్ప వేఱు భావము వేఱు దృష్టి లేనివాఁ డని భావము. ఆ కారణము చేతనే, నిశ్ఛిద్రగతికి = హెచ్చరికతోఁ గూడిన గమనము గలవానికి, అనఁగాఁ బ్రతిస్త్రీయొద్దకుఁ బోయి యనయమ పరీక్ష చేయు లేదు. అప్పుడు గార్యనిశ్చ

యుంచుకొనుటకు నెంతకావలయునో యంతవఱకుఁ బోవచ్చునో యంతమాత్రమే పోవుచుండెను. కార్యనిశ్చయదర్శినీ మమ=చేయవలసిన కార్యము నిశ్చయించి తీర్మానింప సామర్థ్యము గలది. ఈ సందేహముచేఁ బని చాలించిన యెడలఁ నాచే బూనిన కార్యము చెడిపోవును. అట్లు కార్యము చెడిపోకుండఁ జేయు బుద్ధి- పూతగతిని = పవిత్రమైన విధముగ.

తాత్పర్యము.

అని యాలోచించు గొప్పమనస్సుగలట్టియు, నిశ్చయింపఁబడిన యేకాంతమైన మనస్సుగలట్టియు, హనుమంతునకుఁ బవిత్రమైన మార్గమున నిది చేయఁదగినది. యిది చేయరానిది యని నిశ్చయించి తీర్మానింప సామర్థ్యము గల బుద్ధి మరలఁ గలిగెను. చేసిన పని తప్పా యొప్పా యని మనస్సు సందేహించును. దానిని నిర్మలబుద్ధి యించుచున్నది.

ఉ. కాంచితి రావణాసురుని • కాంతల నెల్లర నైన నేమి నా
కించుక నైన బుద్ధి చలి • యింపదు; యింద్రియవర్తనంబు సా
గించుఁ గదా మనంబు గనుఁ • గీడున కేనియు మేలు సేఁతకే
నెంచఁగ నట్టి నా మన మ్మె • కింతయుఁ గ్రాలదు సాభిలాషమై.	౩౪౧

తాత్పర్యము.

రావణాసురుని స్త్రీల నందఱను జూచితిని. చూచుటచే వచ్చిన హాని యేమి? నా బుద్ధిఁ గొంచెమైనఁ జలించినది కాదు. పాపకార్యమందో పుణ్యకార్యమందో యింద్రియ వ్యాపారము జరుపునది మనస్సు. చూచినంత మాత్రమున నిలువంత మాత్రమునఁ బుణ్యముగాని, పాపముగాని రాదు. మనసు పాపాభిలాషగల దయ్యెనేని ప్రత్యక్షముగఁ జూచినను జూడకున్నను బాపము వచ్చును. పుణ్యాభిలాష గల దయ్యెనేని పుణ్యము వచ్చును. ఏ యభిలాష లేకున్నవారి కేదియు రాదు. 'మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బంధమోక్షయోః' యని కలదు గదా. కావున మనో వ్యాపారము ప్రధానము, గాని యింద్రియవ్యాపారము మాత్రము ప్రధానము గాదు. అట్టి నామనస్సు నందు నభిలాష యనునది లేదు. నేను వీరిని గామాసక్తిని జూడను లేదు. చూచిన కారణముచేఁ గామ ముదయింపను లేదు. ఇఁక నాకేమి భయము.

ఉ. ఇన్నెడఁ గాక యిం కెచట • నే వెదకం దగు భూమికన్యకన్ ?
కొయ్యలు లంకఁ గా కెచటఁ • గొయ్యలి యుండఁగ నేర్చుఁ జూడఁగా ?
నెయ్యది జాతి దేని కది • యేర్పడ నంకులఁ గాది గోయ నౌ ;
నెయ్యెడ నష్టకాంత నగు • నె నెమకం జని శంకనుండలన్.	౩౪౨

తాత్పర్యము.

ఈ విచార మేల. ఇది విడిచి మఱియొకచోట వెదుకవలయునా! ఆఁడుది యాఁడువారి యం దుండక మఱి యెందుండఁ గలదు? ఏ జాతి వస్తువును ఆ జాతిలో

వెదకవలయును గాని వేఱొక జాతిలో వెదకిన లాభ మేమి? పోయిన యావును ఆలమందలోఁ గాక మఱి యే పశువుల గుంపులో వెదకిన దొరకును. అట్లే కాన రాని స్త్రీ స్త్రీల గుంపులోఁ గాక యింకెందులో వెదకవచ్చును? కావునఁ గర్తవ్య మును జేయవలయును, మానరాదు. నిష్కాముఁడనై చేయవలయును. అది యకార్య మైనను పాపము రాదు. శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు అర్జునున కుపదేశించిన దాని సారాంశ మిదియే. అకార్యమో సుకార్యమో చేయవలసివచ్చినప్పుడు చేయవలయును. నిష్కా ముఁడై చేయవలయునుగాని కర్మము స్వరూపత్యాగము చేసెద ననరాదు. పరస్త్రీ దర్శనము పాప మను సామాన్యశాస్త్రవిధి ననుసరించి హనుమంతుఁడు సీతాన్వేషణ కార్యము చాలించియుండిన నేది యెట్లు యుండునో యూహింపవచ్చును. కావునఁ గామము త్యాజ్యము గాని కర్మము త్యాజ్యము గాదు.

క. శుద్ధం బగు మనమున నే, శుద్ధాంతం బెల్ల వెదకి • చూచితి నధిక
శ్రద్ధను నెచ్చటఁ గానను, నద్ధారిణి తనయ నను చు • నారయు మఱియున్. ౩౪౩

అర్థములు. అద్ధారిణి తనయ – అద్ధారిణీ, ఇబ్బంగి యని రూపము రాదు. కావలయు నని కొందఱు సందేహించిరి గాని యీ విషయము తొలుత సులభవ్యాకర ణము పరిష్కరించెను. తరువాతఁ బండితులు దానికే తమ వ్యాఖ్యానాదుల నామోదించిరి. చూ. సు. వ్యా. సమాస. ౩౬. సూ.

తాత్పర్యము.

నేను నిష్కల్మషమైన మనస్సుతో నంతఃపురమంతయు మిగుల శ్రద్ధతో వెదకి తిని. సీతాదేవి యెచ్చటను గానరాలేదు, అనుకొని మఱియు హనుమంతుఁడు,

తే. నాగకన్యల యందును • నాకకన్యలందు గంధర్వకన్యల • యందు వెదకెఁ
గాని కానక సీతఁ ద • త్పానశాల, విడిచి యంతఃపురంబున • వెదకె మరల. ౩౪౪

తాత్పర్యము.

నాగకన్యక లందును, దేవతాస్త్రీలయందును, గంధర్వ స్త్రీల యందును మరల వెదకెఁ గాని సీత గానరాలేదు. కావున నా పానశాల విడిచి మరల నంతఃపురంబున వెదకెను.

—• ౧౨-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని గానక విచారపడుట. •—

క. ఆ యంతఃపురమున నడుమ ల, తాయతనంబుల విచిత్ర • తాయతనములన్
వాయుతనూజుండు వెదకియు, మాయురె! కనఁ డయ్యె రాము • మహిళామణినిన్,

అర్థములు. లతాయతనంబులన్ = తీఁగల యిండ్లయందును, విచిత్రతాయతన ములన్ = చిత్రముల నలంకరింపఁబడిన యిండ్లయందును, మాయురే = ఆశ్చర్యార్థ కము.

తాత్పర్యము.

ఆ యంతఃపురము నడుమ తీఁగలచే నేర్పఱుపఁబడిన యిండ్లయందును, చిత్ర

ములచే నలంకరింపఁబడిన యిండ్లయందును నెంత వెదకినను నోరీ! సీతాదేవి కాన రాలేదు.

క. స్వాంతమునం దీ విధమున, జింతించెను రాముదేవి ✦ సీతను గన నే
నెంతయు వెదకితిఁ దత్పతి, యంతయుగ నేఁ గాని యున్న ✦ మగపడ కున్నే! ౩౮౬

తాత్పర్యము.

అప్పుడు హనుమ తన మనస్సున నిట్లు లాలోచించెను. శ్రీరామచంద్రమూర్తి భార్యను సీతాదేవిని జూడవలయు నని నే నెంతో వెదకితిని. కానరా లేదు. ఆమె మరణించెనేమో, అటుగాకున్నఁ గానరాక యుండునా?

క. కానున్న రాక్షసేంద్రుం, డాకట! నిజశీలరక్ష✦ణాసక్తను స
ల్లోకనుత సుగుణ, సీతఁ జిరాకున వధియించె నేమొ ✦ క్రౌర్యరతుండై. ౩౮౭

అర్థములు. నిజశీల రక్షణాసక్తను = తన పాతివ్రత్యమును రక్షించుకొనఁ గోరు దానిని, చిరాకునన్ = కోపముచే.

తాత్పర్యము.

ఆమె స్వయమాత్మహత్య చేసికొని యుండునా? ఉండదు. అటుకాని యెడల నయ్యో! తన పాతివ్రత్యమును రక్షించుకొనుటయం దాసక్తి గలదియు, ఆ కారణముచే సత్పురుషులచే స్తోత్రము చేయఁబడు సుగుణములను గలదియును, నగు సీతను తన కోర్కె నెఱవేర్ప లేదను కారణముచేఁ గ్రూరుఁడై రావణుడు చంపెనేమో!

చ. కనుఁగొన ఘోర మహా వికృత ✦ కాయములుం బెనుబెద్ద మోములన్
ఘనములు దీర్ఘముల్ గనువి ✦ కారము లై భయపెట్టు కన్నులన్
దనరిన రాక్షసాంగనల ✦ దైన్యమునం గని బెగ్గడిల్లి యా
జనకతనూజ దేహమును ✦ జయ్యన వీడెనొ యేమి చేయుదున్. ౩౮౮

తాత్పర్యము.

కామాసక్తుఁడై తెచ్చినవాఁడు తన కామమును నయభయములఁ నెట్టులైన దృప్తిపడఁ జేసికొనఁ గోరునుగాని, హింసించిన నేమిలాభము పొందఁగలఁడు. కావున నాఁడు హింసించి యుండఁడు. భయంకరములై, వికారములైన దేహములును, పెద్ద పెద్దముఖములును, పెద్దవియు దీర్ఘములు నైన కన్నులును గల రాక్షసస్త్రీలఁ జూచి భయపడి సీతాదేవి ప్రాణములు వదలిపెట్టెనేమో. నే నేమి యిప్పుడు చేయుదును?

ఉ. సీతను జూడ లేక యును ✦ చెప్పిన బీరము లెల్లఁ దీర్ప కే
రీతిఁ గ్రొత్తకాలమునఁ బో ✦ కింతోరి మీఱఁగ భానుపుత్రుని మో
మే తగ నెంచి మూడములు ✦ నేగుదునో! బలియుం దశెంచు నా
జ్ఞాతిచరిష్ణులం గినిసి ✦ యంతన దండన చేయుచుండుఁ శీ. ౩౮౯

అర్థములు. బీరములు = పౌరుష వాక్యములు, అజ్ఞాతి చరిష్ణులన్ = అజ్ఞ మీఱి చరించువారిని, కినిసి = కోపించి.

తాత్పర్యము.

సీతను జూడలేక యిూమాపు చెప్పిన పౌరుష వాక్యముల నెల్ల నెఱవేర్పక సుగ్రీవుఁడు పెట్టిన గడువుమీఱి యాయనను జూచుటకు నేను ధర్మము నతిక్రమించి పోదునా? పోయితినిలో యతఁడు బలవంతుఁడు; తనయాజ్ఞ మీఱి వర్తించిన వారిని దండింపక విడుచునా?

క. చూచితి నంతిపురంబును, జూచితి దశకంఠు సకల • సుందరులను నీ
తా చపలాక్షిని గాన, నే నోలను నీను శ్రమము • వృథ వోయెఁ గదే. ౩౪౦

తాత్పర్యము.

అంతఃపురమును జూచితిని. రావణాసురుని స్త్రీల నందఱఁ జూచితిని. ఎక్కడను సీతాదేవి కానరాలేదు. నేను చేయవలసిన కృషియంతయుఁ జేసితిని. శ్రమమంతయు వ్యర్థమయ్యెఁ గదా.

ఉ. ఏమి యొనర్చితో హనుమ! • యేమి నరాసుత! యన్న క్రోఁతు లే
నే మని యుత్తరం బిడుదు • నేఁగి సుగ్రీవు పురంబుఁ జొచ్చి శ్రీ
రాముని దేవిఁ గానక యి • క్రమ్మఱితిన్ వృథ యందు నందునా?
హా! మరణించు వానరచ•యంబులు నే నిటు నాలపించినన్. ౩౪౧

తాత్పర్యము.

వానరుల యెదుట నన్ని పౌరుషములు పలికితిని గదా! ఇప్పుడు నేను మరల పోఁగానే హనుమంతా! యేమి చేసి వచ్చితివి? సీతను దెచ్చెద నంటివే. ఏది సీత యని క్రోఁతులందఱు అడిగిన నే నేమని ప్రత్యుత్తర మిత్తును. పోయితిని, లంకలో వెదకితిని, కానరాలేదు, పోయినవాఁడను పోయినట్లు మరలి వచ్చితి నందునా! ఎట్లందును! కావున నేను పోను. ఇందే యుందును. ఇంక నెంతకాల మని యుందును! నేను ఆలస్యము చేసితినా? హనుమంతుఁడు రావణుచే హతుఁడయ్యెనో మఱి యేమయ్యెనో, కావుననే రాలేదు. మనము బ్రతికి లాభ మేమి? సుగ్రీవుని చేతిలోఁ జచ్చుటకు కంటె ప్రాయోపవేశమున నిందే మరణింత మని యందఱు నిశ్చయముగఁ జత్తురు.

ఉ. ఆవలియొడ్డు చేరఁ గపు • లందఱు గుంపుగఁ గూడి జానకీ
దేవిని గాన నైతి నన • దెల్పుచు నా వచనంబు భంగిఁ దా
వారికి దెచ్చినట్టి గుణ•వంతుఁడు వృద్ధుఁడు జాంబవంతుఁడున్
శ్రీవిభవుండు నంగదుఁ డి•కే యనరే ప్లవగాగ్రగణ్యులున్. ౩౪౨

తాత్పర్యము.

కావున నే నిచ్చటఁ బడియుండను. మరలి పోవలసినదే పోయితినిలో—అందఱు వానరులు గుంపులై వచ్చి జానకీదేవిని నేను జూడలేదు అని చెప్పఁగానే నేను బుట్టిన

విధముగా అప్పుడు నేను చేసిన కార్యము శ్లాఘించి శ్లాఘించి చెప్పిన గుణవంతుండు పెద్దవాండు నగు జాంబవంతుండు అంగదుండు ఇంకను వానర ముఖ్యులు ఛీ ఛీ యనరా.

—• హనుమ యుత్సాహంబు వహించి మరల సీతాదేవిని వెదకుట. •—

శా. ఉత్సాహంబె సిరిన్ ఘటించు మఱి యా•యుత్సాహమే సౌఖ్య మా
నుత్సాహంబె సతంబు నెల్ల కెలసం • బొప్పారంగాం దీర్చు నా
యుత్సాహంబునె యాశ్రయించి పనికై • యుంకింతు నింకొక్కమా
టుత్సాహంబుం ద్యజింతురే పనికి ను•ద్యోగించు ధీరాత్మకుల్. ౩౫౩

అర్థములు. కెలసము = కార్యము, ఉంకింతున్ = ప్రయత్నింతును. త్యజింతురే = వదలుదురా. ధీరాత్మకుల్ = ధైర్యవంతులు.

తాత్పర్యము.

కావున నే నిందుండను రాదు. వ్యర్థుండనై పోనురాదు. ఈ విధముగ నే నధైర్య పడనురాదు. కార్యమెట్టులైన సాధింపవలెను. కార్యసాధనమునం దుత్సాహము ప్రథమ సాధనము. దానిని విడిచి నే నేమి చేయంగలను. సంపద సంపాదించి యిచ్చునది యుత్సాహమే. ఉత్సాహమే సౌఖ్యము. ఆ యుత్సాహమే సకల కార్యముల నెఱవేర్చును. కావున నా యుత్సాహము నాశ్రయించి మఱియొకసారి ప్రయత్నించెదను. కార్యము చేయు ధీరు లుత్సాహమును వదలుదురా.

"క్లైబ్యం మా స్మగమః పార్థ, నైతత్త్వయ్యుపపద్యతే
క్షుద్రం హృదయ దౌర్బల్యం, త్యక్త్వోత్తిష్ఠ పరంతప."

అను భగవద్వాక్యము స్మరించునది.

ఉ. చక్కంగం జూతు నెండి యొక•సారి సురారిసురక్షితంబు లౌ
నిక్కవ లెల్లం బానగృహ•మేడ్తెఱం జిత్రగృహాళి తోంటలున్
జక్కని కేళిశాలలును • సందులు వీథులు నవ్విమానముల్
దక్కక యుండ నొక్కటియుం • దత్పరవృత్తి వటందు నెంచుచున్. ౩౫౪

అర్థములు. ఇక్కవలు=ప్రదేశములు.

తాత్పర్యము.

రావణాసురుండు రక్షించు ప్రదేశము లన్నియు మఱియొకసారి చూచెదను. అని పానగృహములు చిత్రగృహములు తోంటలు కేళిశాలలును సందులు వీథులు విమానములు నన్నియు నొక్కటినైన విడువక వదిరే పనిగా వెదకెదను అని యాలోచించుచు;

చం. వెదకుటకుం గదంగెం బృథి•వీగృహవర్గము చైత్యగేహముల్
సదనసమీపకేళివన•శాలలు నొండొకచోట నెక్క వే
ఱుదలల డిగ్గం దాం బలుమ•ఱుం జనుచోటికె పోవు ద్వారముల్
వదలిచి దల్పులుం దెఱచి • వచ్చును బోవును నెక్క దూంకెడిన్. ౩౫౫

అర్థములు. పృథివీ గృహవర్గము = భూమిలోనుండు నిండ్ల సమూహము, నేల మాళిగలు, చైత్యగేహములు=నాలుగు వీథులు కలియుచోట నుండు నిండ్లు - సదన సమీపకేళి వనశాలలు = రావణు నింటికి సమీపమున నుండు నాటపట్టులు.

తాత్పర్యము.

వెదుకఁ బ్రారంభించెను. నేలమాళిగలు, నాలుగు వీథులు కలియుచోట నుండు మందిరములు, రావణుని యింటి సమీపమున నుండు నాటపట్టులు - చూడ నారంభించి యొకచోట నెక్కును, ఒకచోట దిగును, పోయినచోటికే పోవును, వాకిండ్లు గడియలు దీసి తలుపులు తెఱచి వచ్చును, పోవును, నెక్కును, చూచును.

తే. కొంచెమైనను విడక శో।ధించె హనుమ, రావణాసురు నంతిపు।రంబునందు
నాలుగంగుళముల యేని । గాలిడుటకు, నొచ్చి చూడని దేశ మ।చ్చోట లేదు.

తాత్పర్యము.

ఈప్రకారము వదలక రావణుని యంతఃపుర మంతయు శోధించెను. ఆ యంతఃపురమున హనుమంతుఁడు చొచ్చి చూడని ప్రదేశము నాలు గంగుళముల మాత్రమైనను లేదు.

సీ. ప్రాకారములు నడి।బాటలు వేదికల్, దిగుడుబావులు సర।స్తీరములును
వివిధవికారరూ।పవిశేషలను సోఁకుఁ, జెలువలఁ గనె నందు । సీత లేదు
అసమానసౌందర్య । లసమానవిద్యాధ, రీతతు లందు శ్రీ।సీత లేదు
పూర్ణచంద్రాస్యలౌ।భోగినులం దంత, గత్తెలలోన భూ।కన్య లేదు
తే. పంక్తికంఠుఁడు బలిమిని । బట్టి వట్టి, నాగకన్యలలోన జా।నకియు లేదు
సుందరుల నటఁ బెక్కురఁ । జూచెఁగాని, కమలలోచన మైథిలి । గాన రాదు. ౨౦-౨౪

అర్థములు. సరస్+తీరములు = కొలఁకులయొడ్డులు, సోఁకుచెలువలన్ = రాక్షసస్త్రీలను.

తాత్పర్యము.

ప్రాకారములు, ఇండ్లకు నిండ్లకు నడుమ నుండు వీథులు, అరుఁగులు, దిగుడుబావులు, కొలఁకుల యొడ్డులు, నానావిధ వికారవేషములు గల రాక్షసస్త్రీలను జూచెఁగాని యందెందును సీత లేదు. అసమానమైన చక్కఁదనముచేఁ బ్రకాశించు విద్యాధరస్త్రీలను జూచెఁగాని, వారియందు సీత లేదు. నిండుపున్నమనాఁటి చంద్రుని వంటి ముఖములు గల భోగినీస్త్రీల యందు దండిగత్తెలలో సీత లేదు. రావణుఁడు బలాత్కారముగాఁ బట్టి తెచ్చిన నాగకన్యక లందు సీతమాత్రమే లేదు. అందు సుందరుల నెందఱనో మరున్నందనుఁడు చూచెఁగాని భూనందన గానరాలేదు. ఇందుఁ జెప్పఁబడినవారు మునుపు చెప్పబడిన రావణున కనుకూల లగు స్త్రీలు గారు. బలాత్కారముగఁ దెచ్చి, వారు వశపడువఱకు నందఱ వేఱొకచో వేసియుంచె నని యేర్పడుచున్నది. రెండవపాదమునఁ జెప్పఁబడినవారు కావలియుండు స్త్రీలు.

ఉ. ఇంతయుఁ జూచి యా హనుమ • యెంతయు దుఃఖవిషాదసంభ్రమ
స్వాంతత నంద కుందుచును • వానరవర్యుల యత్నకోలు వి
క్రాంతి సముద్రలంఘనము • గాంచి వృథా యనుటల్ మనంబులో
మంతన మొంది దిగ్గను వి•మానవరంబుఁ బరిజ్ఞ వాఖ్యుఁడై. ౩౫౮

అర్థములు, ఎత్తికోలు = ప్రయత్నము, విక్రాంతి = పరాక్రమముచే. మంతన మొంది = ఆలోచించి.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగ రావణునికి ననుకూలలైన స్త్రీలను, ప్రతికూలలైన స్త్రీలను, అంద అనుజూచి సీత గానరామిని హనుమ దుఃఖము, శోకము, సంభ్రమము చెందిన మనస్సు గలవాఁడై వ్యసనపడి వానరశ్రేష్ఠుల ప్రయత్నము, పరాక్రమించి తాను సముద్రమును దాటుట యంతయు వ్యర్థమై పోవుట యూలోచించి మెఱుగు మెఱసినట్లు శీఘ్రముగ నా విమానము దిగెను.

-• ౧౩-వ సర్గము. హనుమ ప్రాకారంబుఁ జేరి సీతాదేవి గానరామికి వ్యసనపడుట. •-

క. ప్రాకారము మీఁదికి జని, కాకుత్స్థకులాభరణుని • కాంతామణి నా
లోకింపఁగఁ గానక చిం, తాకులితమనస్కుఁ డగుచు • నంజనసుతుఁ డున్. ౩౫౯

తాత్పర్యము.

ప్రాకారము మీఁదికిఁ బోయి సీతాదేవిని జూడలేక హనుమంతుఁడు చింతచేఁ గలఁత నొందిన మనస్సుగలవాఁ డయ్యెను.

తే. కడిగి గాలించి చూచితిఁ గాని లంక
గుంటలును, చెర్వులును, గోలం•కులును, నదులు
వంకలును, వాఁగులును, మలక • వొంక లెల్ల
తలములును దిమ్మదిరుగుచు • ఫలము లేదు. ౩౬౦

తాత్పర్యము.

లంకలో నుండు గుంటలు, చెఱువులు, సరస్సులు, నదులు, వంకలు, వాగులు, కొండలు, కోనలు మొదలు ప్రదేశములు దిమ్మదిరుగునట్లు గడిగి గాలించి చూచితిని గాని వ్యర్థమయ్యెను.

క. కానము గానైదే హా, దానవపతి యింటఁ గలదు • ధరణీజ యనుచుం
దా నాడిన సంపాతియు, జానకి యిట లేద యేమి • పలుకుదు నింకన్. ౩౬౧

తాత్పర్యము.

సీతను జూడలేక పోయితిని. సీతాదేవి రావణు నింట నున్నది యని సంపాతి నమ్మకము చెప్పెను. ఇప్పుడు గాన రాలేదు. ఏమి చేయుదును! అతఁ డసత్య మాడె ననుకొనా? అంతటి యాకార్య మతని కేల కలిగెను! దాని వలన నతనికి గల్గు లాభ మేమి! కాఁబట్టి యింతే యూహ యుండవలె; నెంచుచున్నదో!

క. జనకజ మైథిలి రాముని, వనిత విదేహభవ సీత • వశమతి దుష్టున్
దనుజున్ మనుజాశను నే,మనుచుం బ్రాపించు నట్టి • యాగడ మున్నే. ౩౬౨

అర్థములు. జనకజ = జనకరాజకూఁతురు, 'కర్మణైవ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః' యన్నట్లు సదాచారసంపన్నులలో నుత్తములైన వానికూఁతురు. కులముఁ బట్టి గుణములు. అట్టివాని కూఁతురు రావణునకు లోబడునా? మైథిలి = ఆయన యొకఁడే కాదు 'యథా రాజా తథా ప్రజా' యన్నట్టులా దేశము వారందఱు నట్టివారే. అట్టి మిథిలయందుఁ బుట్టినది. అట్టి సదాచార సంపన్నులుండెడి చోట దుష్టస్త్రీ పుట్టునా?

పుట్టిన యింటి సమాచార మిట్లుండ మెట్టిన యింట రామునివనిత. ధర్మ విగ్రహమగు రామచంద్రుని భార్య. గుణవత్సంబంధముచేతఁ బరుసవేదిచే నినుము బంగారమైనట్లు చెడువారు కూడ మంచివారగు చుండ బంగారు చెడునా? విదేహభవ=విదేహులు = దేహాభిమానము లేనివారు, బ్రహ్మజ్ఞాన పరాయణులు. అట్టి దేశము విదేహదేశము. అట్టి దేశ మందుఁ బుట్టిన సీత, తుచ్ఛమైన దేహసౌఖ్యము నకై చేయరాని పని చేయునా? సీత = అందు మనుష్యస్త్రీలు పుట్టినట్లు పుట్టినది కాదు. అయోనిజ - కావుననే అమానవి - అట్టిది యకార్యము చేయఁబూను కొనునా? వశమతి=తన మనస్సును తన స్వాధీన మందుంచుకొనలేక - దుష్టున్ = దోషకార్యములే చేయువానిని, దనుజన్ = రాక్షసుని, మనుజాశనున్ = మనుష్యులను జంపి తినువానిని, దుష్టు ననుటచే దుష్టస్వభావము- దనుజన్- అనుటచే దుష్ట జాతి - మనుజాశనుని అనుటచే క్రియయుఁ, జెడ్డది. మనుష్య స్త్రీ మనుష్యులఁ దిను వానిని గామించునా? ఆగడము = విపరీతవర్తనము, ఉన్నే = ఉండునా? - ఉండదు.

తాత్పర్యము.

రావణాసురునకు వశపడుటచే నాఁడాకెను వీరిలోఁ గలుపక మఱియొండైన నుంచినాఁ డనుకొందునా? ఛీ ఛీ యది హేయపు టాలోచన. జనకరాజ కూఁతురు, మిథిలయందుఁ బుట్టినది, రాముని భార్య, విదేహసంబంధముగలది, భూమియందుఁ బుట్టినది, సీత యను పేరు గలది, కామవశురాలై గుణమున దుష్టుఁడు, జాతిచే నీచుఁడైన దనుజుఁడు, క్రియలచేఁ గ్రూరుఁడై మనుష్యులఁ దినువాఁడు నగు వాని నేమని కామించును? అట్టి విపరీతముకూడ నుండునా? ఎప్పటికి నుండదు.

క. సీతఁ గొని రామమార్గణ, భీతి న్వడి నెగురు నసుర•నీరుఁడు నీకే
జాతాశ్రయు నని క్రోవను, భీతిం బడిపోను నోటు • భీరువు గానన్. ౩౬౩

అర్థములు. మార్గణ = బాణములవలన, భీతిన్ = భయమున, భీరువు = పిఱికిది.

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి యుండుటలేదాయె, చంపుటలేదాయె, సముద్రమ నొక్కచో బోయెనందునా, రావణుండు రామ బాణములకు భయపడి సీత నెత్తుకొని యాకాశమున నెగురుచున్నపుడు భయశాలిని కావున సీత సముద్రములోఁ బడిపోయె నేమో.

ఉ. అట్టులుగాక యున్న ఖచ✱రాధ్వమునం జనుచోట రావణుం
డిట్టల మైన భీతి ఋషి✱లేక్షణ సన్నిక యబ్ధిలోన లోఁ
దొట్టిన నిర్వాలం బడెనొ ✱ తోరపువేగము సైఁప లేక తా
నట్టన మే స్వజాంక ధృతి✱విల్వఁగ నేరక మేను వాసెనో? ౩౬౪

అర్థములు. ఖచరాధ్వమునన్ = ఆకాశమార్గమున, ఇట్టలమైన = అధికమైన, దృఢమైన, 'తలఁకెడువాఁడు గాఁడు భగదత్తుఁడు భీమసేనాళితోఁడ నిట్టలముగఁ బోరెఁజాలు నకటా కరి యోరువ దేమి సేయు' భార. నిర్వాలున్ = పారవశ్యముచే.

తాత్పర్యము.

అట్లు గాకపోవుట యుండినచో రావణుఁ డాకాశమార్గమునఁ బోవు నపుడు సీత నిండారు భయముచే సముద్రమును జూచి భయపడి పరవశురాలై దానిలోఁ బడిపోయెనేమో! అట్లుగాక యుండెనా, వాఁడు పోవు వేగమును సైరింపలేక ధైర్యము విడిచి వాఁడు నాకాశమందే దేహమును విడిచెనేమో.

క. రాముని రాకావేళా, సోముని నిరసించు ముఖము ✱ సురుచిరకంజా
తామలపత్రనయనములను, బ్రేమఁ దా స్మరియించుకొనుచు ✱ విడిచెనొ మేనిన్.

అర్థములు. రాకావేళాసోముని = నిండుపున్నమనాఁటి చంద్రుని, రాక = పదునాఱు కళలు గల చంద్రుని గల రాత్రి.

తాత్పర్యము.

అట్లుగాక యుండెనా, రాముని నిండు పున్నమనాఁటి చంద్రునిఁ దిరస్కరించు ముఖమును, మనోహరములైన కమలముల రేకులవంటి కన్నులను స్మరించుచు ప్రాణము విడిచెనేమో.

సీ. చుట్టపక్కములు లే✱నట్టి సాధ్వి సుశీల, సీత రావణుచేత భ✱క్షించబడెనొ!
యీసున రాసులు ✱ నిల్లాండ్రు రదములన్, బట్టి భక్షించిరో ✱ పాపరతులు!
హా! రామ! హా! లక్ష్మణా! హా! యయోధ్య! యటంచు నేడ్చుచు మరణించెనొక్కొ!
పంజరంబున గోరు✱వంక నా నసురుండు, నేలపాలిగ నుంచి✱యేలు నేమొ?
ఆ. జనకరాజతనయ ✱ సాధ్వి సుమధ్యమ, రామపత్ని సీత ✱ రావణాసు
రాధిపతికి నెట్లు ✱ స్వాధీన యయ్యెనో? పట్టి దెచ్చినట్టి ✱ వనిత గలదె. ౩౬౫

అర్థములు. చుట్టపక్కములు = చుట్టములు + పక్కములు. ఒకానొకచో ద్వంద్వంబునఁ బూర్వపదంబు క్లీబమగుఁ బగు. అనుచో నా సూత్రకనుమతము లోపం

అను (త్రి.స.త్రా సూ) పతిశబ్ద భవము పత్యము. ఈసున = పతిసామర్థ్యమునే, సుమధ్యమ = సన్నని నడుము గలది.

తాత్పర్యము.

సుగమము.

ఉ. రావణుఁ డింత మున్నె తినెనో • చావెనొ, కాక సతీల ముత్తికిన్
లోనయి పోయెనో జలధి • లోఁ బడి ధీర! నన్నుఁ గీశకూటముల్
మాని మనంగలేక మర • ణంబునె తా శరణంబుఁ గాంచెనో
మానిని, యిష్టభార్యునకు • మానుని రాముని కేమి చెప్పుదున్. ౩౬౭

అర్థములు. ముత్తికిన్ = వృద్ధత్వమువలన, మనంగలేక = బ్రదుకలేక, ఇష్టభార్యునకు = భార్యయందుఁ బ్రేమ గలవానికి, ఇష్టురాలగు భార్యగలవానికి.

తాత్పర్యము.

రావణుఁ డింతకు ముందే సీతను దాఁచెనో లేక పతివ్రత గావున రావణునకు వశపడక సముద్రములోఁబడి నశించెనో, భర్తృ సాంగత్యమును విడిచి బ్రదుకలేక తానే మరణించెనో, భార్యయందుఁ బ్రేమఁగల రామునకు నే నేమని చెప్పుదును?

—{ సీతాదేవి లేదని శ్రీరామునితోఁ జెప్పఁ గలుగు అనర్థంబుల హనుమంతుఁడు యోచించుట }—

క. చెప్పిన ననర్థకం బగు, జెప్పకుండిన దోష మొప్పు • జేయుట గావున్
జెప్పుదునఁ జెప్పకుందునా? యిప్పగిది ఘటిల్లె విషమ • మే మొనరింతున్.

తాత్పర్యము.

సీత కానరాలేదని చెప్పితినా కీడు తప్పదు. చెప్పకుందునా దోషము తప్పదు. చెప్పినను కీడే, చెప్పకున్నను కీడే. చెప్పుదునా? చెప్పకుందునా? విషమ సంకటము ప్రాప్తించెనే, యేమి చేయుదును?

క. అని యన్యోన్యవిరుద్ధము, గను దోఁచు పదార్థ మగుడుఁ • గార్యార్థింబై
ఘనమతి బుద్ధి యుంచును, మనమున నిట్లోయఁ జొచ్చె • మారుతి మఱియున్.

అర్థములు. అన్యోన్యవిరుద్ధము = ఒకదాని కొకటి విరుద్ధమైనది.

తాత్పర్యము.

ఏ యాలోచన చేసినను మనస్సునకు సమాధానము కలిగినది కాదు. ఒక యాలోచనను బాధించు నాలోచన మేల్కొని తోఁచుచున్నది. ఇట్టి సందర్భమందుఁ గాలయోగ్యమై కార్యసాధక మైన సిద్ధి యని హనుమంతుఁడు మఱియు నాలోచింపసాగెను.

ఉ. ఏమిఫలంబు గల్గుఁ దర • లేమిరాఁ గానక నేను వానర
స్వామి పురంబుఁ జేరఁ జన • నా కెది దాఁటుట, లంకఁ జొచ్చుటల్,

భ్రామిక బోయుటల్, వనధి•పుంగవులం గనుటల్, వృథా చనన్
భూమిజఁ గాన కే మనుచుఁ బోవుదుఁ బుణ్యమొ పూరుషార్థమో. ౩౮౦

అర్థములు. తరళేక్షణ = చలించు కన్నులు గలది - సీత.

తాత్పర్యము.

నేను కిష్కింధకుఁ బోయెద ననుకో, దానివలన రాఁగల లాభ మేమి ! సముద్రము దాఁటుట, లంకఁ బ్రవేశించుట, సీతను వెదకుట, రాక్షస శ్రేష్ఠులఁ జూచుట యివన్నియు వ్యర్థమై పోవఁగా సీతను జూడక యక్కడికిఁ బోయిన పుణ్యమా, పూరుషార్థమా ? ఫలహీనమైన కష్ట మేఁ జేసిన కృషియే గదా.

ఉ. ఏ మన యుందురో వనచ•రేశ్వరులున్ రవిజుండు నేఁ జనన్
రాముఁడు లక్ష్మణుండుఁ గన•రాదు సుమీ జనకాత్మజాత నా;
రాముఁడు ప్రాణముల్ విడుచుఁ • గ్రచ్ఛ్రతఁ, గ్రూరము తీక్ష్ణ మింద్రియ
క్షోభసుతాపనంబు చెవి•సోఁకఁగ వాక్ విసియున్ సహించునే ? ౩౮౧

తాత్పర్యము.

నేను బోయి సీత గానరాలేదు అని చెప్పఁగానే వానరవీరులు సుగ్రీవుఁడు రాముఁడు లక్ష్మణుఁడు నన్నే మందురు? లేని వస్తువును జూడలేదని నన్ను దండింతురా? దండింపరు గాని రామచంద్రమూర్తి యామాట చెవిలోఁ బడఁగానే వెంటనే ప్రాణము విడుచుట సిద్ధము. క్రూరమై తీక్ష్ణమై ఇంద్రియములకు సంతాపకరమై చెవులలో కరగించి పోసిన సీసమువంటి మాటలు విని యేమని ప్రాణము పట్టుకొని యుండఁగలఁడు ?

క. మరణకృతనిశ్చయాత్మునిఁ, దరుణుఁబునిన్ రాముఁ జూచి • భ్రాతృసుహృత్త్వ
స్ఫురితుం డగు సౌమిత్రియు, మరణంబును బొందు కేల • మఱి జీవించున్. ౩౮౨

అర్థములు. మరణకృతనిశ్చయాత్మునిన్ = మరణింప నిశ్చయము చేసికొనిన వానిని; భ్రాతృసుహృత్త్వస్ఫురితుండు = అన్నయందు స్నేహభావముచే నిండి యుండువాఁడు.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి మరణింపవలె నని నిశ్చయము చేసికొనఁగానే యాయన కంటె ముందుగ నాయన యందు నిండారు సోదరప్రేమగల లక్ష్మణుఁడు మరణించును, గాక యేల జీవించును. రాముని మరణమని వినుటకు కనులకు ముందే యాయన ప్రాణములు పోవును.

క. అన్నయుఁ దమ్ముఁడుఁ జచ్చిన, యన్నడి విన్నంతమాత్ర•నట భరతుండున్
మన్నగఁ బ్రాణము విడుచును, సన్నుతశత్రుఘ్నుఁడు బడిఁ•జను దేవంగన్. ౩౮౩

తాత్పర్యము.

అన్నయుఁ దమ్ముఁడు మరణించిరని వినఁగానే యయోధ్యలో భరతుఁడు శత్రుఘ్నుఁడు శోకాతురుఁడై యుండఁగనే ప్రాణము విడుచును.

క. కొడుకులమరణము విని వగఁ,బడి కౌసల్యయు సుమిత్ర • భరతుజననియున్
వినుతగుని వెంటనె ప్రాణముఁ, బడయుని జీవింప నెట్లు • బుద్ధియుఁ బుట్టున్. ౩౨౪

తాత్పర్యము.

కొడుకులచావు విన్నంతమాత్రముననే కౌసల్య సుమిత్ర కైకేయియుఁ జత్తురు. వారు కొడుకులఁ బోఁగొట్టుకొనియు బ్రదుక నెట్లు బుద్ధి పుట్టును ?

క. కృత మెఱుఁగునః సత్యముఁ దన,మతిఁ బాయఁడు కపివిభుండు•మార్తండజుఁడున్
క్షితిపతియావల్లభుఁ డా,గతిఁ బట్టుఁ జూచి తాను • గాలముఁ జెందున్. ౩౨౫

తాత్పర్యము.

పనులు తనకుఁ జేసినమేలు మఱువనివాఁడు, చెప్పినమాట తప్పనివాఁడు నగు సుగ్రీవుఁడు రామచంద్రుని గతిఁజూచి తాను మరణించును.

క. శోకోపహతయు భృశదుః, ఖాకులిత యపాస్తనిర్భ•రానందమహా
శోకాకుల యయి రుమ పతి, శోకంబున మేను విడఁగఁ • జూడక యున్నే. ౩౨౬

అర్థములు. శోకోపహత = మగఁడు చచ్చిన శోకముచేఁ గొట్టఁబడినది, భృశదుఃఖాకులిత = మిగుల దుఃఖముచేఁ గలఁత నొందిన మనస్సు గలది, అపాస్త = పోయిన, నిర్భర = అధికమైన, ఆనంద = సంతోషము కలిగినది.

తాత్పర్యము.

మగఁడు చచ్చిన శోకదుఃఖములచేఁ గలఁత పడిన మనస్సు గల రుమాదేవి దేహము వదలు నాలోచన చేయకయుండునా !

తే. వాలి మరణంబునకె కమ•వగఁ గృశించు, తార సుగ్రీవుగతిఁ జూచి • తా నశించుఁ
దల్లియును దండ్రియును బిన్న•తండ్రిచావఁ,జూచి యంగదుఁ డేటికిఁ • బ్రోచు మేను.

తాత్పర్యము.

వాలి చచ్చినాఁడని యేడ్చు తార సుగ్రీవుఁడుకూడఁ జచ్చుట చూచి తాను నశించును. తలిదండ్రు లిద్దఱు మరణించుట చూచి యంగదుఁడు నశించును.

చం. వనచరవీరు లెల్ల నిజ•వల్లభసంస్థితి దుఃఖితవృత్తులై
ఘనతరముష్టిగాఢతల•ఘాతములన్ నిహతోత్తమాంగులై
చనఁ జిరసాంత్వనాదృతులు • చస్తు దరణ్యచరుల్ సమృద్ధతల్
వనచరు లార్తిఁ గూరి భృగు•పాత మొనర్చి నిజప్రియాళితోన్. ౩౨౭

అర్థములు. నిజవల్లభ సంస్థితిన్ = తమ ప్రభువు మరణించుటచే, ముష్టిఘాతములన్ = పిడికిళ్ళ గ్రుద్దులచే, తలఘాతములన్ = అఱచేతి దెబ్బలచే, నిహతోత్తమాంగులై = పగులఁ గొట్టఁబడిన శిరస్సులు గలవారై, చిర = దీర్ఘకాలము, సాంత్వన = మంచిమాటలచే, ఆదృతులు = ఆదరింపఁబడినవారు, అరణ్యచరుల్ = అరణ్యమం దుండువారు, భృగుపాతము = కొండమీఁదనుండి క్రిందఁ బడుట, నిజప్రియా+ఆళితోన్ = తమ ప్రియురాండ్రతో.

తా త్ప ర్య ము.

కిష్కింధ యందుండు ముఖ్యవానరు లందఱు తమ రాజు చచ్చినాఁడన్న వార్త వినినంతమాత్రముననే దుఃఖముచేఁ దహించినవారై గట్టిపిడికిళ్ళచేతను దృఢమైన యఱచేతి దెబ్బలచేతను దమ తలలు పగులఁగొట్టుకొని మరణింపఁగా పరిగ్యమందుఁ జిర కాలముగ మంచిమాటలచే నాదరింపఁబడుచుండినవారు ఇఁకఁ దమ్ము నాదరించు వారు లేమిని కొడుకులతోను భ్రియురాండ్రతోను గొండల మీఁదనుండి క్రిందఁ బడి మరణింతురు.

క. శైలంబుల వివిధవనీ, జాలంబులఁ గీశవరులు • సంఘము లగుచున్
  హేళిఁ జరింపరు తమి వాహ్యాళిం గ్రీడలను దుఃఖ•తాత్మకు లగుచున్. ౩౭

అర్థములు. శైలంబులన్ = పర్వతములందును, వివిధ వనీ జాలంబులన్ = నానావిధములయిన యడవుల గుంపులందును, కీశవరులు = వానరశ్రేష్ఠులు, కీశ = 'కః' యనఁగా వాయువు. అయన కుమారుఁడు 'కి' యనఁగా హనుమంతుఁడు. ఆయనను ముఖ్యుఁడు గాఁగలవారు కీశులు, గురుబాలప్రబోధినియం దిట్లువ్యుత్పత్తి వ్రాయఁబడెను గాని కీన్, కీన్ అనువారు గనుక కీసులయిరేమో యని తోఁచు చున్నది. వాహ్యాళి = వినోద సంచారము, తద్భవము వయ్యాళి.

తా త్ప ర్య ము.

అట్లు చావఁగా మిగిలిన క్రోఁతులు కొండలందు నడవులందు గుంపులై దుఃఖముచే మునుపటివలె విలాసముగా సంచరింపరు.

క. ఉరిపోఁతలఁ జెనుమంటలఁ, బరువవిషంబులను నిట్టు•పాసంబులచే
  మరణింతు రొండె నుసుఁలులు, తరవారుల నుఱికి కొంఱదెఁ • దలఁగుదురు కపుల్.

అర్థములు. నిట్టుపాసంబులు = శుష్కోపవాసములు, తరవారులు=కత్తులు, 'తరవారి క్మండలాగ్రః ఖడ్గః కౌక్షేయక స్సకూటః' యనాదవ.

తా త్ప ర్య ము.

కొంద ఱురిపోసికొని చత్తురు. కొందఱు మంటలలో దూఁకి చత్తురు. కొందఱు విషముద్రావి చత్తురు. కొందఱు కత్తులపైఁబడి ప్రాణములు విడుతురు.

సీ. కిష్కింధ కిప్పు డే•గితి నేని మొత్యోన, హా యను నేడుపు•టులివు వినఁగఁ
  బడు నంతే, యిక్ష్వాకు•వంశనాశంబును, గపికులనాశంబుఁ • గలుగు నిజము
  కావునఁ గిష్కింధ•కడకు నే నిట నుండి, చన నుంచుటదె మా•ద • సమ్మతంబు
  చూడు నే నెట్టులు • సుగ్రీవుముఖమును, జానకిపోఁబడెఁ • గాన లేక

తే. నేను బోకుంటి నేని వ•నేచరులును, దాశరథులును బ్రాణముల్ • దాల్చువార
  లాశచే నైనఁ గొన్నాళ్ళు•లట్టుగాన, నలకఁ బోకుండుటే మేల•టంచుఁదోఁచె.

అర్థములు. ఏడుపు + ఉలివు = ఏడుపుటులివు=ఏడుపుధ్వని.

తాత్పర్యము.

ఇప్పుడు నేను కిష్కింధకుఁ బోయినచో సొమ్కటిఁ జూచితిని సీతను ధ్వనులే వినవచ్చును. అంతమాత్రమే ప్రయోజనము. ఏల? ఇక్ష్వాకు వంశనాశంబు, వానర కులనాశము తప్పక కలుగును. కావున నిచ్చటనుండి కిష్కింధకుఁ బోకుండుటే సమ్మతమైన కార్యము. జానకి జాడఁ దెలిసికొనలేక పోయి సుగ్రీవు ముఖ మేమని చూతును, అంత సిగ్గు విడిచియు బ్రతికి యుండనా? కావున నేను పోకుండినచో నేను మరలు దినకను వచ్చును, రేపు వచ్చును, ఎల్లుండి వచ్చును, అను నాశచే నింకను కొన్ని నాళ్ళైన జీవించి యుందురు. కాఁబట్టి నేను బోకుండుటే మేలు.

హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని జూడకయే యుండెనేని యెంత కీడు మూడి యుండునో చూచుటచే నెంత కీడు తొలఁగెనో పాఠకు లూహింపవచ్చును. అయినను నొక సందేహము. ఇంత కీడు సీత కానరాలే దనఁగానే రాముఁడు మరణించు నను నూహమీఁద నాధారపడియున్నది. అయిన సీతావియోగముచే మరణించినచో నింత యనర్థము సంభవించును గాని యాయన జీవించి యుండిన నింత యనర్థము పొసఁగదు. భార్య కానరాలే దనఁగానే రామచంద్రమూర్తి ప్రాణము విడుచునా? సీతాదేవి రెండవసారి శపథము చేసి భూమిలోనికిఁ బోయిన తరువాత రామచంద్రమూర్తి మరణించెనా? అవల నెన్నియో వేల్ల సంవత్సరములు బ్రతికియుండెఁ గదా. కావున రామచంద్రమూర్తి సీతకై ప్రాణము విడుచు నను నూహ సరియైనది కాదు. కావున నీ యూహాపరంపర నిరాధారము. సమాధానము రెండవసారి సీతావియోగము స్వబుద్ధిపూర్వకముగఁ జేసిన కార్యము. అందు దుఃఖ మధికముండి యుండదు. భార్య మరణించిన దుఃఖమువాఁడు తాను సన్న్యాసియై భార్యను వదలెనేని యేమనఁడు. అబుద్ధిపూర్వకముగ నొక రూపాయ పోఁగొట్టుకొనినవాఁడు దేవుడు లాగినట్లు బుద్ధిపూర్వకముగ వంద రూపాయలు దానముచేసిన వాఁ డేమనఁడు. కావున రెండవసారి సీతావియోగమున రామచంద్రమూర్తికి వ్యసనము తక్కువ. ఇంత తీవ్రవ్యసనము లేదు. సీతాదేవి భూమిలోఁ బ్రవేశించుటకు ముందు పండ్రెండు సంవత్సరముల నాఁడే భార్యాభర్తృవియోగము సంభవించెను. ఇన్ని సంవత్సరముల వియోగము ననుభవించిన వాని మనస్సున శోక మెంతమాత్ర ముండఁగలదు. వాల్మీకి రామాయణము వ్రాయుచుండిన నాఁడె యావజ్జీవ మట్లుండవలసినదే కదా. వియోగ మట్టిదైన నేమి? స్వల్పమైన నేమి? వియోగము వియోగమే. ఇప్పటిస్థితి యట్టిది కాదు. కావున హనుమంతుని యూహ తప్పన రాదు.

మఱియొక విధముగ నాలోచింతము. హనుమంతుఁడు సీతను గానక మరలి పోయి వానరులకీ వార్త చెప్పఁగానే వానరు లందఱు సుగ్రీవు భయమున ప్రాయోపవేశము చేసియుందురు. హనుమంతుఁడు మాత్రము బ్రహ్మ వరబలమున జీవించి యుండి కిష్కింధకుఁ బోయి యావార్త చెప్పియుండవలసి వచ్చును అప్పు డెంతటి.

యుల్లకల్లోలము పుట్టియుండునో. అటుగాక వారు లూరకపోయినా రాజాజ్ఞ మీరితిన వారని పిరికిపందల సుగ్రీవుఁడు దండింపఁ బూనిన నెంత యనర్థము పుట్టియుండునో ! ఇక్కడ సీత యేమై యుండునో? ఇవన్నియు హనుమంతుఁ డాలోచించిన విషయములే. ఈ కారణముచేత నేను యనర్థకారి యగుటకంటెఁ జావుటయే మే లని తీర్మానించుకొనెను. ఇట్లు తీర్మానించుకొని తనువాతఁ జేయవలసిన కార్య మాలోచించుచున్నాఁడు.

—• హనుమంతుఁడు ప్రాణత్యాగముఁ జేయ నాలోచించుట. •—

శా. ఏ నిందుం గన నైతి జేని మిథిలా•ధీశాత్మజాతం గరా
దానుండన్ నియతవ్రతంబుగ ముఖా•దానుండ నై యుండి యొం
డేనిన్ భూరుహమూలవాసి నయి జీ•వేచ్ఛన్ విసర్జించుచున్
వానప్రస్థుఁడ నై చరించుటయె భ•వ్యం బైన మార్గం బగున్. ౩౮౨

అర్థములు. కరాదానుండనై = చేతిలోఁబడిన దానిని దినువాఁడను, ముఖాదానుండను = నోటిలోఁబడిన దానిని దినువాఁడను, భూరుహమూలవాసిని = చెట్టుక్రిందఁ బడియుండువాఁడను, జీవేచ్ఛన్ = బ్రతుకునందలి కోరికను.

తాత్పర్యము.

నేను మరలిపోను. ఇచటనే యెందో యుండెదను. ఉండి చేయవలసిన దేమి? ఇం దుండి సీతాదేవిని కనుఁగొనలేక పోయితినా యొక చెట్టుక్రింద బ్రతుకు మీఁది యాశ వదలి నోటిలో పెట్టుకొనియో కొని తెచ్చికొనియో కూర్చుందును. చేతిలోఁ బడినదో నోటిలోఁ బడినదో కాయో పండో తిందును. పడకుండిన నూరకుందును. ఈ విధముగ వానప్రస్థుఁడనై యుండుటే శ్రేయస్కరమైన మార్గము.

క. మెండగు ఫలమూలంబులు, హెచ్చగు జలనిధితటంబు • నే జేరి యటన్
చిచ్చుతికేరఁ జితి పేర్చి, చచ్చుట మేల్ సీతఁ గనక • చనుకంటె నిటన్. ౩౮౩

తాత్పర్యము.

ఫలములు, మూలములు విశేషముగ నుండు సముద్రతీరమునఁ జేరి యచ్చటఁ జితి పేర్చి దానిలో నూఁకి చచ్చుట మేలుగాని సీతను జూడక మరలిపోవుట మేలుగాదు.

చిచ్చు + ఉతికేర్ = ప్రత్యమ్యర్థమునఁ బ్రయోగము. చనుకంటెన్ = చనుట కంటె, భావార్థక ట వర్ణలోపము.

క. అంగములు వ్యాఘ్రకాకపతంగంబులు దినఁగ నుండఁ • గలుగక తృణిపై
జంగ మరణోపవిష్టతఁ, లింగిని సాధించువాఁడ • లీలఁ గ నిచటన్. ౩౮౪

అర్థములు. వ్యాఘ్రకాకపతంగంబులు=పులులు, కాకులు లోనగు పక్షులు, మరణోపవిష్టత = మరణము నిమిత్తమై కూర్చుండుట, లింగిని = లింగ మనఁగా సన్న్యాసము=నిరాహారము అది కలది లింగిని. అనఁగా నిరశన వ్రతము, లీలగన్ = అవలీలగ.

తాత్పర్యము.

చెట్టుక్రిందఁ గూర్చుండి కాయలు పడునా, పండులు పడునా యని దేహాభిమానముచేఁ గాచి యుండుట నొవ్వఁడు చెప్పిన పని. అదియు సరిగాదు. ఒక చెట్టు క్రింద మరణము నిమిత్తమై నిరాహారినై నిశ్చలుఁడనై నా దేహమును పురుగులు, కాకులు గ్రద్దలు లోనగు పక్షులు తినినను కదలక కూర్చుండుదును.

తే. అవనిసూతను గనఁగాన • నైతి గని, నిశ్చయముచేసి త్యజించెద • నేను మేని
నట్టినిర్యాణగతికి ము•నీంద్రు లెల్ల, సమ్మతింతురు యని తోఁచె • స్వాంతమునను.

తాత్పర్యము.

సీతాదేవిని నే నింకఁ జూడఁజాలక పోయితినా నిశ్చయముగ నాకీ దేహము వదలెదను. అట్టి కార్యము రామార్థమై చేయుట మునీశ్వరు లెల్ల సమ్మతింతు రనినాకు తోఁచుచున్నది. స్వామికార్యమునకై అందు రామకార్యమునకై ప్రాణము విడుచుట పాపకార్య మగునా? జటాయువువలె నందునా? జటాయువు కార్యము చేయలేక బుద్ధిపూర్వకముగ మరణింప లేదు. అయినది వీర మరణము. నా స్థితి యట్టిది కానుగదా.

ఉ. హా కొఱఁకు సేయుచున్ వరకు • భావహశాలిని యై మనోజ్ఞ చం
ద్రాయతిచంద్రికాసుభగ • యామము యశోవిధవాభిరామ మై
హాయిగ నిద్ర కీడ్వ యయి • భాసుకీర్తి దమైనరాత్రి నే
బోవుచునుండెగా వృథా జన•పుత్రిఁ గనుంగొను భాగ్య మేదఁగన్. ౬౫

అర్థములు. సురసభావహశాలిని = మేలైన శుభమును గలుగఁజేయు వానితోఁ గూడినది, మొట్టమొదట లంకాధిదేవతా జయము, శుభ సూచకము, చంద్ర = చంద్రునియొక్క, ఆయతి = గొప్పది యగు, చంద్రికా = వెన్నెలచేత, సుభగ = సుందరమైనది. ఇట్లు చెప్పుటచే నిప్పటికి వెన్నెల దట్టముగా నున్నది. కాని పలుచఁబాఱలేదని భావము. యశోవిధన = కీర్తి సంపదవలె, అభిరామమై = మనోహరమై, కీర్తి తెలుపని కవిసమయము. ఈ రాత్రి గదా హనుమంతుఁడు లంకలోఁ బ్రవేశించె నని కీర్తిగలది, ఏదఁగన్ = తెలియంపఁగా.

తాత్పర్యము.

అయ్యో! నీచేమి చేయుదును. ప్రారంభమందు లంకా జయమునకు శుభము గలిగించి మనోజ్ఞమై చంద్రుని విస్తారమైన వెన్నెలచే నిండి యుండు యశస్సువలెఁ దెల్లనై నిద్ర పోవుటచే దీర్ఘమై యీరాత్రి లంకయందు హనుమంతుఁడు ప్రవేశించె నను కీర్తి తెచ్చునదియైన రాత్రి సీతాదేవిని జూచు భాగ్యము లేకయే వృథాగాఁ బోవుచున్నది గదా.

క. ప్రతినై భూరుహమూలాశ్రితమైఁ బడి యుందువాఁడ • సీతం గనకే
మతి లేక చనిన నంగద, పతిముఖ్యులుఁ గీశవరులు • బ్రదుకం గలరే. ౬౬

అర్థములు. భూరుహమూలాశ్రితమై = చెట్టుమొదట నుండు నేలమీఁద.

తా త్ప ర్య ము.

నేను చేయఁదగిన దేదియు నాకుఁ గానరాలేదు. కావున వ్రతము పూని చెట్టు మొదళ్ళఁబడి యుందును. అటుగాక బుద్ధిలేని వాఁడనై పోయితినా యంగదుఁడు మొదలగు వానరులు బ్రదుకఁజాలరు.

ఆ. ప్రాణములను విడువ • బహుదోషములు గల్గు
బ్రదికి యున్నఁ గాదె • పడయు శుభముఁ
గానఁ దాల్చువాఁడ • మేనఁ బ్రాణంబులు
బ్రదికి యున్న భద్ర • మొదవు నిజము.

తా త్ప ర్య ము.

ఆహారము లేక దేహము విడిచెద ననుకో, చచ్చి సాధించునది యే మున్నది ? ప్రాణములను వదలితినా పెక్కుదోషములు గలవు. బ్రదికియుండినఁగదా మే లనుభ వింప వచ్చును. చచ్చిన తరువాత మే లేమి గలదు. కావునఁ బ్రాణముల విడువరాదు. బ్రదికి యుండిననే శుభము గలదు.

'జీవితం మరణా చ్ఛ్రేయో జీవన్ ధర్మ మవాప్నుయాత్.' (భారత. విశ్వామిత్ర చండాల సంవాదము)

శరీరం ధర్మసర్వస్వం, రక్షణీయం ప్రయత్నతః
శరీరాత్ స్రవతే ధర్మః, పర్వతా త్సలిలం యథా. శంఖుఁడు.
• బ్రదికియుండిన శుభములు బడయువచ్చు. భార.
'శరీర మాద్యం ఖలు ధర్మసాధనమ్' కాళిదాసుఁడు.

ఈ కారణముచేఁ దానై దేహము విడువ రాదు. ధర్మార్జనము కొఱకై జీవింపఁగోరవలయును గాని కామార్థములకై కాదు.

చ. అని యిటు మాటిమాటికి దు•రంతపుఁజింతలఁ జిక్కి దుఃఖసీ
రనిధికి వేల గాన కెదఁ • గ్రమ్మెడు యోజనసేయు, ధారిణీ
తనయ యొకైన నొత, యింక • దానవనాథునిఁ బట్టి త్రుంతునా ?
దనుజుని దుష్కృతంబునకుఁ • దద్దయు నయ్యది పాచితం బగున్. ౩౯

అర్థములు. దురంతపు = అంతములేని, వేల = చెలియలికట్ట, పాచితంబు = ప్రాయశ్చిత్తము.

తా త్ప ర్య ము.

అని యీ ప్రకారము పలుమా ఱాలోచించి యంతములేని చింతలలో లోనై దుఃఖసముద్రమునకుఁ దీరము గనలేక బ్రతికి నే నేమి చేయవలయును అని మరల నాలోచించి సీత బ్రికుకనీ చావనీ - ఇందుండనీ - లేక పోనీ - ఆమె యెట్టైనఁగానీ ముందు రావణాసురునిఁ బట్టుకొని చావఁ దన్నుదునా ? వీలన వాఁడు చేసిన పాప కార్యమునకు నదియే ప్రాయశ్చిత్తము.

క. రావణుని నీడ్చికొనుచుం, బోవుగువా జలధిమీఁద • భూపతితనయున్
జేనెగమ పశుపతికై, వానిఁ గొనిపోవు పశువు•వడువున బలిమిన్. ౨౦

అర్థములు. పశుపతి=అగ్నిహోత్రుఁడు, "ఇమం పశుం పశుపతే తే అద్య బధ్నామ్యగ్నే" ఇది శ్రుతి. పశువు = మేఁక.

తాత్పర్యము.

రావణునిఁ జంపినఁ గాని గల లాభ మేమి! రామచంద్రమూర్తి తాను జంపిన ఘనత. అట్టివాని నేనెట్లు చంపుదును. కావున నది సరియైన యాలోచన కాదు. యజ్ఞము చేయునప్పు డగ్నికొఱకు మేఁకను నీడ్చికొని పోయినట్లు రావణునిఁ బట్టుకొని సముద్రముమీఁద వేసి యీడ్చికొనిపోయి రామచంద్రమూర్తి యెదుటఁ బెట్టెదను. అవలఁ జేయవలసిన కార్య మాయనయే చేయుఁ.

ఉ. నాకిఁకఁ గుందు, వంత, నిట • జానకి గానఁగ రాదిఁ కేదిరా
త్రీ రసము వంచు వెంచు, సుద•తీమణిఁ గన్గొనుదాఁక నీ పురిన్
వారక చూతుఁగాక యను • బాహుపరాక్రము రాము గృధ్రరా
డ్భారతి నమ్మి యుంటఁ గొని•వచ్చితినా పతిఁ గాన కీ మెయిన్. ౨౧

అర్థములు. గృధ్రరాట్ + భారతి = గ్రద్దరాజు సంపాతి వాక్కు.

తాత్పర్యము.

పిలువరా అద్భుతపతి విచారించుము. వ్యసన పడుము. ఇచ్చట జానకి కాన రాలేదే, ఇఁక నేమి చేయ నగు ననుకొనును. సీత కనఁబడు దాఁక వెదకెద నను కొనును. సంపాతి మాట నమ్మి రామచంద్రమూర్తిని తోడి తెచ్చితినా యిచ్చట సీత లేక పోయెనా,

క. బాసట మగు రోషంబున, మారణహోమంబు సేయు • మార్గణవహ్నిన్
పేరకపివారముల రఘు, వీరుఁడు పోవిడుచు నెట్లు • వృథ వంచకులన్. ౨౨

అర్థములు. మార్గణ వహ్నిన్ = బాణాగ్నియందు.

తాత్పర్యము.

భయంకర మగు కోపంబుచే వానర వీరుల వంచకులను బాణాగ్ని యందు మారణహోమము చేయును. మోసగించినవారి నటుచేయక రామచంద్రమూర్తి యూరకవిడచునా!

క. నియతాహారుండ నగుచును, నియతేంద్రియవృత్తి నిండె • నివసించెద నా
కయి యేల మడియవలయును, వయసుగలవారలగువృషతివనులు•నగ చరవన్యల్ ? ౨౩

అర్థములు. నియతాహారుఁడను = ఆహారనియమము గలవాఁడను, నియతేంద్రియ వృత్తి=ఇంద్రియవ్యాపారముల నియమించిన వాఁడనై, మడియవలయును= చావవలయును.

తాత్పర్యము.

ఆహారనియమము, ఇంద్రియవ్యాపార నియమము గలవాఁడనై యుండే యుంటి నను. నేను వ్యర్థుఁడనై పోనేలి? సుగుణ సంపన్ను లగు రామలక్ష్మణులు హానరులు చావనేలి?

—• హనుమంతుఁ డశోకవనంబును జూచుట. •—

కం. అదిగో మహాద్రుమాన్వితే, మది యొక్క యశోకవాటి•యం దిందనుక నెదకంగ లేదు సీతను, వెదకెదఁ గా కందు నేల • విఘువఁగ వలయున్. ౫౪

అర్థములు. మహాద్రుమాన్వితము = పెద్దచెట్లతోఁ గూడినది. అదిగో = దూరమునందుఁ గానవచ్చుచున్నదని భావము.

తాత్పర్యము.

ప్రాకారము మీఁద నుండు హనుమంతుఁడు నలువంకలు పాఱఁజూచి యదిగో నచటఁ బెద్దచెట్లుగల యశోకవన మొకటి గానవచ్చుచున్నది. దానియందు నిందనుక వెదకలేను. అక్కడఁగూడ వెదకెదను. ఏల విఘువవలయును?

క. మ్రొక్కెద వసురుద్రులకును, మ్రొక్కెద నాదిత్యులకును • మొగి మరుతులకున్ మ్రొక్కెద నశ్వులకు నేఁ, గ్రక్కున నెద శోకకండ•గరుడం బెల్లన్. ౫౫

అర్థములు. శోకకండ=ఘాతుకునియొక్క — కండగరుడంబు = బలముగలవాఁడ నను గ్రుపము. రాము కార్యమందుఁ దనకుఁ దోడుపడుటకై దేవతలఁ బ్రార్థించు చున్నాఁడు. ఏలన వారును రామకార్యమునందు రామక్షేమ మందు నాసక్తిగల వారే.

కం. రాముఁడు సుఖయగుఁ గావుత
రాముఁడు చిరజీవి యగుచు - రంజిలు గాతన్
రాముఁడు నిరామయుండగు
రామునకును దేహబలము - గ్రాలెడి నెప్పుడున్. అయో. ౨౩

కం. అనివేల్పులు గంధర్వులు
జనములుఁ బన్నగులు రాష్ట్ర - జనపదములఁ బ
ట్టనములఁ బర దేశంబుల
మనసీమను గోరుచుంద్రు - మహీపా! సతమున్. ౨౪

ఉ. రాముని మేలు కోరి నగ•రంబున రాష్ట్రమునందుఁ బక్కణ
గ్రామములందు నిత్యముఁ • ద్రికాలములందును నెల్లవేల్పులన్
సేమమునన్ భజింపు ధరు•ణీమణులున్ ముదుసళ్ళ స్త్రీలును
గ్రామజనాదినాగరులు • రాముని దప్ప స్మరింప రెవ్వరిన్. ౨౫

ఏకకార్యాసక్తు లగుటచే నొకరి కొకరు సహాయపడుట యొకరి నొకరు సహాయము కోరుట యుక్తమేకదా!

తాత్పర్యము.

వసువులకు, రుద్రులకు, ఆదిత్యులకు, మరుత్తులకు అశ్వులకు నమస్కరించి పోయి రావణుని బలగర్వమును వదలించెదను.

క. మక్కించి రక్కసుల నే, నుక్కున వారెల్లి నేడ్వ • హా యని సీతన్
మక్కువ గల పతిఁ గూర్చెదఁ, జక్కఁగఁ దపసికి ఫలం బొ•సంగెడురీతిన్. ౩౯౭

అర్థములు. మక్కించి = బాధపెట్టి, ఉక్కున = పరాక్రమముచే, ఎల్లి = రేపు.

తాత్పర్యము.

రక్కసుల నందఱను నా పరాక్రమముచే బాధించి వారందఱు హా యని యేడ్చుచుండ సీతాదేవిని నామె ప్రేమగల భర్తతోఁ దపసికి ఫలము నొసంగిన ట్లు కూర్చెదను.

ఈ యుపమానము కార్యసాఫల్యమును సూచించు చున్నది.

క. అని చింతాసందానిత, మనమున నొంటిగ నుపహూర్త•మాత్రము నాలో
చన గొనరిచి యుత్సాహం,బున లేచి మరుత్తనూభ•వుం డిటు పల్కెన్. ౩౯౮

అర్థములు. చింతాసందానితమనమునన్ = ఆలోచనతోఁ గూడిన మనస్సుతో.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము చింతచేఁ గుందిన మనస్సుతోఁ గొంచెముకాల మాలోచించి యా వనమున సీత యుండును, తప్పదు, అని నిశ్చయించుకొని యుత్సాహవంతుఁడై లేచి.

ఉ. మ్రొక్కెద రామచంద్రునకు • మోడ్చెదఁ గేలు సుమిత్రపట్టికిన్
మ్రొక్కెదఁ దద్విదేహపత•నూజకు శ్రీరఘురాముదేవికిన్
మ్రొక్కెద ధర్మవాసవము•రుద్గణ మారుత రుద్రపాళికిన్
మ్రొక్కెద సూర్యచంద్రులకు • మ్రొక్కెదఁ దామరసాప్తసూతికిన్. ౩౯౯

అర్థములు. విదేహప = విదేహ రాజ్యపతియొక్క, తనూజకు = సీతాదేవికి.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తికి నమస్కారము. లక్ష్మణస్వామికి నమస్కారము. విదేహ రాజపుత్రికయు శ్రీరామచంద్రమూర్తి ధర్మపత్ని యగు సీతాదేవికి నమస్కారము. ధర్మరాజునకు ఇంద్రునకు మరుత్తులకు వాయువునకు రుద్రులకు సూర్య చంద్రులకు సుగ్రీవునకు నమస్కరించెదను. హనుమంతుఁడు లంకను జయించుట, యోగి దేహమును జయించుట యని ముందు చెప్పఁబడెను. దేహము వశపడగానే యాత్మావలోకనము లభింపదు. లంకయందు హనుమంతుఁడు వెదుకు వేట లేక 'అన్వేషితవ్యః' అని యుపనిషత్తులు చెప్పినట్లు శోధించి యన్నిఁటిని బరిహరింపవలెను. ఇట్లు శోధించుట

యందు కొన్ని స్థలములందు శోధించు సమయంబున ఆత్మజ్యోతివంటి తేజస్సు గాన వచ్చును. మండోదరిని జూచి సీత యనుకొన్నట్లు ఆ తేజస్సే యాత్మయని భ్రమింప రాదు. సకారణముగ దానిని బరిహరింపవలయును. ఇట్లు మిక్కిలి హెచ్చరికతో నిష్కాముఁడై జితేంద్రియుఁడై వెదకవలయును. ఇట్లు వెదకుటయందు స్వప్రయత్న సాధ్య మను భావ ముండువఱకు ఆత్మ దర్శనము లభింపదు. కావునఁ గార్యసిద్ధికై సీతారామలక్ష్మణులకుఁ దొలుత నమస్కరించి భారము వారిపై వైచి దేహాధిష్ఠిత దేవతలకు మ్రొక్కి కార్య మారంభింపవలెను. దేవతలకు నమస్కరించుట న్యాయమే, సుగ్రీవున కేల నమస్కార మనిన సుగ్రీవు నాశ్రయము కలుగుటచేఁగదా హనుమంతునకు సీతాదర్శనము రామచంద్రమూర్తి దర్శనము లభించెను. కావున నెవరి యాశ్రయమువలనఁ బ్రత్యగాత్మ దర్శనము పరమాత్మ దర్శనము లభించెనో యట్టివారికిఁ గృతజ్ఞుఁడై నమస్కరింపవలెను. కావున ముముక్షువు లగు నే యోగుల కయినను బోషకులు వందనీయులే యగుదురు. సంపాతి రావణు నంతఃపురంబున సీతాదేవియున్నది యని చెప్పెను. హనుమంతుఁ డా మాట యందు శ్రద్ధగలవాఁడై సీతను వెదకినట్లు సాధకుఁడు గురువాక్యమునందు శ్రద్ధగల వాఁడై దేహమునం దాత్మాన్వేషణము చేయవలయును. కానరాకుండుట ప్రయత్న లోపమేకాని యాత్మలేమిని గాదు. కానఁ గానవచ్చువరకు వెదకవలయును. నిరు త్సాహ పడరాదు. సం+పాతి = చక్కఁగాఁ బాలించువాఁడు, గురు వని యర్థము.

చ. అని ప్రణతుల్ ఘటించి దిశ • లన్నియుఁ జూచి యశోకకాననం
బునఁ దనదృష్టి నిల్పి చనఁ బూని మతిన్ మది నెంచు నీగతిన్
వనచరలోకనాథుఁడు ధ్రు•వంబు నిశాచరకోటిరక్షితం
బును బరిసంస్కృతంబుఁ బును•భూరుచిరంబు నశోకవాటికన్.   ౩౯౯

అర్థములు. ప్రణతుల్ = నమస్కారములు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకార మందఱకు నమస్కరించి దిక్కు లన్నియుఁ బొఁడఁజూచి యశోక వనమునందుఁ దనదృష్టి నిల్పి హనుమ యిట్లనుకొనెను. ఈ వనమందు సీత యుం డుట నిశ్చయము ఏలన—అనేకులు రాక్షసులు దీనిని గాపాడుచున్నారు. మిగుల సంస్కరింపఁబడి చక్కఁ జేయఁబడి యున్నది. పరిశుద్ధముగా నుంచఁబడి యున్నది. నే నిదివఱకుఁ జూచిన వనముల కంటె నిది మిగుల మనోహరమై యున్నది. ఈ యశోక వనమును,

ఉ. కావలివారు వృక్షములఁ • గాచుచు మిక్కిలి యున్నవార, లం
దా విధుఁ డైన మారుతుఁడు • నల్లన వీచుచు నున్నవాఁడు, సీ
తావిభు నర్థ మై తనువు • దానవసేన కగోచరంబుగా
నావిధి సంగ్రహించి రఘు•వల్లభు వల్లభ నందు శోధెదన్.   ౪౦౦

తాత్పర్యము.

కావలివారు విశేషముగాఁ జెట్లను రక్షించుచున్నారు. ఆ వనమందు సర్వవ్యాపియైన వాయుదేవుఁడు మెల్లగా వీచుచున్నాఁడు. కావున నిందు సీత తప్పక యుండును, రావణునకుఁ గాని రామునకు నట్లు దేహ ఖండితకాంతా సంగ్రహ పతిచే సీతాదేవిని వెదకెదను.

చ. మునులును వేల్పులున్ దివిజ•ముఖ్యుఁడు వజ్రి స్వయంభుఁడు బ్రహ్మవా
య్వనలశశిప్రభాకరజ•లాధిపశర్వమరుత్తు లశ్వులున్
గనులకుఁ దోఁచువారు మఱి • కానని వారును సర్వభూతముల్
ఘనతరభూతినాయకుఁడు • గార్యము సిద్ధి గొనర్తు రెల్లెడన్. ౧౭౦

అర్థములు. అనల = అగ్ని, ప్రభాకర = సూర్యుఁడు, జలాధిప = వరుణుఁడు, శర్వ = రుద్రుఁడు, ఘనతరభూతినాయకుఁడు = వీరి కందఱికంటెను గొప్పవాఁడును, వీరి కందఱకును నాయకుఁడు నైన పరాత్పరుఁడు, భగవంతుఁడు, పరిశేష న్యాయముచే విష్ణువు.

తాత్పర్యము.

మునులును, సామాన్య దేవతలు, వారిలో ముఖ్యుఁడు వజ్రధరుఁడైన యింద్రుఁడు స్వయంభు వగు బ్రహ్మ, వాయువు, అగ్ని, చంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు, వరుణుఁడు, రుద్రుఁడు, మరుత్తులు, అశ్వులు, కన్నులకుఁ గానవచ్చువారు, కానరానివారు సమస్త భూతములు, వీరి కందఱకు నాయకుఁడగు పరాత్పరుఁడు భగవంతుఁడు కార్యము ఫలింప జేయుదురు గాక. తోఁచువారు కానరానివారు అన్నచోట, "యచ్చ కించిత్ జగత్సర్వం దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా । అంతర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణ స్థితః", అను శ్రుతి యనుసంధించునది. శర్వ శబ్దము ముందు చెప్పఁబడియుండుటచే నిచట భూతనాయకశబ్దము రుద్రపర్యాయము గాదు.

సీ. ఎప్పుడు చూతునో • యే నున్నసంబును, పాండురదంత మ•వ్రణము నగుచు
మందహాసాంకూర•సుందరం బయి పద్మ, పలాశలోచనంబులఁ • జెలువు గాంచి
నిర్మల తారేశ • నిభదర్శనం బగు,నమ్మహాదేవి యా•స్యమ్ము నేను
వేగఁ గాంతునో • హీనుండు క్షుద్రుండుఁ, బరమపాపియుఁ గ్రౌర్య•పరుఁడు నలువ
తే. రాగుణం బయ్యును సువేష•ధారియయిన, యసురపతిచే బలాత్కృతి•నపహరింపఁ
బడిన సాధ్వి తపస్విని • బుధనుతాంగి, రామదేవుని దేవి య•శోకవల్లి. ౧౭౧

అర్థములు. ఉన్నసము = ఉన్నత నాసిక గలది. ఉన్నసము బహువ్రీహి సమాసము. ఉన్నతి నాసిక కలది యేదో యది ఉన్నసము. అచ్ నాసికాయాః సంజ్ఞాయాం నసం చాస్థూలాత్. ఉపసర్గాచ్చ. పాణిని. V, 4-118-119. ఇచ్చట ఉత్ ఉపసర్గ కావున నాసిక నస మాయెను. పాండుర దంతము=తెల్లని దంతములుగలది, అవ్రణము=ఏ కొఱఁతయు లేనిది. మందహాసాంకూర సుందరము=

చిఱునవ్వు మొలకలచే నంద మైనది. పద్మదళలోచనంబులన్=తామర రేకులవంటి కన్నులచే, నిర్మల = మలినములేని, తారకేశనిభ = చంద్రునితో సమానముగ, దర్శనము = కానవచ్చునది, ఆస్యమ్ము=ముఖము.

తా త్ప ర్య ము.

సీతామహాదేవియొక్క యున్నతమైన నాసికయు, తెల్లని దంతములును గలిగి యే లోపమును లేక చిఱునవ్వు మొలకలచే నందమై తామరరేకులవంటి కన్నులు గల కళంకము లేని చంద్రుని వంటి ముఖారవిందమును నే నెప్పుడు చూతునో కదా! గుణహీనుఁడు, నీచుఁడు, పరమపాపి, క్రూరుఁడు, తులువ,నిర్దయుఁడయ్యును సాధువగు సన్న్యాసివేషమును ధరించిన రావణుచే బలాత్కారముగ నపహరింపఁబడిన పతివ్రతను, అన్నుదాలిని, భూపుత్రిని, శ్రీరామచంద్రమూర్తి దేవిని, స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలిని నే నెట్లు చూతునో కదా.

—• ౧౪-వ సర్గము. హనుమంతుఁ డశోకవనంబునఁ బ్రవేశించుట. •—

క. అని యీగతి మనమునఁ దా,వని యించుకసేపు లోన • వనసుమ నాలో
చన మొనరించి యా ప్రమదా,వని ప్రాకారమున కంత•వలనుగ దాఁటెన్. ౧౭౭

తా త్ప ర్య ము.

ఈ విధముగ నాంజనేయుఁడు తన మనస్సులోఁ గొంతసేపు వగచి యాలోచించి యా యుద్యానముయొక్క ప్రాకారము మీఁదికి దాఁటెను.

సీ. ప్రాకారమున నిల్చి • పావని సంహృష్ట, సర్వాంగుఁ డగుచును • సంతసమునఁ
జూచె వసంతాది • సురుచిరవికసిత,శాఖ లైనట్టి భూ•జములతోడ
సాల తమాల త•క్కోల హింతాల కో,ద్దాల శాఖోకర•సాల చంప
క కపిముఖానేక•కమనీయతరలతా,భవ్యాగయుతవృక్ష•వాటిఁ గాంచి

తే. యల్లె విడిచిన బాణంబు • ననుకరించి, చివ్వునను దాఁటి యచటికిఁ•జేరఁబోయి
చారువిహగనిస్వనో•దార మగుచుఁ, గనకరాజతపాదపా•క్రాంత మగుచు. ౧౭౮

అర్థములు. సంహృష్ట సర్వాంగుఁడు = నిగ్గుపు బొడిచిన యన్ని యవయవములు గలవాఁడు, వసంతాది = వసంతారంభమున, కొందఱు పున్నమ మొదలు నెల గణింతురు. కావున వసంత కాలము ఫాల్గున శుద్ధ పూర్ణిమతోనే ప్రారంభము. దీనికిఁ బ్రపూర్వ దిన మని గోవింద రాజీయమునఁ గలదు. పున్నమకుఁ బూర్వదినము చతుర్దశి. ప్రపూర్వదినము త్రయోదశి కావున నీ దినము త్రయోదశి యని నిశ్చయము.

సురుచిర = అందముగా, వికసిత = వికసించిన, శాఖలై = కొమ్మలు గలవై, సాల = మద్ది, తమాల = చీఁకటిమ్రాఁకులు, హింతాల = గిజిక తాటి చెట్లు, ఉద్దాలక = విరిగి మ్రానులు, రసాళ = తియ్యమామిడి, చంపక = సంపెఁగ, కపిముఖ = కోఁతిమూఁతి గల కాయలు గాచు చెట్లు, అనేక = నానావిధములైన, కమనీయతర = మిగుల నందమైన, లతా = తీఁగలచే, భవ్య=శుభమైన, అగ =

చెట్లచే, యుత = కూడిన, వృక్షవాటికన్=తోటను, చారు=అందమైన, విహగ=పక్షులయొక్క, నిస్స్వనోదారము = గొప్పధ్వనులు గలది. కనక రాజత పాదప + ఆక్రాంతము=బంగారు వెండి చాయ గల చెట్లచే నిండినది.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ యశోకవనముయొక్క ప్రాకారమందు నిలఁబడి యాంజనేయుఁడు దేహమంతయు సంతోషముచేఁ బులకరింపఁగా పాలఁజూడఁగా వసంతము మొదట పూలచే వికసించు కొమ్మలుగల చెట్లతోడను, మద్దులు, చీఁకటి మ్రానులు, తక్కోలములు, గిరికర్ణికాటిచెట్లు, విరిగిమ్రానులు, అశోకములు, అయ్యమామిడిచెట్లు, సంపెఁగలు, క్రోఁతిమామిడి కాయలు కాచుచెట్లు, అనేకము లయిన రంగుల వంద మయిన చెట్లతోఁగూడిన తోఁటనుఁజూచి యల్లెత్రాడు విడిచిన బాణమువలె సూటిగ వేగముగ నచ్చటికిఁ జన్న యా వాటి పోయి పక్షుల కలకల ధ్వనులతోను, బంగారు వెండి చెట్లతోను నిండినదై.

సీ. వింతవింతలు గొల్పు • విహగమృగంబుల, నవ్వు రయి యుదయభా•స్కరనిభంబు
నగరుఁ జిగుర్చు చే•మంతులు పూవులు, పూపలు పిందెలు • పోలుపు విరాలు
పసరుగాయలు దోర•పండులు పండులు, గల పెక్కు- తెగలవృ•క్షముల వెలసి
కోకిల హిందోళ • కేకిరవంబుల, నానాశకుంతసం•తానకలన

తే. నవ్య మైన యశోకవ•నంబునందు,
ధారిణీసుత వెదకుచో • మారుతాత్మ
జుండు సుఖసుప్తములను బ•క్షులను మేలు
కొలుప నవి సొల్లు గలకల • కూయఁ దొడఁగె. ౪౦౫

అర్థములు. విహగమృగంబులన్ = పక్షులచే, మృగములచే, ఉదయభాస్కరనిభంబు = ప్రాతఃకాల సూర్యునితో సమానము, హిందోళ = తుమ్మెదలు, 'బంభరశ్చ మిళింద శ్చ హిందోళ భసలా సమా' అని నిఘంటువు. సుఖసుప్తములు= సుఖముగా నిద్రించునవి.

తా త్ప ర్య ము.

క్రొత్త క్రొత్త యాశ్చర్యములు గలిగించు పక్షులచే, మృగములచే నందమై, ప్రాతఃకాల సూర్యునిఁబోలి చిగుళ్లు, చేమంతులు, పూవులు, లేఁతపిందెలు, పసరు విడిచినపిందెలు, పసరుగాయలు, దోరపండులు, పండులు, గల బహువిధవృక్షములు గలిగి కోకిలలు, తుమ్మెదలు, నెమళ్లు- వీని ధ్వనులచేతను అనేకవిధము లైన పక్షిజాతులచేతను మనోహరమైన యశోకవనముఁ జూచి యందు సీతను వెదకుచు నాంజనేయుఁడు నిద్రవోవు పక్షులను మేలుకొలుపఁగా నవి కలకల కూయ నారంభించెను.

పక్షులను నిద్రలేపె ననుటచే హనుమంతుఁడు చెట్టునుండి, చెట్టునకు దాటుచు చెట్లమీఁదనే సంచరించె నని యేర్పడుచున్నది. ఏలన-కొందఱు రాక్షసులు తోఁట

కావలి కాచుచున్నట్లు ముందు చెప్పఁబడెను. సీతాదేవి యుండెనా, యామె మేలు కని యుండునే కాని నిద్రించుచుండదు. ఆమె నిమిత్తమై మఱి కొందఱు కావలి కత్తెలు మేలుకని యుందురు. తాను నేల నడచిపోయిన నెవరో వచ్చిరని వారు గుర్తించి కలవరపడుదురు. ఆ నిమిత్తముగఁ జెట్లమీఁదనే సంచరించెను. ఆకారణ ముచేఁ బక్షులు నిద్ర లేచుట సంభవించెను. నేల నడచిపోయిన నవి మేలుకొనుటకుఁ గాని, యెగిరి పోవుటకుఁగాని కారణ ముండదు.

సీ. నింగికి నెగురు ప•తంగకోటుల యొఱ,కల తాఁకునను జల•జల మటంచు
రాలఁ బూవులు వాని•రాసుల నడుమను, బుష్పమయాద్రినాఁ • బొలిచెఁగపియు
దిక్కు-దిక్కు-ల నున్న•యక్కు-జంబుల కేగు,కపి వసంతునిఁ గాఁగఁ • గనియె భూత
తతులు భూమీరుహ•పతిత పుష్పాకీర్ణ,వసుధ, భూషిత యోష • పగిది వెలిఁగె
తే. గంధవహసుతగమన వే•గ ప్రకంపి, తావనీరుహాళి వా•తాత్మజాతు
మీఁద వర్షించెఁ బుష్పముల్ • మేలిమిగను,బుష్పపర్ణ ఫలావళుల్ • పొనుఁగుపడియె.

అర్థములు. నింగికిన్ = ఆకాశమునకు, పతంగ = పక్షులయొక్క, ఎఱకల = ఱెక్కలయొక్క, పుష్పమయాద్రి = పూలకొండ, భూమీరుహపతిత = చెట్లనుండి రాలిన, పుష్ప = పూలచే, ఆకీర్ణ=వ్యాపింపఁబడిన, వసుధ=భూమి, భూషితయోష= అలంకరించుకొన్నస్త్రీ, గంధవహసుత = వాయుపుత్రునియొక్క వేగ = వేగముచే, ప్రకంపిత = మిగులఁ గదలింపఁబడిన, అవనీరుహాళి=చెట్ల సమూహము, వాతాత్మ జాతు మీఁదన్=వాయుపుత్రుని మీఁద, పొనుఁగు పడియె=రాలి పోయెను.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁ డొక చెట్టునుండి మఱియొక చెట్టునకు దాఁటునపుడు కొమ్మలు కదలఁగా నందు నిద్రించు పక్షులు లేచి కలకల కూయుచు నాకాశమునకు నెగురఁగా వాని ఱెక్కల తాఁకున పూవులు జలజల రాలఁగా వాని నడుమ నున్న హనుమం తుఁడు పూలకొండవలె నుండెను. మఱియు నన్ని ప్రక్కలనుండు చెట్లకై యొక్కొక్క చెట్టునకై పోవు హనుమంతుఁడు వసంతునివలె భూతకోటులకుఁ గానవచ్చెను. చెట్ల నుండి రాలినపూలచే నిండిన భూమి యలంకరించుకొన్న స్త్రీ వలె నుండెను. వాయు పుత్రుని వేగముచేఁ గదలిన చెట్లు హనుమంతునిమీఁదఁ బుష్పవర్షము గురిసెను. పూలు, పండ్లు, నాకులు రాలిపోయెను. పుష్పవృష్టి అలంకృత స్త్రీ వర్ణనము లోనై నవి శుభ శకునములు.

క. రాలిన యాకులతో నిలఁ, దూలిన పూవులను బండ్ల•గుటుసులతోఁ దై
చేలలు సొమ్ములు నోడిన, యాలఱియాపరియుఁ బోలె • నమరె నగంబుల్. ౪౦౭

అర్థములు. గుటుసులు = సమూహములు, చేలలు = వస్త్రములు ఆలరి = నుష్టుఁడు, ఈ యాలరి శబ్దమే కాఁబోలు నిప్పు డల్లరి యయ్యెను. నగం బుల్ = చెట్లు.

తాత్పర్యము.

వాలిన రూపములతోను, నేలరాలిన పూవులతోను, బద్దలతోను చెట్లు సమూహముతో నైన గుడ్డలు సొమ్ములు నోడిన చెలువ జూదరివలె నుండెను.

ఆ. శకునినికర మేది • స్కంధమాత్రశేషద్రుమము లయి• శోభిచెనవ్వనము
సకలమిత్రబంధు•సంహతి నష్టమై•నరుల పగిది నిండు • దిగులు చేత. ౭౦౮

అర్థములు. శకుని నికరము = పక్షిసమూహము, ఏది = లేకుండుటచే, స్కంధమాత్రశేషద్రుమములు = బోదెలు మాత్రము మిగిలిన చెట్లు, ద్రు = చెట్టు, సెమెలగున = ద్రుమములు.

తాత్పర్యము.

పక్షులన్నియు నెగిరిపోయి బోదెలు మాత్రము మిగిలిన చెట్లు బంధువు లందరును వదలిపెట్టి పోఁగా మిగిలిన మానవునివలె సేవింపరానిదై యుండెను.

చ. విరిసిన కేశపాశముల • వీడిన కుంకుమపత్రరేఖలన్
ఖరనఖరాంకురక్షతయు • గాఢరదక్షతి విహ్వలాత్మయున్
వరపరిపీతశుభ్రరద•నచ్ఛద యౌ జవరాలిఁ బోలె వా
నరవరు వాలహస్త చర•ణంబులఁ దవ్వని యుపద్రవఁ బాట్పడెన్. ౭౦౯

అర్థములు. విరిసిన కేశపాశములు = విరియఁబోసికొనిన వెండ్రుకలచేతను, వీడిన = వదలిపోయిన, కుంకుమపత్రరేఖలన్ = కుంకుమ రసముతో వ్రాయఁబడిన మకరికా పత్రరేఖలతోను, ఖరనఖరాంకుర = వాఁడి గోళ్ళ మొనలచేనైన, క్షత = గాయములు గలదియు, గాఢ రదక్షతి=గొప్ప దంతక్షతముచే, విహ్వలాత్మయున్= విచివిరబోయిన మనస్సు గలదియు, వర = వరునిచే, పరిపీత = చక్కఁగా ముద్దిడఁబడినది, గనుకనే, శుభ్ర=తెల్లనైన, రదచ్ఛద = పెదవులు గలదియు, జవరాలు= వయసు స్త్రీ, జవ్వని + ఆలు = జవరాలు, జవ్వని శబ్దమునకు ఆలు శబ్దము పరమైనపుడు జవ ఆదేశమని చెప్పఁబడినది. 'ఏకాంతమునందున్న జవరాండ్ర నెపం బిడి' యని మనుచరిత్ర. కర్మధారయ సమాసము గావున 'ఆలు' శబ్దము పరం బవునప్పుడు రుగాగమంబగును. సు. వ్యా. సంధి ౫౮. వానరవర = వానరశ్రేష్ఠుని యొక్క, వాల హస్త చరణంబులన్ = తోఁకచేతను, చేతులచేతను, కాళ్ళచేతను, ఆ వని= తోఁట, పాట్పడెన్ = ఉపద్రవ పడెను.

ఇది రతాంత స్త్రీ వర్ణనమని కొంద రభిప్రాయపడిరి. కాని యిది లంకను, అశోకవనమును రాఁబోవు దుస్థితి సూచించుచున్న దని తోఁచుచున్నది. తల విరియఁబోఁతలు, కుంకుమ పత్రభంగములు తెల్లని పెదవులు వంటివి వాయువు లను వానరులచేఁ గలుగు బాధలు, విహ్వలత్వము, ఇవి వన భంగము, లంకా వైధవ్యము సూచించుటకే యనుట సముచితము. అస్థానవర్ణనము వాల్మీకి చేయఁడు.

—• హనుమంతుఁ డశోకవనంబున విహరించుట. •—

క. వింజము శిఖరంబుల వృష్టిం దెలఁగెడి యాగడపలఁ • జెదరఁగ ననిలుం
డుం జిమ్మిన పగువునఁ గపి, కుంజరుఁడును జెదరఁ దీఁగ • గుంపులఁ జిమ్మెన్. ౪౧౦

అర్థములు. వింజము = వింధ్యపర్వతము, వృష్టిన్ = వానచే, అగడపలన్ = మేఘముల గుంపులచే.

తాత్పర్యము.

వింధ్యపర్వత శిఖరంబులందు వాన కురిసెడి దట్టపు మబ్బులను వాయువు చెదరఁ జిమ్మినట్లు హనుమంతుఁడు తీఁగ గుంపులను జిమ్మెను.

సీ. అద్యోత మగరాల • ననుపైన ఘాముల,వెండియుఁ బైఁడియు • వెలయు స్థలుల
మంచినీళ్ళల నింపు • మించిన బావుల, మణిమయసోపాన•మండలముల
ముక్తికవిద్రుమ•మంజులసికతాసు,కూలములఁ స్ఫాటిక•కుట్టిమములఁ
దీరజకనకమ•హీరుహాన్వితములఁ, బద్మినీకుముదినీ•భాసురములఁ
తే. జక్రచక్రాంగ నత్యూహ•సారసాళి
కూజితంబుల వాహినీ•రాజితముల
నమృతనిభతోయములఁ గుసు•మావృతవ్ర
తతుల నగు నూతులను గనెఁ • దరుచరుండు. ౪౧౧

అర్థములు. మగరాలన్=వజ్రములచే, సికతాసుకూలములన్ = ఇసుక గట్టులు, తీరజ = ఒడ్డునందుఁ బుట్టిన, కనక మహీరుహ = బంగారు వన్నెగల చెట్లచే, అన్వితములన్ = కూడినవానిని, పద్మినీ = తామర తీఁగలచే, కుముదినీ = కలువ తీఁగలచే, భాసురములన్ = ప్రకాశించు వానిని, చక్ర = చక్రవాకములయొక్కయు, చక్రాంగ = హంసలయొక్కయు, నత్యూహ='నత్యూహో జలరంకు స్స్యాత్,' నీటి యుల్లులయొక్కయు, సారస= బెగ్గురులయొక్కయు, ఆళి = పంక్తులయొక్క, కూజితంబులన్ = ధ్వనులచేతను, వాహినీ = ఏళ్ళచే, రాజితములన్ = ప్రకాశించునవియు, అమృతనిభతోయములన్ = అమృతముతో సమానమైన నీళ్ళను, కుసుమావృత= పూలచే నిండిన, వ్రతతులన్ =తీఁగలను, అగు=కల, నూతులను=బావులను.

తాత్పర్యము.

ఆ తోట వజ్రాలు బంగారు వెండి గల స్థలములను, మంచినీళ్ళ బావులను, వానిలోనికి దిగిపోవుటకుఁ గట్టఁబడిన మణిమయములైన మెట్లను, వానికి ముత్తెములచేఁ బగడములచే నేర్పరుపఁబడిన యిసుక గట్టులను, వానికిఁ బ్రక్కనే కూర్చుండుట కయి యేర్పరుపఁబడిన స్ఫటిక ప్రదేశములను, వానియొడ్డునందుఁ బుట్టిన బంగారు వన్నె చెట్లను ఆ బావులయందుఁ గల తామర తీఁగలను, కలువ తీఁగలను, అందుఁ గూయుచున్న హంసలను చక్రవాకములను, నీటియుల్లులను, బెగ్గురులను, వానిలోనుండి

పాఱు జేళ్లను, వానియందలి యమృత తుల్యమైన నీళ్లను, చుట్టు నల్లఁబడిన పూల తీఁగలను హనుమంతుఁడు చూచెను.

క. ఆ యాటతోఁటలోపల, వాయుతనూజుండు గాంచె • వరశిఖరవిచి
 త్రాయతకూటాగయుతశి,లాయతనం బైన కేళి • శావనిధరమున్. ౭౧౨

అర్థములు. ఆటతోఁట=కేళీవనము, ఉద్యానవనము; వరశిఖరవిచిత్రమును = ఇంపైన శిఖరములచే నలంకరింపఁబడినది, ఆయతకూట=దీర్ఘములైన యింపులు గలదియు, అగయుత = చెట్లుగలదియు, శిలాయతనము = రాతిగృహము గల, కేళీశావనిధరమున్ = ఆట మలను - క్రీడాపర్వతమును.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ యుద్యాన వనము నందు నింపైన శిఖరములు గదులు, చెట్లుగల రాతి యిల్లు గల క్రీడాపర్వతమును హనుమంతుఁడు చూచెను.

సీ. ఆ నగాగ్రమునుండి • యవనికి దుముకుచు, సెలయేటి కొప్పుఁ గాం • చినది సభటి,
 లతిమీఁదఁ గినిసి యం • కతలంబు డిగి యేగు, కోపనవైఖరి • కొమరు మీఱి
 నందు స్రేలాడు శా • ఖాగ్రంబు లా క్రుద్ధ, వారించు చుట్టాల • పగిదిఁ దోఁచె
 రుధిర మున్ను వెనుకకు • మరలెడి వహి మాడ్కి, గినుక చల్లారఁ గాం • తుని గనంగ
తే. మెల్లఁ గ్రమ్మఱి పోవుడి • మెలఁతఁ బోలె
 దానికి నలంతి దవ్వున • దతశకుంత
 రాజిరాజితకాసార • రాజిఁ గాంచె
 మారుతసుతుండు ధృతహర్ష • మానుఁ డగుచు. ౭౧౩

అర్థములు. కినిసి = కోపించి, అంకతలంబు = తొడ, కోపన = కోపము గలస్త్రీ, క్రుద్ధన్ = కోపించిన దానిని, రుధిరము = ప్రవాహము, వహి = విధము, అలంతి = కొంచెము, తత = విస్తారమైన, శకుంతరాజి = పక్షిసమూహముల చేత, రాజిత = ప్రకాశించు, కాసారము = కొలను, హర్షమానుఁడు = సంతోషించు చున్నవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ పర్వతము మీఁది నుండి క్రిందికి నొక సెలయేఱు పాఱుచుండెను. అది మానుటకు మగనిపైఁ గోపించి వాని తొడనుండి దిగిపోవు కోపించిన స్త్రీ వలెఁ దోఁచెను. ఆ నది స్రేలాడు కొమ్మలచే నడ్డగింపఁబడిన నీళ్ళు వెక్కి పోవుట చూడఁగా నా నాయిక బంధువులు సమాధాన పెట్టి వారింపఁగా శాంతిపడి మగని యొద్దకుఁ బోవు చుండెను. దాని సమీపమునకు విస్తారముగఁ బక్షులు గల కొల నుండెను. దానిని సంతోషముతో హనుమంతుఁడు చూచెను.

క. చిత్రపురతనప్రసోష్ణు ప,విత్రశిశిరజలము వివిధ • వికిరవ్యూగంబుల్
 కృత్రిమవనములు గల పటు,కృత్రిమశిల్పకలఁ దేవ్రష్టు • కృతశోభనములన్. ౭౧౪

అర్థములు. విహగమృగంబుల్ = పక్షులు మృగములు, కృత్రిమ దీర్ఘికల = కల్పితము లయిన దిగుడు బావులను, త్వష్టృకృత = విశ్వకర్మచే జేయఁబడిన, సౌధములన్ = మేడలను.

తాత్పర్యము.

రతనపుమెట్లు,నిర్మలమై చల్లనైన నీళ్లు, నానావిధములైన పక్షులు,మృగములు, కల్పితములైన వనములు గల కల్పితములైన దిగుడు బావులు విశ్వకర్మ నిర్మించిన మేడలు.

క. ఫలపుష్పభరితకుజషా,ళులు గోడుగులు పసిడి జగతు•లున్ శోభానం
బులు గ్రాల వంకు వల్లీ,దళ మేదురశింశుపోరు•తరువు నోకంచున్. ౪౧౫

అర్థములు. కుజషాళులు = చెట్ల సమూహములు, జగతులు = అరుఁగులు. వల్లీదళ = తీఁగలచేతను, ఆకులచేతను, మేదుర=దట్టమైన, శింశుపా+ఉరుతరువు = పెద్ద యిరుగుడు చెట్టు.

తాత్పర్యము.

ఫలములచే బుష్పములచే నిండిన చెట్లవరుసలు గోడుగులు,బంగారుటరుఁగులు, మెట్లు ప్రకాశింపఁగా వంకు హనుమంతుఁ డొక పెద్ద శింశుపావృక్షమును జూచెను.

క. బంగరుటరుంగు లోలిఁ జె,లంగఁగఁ దనచుట్టు కనువి•లసితము నాఁగన్
బొంగుచుఁ దనలో వానర, పుంగవుఁ డటఁగాంచె వహ్ని•బోలు తరువులన్.

తాత్పర్యము.

ఆ ప్రదేశమునందు బంగారువన్నెగల యరుఁగులు తమ చుట్టునుండఁగ నెఱ్ఱని పూవులు చిగుళ్లుగల అగ్నివంటి చెట్లను హనుమంతుఁడు సంతోషముతోఁ జూచెను.

ఉ. గుంటల మిట్టలన్ నకులఁ • గ్రౌంచరుకుం గనకంపుఁ జెట్లు ని
న్నంటు వెలుంగుతోడఁ దన•రారఁ గనుంగొని నీని డాలు మై
నంటుటఁ జైఁడిగుంటి రుచు • లంటిన నేఁడి వెలుంగు నట్లు నే
నుంట లభించెఁగా యనుచు • నూహ కొమఁగ్బోఁ గపీంద్రుఁ డాత్మలోన్. ౪౧౬

అర్థములు. గుంటల మిట్టలన్ నకులన్ = కీచికిఁ గ్రియ ౪౧౬ న పద్యము లోని కాంచెను అనువది. క్రౌంచరుకున్ = క్రౌత్త+తరుకు = క్రౌంచరుకు, క్రొత్త కాంతిగల, మిన్నంటు = ఆకాశము దాఁకు, డాలు = కాంతి, మైన్ = దేహము నందు, అంటుటన్ = తగులుటచే, చైఁడిగుంటి = బంగారు కొండ, రుచులు = కాంతులు, నేఁడి వెలుంగు = సూర్యుడు.

తాత్పర్యము.

క్రొత్తమొలకలు గల బంగారు చెట్లు లాకాశము తగులు కాంతులతో నుండుట

జూచి యీవి కాంతులు నాపైఁబడుటచే నేను బంగారు కొండ కాంతులు పడిన సూర్యునివలె నుండుట లభించెఁగదా యని హనుమ తలంచెను.

క. అచ్చెరువడెఁ దనచుట్టును, నచ్చపుటపరంజిచాయ • నమరు తరుజంబుల్
  హెచ్చఁగ బంగరుగజ్జెలు, నిచ్చ మ్రోయుచు శింశుపావ • నీరుహాననమున్. ౪౧౮

తాత్పర్యము.

తనచుట్టు బంగారు ఛాయ గల చెట్లు చుట్టుకొనఁగా బంగారు గజ్జెలు ధ్వనించు శింశుపావృక్షమును జూచి హనుమంతుఁ డాశ్చర్య పడెను.

సీ. సురుచిరకోమలాం • కురపల్లవంబుల, నవ్యమౌ శింశుపా • వనము నెక్కి-
  యుచ్చట నుండి నే • వీక్షింతుఁ గాక శ్రీ,రామదర్శనలోల • రమ్యశీల
  నిటు నటు నలమట • నటమట గొను బాల, జనకేశ్వరుని పుత్రి • చారుగాత్రి
  ధూర్త రావణు వని • శోకంపుఁజెందిన, చంపకవకుళవృ • క్షములచేత
తే. సొంపు నింపెడి పక్షుల • గుంపుచేతఁ
  గ్రమముతో నైన వరలతా • కములచేత
  నింపు నింపారఁ గూర్చెడి • హృదయమునను
  తన్మాత్రమాత్రవ యుండు రా • గలదు నిజము. ౪౧౯

అర్థములు. అంకుర = మొలకలెత్తు, పల్లవంబులన్ = చిగుళ్ళచేతను, అల మటన్ = చింతచే, అటమట = దుఃఖము, ధూర్తరావణు వని = దుష్టుఁ డగు రావణు నుద్యానము. ధూర్తశబ్దము వృద్ధాదులలోఁ జేరినది. కావున పుంవద్భావ మగు. సు.,వ్యా. తత్సమ. ౨౦ సూ.

తాత్పర్యము.

మిగుల మనోహరములు, మృదువులునై, మొలకలెత్తు చిగుళ్ళచేతను మనోహరమైన శింశుపావృక్షము నెక్కి యుచ్చటనుండి శ్రీరాముని జూడఁ గోరిక గలదియు మంచి స్వభావము గలదియు, చింతచే దుఃఖించు నదియు జనకరాజపుత్రియు మనోహర మగు దేహము గలదియు నగు సీతాదేవిని నేను జూతును గాక. ఏలన:— ధూర్తుఁడైన రావణుని యీ యశోకవనము చంపక వృక్షములచేతను సుసంపన్న పొగడ వృక్షములచేతను, మనోహరముగఁ గూయు పక్షులచేతను, అందమైన కొలఁకుల చేతను మిగుల సంతోషము గలిగించుచున్నది. కావున సీత యిచ్చటికి రాఁగలదు. ఇది నిజము.

క. ఆరామ రాముదేవెరి, శ్రీరాముని నాత్మ పత్ని • శ్రీరాఘవ చిం
  తారత మృగలోచన కాం,తారవిహారిణి యిటకుఁ • దప్పక వచ్చున్. ౪౨౦

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి యిచ్చటకు వచ్చుట తథ్యము నిజ మంతయునా. సుందరియు, రాముని రాణియు, శ్రీరామచంద్రమూర్తి ప్రేమించు పతివ్రతయు, శ్రీరామునే ధ్యానించు నదియు నగు సీత, జింకకన్నులవంటి కన్నులు గలది, వనములయందుఁ దిరుగు నేర్పు గలది, యిచ్చటి కెట్లు రాకుండును?

క. శ్రీరామశోకతప్తయుఁ, జారువిలోచన యరణ్య * సంచారిణి శ్రాం
తారవిహారాసక్త ము,హీరమణీతనయ సత్య * మిటు కనుపించున్. ౪౨౧

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రుని విడిచి యుండుటచేఁ దపించునది, అందమైన కనులు గలది యడవులందుఁ దిరుగునది, అడవు లందు దిరుగు నాసక్తి గలది, భూదేవి కూఁతురు సత్యముగా నిచ్చటికి వచ్చును.

క. ముఖ్య యుద్యానంబున, నున్న వనేచరుల ప్రేమ * ముల్లంబునఁ దా
నెన్నుచు నున్నది సత్యము, సన్నుతరఘురాముదేవి జానకి యిచటన్. ౪౨౨

తాత్పర్యము.

తక్కిన యున్నంతయింక ముందుగ సీతాదేవి యీ యుద్యానవనమున సంచరించు మృగాదుల సేమమును దాను విచారించుచున్నది. ఇది నిజము కావున నిచటికి వచ్చును;

క. సంధ్యాకాలంబునఁ దా, సంధ్యావందనముఁ జలుపఁ * జనుదెంచును ని
ర్వంధ్యోదక యీనది కడ,నుం ధ్యాన మొనర్చికొనుచుఁ * నూర్మిహృద్యాకృతిన్. ౪౨౩

అర్థములు. నిర్వంధ్యోదక=ఎడఁతెగని నీరు గలది.

తాత్పర్యము.

సంధ్యావందన మింటికి వెలుపల చెలువు సంధో, గుంటయందో, నదియందో వార్చవలయును గావున సంధ్యవార్చుటకై శుభకరమగు చెలువ నీ నది యొద్దకుఁ దన భర్తను శ్రీరామచంద్రమూర్తిని స్మరించుకొనుచు రాఁగలదు.

పూర్వయుగములందు స్త్రీలకు సంధ్యావందనము ఉపనయనము గలవు. స్త్రీల యుపనయనము గురించి వైద్యనాథీయంబున వర్ణాశ్రమాచారకాండమున నీ వాక్యములు గాన నగు.

'స్త్రీణాం వివాహ ఏవ ఉపనయన మిత్యాహ మనుః'

శ్లో॥ వైవాహికో విధిః స్త్రీణా మౌపనాయనికః స్మృతః
పతిసేవా గురౌ వాసో, గృహార్థోగ్ని పరిక్రియా. మను. ౨-౬౭.

వివాహమే స్త్రీల కుపనయనము. పతిసేవయే గురుకులవాసము, గృహ కృత్య నిర్వాహకమే యగ్నిహోత్రము. గనుక వారికి వివాహముతో యుపనయనాదులు. ఇది యిప్పటికాలమున విధి. కల్పాంతర విషయమున హారీతుఁడు ‘ద్వివిధా స్త్రియో బ్రహ్మవాదిన్య స్సద్యో వధ్వశ్చ। తత్ర బ్రహ్మవాదినీనా ముపనయన మగ్నీంధనం వేదాధ్యయనం స్వగృహే భిక్షాచర్యేతి। సద్యోవధూనాం తూపస్థితే వివాహే కథంచి దుపనయనం కృత్వా వివాహః కార్యఇతి తత్కల్పాంతరాభిప్రాయం’, స్త్రీలు రెండు విధములు, (౧) బ్రహ్మవాదినులు. (౨) సద్యోవధువులు. అందు బ్రహ్మవాదినుల కుపనయనము, అగ్నీంధనము, వేదాధ్యయనము, స్వగృహమందు భిక్షాచర్య-వీరికి వివాహములేదు. ఇఁక సద్యోవధువులకు వివాహకాలమందు చేసో యొక విధముగ నుపనయనము చేసి యావల వివాహము చేయవలయును. ఇది కల్పాంతర వ్యవస్థ. మంగళసూత్రధారణము స్మార్తము గావున నుపవీతములకు బదులు మంగళసూత్రము లేర్పడినవి.

యమస్మృతి యం దిట్లులే యున్నది. “పురా కల్పే కుమారీణాం మౌంజీబంధన మిష్యతే। అధ్యాపనంచ వేదానాం, సావిత్రీ వచనం తథా। పితా పితృవ్యో భ్రాతా వా నైనా మధ్యాపయే త్పరః। స్వగృహే చైవ కన్యాయా భైక్షచర్యం విధీయతే, వర్జయే దజినం చీరం జటాధారణ మేవ చ॥

పూర్వకల్పమందుఁ గన్యకలకు మౌంజీబంధనము చెప్పఁబడెను. వేదాధ్యయనము గాయత్రీజపము గలదు, గాని తండ్రి పినతండ్రి, అన్న మాత్రమే యివి చెప్పవచ్చును గాని పరుఁడు చెప్పరాదు. కన్య తన యింటి యందే భిక్ష మెత్తవలయును. కృష్ణాజినము నారచీరలు ధరింపరాదు. జడలు నమాత్రము ధరింపవలెను. ఈ కారణమునఁ త్రేతాయుగ మందలి సీతాదేవికి సంధ్యావందనము గలదు.

క. ఆ యంబను రఘురాముని, ప్రేయసికిన్ రాజవర్యు ప్రియ కనురూపం
బై యమరె సమ్మతం బై, యీ యశోకవనము ♦ హృదయంగమ మై.

తా త్ప ర్య ము.

అటువంటి తల్లికి రఘురాముని ప్రియురాలికి రాజపుత్త్రిక యగు రామునందుఁ బ్రీతిగలదానికి నీ యనుమానమైన యశోకవనము తగి యున్నది. కావున నిందు సీత యుండఁ గలదు.

క. ఈవిధ మేదినియు రాముని, దేవియుఁ దా నిందు నుండు ♦ నిశ్చయ మం
చీ విధిఁ దలఁచు మఁ జావని, యావృక్షంబునను దాఁగి ♦ యటు నిటు గనుచున్.

తా త్ప ర్య ము.

సీతాదేవి ప్రాణములతోనే యుండెనా యిచ్చటికి వచ్చుట నిజము, అని యీ విధి నాలోచించుచు, ఆ చెట్టునందు డాఁగి యా ప్రక్క నా ప్రక్క చూచెను.

—• ౧౪ వ సర్గము. హనుమంతుఁ డశోకవనంబున సీతాదేవిని వెదకుట. •—

సీ. సంతానకలతోరు•సంతానములచేత, రాజిత భూరుహ•రాజిచేత
దివ్యగంధరసాఢ్య•శుభ్యాకృతులచేత, నందనతుల్య సుం•దరతచేత
సలలితమృగపక్షి•కులచయంబులచేతఁ, బ్రాసాదహర్మ్యాగ్ర•పాళిచేతఁ
గోకిలాలాపన•కోలాహలముచేతఁ, గనకాంబుజోత్పల•గణముచేతఁ
తే. బలువిధంబులు మేలికం•బళులచేత, నతులితవిశాలభూమిగృ•హాళిచేత
సర్వఋతుపుష్పఫలగభూ•జములచేత, విరాజెను నశోకవనిని సా•మీరి గనెను.

అర్థములు. సంతానకలతా = తీఁగలుగా నున్న కల్పవృక్షములయొక్క, ఉరు సంతానములచేత = గొప్ప సమూహముచే, రాజిత = ప్రకాశించు, భూరుహ రాజిచేత = చెట్ల సమూహముచే, దివ్య = దేవలోక సంబంధమైన, గంధ = సువాసనగల, రస = పండ్లరసముచే, ఆఢ్య = నిండినవియు; శుభ్యాకృతులచేతన్ = శుభకరములయిన యాకారములచే, నందనతుల్య=ఇంద్రుని యుద్యాన వనమగు నందనముతో సమానమైన, సుందరతచేతన్ = అందముచే, సలలిత = అందముగల, మృగపక్షికుల చయంబులచేతన్ = మృగములయు, పక్షులయు జాతుల సమూహములచే, ప్రాసాద హర్మ్యాగ్రపాళిచేత = రాజులయు, ధనికులయు, శ్రేష్ఠములయిన యిండ్లచేత, కోకిలాలాపన కోలాహలముల చేత = కోకిలధ్వనుల సందడిచే, కనకాంబుజోత్పలగణముచేతన్ = బంగారు కమలములచేత, కలువల సమూహముచేత, సామీరి = హనుమంతుఁడు.

తాత్పర్యము.

శింశుపా వృక్షముపైనుండి చూడఁగాఁ గనఁబడిన యశోకవన మున్న విధము చెప్పుచున్నాఁడు.

తీఁగలుగా నున్న కల్పవృక్షములతోను, ప్రకాశించు చెట్లచేతను, దేవలోక సంబంధమైన పరిమళము గల ఫలరసముతోఁగూడి శుభాకారములైన వానితోను నందనవనమువంటి సౌందర్యముతోను అందములైన మృగపక్షిజాతులతోను మంచి మిద్దెలు మేడలతోను, కోకిలల కూఁతల సందడితోను బంగారు కమలములతోను కలువలతోను నానావిధములైన గొప్పకంబళ్ళతోను అసమానమై విశాలములైన నేలమాళిగల చేతను అన్ని ఋతువులందు పూయు కాయు చెట్లచేతను, ప్రకాశించు నశోకవనమును హనుమంతుఁడు చూచెను.

క. ఫుల్లాశోకవ్రతతులఁ, బెల్లగు నెఱవాలు మించె • వేసవప్రొద్దు
నొల్లపుగాంతుల నగుచుం, గొల్లగ నెఱమంటఁ జిక్కి•కొనెనొ వనంగన్. ౪౨

అర్థములు. ఫుల్లాశోకప్రతతులన్ = వికసించిన యశోకవృక్షసమూహముల చేతను, ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తాత్పర్యము.

వికసించిన యశోకవృక్షముల యధికమైన మెఱుఁగుకాంతి ఉదయకాల సూర్యుని కాంతులను బోలి నిద్దమంటలలోఁ జిక్కుకొన్నదో యన్నట్లుండెను.

ఉ. రాలెడు పూలు పొమ్ము లనఁ • బ్రాల శిరంబుల నన్ని మొక్కఁటి
కాలమునందుఁ బక్షి తతి•కల్ నెఱవిచ్చికొనం దరీయు ప
త్రాళివిలీనపుష్పదళ • మై ద్రుమపాళి విహీనపత్రశా
ఖాళియుతంబు నట్లు గన•వచ్చె మరుత్సుతు కన్నుదోయికిన్. ౪౨౮

తాత్పర్యము.

పూవులు పక్షుల శిరంబులం దొక్కసారిగ రాలఁగా నా పక్షులు వానిని బోఁగొట్టుకొన రెక్కలు విప్పఁగా ఆ రెక్కల సందున దాఁగిన పూలు నాకులు గలవై చెట్లు ఆకులుపూలు లేనివానివలె హనుమంతునకుఁ గన్నులకుఁ గానవచ్చెను.

క. అమూలపుష్పనిచితం, బై, మంజుతరంబు నయి వ్య•థాపహ మగుచున్
శ్రీమత్కుసుమభరంబున, భూమిని సోకెను నశోక•భూరుహశాఖల్. ౪౨౯

అర్థములు. ఆమూల = మొదలునుండి, అవ్యయీభావసమాసము. పుష్పనిచితంబై = పూలతో నిండినదై, వ్యథాపహము = బాధ పోఁగొట్టునది, శ్రీమత్కుసుమభరంబునన్ = శోభకల పూవుల యాధిక్యముచే.

తాత్పర్యము.

వేళ్ళవఱకుఁ బూచినదై ఆ కారణముచే మిగుల నందమై ఆ కారణముచే చూచువారి మనస్సులోని సంతాపము పోఁగొట్టునదియై కాంతిగల పూల బరువుచే అశోకవృక్షముల కొమ్మలు నేల తాఁకుచుండెను.

చ. కుసుమితకర్ణికారములుఁ • గ్రొన్ననలం గల కింశుకంబులున్
బసగల సప్తపర్ణములు • బాగగుపొన్నలుఁ జంపకంబులున్
పసి గల శాతకుంభనిభ•చారునగంబులుఁ గొన్ని కొన్ని య
గ్గిసిగలఁ బోలు చెట్టులను • కేసరిసూనుఁడు చూచె నచ్చటన్. ౪౩౦

అర్థములు. కుసుమిత = పూచిన, ఇది తారకాదిగణములలోఁ జేరినది. 'సంజాతాని కుసుమా న్యేష్వితి కుసుమితాః' అని వ్యుత్పత్తి. ఇతచ్ప్రత్యయాంతము. కర్ణికారములు = కొండగోఁగులు, కింశుకములు = మోదుగులు, సప్తపర్ణములు = ఏడాకుల యరఁటిచెట్లు, శాతకుంభనిభ = బంగారుతో సమానమైన, చారునగంబులు=మనోహరములైన చెట్లు, అగ్గిసికలన్ =అగ్నిశిఖలను.

తాత్పర్యము.

పూచిన గోఁగులను క్రొత్తపూలుగల కొండగోఁగులను, పారవంతము కలిగిన మేడాకుల యుద్దాలును, పొన్నలను, సంపెఁగలను, బంగారు కాంతిగల చెట్లను, అగ్నిజ్వాలలవలె నెఱ్ఱనైన కొన్ని చెట్లను వాయుజుఁ డంతఁ జూచెను.

సీ. కాంచనాభంబులఁ * గ్రాలు చెట్లును కొన్ని, వేవేలుగ నశోక * వృక్షములును
నవ్వుకొల్పు నందన * చైత్రరథంబుల, నతిశయించిన కాంతి * నంద మగుచు
వాక్కున కందని * ప్రాప్తరూపం బయి, కుసుమతారావళిఁ * గొమరు గనుట
రెండవయాకాశ * మండలం బనఁ బుష్పములఁ నేనవ పెను * మున్నుఁ గనంగ

తే. సర్వఋతుఫలవిదితమై * చారుగంధి, పాదపంబులఁ దనరారి * బహుమృగాళి
కలితమగుచును రెండవ * గంధమాదనాద్రియనఁ బుణ్యగంధమై * యమరు దాని.

అర్థములు. అతిశయించిన = అధఃకరించిన, తక్కువగాఁ జేసిన, ప్రాప్తరూపంబయి = సౌందర్యము గలిగి, 'ప్రాప్తరూప సురూపాభిరూపాః సుందరే సౌమ్యదర్శనే' నానార్థ రత్న. కుసుమతారావళి = పూలనెడి నక్షత్రసమూహములు = పుష్పములన్ = పూలనెడి రత్నములచే, ఏనవ పెనుమున్నుఁగు = ఐదవ రత్నాకరము, సముద్రము అనునట్లు, సర్వఋతుఫలవిదితమై = అన్నిఋతువుల యందుఁ బండు ఫలములు గలదై, చారుగంధి = కమ్మనివాసన గల, పాదపంబులన్ = చెట్లచే.

తాత్పర్యము.

వన్నెని కాంతిగల వేవేల అశోకవృక్షములును, ఇంద్రుని యుద్యానవనమగు నందనవనము, కుబేరుని యుద్యానవనము చైత్రరథమును మించిన సౌందర్యమును, వాక్కుచే వర్ణింప సాధ్యముగాని సురూపము గలిగి, పూలనెడి నక్షత్రములను గల దగుటచే రెండవ యాకాశమో యనునట్లును పూలనెడి రత్నములచే నిండియుండుటచే నైదవ రత్నాకరమో యనునట్లును నొప్పి, యన్ని ఋతువుల యందు ఫలించు ఫలములతో నిండి, సువాసన గల చెట్లు అనేకములయిన జింకలు లోనగు మృగములు గలదై రెండవ గంధమాదన పర్వతము వలె మంచి వాసనలఁ గలదానిని.

తే. ఆ యశోకవనంబు వా * తాత్మజుండు, చూచి నగమును కైలాస * శుద్ధమగుచుఁ
బగడపు మ్రాఁకులు తప్తసు * వర్ణదేహకలును గలయఁగ లక్ష్మీప్రకాశ మొనరె. ౧౩-౧౪

తాత్పర్యము.

అటువంటి యశోకవనమును హనుమంతుఁడు చూచి, దాని నడుమఁ గైలాస పర్వతమువలెఁ దెల్లనై, నిర్మలమై పగడాల మొట్లు, బంగారు తరువులు గలిగి లక్ష్మీదేవివలెఁ బ్రకాశము గలదై.

సీతాదేవి యందుండుటచే లక్ష్మీప్రకాశము చెప్పఁబడెను.

ఈయశోక వనము నేటికి నున్నదని చూచిన వారు వ్రాసిన వాక్యము లివి నటకే యనువదింపఁ బడినవి.

క. మిన్నొరయుచు రమ్యంబై, కన్నులకును మీఱి యింపు • ఘటియించుచు సం
పన్న స్తంభసహస్రము, చెన్నారెడు నొక్క మేడఁ • జేరువఁ గాంచెన్. ౪౩౩

అర్థములు. మిన్ను + ఒరయుచు = ఆకాశముతో రాచుకొనుచు, స్తంభ సహస్రము = వేయి స్తంభములు.

తాత్పర్యము.

ఆకాశ మంటుచు రమ్యమై కన్నుల పండువగై వేయి స్తంభములు గల యొక మేడను సమీపమందే చూచెను.

—• హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని జూచుట •—

ఉ. మాసిన చీరతోడ, ధృతి • మాలిన చిత్తముతోడ, నింతయున్
గ్రాసము లేమిఁ జిక్కిన సు • కాయముతోఁ, బయి పై నిగుడ్చు ని
శ్శ్వాసచయంబుతో; నెఱుఁగఁ • బట్టఁగరాని స్వరూపకాంతితో,
గాసి నొసంగురాత్రిచర • కాంతలచేఁ బరివేష్టమాన యై. ౪౩౪

తాత్పర్యము.

మాసిన చీరతో, ధైర్యము చెడిన మనస్సుతో, కొంచె మైన నాహారము లేకుండుటచే శుష్కించిన దేహముతో, మీఁద మీఁద వెలువడించు నిట్టూర్పులతో నీమె సీతయని గుర్తింపరాని దేహకాంతితో, బాధపెట్టుచున్న రాక్షస స్త్రీలతోఁ జుట్టఁబడినదై.

ఆహారము కొంచెమైన లేదనుటచే గిష్కింధాకాండ మందు ఇంద్రుఁడు పాయస మిచ్చె నను కథ కల్పితము.

ఉ. క్రొన్నెలవోలె నున్న యొక • కోమలగాత్రిని, హోమధూమసం
ఛన్నహుతాశనార్చి గతి • జానతి యుండెడిదాని, నైజమౌ
యున్నతిరూప మించు మది • నెంతొ విచారముఁ జేసి కాని లో
నెన్నఁగరాని దానిని, న • హీనతరవ్యథితాత్మ, సుందరిన్. ౪౩౫

అర్థములు. క్రొన్నెల = క్రొత్తచంద్రుఁడు, హోమధూమ = హోమము పొగచే, సంఛన్న = కప్పఁబడిన, హుతాశనార్చిగతిన్ = అగ్నిశిఖవలె, జానతి = అందముచెడి, నైజము = స్వభావసిద్ధము, అహీనతర = మిగుల నధికమైన, వ్యథితాత్మన్ = బాధపడు మనస్సు గలదానిని.

తాత్పర్యము.

[ప్రొ]త్తచంద్రుని వలెఁ గోమలమైన దేహముగలదానిని, ఇట్లు చెప్పుటచే నిది మొదలుకొని కాంతి హెచ్చునని భావము. హోమధూమముచేఁ గప్పఁబడిన యగ్ని శిఖవలె సందియము చెడినదానిని, వెలుపలికిఁ దెలియరాకున్నను లోపల నంతఃకరణము శుద్ధముగా నున్న దని భావము. ఈమె కీ రూపము స్వభావమున వచ్చినదా లేక, కారణాంతరమున వచ్చినదా యని మిక్కిలి యాలోచించిగాని నిర్ణయింప రాని దానిని, మిక్కిలి బాధపడుచున్న దానిని, సుందరిని.

ఉ. ధూళిని గ్రుంగియున్న మెయి • తోఁ, గమలంబులు లేని కొల్కు నా
గ్రీళి నలంకృతిం దొఱఁగి • పీతరుచిం గల యొంటిచీరతో
వాలిన దుఃఖభారమున • వాడి తపస్వినియై కుజగ్రహం
బోలిన బట్టుకొన్న చెలు • వూడిన రోహిణి నాఁగ నొప్పఁగన్. ౪౩౬.

తాత్పర్యము.

పదినెలలుగా స్నానము లేక దుమ్ములో మునిఁగిన దేహముతోఁ, గమలములు లేని కొలనువలె సిగ్గుచే నలంకారములను విడిచి పచ్చని యొంటి చీరతో నతిశయించిన దుఃఖాతిశయముచే వాడి తపస్వించి యంగారకుఁడు పట్టుకొనుటచేఁ గాంతి చెడిన రోహిణి వలెనై.

ఏమి! పదినెలలుగా స్నానములేక యుండెనే. స్నానము చేయక సంధ్యావాసన మానుగదా. ఎట్లు చేసెను? ఇది యాపద్ధర్మము. అనువిధి యామెకు నన్వయింపను. స్నానముచేసినచో రెండవ చీర లే దాయె. తడి చీరతో సంధ్యవారుపరా దాయె. దేహముమీఁదనే చీర యుపయోగపడు నాలు చెప్పరు! సంధ్యవార్చు చెప్పుదు! కావున మానసిక - మాంత్రిక స్నానములు చేసె నని యెఱుఁగ నగు.

సీ. కాలువలై పాఱు • కన్నీళ్లు మొగ మెల్ల, నావరింపఁగఁ గను • నవలదానిఁ
దలపోఁతలనుఁ జిక్కి • నతిశోకమున గ్రుక్కి, యెప్పుడు వెక్కివెక్కి • యేడ్చుదానిఁ
దనవారి మొగములఁ గనలేక తక్కిసి, పింజనెరాములు చూచి • బెగడుదాని
నేటునక్కలలోన • నేర్పడి చిక్కిన, యాఁడులేడిం దనఁగ న•ల్లాడుదాని

తే. నల్లరాఁ దన జడ బహు•వర్ణ నౌరయు, కాంతిజనతో శరస్తున • నుపయుచేఁ
గాఱుమేఘపుల నొప్పారు తొల్లరలంబుఁ, బోని దానిని నెఱమాపు • మెఱిదాని. ౪౩౭

తాత్పర్యము.

మొగమెల్ల నావరించు నట్లు కాలువలుగాఁ గన్నీరు కార్చుదానిని, ఆలోచన లను పరేపడి మిక్కిలి దుఃఖమున శోషించి యెప్పుడు వెక్కి వెక్కి ఏడ్చుచుండుదానిని, తన బంధువుల ముఖములు చూడఁజాలక రాక్షసస్త్రీ సమూహములు చూచుచుండ

దానిని, ఒంటిగా వేటకుక్కలలోఁ జిక్కిన యాఁడులేడివలె నల్లాడుదానిని, నల్లని త్రాచుపామువలె వ్రేలాడి వచ్చుచున్న యొంటి జడతో శరత్కాలము నుదయించిన తారకలు లేని భూమిని బోలుదానిని, స్నానము లేమిచే బురదముగ మూసిన దేహముగల దానిని.

క. వ్యసన మెఱుఁగనిదానిని, వ్యసనంబున మాఁడుదానిఁ • బరమసుఖార్హన్
దన దొఱఁగి ధ్యానపరయై, వసివాడినదాని గని • వనజదళాక్షిన్. ౪౩౯

తాత్పర్యము.

ఇంతవఱకు వ్యసన మెట్టిదో తెలియని దానిని యిప్పుడు తీవ్రవ్యసనముచే మాఁడిపోవుచున్నదానిని, మిగుల సుఖమునకు యోగ్యమగు దానిని, పరచింతలతోఁ జిక్కి మిగుల వాడి దుఃఖించు స్త్రీని,

—• హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని జూచి తనలో వితర్కించుకొనుట. •—

క. కని యీ కృశమలినాంగియె, ఘనుఁ డగు జనకుని తనూజ • గాఁబోలు నటం
చని యీ కారణముల నా,హనుమ వితర్కింపఁ దొడఁగె • స్వాంతమునందున్.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁడు చూచి యీ యాహారము లేక కృశించి పరిమలినగా స్నానము లేమిని మాసిన దేహము గలది సీతగా నుండునా? యని యీ కారణములచే నాలోచింపసాగెను.

క. ఏ రూపముఁ గల సుందరి, నా రావణుఁ డపహరించి • యరుగుచు నుండన్
వారిక గంటిమొ యానాఁ, డా రూపము యీమెయందు • నస్పష్టం గనఁగన్. ౪౪౦

తాత్పర్యము.

ఈమె సీతాదేవియే యని నిశ్చయించుటకుఁ దగినకారణములఁ జెప్పుచున్నాఁడు. మొదటిది ప్రత్యభిజ్ఞ. మొదటఁ జూచిన జ్ఞప్తితో మరలఁ జూచి సరిపోల్చుట ప్రత్యభిజ్ఞ.

౧. అనాఁడు ఋశ్యమూకమున నుండి మేము రావణుఁ డపహరించుకొని పోవుచున్న సుందరి రూపము చూచితిమి గదా. ఆ రూపమే యీమె యందుఁ గానవచ్చుచున్నది.

సీ. పండువెన్నెలఁబోలు • మోము గలదాని, గోలుపులినెడి కను•బొమలదాని
లలితవృత్తములైన • లక్షణంబుల దాని, నిడుద నీలంపు • కురులదాని
నినుల గ్రుంగఁజేసెడికాంతి • నినుమడించెడిదాని, బింబంబు వంటి • పెదవిదాని
సింహమధ్యంబు మా•సిం పుమధ్యముదాని, నొప్పుఁదీర్చిన పాద•యుగముదాని

తే. దోయజంబులఁబోలు క•న్దోయిదానిఁ, బుష్పబాణుని యలివేణిఁ • బోలుదానిఁ
నిండు వెలఁదాలువాఁగను • నిఖిలజగతి, కనుపమాభీష్ట యగుచును • జనెడు దాని.

అర్థములు. యౌవన లక్షణంబులు = స్తనములు. 'యౌవనే చ స్తనే చ స్యాత్ స్త్రీ'-బే యౌవన లక్షణం॥ నానా॥ర॥ పుష్పబాణుని యలివేణి=రతీదేవి. వెలఁదాలు= చంద్రకాంతి, అనుపమాన + ఇష్ట = అసమానమైన ప్రీతిగలది. లోకమున నామె యందప్రియము గలవారు లేరని భావము.

తాత్పర్యము.

పూర్ణచంద్రుని వంటి ముఖము, అందములైన కనుబొమలు, వర్తులములగు స్తనములు, నిడుపాటి నల్లని తల వెండ్రుకలు, చీఁకటిని హరించు దేహకాంతి, దొండ పండువంటి పెదవులు, సింహము నడుమువంటి సన్నని నడుము, తీర్చి నట్లుండు పాదములు, తామరలవంటి కన్నులు గలిగి రతీదేవివలె సుందరమై నిండు చంద్రుని వలె సర్వజనులకు నభీష్టమై యుండుదానిని.

అవివేకు లందును రామచంద్రునిఁ దప్పు పట్టువారు గలరుగాని సీతాదేవిని దప్పుపట్టువారు లేరు.

ఉ. తాపసిఁబోలినదాని, వసు•ధం బడియుండెడిదాని, నూతపుల్
నైపయిఁ బాఁపలేము యునఁ • బర్వఁగఁజేసెడిదాని, ధూమమా
లాపరితాగ్ని నాఁగ విపు•లవ్యథఁ బొంపతి యుండుదాని, మి
థ్యాపరిభూతకీర్తి నిహా•రం బగు నాశను బోలు తొయ్యలిన్. ౨౮౩

అర్థములు. తాపసిఁ బోలినదాని = తపస్సుచేయుచుండుదానివలె నుండు దానిని, పాఁపలేము = ఆఁకు పాము, సమాసంబుల నోప విభక్తికంబుల కీర్ఘ పూర్వకద్విత్వ మువర్ణంబులకు ఖండపూర్వబిందుపూర్వకంబుగను లఘుపూర్వక మువర్ణంబునకుఁ గేవలమును పవర్ణం బగు. పాము+లేము = పాఁపలేము. వేము + చెట్టు = వేఁపచెట్టు. ధూమమాలా = పొగగుంపుచే, పరితాగ్ని = కప్పఁబడిన యగ్ని, మిథ్యాపరిభూతకీర్తి = అసత్యపు టపవాదముచే చెఱుపఁబడిన కీర్తి, తొయ్యలిన్ = స్త్రీని. ఇది మొదలు కులకము.

తాత్పర్యము.

తపస్సు చేసికొను దానివలె, తిండిలేక చాపలులేక నేలఁబడి యుండుదానిని, ఆఁకుపాము బుసకొట్టునట్లు నిట్టూర్పులు విడుచుదానిని, పొగ క్రమ్ముటచే తెలియరాని యగ్నివలె విస్తారతాపముచే నొంపఁబడి యుండుదానిని, అసత్యమైన యపకీర్తిచే చెడిన యాశవంటి దానిని, నొక స్త్రీని.

తపస్సుచేసికొను స్త్రీ యనుటచే యమ సంపత్తి జితేంద్రియత్వము భోగవిరా

గను, తపశ్శక్తియు, బుద్ధిబలము నాఁడుచూచుటచే, కోపించిన హనుమ చేసిన వాఁడెట్లు జీవింపఁడో యట్లామెను చేసినవాఁడు జీవింపఁజాలఁడనియు, ధూమవహ్ని పరితాప్త యనుటచే స్థిర కాంతి కానరాకున్నను మనస్సుగ్నివలె పరిశుద్ధమై యున్న దనియు మిథ్యాపవాదముచేఁ జెడిన కీర్తి యనుటచే నిరంతరము నిందయు లోకింపుచువా రసత్యవాదు లని సూచన—

ఆ. సడలుఁబడిన శ్రద్ధ•మతికి సందిగ్ధ మౌ, స్మృతియు, క్షీణ మైన•సిరియుఁ గలుష
యుక్త మైన బుద్ధి,• యుపహతిఁ గూడిన, కార్యసిద్ధి నాఁగఁ •గ్రాలుచుండె. ౪౪౩

అర్థములు. సడలుఁబడిన శ్రద్ధ = స్థిరపడని శాస్త్రవిశ్వాసము, శాస్త్ర మందుఁ జెప్పిన యీ పని చేసిన నీ ఫలము గలుగు నను నమ్మకమునకు శ్రద్ధ యని పేరు. అట్టి శ్రద్ధ దృఢముగాఁ గుదురకేని శాస్త్రసత్కారము చేయుచున్నా, వలదా; ఫలము వచ్చునో, రాదో యనుకొనుట. హనుమంతుని విషయమున నిట్లే. మునుపు నేను జూచిన స్త్రీవలెనే యున్నది. అయినను ఆమె యౌనో కాదో. ఒక స్త్రీవంటిది గుఱితెలియకనే లోకమున నుండరాదా? యని సందేహము. సందిగ్ధమౌ స్మృతి = మనుస్మృతి లోనగువాని యందలి వాక్యముల కిది సరియైన అర్థమా, యిది సరి యైన యర్థమా యని సందేహించుట. ఇదియు హనుమంతుని సందేహమునే తెలుపు చున్నది. అనఁగా సీతాదేవి స్థితి యట్లున్న దని యెఱుఁగవలయు. క్షీణ మైన సిరి = తఱిఁగిపోయిన సంపద, ఒకఁ డైశ్వర్యయుక్తుఁడై యున్నప్పటి వేషము దరిద్రుఁడై నప్పు డుండదు. అప్పుడు చూచినవా డిప్పుడు చూచినచో వేషము మాఱుటచే వాఁడు వీఁడగునా కాఁడా యని సందేహముతోఁచును. కలుష యుక్త మైన బుద్ధి= బుద్ధి విష్ణుగ్నమై యుండినచో నిశ్చయజ్ఞానము తోఁచును. కల్మషముతోఁ గూడి నప్పుడు యథార్థ జ్ఞానము కలుగదు. సందేహమే తోఁచును. ఉపహతిఁగూడిన కార్యసిద్ధి = విఘ్నముచేఁ జెడిన కార్యఫలము. ఒక కార్యము చక్కఁగాఁ జేసిన ఫలహాని లేదు. అది విఘ్నమై పోయిన నా కార్యము చేసినవాని కా ఫలము ప్రాప్తించదు. అట్లనే సీత సీతాత్వమున కే హానియులేదు. ఆమె సీత యని తెలిసి కొనలేని లోప మా మూఢునిదే. ఆత్మావలోకన మనుటకు ముందు నాత్మజ్యోతివలె తెలియును హనుమంతునకు సంకోచరికవలెఁ గానవచ్చును. దానికి భ్రమపడరాదు, అదియే యాత్మ యనుకొని సంతోషించువాఁడు భ్రష్టుఁడే కావున నానావ్యక్తుల శాస్త్రములు చెప్పిన గుణములచే స్వబుద్ధి బలముచేఁ బరికించి యూహించి నిశ్చ యించుకొనవలెను.

తాత్పర్యము.

స్థిరపడని శ్రద్ధ, సందేహము కలిగించు స్మృతి వాక్యము, తఱిఁగిన సంపద, కల్మషముతోఁ గూడిన బుద్ధి, విఘ్నమైన కార్యఫలము వలె నుండెనాసని.

సీ. కౌసలేయునిఁ బాసి • గావక తపియించి, యసురచేఁ దగఁ జిక్కి • యడలుదాని
వచ్చునా నా ప్రియు • వల్లభుం డని యెను, నలుదెస లీక్షించి • తలఁకుదానిఁ
బాదలుచు నొంటి నై • బెదరి చూచుచు లేడి, కన్నె కన్నులఁ బోలు • కనులదానిఁ
గాలువలై పాఱు • కన్నీటి వఱదతోఁ, బుల్కు పుల్కను గను • బొలుపుదాని
తే. వాడుపాఱిన మోమున • వగచుదాని, నిడువిట్టూర్పు లై పయి • విడుచుదాని
ధూళి గ్రుంగిన మేనను • సోలుదాని, విస్రుదేహమున మలమల • మ్రగ్గుదాని.

అర్థములు. కౌసలేయుఁడు = కౌసల్యాకుమారుఁడు, పొలుపు = అందము.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రుని బాసి జాలిమిని తపించి రావణాసురునిచేతఁ జిక్కి వ్యసనపడు దానిని, నా భర్త వచ్చునా యని నాలుగు దిక్కులు చూచుదానిని, ఒంటరిగాఁ జిక్కి బెదరుచుఁ జూచుచున్న యాఁడులేడి కన్నులవంటి కన్నులు గలదానిని, కాలువలుగాఁ గన్నీరు పాఱుచుండఁగా ఱెప్పల మీఁద మీఁద మూయుచుఁ దెఱచుచుఁ జూచుచుండు దానిని, వాడిపోయిన ముఖముతో దుఃఖించుదానిని, వేఁడి నిట్టూర్పులు మీఁద మీఁద విడుచు దానిని, దుమ్ములో మునిఁగిన దేహముగల దానిని, శోకముచే మలమలమాఁడుచుండు దానిని.

సీ. ఉత్తమాలంక్రియా • యోగ్య యయ్యును మేన, మండనంబులు లేక • యుండుదాని
గారుమబ్బుమఱుంగుఁ • గనిన చుక్కలతేని, వనువున మాసిన • ప్రభలదాని
నభ్యాస మెడలుట • నాత్మ విస్మృతి గన్న, చదివిన చదువు నాఁ • బొరలుదాని
విగతసంస్కారమై • నే యర్థ మొసఁగెడి, పదము నా వికటమై • పరఁగుదాని
ఆ. నగుచుఁ గాన సీత • యనుచు శంకించుచుఁ, గలఁగి చూచి చూచి • కష్టమునను
గారణంబు తెల్లఁ • గలయ నాలోచించి, నెలఁత సీత యనుచు • నిశ్చయించె. ౩౫

అర్థములు. ఉత్తమాలంక్రియా యోగ్య = శ్రేష్ఠమైన యలంకారములకు నర్హురాలు, మండనంబులు = ఆభరణములు, విస్మృతి = మఱపు, విగత సంస్కారమై = వ్యాకరణ ప్రకారము శుద్ధముగాక గ్రామ్యమై, వికటమై = వికారమై.

తాత్పర్యము.

శ్రేష్ఠమైన యలంకారములకు నర్హురాలయ్యును నాభరణములు లేక యుండు దానిని, నల్లనిమబ్బు చాటున నుండు చుక్కవలె ప్రభ మాసినదానిని (చంద్రుని ప్రభ మాయలేదు. మాసినట్లు కా ప్రభ యను భావము లేదు. అట్లులే యిచ్చట) అలవాటు తప్పిపోవుటచే మఱపు దగిలిన చదువు వంటి దానిని (కష్టముపై మరల స్మృతికి దేఁదగిన దానిని) వ్యాకరణ శుద్ధము గాకుండుటచే మఱియొక యర్థ మిచ్చెడి మాటవలె విరుద్ధముగ నుండుదానిని, హనుమంతుఁడు చూచి

యీమె సీత యగునో, కాదో రావణాసురుఁడు బలాత్కారముగఁ దెచ్చి యుంచినదనో భావించుచున్నాఁడు. వానిలో నెవతెయో యేమో యని సందేహించి సందేహించి చూచి చూచి యీమె సీతయే యనుటకుఁ గారణముల నాలోచించి నుదకీమె సీతాదేవియేయని నిశ్చయించెను. ఆకారణము లీ క్రింది పద్యముల వివరింపఁబడును.

—• హనుమ తాను జూచిన స్త్రీ సీతాదేవి యని నిశ్చయించుకొనుట. •—

క. జానకి సొమ్ము లటంచును, మానవపతిఁ దెల్పి పలికె • మా కవి చెల్లన్
గానఁగ నయ్యెడిఁ గుజకొ, మ్మానికరములందు వ్రేలి • కలికికి నటుతన్. ౪౪౩

తాత్పర్యము

తొలుత రావణాసురుఁడు దెత్తికొని పోవుచుండఁ దాము చూచిన స్త్రీవలె నీమె యున్నది కావున సీతయై యుండునని తలఁచి, యొకతేమ పోలి మఱి యొకతె యుండవచ్చును, కావున నది నిశ్చయింపఁ జాలునంత ప్రమాణము కాఁజాలదని తర్కించి యితర ప్రమాణములచే నిశ్చయించుచున్నాఁడు. దీనివలనఁ గేవల ప్రత్యక్ష ప్రమాణము ప్రమాణము గాదని తేర్చుచున్నది. రామచంద్రమూర్తి యిది జానకి సొమ్ము లని తెలిపి మాకుఁ జాలికో యని యున్నయు నీమె సమీపమునఁ జెట్ల కొమ్మలందు వ్రేలాడు చున్నవి.

సీతాదేవి యాభరణములు కపులమధ్యఁ బాఱవైచినపు డొక పర్వుకొని మాత్రము తీసి మూటఁగట్టి వైచెను. ఇచ్చట రెండవ ప్రక్కని తీసి కొమ్మలకుఁ దగిలించినది. ఎవరైనఁ దన్ను వెదకుచు వచ్చిన మొదల వారు వీనిని బట్టి తన్ను గుర్తింతురుగాక యని యామె యభిప్రాయము. ఈమె సీతయే యనుట కిది రెండవ కారణము. దీనినే వివరించు చున్నాఁడు. ప్రత్యక్షమును ననుమానప్రమాణముచే బలపఱచు చున్నాఁడు:

ఉ. చక్కని చేఁతకమ్మలును • జానగుపేరుల్ బాగరుల్ సుకాంతిఁ దెం
పెక్కిన రత్నవిద్రుమము•హిష్ఠవిభాకరభూషణంబులున్
మక్కియు నల్లవాటియును • మానక పెక్కుదినాలు వాల్చుటన్
జక్కఁగ సుత్తరీశ్వరిచె • స్వామి వచించిన సొమ్ములె వ్వనిన్. ౪౪౭

అర్థములు. చక్కని చేఁత = నాణెముఁగ చేసిన, రత్నవిద్రుమ = రత్నములయుఁ బగడములయు, మహిష్ఠ = మిక్కిలి గొప్పదగు, విభాతి = కాంతికి, ఆకర = స్థానమైన, భూషణంబులన్ = సొమ్ములు, మక్కియు = ముక్కిక యయ్యెను.

తాత్పర్యము.

చెట్లకొమ్మలందు సొమ్ములు వ్రేలాడుచున్నవి నిజమే, అవి యీమెవియే

యని యెట్లు నిశ్చయింప వచ్చును? అని సందేహించి దాని నివర్తి చేసికొను చున్నాఁడు. నారాయముగాఁ బనిచేసిన కమ్మలు, బాగడలు, రత్నములు, పగడములు వీనిచేఁ బ్రకాశించు భూషణంబులు ఇవి ముఱికియయి నల్లవాఱి కూడ చాలదినములు ధరించుటచే నవి యామె దేహముమీఁద గుర్తు లేర్పఱిచినవి.

అనఁగా నచ్చట శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీత సొమ్ములివి యని నేనిని జెప్పెనో యవి ధరించియుండిన దేహమునం దెట్టి గుర్తులు పడియుండునో యాగుర్తు లీమె దేహమునం దున్నవి. పనిలేనప్పుడు సొమ్ములు తీసిపెట్టుటకుఁ బెట్టెలు లేకుంటచే దేహమునందే విడువక ధరించి యుండుటచే దేహమునఁ గాయలు కాచె నని భావము. సీతాదేవి పాఱవైచినవి కాక యప్పుడు తొందరకుఁ దీయుటకు సాధ్యము గానివి దేహమందే యుంచుకొనెను. రామచంద్రమూర్తి తాను జూచిన నగలు గాక సీతాదేవి దేహముమీఁద నింకను నీ యీ సొమ్ము లుండెనని చెప్పెను. ఆ సొమ్ము లిందున్నవి. ఇది యాప్తవాక్యము.

క. అక్కడ నేఁ జూచిన నగ, లిక్కడఁ గనరావ; యున్న • విట నచ్చోటన్
 జిక్కని సొమ్ములె; కీనిక, నొక్కింతయు సందియంబు•నొనరదు చూడన్. ౪౪

తాత్పర్యము.

అక్కడ నే నేయే నగలు చూచితినో యా నగ లిచ్చట లేవు. ఇక్కడ నుండు నవి యచ్చట లేవు. ఇందు సందేహములేదు. అనఁగా నక్కడ నెడమ చెవి, ఎడమ ముక్కు, ఎడమచేయి, ఎడమ కాలికిఁ బెట్టుకొను సొమ్ములుండిన నిక్కడ నవి లేవు. ఇక్కడ కుడి ప్రక్కవే యున్నవి.

మఱి యెవ రైనను దన సొమ్ములు చెట్లకుఁ దగిలించె ననిన నిట్లుండుటకుఁ గారణములేదు. కావున నందు నేను జూచిన సొమ్ము లీమె ధరించినవే.

చ. పసిమికడానిడాలున కు•ళుం బయి యప్పుడు వోవు వేళ నా
 కసమున నుండి డాలుచు న•గంబునఁ గొంచెక చిక్కుపెన్ని తా
 నెనఁ గపిపం క్తి చూడఁగను • ప్రేలిన చీరయు మేలిసొమ్ములున్
 వసుమతి నీమెయే విడిచె • వంచనతే నొకయింత యేనియున్. ౪౫

ఇఁక మూఁడవ కారణ మూహించు చున్నాఁడు.

అర్థము. పసిమికడాని డాలు=పచ్చని బంగారు కాంతి, కొంచెక=కొంచెము.

తాత్పర్యము.

ఈమె యిప్పుడు పోవు సమయంబున నీమె వైచుటచే నాకసంబున నుండి పడుచు చెట్లకొమ్మలకుఁ దగులుకొని కొంచెము చినిగి కోఁతులు చూచుచుండఁగా పడిన పచ్చని బంగారు వన్నెగల యుత్తరీయము సొమ్ములు నీమెయే విడిచెను.

ణంబును మోసములేదు. సుగ్రీవుఁడు సీతాభూషణములను శ్రీరామునకుఁ జూపినప్పుడవి చెడక యుండెను. ఆకాశమునుండి క్రిందికి వైచినప్పుడు సొమ్ములు విఱిగి తునుకలై పోకుండునా యను సందేహమును వాల్మీకి యిచ్చటఁ బరిష్కరించుచున్నాఁడు. సీతాదేవి బండలమీఁదఁ బాఱవైవ లేదు. చెట్టుమీఁదఁ బడునట్లు మూటను వేసెను. అది చెట్టు కొమ్మలయఁ దగిలి యచ్చటనుండి నేలఁబడెను, గావున సొమ్ములు తునుకలు గాలేదు.

క. చిరకాలం బీ వసనము, ధరియింపం బడుట మాపు • తగిలియు రంగుల్
బరికింపఁగ నా చీరకు, సరిదై యెప్పారె కాంతి • సంపద వన్నెన్. ౪౫౦

తాత్పర్యము.

అది యెట్టులందువా? అక్కడ చీరకొంగే పచ్చని వన్నెగలదో యీ పచ్చని వన్నెగలది గానే యీయమె చీరయున్నది. అయినను ఇది చిరకాలము ధరింపఁబడుటచే నునుపు లేకుండుటచే నీచీర రంగు మాసినను కాంతియందును వన్నెయందు నా చీరను పరిపోలి యున్నది.

ఉ. ఈ కనకాంగి రాము హృద • యేశ్వరి దీనెని మారవిప్రవా
సాకుల యయ్యె రాముహృద • యంబున నెప్పుడుఁ బాయ కున్న, న
శోకము రామచంద్రు నెడఁ • దోఁచు సురూపము నంగసౌష్ఠవం
బీ కువలాక్షి యందుఁ బరి • దృశ్యము లయ్యెను యుక్తమే కదా! ౪౫౧

ఈమె సీతయే యనుటకు మఱికొన్ని కారణములు చెప్పుచున్నాఁడు.

అర్థములు. మార విప్రవాసాకుల = మార దేశమున మగని విడిచి కలఁతచెందినది, సురూపము = సౌందర్యము, అంగసౌష్ఠవము = అవయవ పరిపూర్తి, పరిదృశ్యము లయ్యెను = చక్కఁగాఁ గానవచ్చుచున్నవి, యుక్తము = న్యాయము, రాము హృదయంబునన్ = రామునిన్ దన హృదయంబున - అఃయు, తాను రాముని యొక్క హృదయమునందుండి యనియు నర్థము గ్రహింపవలెను. ఇట్లు చెప్పుటచేఁ బరస్పరానురాగము చెప్పఁబడెను. ఈ యర్థము బాలకాండమున ౧౬౬వ పద్యము నందు 'శ్రీరఘురామ చంద్రుఁడును....మనం బా రమణీలలామ పయి నారసి కూరిమి నిల్పి యామెయున్ గూరిమిఁ జేరియుం డెఁగఁ గూర్చి మనంబు సదా హృదీశుపై" అని చెప్పఁబడెను.

ఇట్లు చెప్పుటచే శ్రీరామచంద్రునకు హృదయేశ్వరి సీతాదేవి, శ్రీ సీతాదేవి హృదయేశ్వరుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యని యేర్పడెను, ఈకారణమున నిరువురు నేకాభిప్రాయము గలవారే యని యేర్పడు చున్నది. ఆమె యూహ వసినది ఆయన తారసము, ఆయన తలంచినది యామె కామనము. సీతానుగ్రహము వచ్చిన రామానుగ్రహము వచ్చినట్లే. రెండవ వారి యందు సమానముగానే యుండవలెను.

తాత్పర్యము.

ఈమె సీతయే యనుటకు నాలుగవ కారణ మే మనిన:— ఈమె రాముని హృదయేశ్వరి. రాణి కావున దూర దేశమందు మగని విడిచి యుండినను రామచంద్ర మూర్తి హృదయమునందు వదలక నిలిచియున్నది. రాముని కెక్క హృదయమునందు నీమె యుండఁబోయున్నది. ఇంక నైదవకారణ మేమన - సాముద్రికశాస్త్రప్రకారము రామునం దేయవయవసౌష్ఠవము గలదో యట్టి సౌష్ఠవముగలవానికి నట్టి యవయవ సౌష్ఠవము గలది భార్యగా నుండవలయునో, యట్టి యవయవసౌష్ఠవ మీమె యందుఁ గానవచ్చుచున్నది, కావున శాస్త్రప్రకార మాయన కీమెయే భార్యయయి యుండ వలె, నీమె కాయనయే భర్తయై యుండవలెను. ఇది న్యాయ్యమే కదా. ఇది శాస్త్రప్రమాణము.

ఈ పద్య మందు శ్రీరామచంద్రుని నడుగోరు నంగసౌష్ఠవము లీ కమలాక్షి యందుఁ బరిదృశ్యము లయ్యె నని సీతారాముల కైక్యము చెప్పఁబడెను. మగవాని చిహ్నము లాఁడుదానియందు, నాఁడుదాని చిహ్నములు మగవాని యందున్న వని చెప్పరాదు. కావున నిక్కడ సామ్యమే గ్రహింపవలెను.

క. శ్రీరాఘవుఁ డీమెకొఱకుఁ, గారుణ్యం బానృశంస్య•గరిమయుఁ గను ద
య్యారమణిశోకము మదనుఁడు, గాఱింపఁగ నేఁగునట్టి•కాంత యి దేమూ. ౪౫౨

అర్థములు. కారుణ్యము=దయ, ఆనృశంస్యము = క్రూరత్వము లేకుండుట, వేఁగు = పరితపించు.

తాత్పర్యము.

పైఁగడ వివరించిన నైదుకారణములచే నీమె రాముని భార్య సీతాదేవియే యని నిశ్చయించుచున్నాఁడు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యేమె నిమిత్తము దయ, యక్రూరత్వము, వారింపరాని శోకము, కామము బాధింపఁగాఁ బరితాప పడు చున్నాఁడో యామె యీమెయే. రామచంద్రమూర్తి భార్య నిమిత్తమై శోకించుట కీ నాలుగు కారణములు. ఇవి క్రింది పద్యమున వివరింపఁబడు చున్నవి.

సీ. ఆపదవేళల • నంగన నొక్కఁడు, గ్రోవలే దనెడి కా•రుణ్యమునను
నన్ను నమ్మినదాని • కిన్ని పాట్లబ్బెన, నైఁచితి నను నానృ•శంస్యమునను
సర్వాంగలక్ష్మిని • సకల కోల్పడితిఁగా, సుందరి ననియెడి•శోకమునను
నొద్దలే దాయెఁగా • నొప్పులకుప్ప నా, ప్రియ యన్న వెరవేఁకి•వేఁకరమున

తే. సకల యీ నాలుగింటను • సడలు చుండు
రామచంద్రుండు హృదయ విరా•మయుండ
నిలిచె నీమెయుఁ బతియంద • నిలిచె మనముఁ
గాన బ్రదికెరి వీరలు • గడియ నైన. ౪౫౩

అర్థములు. అర్ధాంగలక్ష్మిని = తనదేహమునందు సగభాగమైన దానిని, కోల్పడితింగా = పోఁగొట్టుకొంటిని, రూ. కోలుపోవు - కొల్లపోవు - కోల్పోవు. వెరవేఁకి వేఁకరముసన్ = విరహాజ్వరముచే.

అర్ధాంగలక్ష్మి - 'లోకే వేదే చ శాస్త్రే చ ధర్మశాస్త్రేషు చైవ హి, శరీరార్ధం స్మృతా జాయా. పుణ్యాపుణ్యఫలే సమే.

లోకవ్యవహార మందు వేద మందు స్మృతు లందు ధర్మశాస్త్ర మందు భర్త దేహములో సగము భార్య. అట్లులే పుణ్యాపాపములందు సని యర్థము.

అర్ధో వా ఆత్మనో యత్పత్నీ॥
శాస్త్రప్రయోగా ద్వివిధాచ్చ వేదా
దాత్మాహ్యానన్యః పురుషస్య దారాః॥

ద్వేధాకృత్వాత్మనో దేహ, మర్ధేన పురుషోఽభవత్ । అర్ధేన నారీ తస్యాం స విరాజ మసృజత్ప్రభుః॥ మను సైనైవ రేమే తస్మా దేకాకీ నరమతే । సద్వితీయ మైచ్ఛత్ । సహైతావా నాస యథా స్త్రీపుమాంసౌ సంపరిష్వక్తౌ । స ఇమే మేవా త్మానం ద్వేధా పాతయత్తతం పతిశ్చపత్నీచాభవతాం తస్మాదిద మర్ధబృగల మివ స్వ ఇతిహస్మాహ యాజ్ఞవల్క్య స్తస్మాదయ మాకాశః స్త్రియా పూర్యత ఏవతాగ్ం సమభవ త్తతో మనుష్యా అజాయంత । బృహ. వా. ౪. బ్రా, ౩ వ మంత్రము.

యో భర్తా సా స్మృతాంగనా । మను ౯. ౪౫.

యోభర్తా సైవ భార్యా స్మృతా - వాజసనేయ బ్రాహ్మణము.

కస్సవితా? కా సావిత్రీ? పురుష ఏవ సవితా, స్త్రీ సావిత్రీ యత్ర పురుష స్తత్ స్త్రీ । యత్రవా స్త్రీ సపురుష । తేద్వేయోనీ ఏకమేకం మిథునమ్॥ సావిత్ర్యుపనిషత్తు.

ఈ ప్రమాణములు పురుషునిలో సగము భార్య యని చెప్పుచున్నవి. కావున భార్యా భర్తృ సంబంధము జన్మాంతరము లందును తప్పదు. ఈవిషయ మయోధ్యా కాండము నందుఁ గిష్కింధాకాండము నందుఁ జర్చింపఁ బడెను.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాదేవికై దుఃఖించుటకు హనుమంతుడు నాలుగు కారణములు చెప్పుచున్నాఁడు.

౧. పురుషుఁ డగువాఁడు ఆఁడుదియును ఆశ్రితులు విన్నంత మాత్రముననే దన ప్రాణమిచ్చియైన వారిని రక్షింపవలయును. ధర్మశాస్త్రమిట్లుండఁగా నాపద నొక్క లేమిటి నాదానిని నేను క్షత్రియుఁడనై యుండియుఁ గాపాడలేక పోయితిని గదా యను సర్వ భూతదయ.

౨. ఆ స్త్రీయైనను అన్యస్త్రీ గాదు. నేను దన్ను రక్షింపఁ గలవని నన్నే తన రక్షణాభారము నామీఁద వైచి నేను రక్షణము కొరకు సర్వ సౌఖ్యములు వదలి యన్ని కష్టములు పడుచు నా వెంట వచ్చినది. అట్టి దానికి నెట్టి కష్టము రానీయక కాపాడవలసి యుండఁగా నిన్ని కష్టము లామె పడుచుండినను ఆశ్రయ మును నేను చేరగాని వలె సహించితిని. నే నెంత క్రూరుఁడను ?

౩. నన్ను నమ్మి వచ్చినది బానిస కాదు. రక్త బంధువు కాదు. నా దేహ ములో సగమైనది. నా కుడిభాగము నేను రక్షించుకొను విధముగా నెడమ భాగము రక్షింపవలయును. అట్లు రక్షింపకుండిన నాకేమి హాని ? అంతటి భారము నాయం దుండియు నటువంటి సుందరిని జారవిడిచికొంటిని. నా దేహము నే కాపాడుకొన లేనివాఁడను. నే నేమి మగవాఁడను, నే నేమి క్షత్రియుఁడను ?

౪. మాకుఁ బరస్పరానురాగ ముండినను, లేకుండినను అది భార్య-భర్తవ్య యుని, నేను భర్త - పతి యుని యుండు వలన దానిని భరింపవలసిన పాలింపవలసిన భారము నాయం దున్నది. అంతమాత్రమే కాదు. సీతాదేవి యొప్పుల కుప్ప. సమస్త సద్గుణరాశి. అవగుణము లేనిది. ప్రియురాలు. నాయందు ప్రేమగలది. ఇట్టిది సమీపమం దుండినను 'ఒకరిభార్యా సమేతుఁడై యున్న వాని కెంత లాభమ లయ్యెను నెఱుఁగవలెను' అన్నట్టు లామె సాన్నిధ్యమాత్రమే నా కష్టములు కష్టములుగాఁ దోఁపనీయదు. విశేషము లేకున్నను ఆమెతో నింపుగా మాట లాడుచుండినను చాలు. అదియు లేకుండఁ జేసికొంటిని గదా. లక్ష్మణునకు వలె వెంట లేకుండిన నే వ్యస నము లేదు. ఉండిపోయిన దుఃఖ మెక్కువ. ఈ వియోగము నే నెట్లు సహింతు నని మొదటి మదన తాపమునను.

ఈ నాలుగింట రామచంద్రమూర్తి బాధపడుచున్నాఁడు. ఈ నాలుగవది లేకుండిన రామచంద్రమూర్తి నపుంసకుఁడో, మందుఁడో, మనుష్య స్వభావ శూన్యుఁడో యని చెప్పవలసి యుండును. ఈ కారణములచే రామచంద్రమూర్తి కేవల కాముఁ కుఁడై దుఃఖింపలే దని యేర్పడుచున్నది. రామచంద్రమూర్తి యామెయందుఁ దన మనస్సు నిలిపెను. ఈమె రామచంద్రమూర్తి యందు మనస్సు నిలిపెను. కావున వీరి మనస్సు లెన్నటు న్యాయముగా మండవలయునో యున్నటనే యున్నవి. దేహములు మాత్రము వేఱుగా నున్నవి కాని మనస్సు లేకముగా నున్నవి. కావుననే వీ రిరువురు బ్రతుకఁ గలిగిరి. అయిన మనస్సు ఈమె యందు లేకుండినను ఈమె మన స్సాయన యందు లేకుండినను ఇరువురు మరణించి యుందురు. జీవాత్మ పరమాత్మల కీ సంబంధము నెఱుంగునది.

౫. ఎంతటిదుష్కరమును ధీరా, కాంచుఁడు ఘటించుచె సేమెఁ ॰ గనరయు బ్రదికెన్ వంతావ్యథఁ జిక్కుచును, వింటి గ దే మిగుల రాము॰విభుఁడరిరింబుల్. ౪౫౪

అర్థములు. దుష్కరము = చేయుటకు మిగులఁ గష్టమైనది.

తాత్పర్యము.

ఈమెతో సరస సల్లాపము లాచరించిన రోజు, సంభోగించి యుండినను మాసము, కనులకైనఁ జూడక యీమెను విడిచి యిన్ని దినములుగ బ్రదికి యున్నాఁడే. బ్రదికి యుండుటే కాదు, చింతచే బాధపడ కున్నాఁడే. రామచంద్రమూర్తి యెంతటి యసాధ్య కార్యమును జేసెను.

ఆయుష్షు తన స్వాధీనము గాదు. కావున బ్రదికియున్నాఁ డనుకొందుము. చింతచేతఁ గూడ కృశించకున్నాఁడే. ఏమువలెనా యుండునా. ఏమువ్వన లేదు. ఏమాత్రము ప్రేమగలవారు పోయినను దుఃఖము వచ్చును. అంతియు కాని యట్టి దానిని బోఁగొట్టుకొని యీమెవలె నిద్రచాలించెనా? ఆహారము చాలించెనా? పరుపు పెట్టెనా? ఈ వియోగమునకుఁ దగినంత కార్యమేమి చేసెను. రామచంద్రమూర్తి వనవాసి మునుల నాశ్చర్యకరమైనదే. ఏమి యీయన యింద్రియ జయము. ఋశ్యమూక మందు రామచంద్రమూర్తి యీమెకై యేడ్చుచుండుట చూచి యయ్యో యింతటి ధీరోదాత్తుఁడు మహానుభావుఁడు ఒక యువతికొరకై గా విలపించుచున్నాఁడే. ఎంత కామదాసుఁడు, ఎంత యింద్రియపరవశుఁ డని తలంచితిని గాని యీమెను జూచిన తరువాత రామచంద్రమూర్తి పాషాణహృదయుఁ డనియే చెప్పవలసి యున్నది.

రాముఁడు భూకాంతుఁడు గనుక బ్రదికెను. 'నిందు మనంబు నవ్యనవనీత సమానము, పల్కు దారుణాఖండల శస్త్రతుల్యము, జగన్నుత విప్రులయందు నిక్క మీ రెండును రాజులందు విపరీతము' రాజులకు వాక్కు తీపిగాని, మనస్సు వజ్రకఠినము. కావున బ్రదికెను. భూకాంతుఁడు అచేతనమైన భూమిని అశ్వగజరథాదుల నాక్రమింపఁ జేయువాఁడే కాని ప్రణయపాత్రమైన భార్యను రంజింపఁ జేయు నంతటి రసికుఁడు గాఁడు కావున బ్రదికెను.

బ్రదికెన్ = బ్రదికియున్నాఁడే. అది యాశ్చర్యము. సీతాదేవిని విడుచుట వలన నెంత దుఃఖము కలుగవలయునో యంత దుఃఖము రామునకున్న నెవల బ్రదికియుండునా? బ్రదుకక యేమి చేయు ననెదవు? ఆత్మహత్య చేసికొను ననెదవా? అక్కఱలేదు. ఈమెను విడుచుటవలన నెంతదుఃఖము కలుగవలయునో యంతదుఃఖము కలవాఁ డయ్యెనేని ప్రాణములు తమంతటఁ దామే యీశరీరమును విడిచి కాలువన్న యింటిలో మనుష్యులుండక పోవునట్లు పోయి యుండును. ఈయన ప్రయత్న మక్కఱనే లేదు. అట్లైన సీత ప్రాణ మేల పోలేదు. ఆమెకు దుఃఖము లేదనెదవా అందు నేమో? సీత పరతంత్ర, భర్తయాజ్ఞ లేక మరణించుటకు నధికారము లేదు. ఆమె దేహము, ప్రాణము రాముని సొత్తే. ఆమె నెట్లు పోఁగొట్టం గలదు. అవి పోయెద మన్నను నామె బిగఁబట్టవలెను. రాముఁడు స్వతంత్రుఁడు. దేహము వదలిపెట్టవలసి యుండెను. వదలిపెట్టక బిగఁబట్టి యున్నాఁడే. అదియే యసాధ్యకార్యము.

అన్యత్ర భీష్మా ద్గాంగేయా । దన్యత్ర చ హనూమతః ।
హరిణీఖురమాత్రేణ । చర్మణా మోహితం జగత్.

గంగానందనుఁడైన భీష్ముఁడు హనుమంతుఁడు వీ రిరువురు తప్ప తక్కిన ప్రపంచ మంతయు నాఁడు జింకగిట్టంత చర్మమునకు మోహపడియున్నదియని జితేంద్రియుఁడని ప్రసిద్ధిగన్న హనుమంతుఁడుకూడ రామచంద్రమూర్తి సీతాదేవిని విడిచియుండుట చెడు కార్యమని నిందించుచున్నాఁడు. ఎంతటి దుష్కరమును రామవిభుఁడు సలిపెను. ఎంతటి దుష్టకార్యమును రామభూవిభుఁడు చేసెను. ఏమి చెడుకార్యము చేసె ననుదువా? ఏ స్త్రీకొఱకు విడిచి యల్పకాలమైన మాయామృగము వెంటఁ బోయెను. సీతాదేవి కోరినదిగదా పోయెను, అందువా? సీతాదేవి స్త్రీ. బుద్ధి చపలత స్త్రీస్వభావము. 'పెద్దలమాటలు వినక ... బుద్ధి' యన్నట్లు వారు కోరికలు కోరుదురే కాని దానివలన వచ్చు మేలు కీడు నాలోచింప శక్తిగలవారు గారు. నిజముగ నీవు నిరాడంబర ప్రేమయే యుండిన సీతను విడిచి తుచ్ఛమృగమునకై పోవుదువా? ఆమె కోరిక నెఱవేర్చవలసి యుండినఁ దానే పోవలయునా? లక్ష్మణుని బంపరాదా! అది మారీచుఁడని నీవు నన్ను అచ్చటినుండియే కాకాసురునిపై వేసినట్లు బ్రహ్మాస్త్రము వేయరాదా? అటుచేయక, యిటుచేయక యామెను విడిచి పోయెనే. అదియే దుష్టకార్యము. అట్లు చేసినకదా యిప్పుడు నీవు నింత కష్టపెట్టు చున్నాఁడవు. రాముఁడు గనుకఁ జేసెను. రాముఁడనఁగా క్రీడారమణీయుఁడైన యాకార మును గలవాఁడే కాని లోపలఁ దెలివి తేటలు గలవాఁడు కాఁడు. కనుకనే కదా నీవు పురుష వేషము వేసికొన్న స్త్రీవంటివాఁడవని సీత చెప్పెను. అంతటి తెలివి లేని వాఁడైనను భూకాంతుఁ డెట్లయ్యె ననుదువా. విభుఁడు గదా. వి + భు = భూ సత్తాయాం అన్నట్లు సామర్థ్యము లేని వాఁడు గదా విభుఁడు. అది యే ట్లనెదవు? ప్రేమము తెలివితేటలు సామర్థ్యము లేనివాఁడు తన తోడ నరణ్య మునకుఁ దీసుకొని వచ్చెనా యందు వేమో? ప్రేమగలవాఁడయ్యే నేని నే నరణ్య మునకుఁ బోయెద ననఁగానే నేను వచ్చెద నని సీతాదేవి చెప్పినట్లు చెప్పక నీవు నా వెంట రావల దనునా? ఇది ప్రేమగలవాని లక్షణమా? ఆమె యాయనయం దెంతటి ప్రేమగలదో కావున నీయనను విడిచి యుండలేక వెంట వచ్చెదనని పోరాడి బలాత్కరించి సాధించెను. ఆమె పోరాటము పడలేక తీసుకొని వచ్చెనుగాని లేకున్నఁ బదునాలుగేం డ్లామెను విడిచియుండ ప్రయత్నించెను గదా. ఇదియా ప్రేమలక్షణము. పదునాలుగేం డ్లుండఁ గలవానికిఁ బదినెల లేమి లెక్క? కావున రాముఁడు చేసినది చెడుకార్యమే. అక్కడ రాముఁ డిప్పటివలెనే యెంతయు నిజమైన నిరాడంబర ప్రేమ గలవాఁడని తలఁచితిని గాని యామె యుండు స్థితిఁ జూచిన నాకు నిష్ఠురుఁడాయన దయలేనివాఁడనియే తోఁచుచున్నది.

ఘటియించెన్ = ఎంత మహిమాలినవాఁడైనను ననసంసారమును దాను

తెలుచుకొనునా యందువేమో ! తెలుచుకొనునా యని సందేహమేల ! ఘటి యించెన్=చేయనే చేసెనుగదా. ముంకేటి శంకగాని కద్ద మేల ! తన తెలివిలేమికిం దా ననుభవించునుగాక ! నిష్కారణముగ నిటువంటి నిష్పాపను నింత కష్టములపాలు చేసెంగదా. దానికై నే నేడ్చెదను !

తన తండ్రి కాముకుండై భార్యకు వశపడి తన్నిట్లు కష్టపెట్టె ననికదా రాముఁడు చెప్పెను. (అయోధ్య స.) తానో భార్యయం దుంచవలసిన ప్రేమ యుంచకకదా నిష్కారణముగ నీమె నింత కష్టపఱచెను. తమ్ముఁడు, పెండ్లా మిరువురు తనకు సేవ చేయ నుండినను ఊరువిడిచి రావలయుననిన నంత కష్టపడినవాఁ డొంటరిగ మనుష్య ముఖదర్శన ప్రాప్తి లేక రాక్షసులచేతిలోఁ జిక్కి యెంత కష్టపడుచున్నదో యాలో చించెనా ? కావున రామచంద్రమూర్తి చేసినది చెడుకార్యమే. ఏల యిట్లు చేసెను! ప్రణయవిద్య యందు నాయనకు ఓనమాలుకూడ రావు. గనుక ప్రణయ మనునది తెలియక చేసెనేకాని తెలిసి చేసినవాఁడు కాఁడు.

దుష్కరమును = భార్యను విడిచియుండుట దుష్కరమేని లోకములో భార్యలులేనివా రెందఱు లేరు. వా రందఱును దుష్కరమును జేసినవారా ? కారు. 'అనన్యా హి మయా సీతా భాస్కరేణ ప్రభా యథా' సూర్యునకు నెండవలె సీత నా కనన్య; నన్ను విడిచి యుండదు; ఆమెను విడిచి నే నుండను అని చెప్పినవాఁడు కదా రాముఁడు. ఎండనువిడిచి సూర్యుఁ డుండుట సుకరమా! ఎండను విడిచి సూర్యునివలె సీతను విడిచి రాముఁ డుండుట దుష్కరము కాదా. ఎండలేని సూర్యుఁడు తేజోహీ నుఁడు, పూజ్యుఁడు కాఁడు. ఎండవలని మేలునకై కదా లోకులు సూర్యుని బూజిం చుట. ఎండలేని సూర్యుని నెవరు పూజింతురు. అట్టులె సీతాదేవి తనతోడ లేదేని దాను తేజోహీనుఁడు, అపూజ్యుఁడు అని కూడ నాయనకుఁ దోఁచినది కాదు కదా. అట్లయిన నెట్లు విడిచి యున్నాఁ డనిన, భూకాంతుఁడు గనుక భూమి (రాజ్యము) ఆయనకుఁ గాంతము = ప్రియమైనట్లు సీత కాలేదు. కావున మృగమువీఁది కాంక్షచే సీతను విడిచి పోయి నట్లు రాజ్యకాంక్షచే సీత నుపేక్షించెను.

క. ఎంతటి దుష్కరమును దుర్దాంతపరాక్రముఁడు సల్పె • రాముఁడు సీతా
కాంత మదిరాయతాంబక, చెంతను లేకున్నఁ ద్రుటియు • జీవముఁ దాల్చెన్.

అర్థములు. దుర్దాంత పరాక్రముఁడు = అణఁపరాని విక్రమము గలవాఁడు, మదిర + ఆయత + అంబక = సారాయము వలె మోహింపఁజేయు దీర్ఘములైన నేత్రములు గలది. త్రుటియు = అల్పకాలమైనను.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి నిజముగ దుష్కరకార్యమే చేసెనని దృఢపఱుప, దానినే మఱియొక విధముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు. 'అదరా ద్వ్యుక్తి' యని కలదు గదా.

దుర్దాంత పరాక్రముఁడు = అణఁపరాని పరాక్రమము గలవాఁడు. ఇచ్చట శత్రువుల కని చెప్పుట యప్రస్తుతము. ఇచ్చట శత్రువు లింద్రియములే. ఇంద్రియము లను వణఁపరాని మనోబలము కలవాఁడు కావుననే కామమునకు వశపడక బ్రదుకఁ గలిగెను.

మదిరాయతాంబక:— మదిరా = సారాయమువలె, మత్తును గలిగించు, ఆయత+అంబక=దీర్ఘములైన కన్నులుఁ గలది. మదమనఁగా సంతోషము. సంతో షాతిశయముచే దేహము దెలియకుండఁ జేయునది మదిర, అట్టి గుణముగల దీర్ఘ నేత్ర ములుగలది. సారాయము ద్రావిన వానికి దేహము తెలియకపోవునట్లు లామెకన్నులు చూచిన నంతటి సంతోషము గలుగు నని భావము. సారాయమువలెఁ ద్రాగ వలసిన పనిలేదు. దగ్గఱ నుంచుకొని చూచుచుండినఁ జాలును. దానివలె నల్పకాల ముండునది కాదు శాశ్వతముగ నుండునది. చెంతను లేకున్న = అనుభవింపక పోయినను ఊరక సమీప మందుండినను జాలును. త్రుటియున్ = మత్తు వస్తువులు సేవించువారు దానిని వేళకుఁ దీసికొనక క్షణ మాలసించినను వెఱ్ఱి యెత్తినట్లయి మిగుల బాధ పడుదురు. విశేషాభ్యాసముగలవారు చావనే చత్తురు. అట్లుండ నిన్ని సంవత్స రము లనుభవించుచుండి యిప్పుడు తటాలున నీమెను వదలి క్షణమైన నెట్లు బ్రదుకు చున్నాఁడు. ఇది దుష్కరమే కదా. సారాయము మనుష్యుఁడైన వానికెట్టివానికైన దేహ విస్మృతి కలిగించి తబ్బిబ్బు పడఁజేయును. బండమీఁద బోసిన నే మగును ? అట్లులే యీమె కన్ను లాయనకు మత్తు కలిగింపలేను. కావున ఆయన హృదయము గుండో, రాయియో యై యుండవలెను.

జీవముఁ దాల్చెను=జీవుని ధరించెను. శివితేశ్వరి యగు నామె పోయినపిమ్మట నాకేమిపనియని జీవుఁడు పోవఁదలఁచినను బోనీయక బిగఁబట్టెను. ఇదిదుష్కరమేకదా. ఇంతటి యసాధ్యకార్యములు సాధించు రామచంద్రమూర్తి సామాన్యుఁ డని యెట్లు చెప్పవచ్చును. ఇది చేయఁగలిగినవాఁ డెంత యసాధ్యమైన కార్యమైనను జేయఁ గలవాఁడే.

దుష్కరమును హేమాహేమీలు ఘటాఘటీ లగు వానరు లందరు మాచేతఁ గాదు మాచేతఁగాదని చెప్పినదానిని సముద్రముదాటి లంక ప్రవేశించి రావణునకు దెలియకుండ లంకయంతయు శోధించి సీతను జూచి నేనే యసాధ్య కార్యమును జేసితి నని గర్వించితిని కాని రామచంద్రమూర్తి చేసిన కార్యము నెదుట నేను జేసినది గొప్పగాదు.

క. అని జానకిఁ గని పావని, మనమున సంతోషమగ్న•మానసుఁ డగుచున్
ఘనుఁ బ్రభుని రాము నెంతయుఁ, గొనియాడె నదెంతవాఁడొ•కో యతఁడనుచున్

తా త్ప ర్య ము.

అని తలఁచుచు జానకీదేవిని జూచి మాసినచీరతో స్నానములేని దేహముతో నిద్రాహారములు విడిచి భర్తనే ధ్యానముచేయు నిట్టి పరమపతివ్రతను జూచు నదృష్టము నాకుఁ గలిగెఁగదా. వానరు లందఱు బ్రదికిరిగదా. సుగ్రీవుఁడు కృతజ్ఞుఁ డయ్యెఁ గదా. రామలక్ష్మణుల కార్యము నెఱవేఱెఁ గదా యని సంతోషములో మునిఁగిన మనస్సు గలవాఁడై ఘనుఁడును ప్రభువును నగు రామచంద్రమూర్తిని 'ఆహా యీయన యెంత గొప్ప వాఁడో, గాకున్న నిట్టిస్త్రీకి భర్త యగునా! ఎంతటి జితేంద్రియుఁడు గాకున్న నీమెను విడిచి బ్రతుకునా ? ఎంతటి ప్రభువు = సమర్థుఁడు గాకున్నఁ బోనున్న ప్రాణముల నిలుపఁ గలుగునా ? ఇంత కార్యము చేయఁగలుగునా? ప్రభుః = ప్రభవతి సమర్థో భవతీతి ప్రభుః - భూ సత్తాయాం - సమర్థుఁ డగువాఁడు ప్రభువు. అని రామచంద్రమూర్తి సామర్థ్యమును బొగడెను.

—• ౧౬-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు సీతాదేవి స్థితికి దుఃఖించుట. •—

ఉ. రాము గుణాభిరాము నల•రామ నుతించి ప్రశంసితవ్యఁ జిం
తామథితాత్ముఁ డై పవన•నందనుఁ డశ్రులు గ్రమ్మ కన్నులన్
రాముని దేవిఁ గూర్చి యపు•డా యనుచున్ విలపించి మూర్త మి
ట్లా మహిమాఢ్యుఁ డుండి తద•నంతర మి ట్లని యేడ్చె దుఃఖియై. ౭౫౭

అర్థములు. గుణాభిరామున్ = గుణములచే నభిరాముఁ డగు వానిని, అల= ప్రసిద్ధికెక్కిన, ప్రశంసితవ్యన్ = గుణములచేఁ బొగడఁ బడఁదగినదానిని, ఆయన రాముఁడు, ఈమె రామ; ఆయన గుణాభిరాముఁడు, ఈమె ప్రశంసితవ్య కావున నిరువురు సమాను లని భావము. సీతారాములు గుణము లందు సమానులు. వాత్సల్య సౌలభ్యముల యందు సీత రాముని కంటె శ్రేష్ఠురాలు కావున నిరువురు కలసిననే గుణసంపూర్తి. లేకున్నఁ గొఱఁతయే. పరతంత్రగావున రాముని కంటెఁ దక్కువ. చింతామథితాత్ముఁడు = చింతచేఁ జిలుకఁబడిన మనస్సుగలవాఁడు. అశ్రులు = కన్నీళ్ళు, మహిమాఢ్యుఁడు = మహిమ యను సంపత్తిగలవాఁడు. గొప్ప గుణములను నవి లోకమున నేవికలవో యవి యన్నియు హనుమంతునందుఁ గలవు. దుఃఖియై = దుఃఖము గలవాఁడై.

తా త్ప ర్య ము.

గుణాభిరాముఁ డగు రాముని గుణములచేఁ బ్రశంసింపఁదగిన ప్రసిద్ధి కెక్కిన సీతను హనుమంతుఁడు పొగడి చింతచే వ్యాకులపడిన మనస్సుగలవాఁడై యీయంజనేయుఁడు కన్నీళ్ళు కారఁగా రామచంద్రమూర్తి భార్య యగు సీతాదేవి నుద్దేశించి యౌరా యీమె యెటువంటి యుత్తమురాలు. ఇటువంటి యీమె కెటువంటికష్టము వచ్చెను, అని యేడ్చి యీ ప్రకార మీ గొప్ప గుణసంపత్తిగల హనుమంతుఁడు కొంచెము సే పుండి మరల దుఃఖము సైఁపలేక యిట్లేడ్చెను.

క. శీలవతి గురువినీతుం, డా లక్ష్మణునకును మాన్య•యతని గురునకున్
మేలిప్రియ సీత వగచినఁ, గాలము దురతిక్రమంబె•కా యెవ్వరికిన్. ౪౫౮

అర్థములు. శీలవతి = పతివ్రత, గురువినీతుండు = మిక్కిలి జితేంద్రియుఁడు (౨) మిక్కిలి వినయము గలవాఁడు (౩) గురువులచే శిక్షింపఁబడినవాఁడు. లక్ష్మణునకును = లక్ష్మణు నంతవానికిని, మాన్య = పూజింప నర్హురాలు. దురతిక్రమంబెకా=అతిక్రమింపరానిదే కదా. ఎవ్వరికిన్=ఎంతటివారికైనను.

తాత్పర్యము.

ఈమె మహాపతివ్రత. ఆ కారణముచేతనే యీమె కెట్టి యాపదయు రాఁగూడదు. అంతియగాక, మిక్కిలి జితేంద్రియుఁడు 'తరుణీ కుణప మన్నట్లు పరస్త్రీలను శవములవలెఁ జూచువాఁడు. అటువంటి లక్ష్మణునకు మాన్య- పెద్ద లగు జ్ఞానులచేఁ జక్కఁగా శిక్షింపఁబడిన మనస్సు గలవాఁడు. కావున పరిపక్వమైన మనస్సుగల వాఁడు. అటువంటి లక్ష్మణునకును మాన్య, 'యస్య దేవే పరాభక్తి ర్యథా దేవే తథా గురౌ' అన్నట్లు భగవంతునం దెంత భక్తియో యంతభక్తి యన్న యందుఁ గలవాఁడు. అటువంటి వానికిని మాన్య. అంతియ కాదు. అటువంటి లక్ష్మణుని గురువునకు మిక్కిలి ప్రియురాలు. అంతటివాని గురు వీమె యం దెంత గొప్పతనము లేనిదే యీమె యందుఁ బ్రియము గలవాఁ డగునా? అటువంటి సీత. ప్రకృతి కతీత. అందఱివలెఁ బాంచభౌతికమైన గర్భమునుండి కర్మానుభవమునకై పుట్టినది కాదు. అట్టి యీమెకే వ్యసనము ప్రాప్తించిన నిఁక లోకము నందుఁ గాలము నతిక్రమించువాఁ డెవఁడు! అది యెవ్వని కెంతవానికి సాధ్యము గాదు.

కాలము దురతిక్రమం బను నీతి రామాయణమునఁ బలుతావుల బోధించుచున్నది. కావున నా నీతిని నెక్కువగ మనస్సునం దుంచికొని సర్వము కాలాధీనము గదా యని దుఃఖ సంతోషములకుఁ బాలుపడ రాదు. జగద్రక్షకులైన రామ లక్ష్మణులు రక్షించు నప్రాకృతయైన సీతకే యీ లోకమునకు వచ్చిన కారణమున నిన్ని కష్టములు ప్రాప్తించెనే, ఇఁక మన మనఁగా నెంత యని సముద్రమున పైపై నలలు కదలిన లోఁతున నీళ్లు కదల నట్లు మనస్సు పరితాపపడినను బుద్ధిని వ్యాకుల పడ నీయరాదు. సహింపవలెను. యుద్ధ. ౨౬. ౨౫ పద్యముజూచునది.

క. రాముని వ్యవసాయంబును, ధీమత్సౌమిత్రిమతముఁ • దెలియుట సీతా
భామామణి కలఁకం గన, దేమియు వానలకు వేల్పు•లేటి విధమునన్. ౪౫౯

అర్థములు. రాముని వ్యవసాయంబును = రామచంద్రమూర్తి నిశ్చయమును, రామచంద్రమూర్తి తన యాశ్రితులను వారి ప్రయత్నము నపేక్షింపకయే తానే సర్వప్రయత్నములుచేసి వారి నేవిధముగనైన రక్షించువాఁడు'వ్రతమిదినాకున్ విడిచెద బ్రాణము లైనను' అని యాశ్రితరక్షణమును దన ప్రాణ మిచ్చియైనఁ జేయువాఁడు.